

**INTERNATIONAL
SCIENTIFIC
JOURNAL**

WWW.JOURNAL-RESEARCHS.COM

INNOVATION: THE JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND RESEARCHES

VOLUME 1, ISSUE 7, 2023

This international journal contains articles covering scientific news, scientific development in the modern world, analysis of international and national scientific research, comparative scientific facts, literature analysis and information, modern technologies, research and positive results.

ISSN: 2181-3868

INTERNATIONAL
Scientific Indexing

IMPACT FACTOR(ISI):

0,539

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL

INNOVATION: THE JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND RESEARCHES

VOLUME 1, ISSUE 7, 2023

ISSN: 2181-3868

INNOVATION: THE JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND RESEARCHES

ISSN: 2181-3868

"**Innovation: The Journal of Social Sciences and Researches**" international scientific journal, Volume 1, Issue 7, 2023

In this collection, the articles accepted for issue 7 of 2023 of the international scientific journal "**Innovation: The Journal of Social Sciences and Researches**" are published.

The international scientific journal "**Innovation: The Journal of Social Sciences and Researches**" has certificate No. 039362 obtained by the Information and Mass Communications Agency under the Administration of the President of the Republic of Uzbekistan.

A unique **DOI** number was attached to all articles in the journal and indexed in the international scientific bases of **Directory of Research Journals Indexing (15)**, **ResearchBib (OAK 14)**, **SJIF (Scientific Journal Impact Factor) (OAK 23)**, **OpenAire**, **Zenodo**, **Cyberlinenka**, **Google scholar**, **Academia.edu**, **Eurasian Scientific Journal Index**, **International Scientific Indexing**.

Dissertations are officially recognized as articles published in foreign journals on the list of journals recommended for publication of the main scientific results of dissertations by Higher Attestation Commission.

Basis: Page 3 of the list of scientific publications recommended to publish the main scientific results of dissertations of the Higher Attestation Commission of the Republic of Uzbekistan. - Tashkent: 2019. - 160 p.

The materials of the journal can be used by professors, teachers, independent researchers, doctoral students, graduate students, students, lyceum-colleges and school teachers, scientific staff and all those interested in science.

Reminder! *The authors are personally responsible for the correctness of the numbers, reports, data and the correctness of the quotations in the scientific articles included in the collection of journal materials.*

+998 99 777 72 10
scientificjournalJSSR@gmail.com
<http://journal-researchs.com>

EDITORIAL

Chief editor

Djurayev Dilshod Mamadiyarovich

Doctor Of Philosophy (PhD), Department of Near Eastern Languages, Samarkand State Institute of Foreign Languages

Responsible secretary

Tojiboyev Islom Odil o`g`li

Samarkand State Institute of Foreign Languages

Preparer for publication

Abduvoxidov Javoxir Safar o`g`li

Technical editor, Samarkand State Institute of Foreign Languages

EDITORIAL TEAM

Achilova Ozoda Farxodovna

Doctor Of Philosophy (PhD), Department of Japanese Philology, Samarkand State Institute of Foreign Languages

Turobov Abduraim Malikovich

Doctor Of Science, Department of Uzbek Language and Literature, Samarkand State Institute of Foreign Languages

Turniyazov Bekzod Ne`matovich

Doctor Of Science, Department of Uzbek Language and Literature, Samarkand State Institute of Foreign Languages

Yusupov Otabek Yakubovich

Doctor Of Philosophy (PhD), Department of English Language Theory and Literature, Samarkand State Institute of Foreign Languages

Khayrullaev Khurshid Zaynievich

Doctor of Philology, Professor. Department of Uzbek Language and Literature, Samarkand State Institute of Foreign Languages

Lutfulloyeva Fahriniso Maxmudovna

*Doctor Of Philosophy (PhD)
Department of Japanese Philology, Samarkand State Institute of Foreign Languages*

Askaraliyev Odilbek Ulugbek Ugli

*Doctor Of Philosophy (PhD) In Technical Sciences
Dosen of department of "Artificial intelligence",
Tashkent University of Information Technologies*

Azimov Bunyod Rakhimjonovich

*Doctor Of Philosophy (PhD) In Technical Sciences
Dosen of department of "Artificial intelligence",
Tashkent University of Information Technologies*

Usmonov Jonibek Turdikulovich

*Doctor Of Philosophy (PhD) In Technical Sciences
Head of department "Technology of postal communication", Tashkent University of Information Tech*

Botirov Fayzullajon Bakhtiyorovich

*Doctor Of Philosophy (PhD) In Technical Sciences
Head of "Control over the quality of education"*

Musayev Umidjon Saidkamolovich

*Doctor Of Philosophy (PhD) In Philosophical Sciences
Department of "Social Sciences", Urgench branch of Tashkent Medical Academy*

Daminova Rahima Malikovna

*Doctor of Philosophy in Philological Sciences
Samarkand State Institute of Foreign Languages*

Mamatkulova Xolida Axtamovna

*Candidate of philological sciences, associate
professor*

Samarkand State Institute of Foreign Languages

Mahmudova Muhabbat Madirimovna

Doctor of Philosophy (PhD)

Tashkent Medical Academy Urgench Branch

Nargiza Kadambayevna Adambayeva

*Doctor of Philosophy (PhD) in Philological
Sciences*

Tashkent Medical Academy Urgench Branch

Umida Baxodirovna Babadjanova

*Doctor of Philosophy (PhD) in Philological
Sciences*

Tashkent Medical Academy Urgench Branch

Sapayeva Zulfiya Amangaldiyeva

Doctor of Philosophy (PhD) in Medical Sciences

Tashkent Medical Academy Urgench Branch

Dzugayeva Zarina Ruslanovna

*Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical
Sciences*

Urgench Branch of Tashkent Medical Academy

Dilfuza Narbayevna Sapayeva

*Doctor Of Philosophy (PhD) in Philological
Sciences*

Urganch State University

Shoira Atabekovna Raximova

*Doctor Of Philosophy (PhD) in Philological
Sciences*

Tashkent Medical Academy Urgench Branch

Nodira Xodjayazovna Raxmonova

Doctor of Philosophy (PhD) in Medical Sciences

Urgench branch of Tashkent Medical academy.

Department of obstetrics and gynecology

Gulnara Djumaniyazovna Matrizayeva

Docent of Obstetrics and gynecology

Urgench branch of Tashkent Medical academy.

Department of obstetrics and gynecology

PHRASEOLOGY AND THE PROBLEM OF PHRASEOLOGISMS

Duysenbaeva Shiyryn Baxadirovna

2nd year student of Faculty of Foreign languages

Nukus State Pedagogical Institute

Abstract: *In this article, we will talk about phraseology in English and the problem of translation in them, as well as the importance of phraseology in language learning. So, through this article, we can provide enough information to people who want to learn idioms and phraseology. Because this field is the least researched and researched among other fields.*

Key words: *combinations, phraseology, philology, proverbs, idioms, morphology, sarcasm.*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7757551>

INTRODUCTION: Knowing a language is an asset. A person who knows a language knows the world, never less it won't happen. Our ancestors were like that, it's in our blood. We need to awaken such aspiration in our youth, - said Shavkat Mirziyoyev. Doing research on foreign languages, language teaching methodology improvement, it is noted that classes in the boarding school should be conducted on this basis done. Philology of English, German, French, Russian, Arabic, Chinese, Korean languages at school is taught. Uzbekistan State University of World Languages, Tashkent State Institute of Oriental Studies, Tashkent State University of Uzbek Language and Literature cooperation will be established. Foreign volunteers are also involved in the teaching process.

Due to the complexity of the nature of phraseological units, it has not been implemented until now formation of phraseological units mainly in increased research works their meaningfulness, the essence of meaning after learning the ways not fully researched from the linguistic point of view. English in research work the semantic-structural features of phraseologisms are considered in detail and how they are reflected in dictionaries.

MATERIALS AND DISCUSSION: Phraseological units are part of the language consideration as an integral part of phraseology is general and specific requires a thorough study of its laws. Phraseological units analysis of semantic stylistic features, as everyone knows, is very broad is a comprehensive field. Studying this issue in conjunction with dictionaries the exit issue has not been positively resolved so far. Some studies in the field of sociolinguistics, general linguistics works are also devoted to this issue, but these studies are usually general has a character, phraseological materials are rarely referred to. The vocabulary of any language is not only about creating new words, maybe, because of expressions, stable word combinations, both in terms of quantity and quality becomes richer in terms of with the "world" with such stable compounds the science involved is the science of phraseology. Phraseology is the study of phrases and this term was used by E.D. Polivanov in

1928: I refer to morphology Syntax is related to lexis to use the term "phraseology" as a special science dealing with relation. [2.67]

In fact, phraseology has been part of world linguistics for the past half century became the center of attention, as a result of a series of monographic scientific researches object was determined, research methods were developed, and this science is linguistics has formed its place among other fields. Nowadays, this term is two is used in the meaning.

1. The total number of phraseological combinations in the language;
2. The field, science, which studies fixed expressions. [1.98]

In recent years, many languages have been used on the basis of materials as a result of large-scale phraseological research, phraseologisms are as follows is being described. Forming phraseology the components does not have a wholeness of meaning, they are only aspects of form and sound is similar to the word with. Phraseology of the components that make them up a sign with a stable meaning, more emotional expressiveness, represents action. That is why the phraseological meaning is lexical differs from the meaning in several ways. Most of the phraseologisms identity does not exist, that is, what this phraseology is expressing meaning cannot be replaced by one word and this meaning is a free word can only be explained by the combination. The scientific classification of fixed expressions in languages is, first of all, should consist of organizing the terms given to phraseology. In linguistics, there are various terms used to express fixed word combinations is being used. This is the nature of these fixed phrases is occurring due to its complexity. They are semantic, structural and functional are considered complex in terms of structure, stylistic, semantic, complex, syntactic function of speech and other principles classified based on as one of the traditional classification methods classification based on the structural-semantic principle is recognized. [3.102]

According to him stable phrases, pairs of words, idioms, wise words (aphorisms), divided into proverbs. Everyone knows that every language has a paremiology, that is, a stable word to imagine the field of study of combinations without proverbs and proverbs difficult. In linguistics, the concepts of proverb are given different definitions. Proverbs and sayings are sources of emotional images of the language. That is, proverbs are the advice of the people, spiritual and moral conclusions, the national spirit of the people is the opposite. The proverb has a very deep social meaning. [4.213]

That's why some proverbs it can illuminate the content of an entire work. Proverbial sadness - people's sadness, proverbial anger - people's anger, proverb laughter means people's laughter and proverbial irony means people's irony. There is no nation that did not use it, no language that did not create a proverb. There are proverbs that a sweet advises, teaches wisdom, is brave and heroic invites to be; he will tell your fault to your lazy face, bribe taker, slanderer, liar, thief, swindler, hypocrite, flatterer, flatterer, punishes a crook: sting with bitter words does, gives a mixture of complaint and sarcasm. As the proverb is born day by day among the people, as a saying of fathers and grandfathers, it is passed down from generation to generation. People are very careful about this heritage that he keeps it like the apple of an eye. Each proverb has its meaning, form, and stylistic function has its own characteristics. But still, in all proverbs, the people wisdom lies. Proverb tried in marriage, known good, complete, general meaning, it is folk wisdom in a concise form them.

CONCLUSION: In general, before teaching translation in schools, translation is in one language, we understand that the thought that appeared will be transferred to the second language. This is different a common understanding has emerged between the peoples who speak the language. Thus translation develops the ability to think in both languages. The fixed phrases in the language reflect the entire history and way of life of these people, therefore writers often refer to them. Fixed phrases are a work of art is an alternative methodical tool to make the language juicy and impressive. Figuratively so to speak, what an eye is to a ring, so to the speech of a proverbial speaker, such power gives vitality to the image of the writer in some works proverbs given as epigraphs clearly express the idea and purpose of this work serves to stand.

REFERENCES:

1. Yuldoshev B.O'zbek frazeologiyasi va frazeografiyasining shakllanishi hamda taraqqiyoti. -Samarqand: SamDU, 2007.
2. Fabb, N. (2002) Language and Literary Structure: the linguistic analysis of form in verse and narrative Cambridge: Cambridge University Press
3. Webster's New Collegiate Dictionary.–Springfield (Massachusetts): G. and C.Merriam Com. Publishers, 1990.
4. Hornby A.S. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English – London: Oxford University Press, 2005.

FARMATSEVTIKA SOHASIDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING ROLI

Maxmudova Zarina Ilhomovna

Samarqand davlat tibbiyot universiteti assistenti

Annotatsiya: *Farmatsevtika faoliyatini tashkil etishda, farmatsevtika korxonasi iqtisodiyotini boshqarishda, farmatsevtika ishlab chiqarishida va biznesida axborot texnologiyalaridan foydalanish yoʻnalishlarini muhokama qilish.*

Kalit soʻzlar: *axborot texnologiyalari, farmatsevtika sanoati, ish jarayoni va bank operatsiyalarini avtomatlashtirish, texnologiyalar.*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7757671>

Farmatsevtika biznesining rivojlanishini taʼminlashda zamonaviy axborot texnologiyalarini rivojlantirishning asosiy yoʻnalishlari qatoriga quyidagilar kiradi:

Ish jarayonini avtomatlashtirish:

1. Farmatsevtika ishlab chiqarish texnologiyasini boshqarish
2. Bank operatsiyalarini avtomatlashtirish

Ish jarayonini avtomatlashtirish

Ish jarayonini avtomatlashtirish tizimlarining (matn protsessorlari va boshqalar) joriy etilishi "elektron hujjat" va "qog'ozsiz texnologiya" tushunchalarining paydo boʻlishiga olib keladi.

"Qog'ozsiz texnologiya" hujjatlarni elektron shaklda toʻliq qayta ishlashni, ya'ni qog'oz kabi jismoniy vositalardan foydalanishdan butunlay voz kechishni oʻz ichiga oladi.

Ushbu sxemadagi hujjatlar quyidagi afzalliklarni beradi:

1. Ish yuritish uchun minimal xarajatlar (shakllar, qog'oz, ish yuritish);
2. Hujjatlarni yaratish jarayoni unga boshqa hujjatlardan boʻlaklarni kiritish imkoniyati va allaqachon mavjud matn toʻplamini tahrirlash imkoniyati tufayli tezlashadi.
3. Maxsus binolar (arxivlar) va maxsus mebellar, katta hajmli papkalar va boshqalarni ajratishning hojati yoʻq;
4. Kalit soʻzlar boʻyicha qidirish, bir nechta hujjatlar orasidan qidirish hisobiga kerakli hujjatni izlash jarayoni tezlashadi;
5. Bitta hujjat boʻyicha bir nechta xodimlar yoki hatto boʻlimlarning birgalikdagi ishini tashkil qilish mumkin boʻladi;
6. Ruxsatsiz kirishdan (seyflar va boshqalar) qimmat himoya vositalariga ehtiyoj yoʻq, chunki faqat cheklangan doiradagi odamlarga parollar va boshqalar yordamida hujjatga kirish huquqi berilishi mumkin;

Elektron versiyaga oʻtish munosabati bilan muhim hujjatlar ularga rasmiy ruxsatnomaga ega boʻlmagan shaxslar uchun osonlik bilan kirish imkoniyatiga ega boʻlib, bu tegishli yechimga ega muammolardan biridir.

Ishlab chiqarish texnologiyasini boshqarish

Kompyuterlar va mikroprotsessorlar negizida hozirda mahsulot ishlab chiqarish uchun avtomatik va yarim avtomatik liniyalar yaratildi. Bunday liniyalardan foydalanish boshqa vazifalarni hal qilish uchun xodimlarni bo‘shatish, mahsulot hajmi va sifatini oshirish imkonini beradi.

Avtomatik liniyalar mavjud bo‘lmagan tarmoqlarda EHMLar ishlab chiqarishning alohida bosqichlarida, xususan, mahsulot sifatini nazorat qilishda keng qo‘llaniladi.

Ishlab chiqarishda kompyuterlardan foydalanish texnologik xatolarni bartaraf etish va ishchilarning ish sifatini oshirish imkonini beradi.

“Elektron banking”ning aniq afzalliklari quyidagilardan iborat:

- bank operatsiyalarini tezkorlik bilan amalga oshirish;

Bankka shaxsan tashrif buyurish shart emas;

2 farmatsevtika sanoatida axborot texnologiyalarini rivojlantirish istiqbollari

Bugungi kunda dunyoning yetakchi farmatsevtika kompaniyalari axborot texnologiyalariga yiliga 20 milliard dollarga yaqin mablag‘ sarflaydi, biroq bu sarmoyalardan to‘liq daromad olish kamdan-kam uchraydi. Kompaniyalarning IT-resurslarining aksariyati xarajatlarni kamaytiradigan texnologiyalarga – ta‘minot zanjirini boshqarish, tranzaksiyalarni qayta ishlash, qo‘llab-quvvatlash xizmatlariga yo‘naltirilgan va bu texnologiyalarning ko‘pchiligi tashqi sotuvchilarni qo‘llab-quvvatlash uchun autsorsingga topshirilmoqda.

Sanoat allaqachon molekulyar yondashuvlarning paydo bo‘lishi bilan bog‘liq katta o‘zgarishlarni boshdan kechirmoqda. Kelajakda genetika, genomika, proteomika farmatsevtika kompaniyalariga kasalliklarni aniqroq aniqlash va o‘xshash alomatlari bo‘lgan, ammo mohiyatan turli kasalliklarga ega bemorlar uchun "o‘lchovli" dori-darmonlarni ishlab chiqarish o‘rniga, kasallikning o‘ziga xos kichik turlari bo‘lgan bemorlar uchun sog‘lomlashtirish bo‘yicha yechimlarning butun paketlarini yaratishga imkon beradi. Kelajakda “maqsadli terapevtik yechimlar”ni yaratishni o‘rgangan kompaniyalar o‘z aktsiyadorlarining daromadlarini sezilarli darajada oshirishlari mumkin bo‘ladi. Axborot texnologiyalari bu transformatsiyaning kaliti bo‘ladi.

Farmatsevtika sanoatida axborot texnologiyalarini joriy etishning 3 ta misoli

Hozirgi vaqtda ko‘pgina sohalarda axborot texnologiyalarisiz ishlash juda qiyin. Deyarli barcha harakatlar kompyuter yoki boshqa elektron qurilmalar orqali amalga oshiriladi. Kasalxonalariga tashrif buyurganingizda ham ular sizni ma'lumotlar bazasida ro‘yxatdan o‘tkazadilar va tibbiy kartangizni to‘ldiradilar yoki yaqiningizga sovg‘a olganingizda, karta bilan to‘laysiz, axborot texnologiyalari ham bu ishda ishtirok etadi, chunki bu maqolada elektron shakl.

Axborot texnologiyalari farmatsevtika sanoatida ham xomashyo sotib olishdan boshlab dori vositalarini sotishgacha qo‘llaniladi. Amalga oshirilayotgan axborot texnologiyalariga misol tariqasida Sharqiy Yevropadagi eng yirik dori vositalari ishlab chiqaruvchisi “Gedeon-Rixter” OAJ ning sho‘ba korxonasi “Gedeon Rixter-Rus” farmatsevtika zavodida qo‘llaniladigan “Parus” korporativ axborot tizimi”ni keltirish mumkin. Budapesht, Vengriya). Zavod qattiq shaklda dori vositalari ishlab chiqarish bilan shug‘ullanadi. Parus axborot tizimi Gedeon Rixter-Rus zavodining quyidagi bo‘linmalarida qo‘llaniladi:

iqtisodiy boshqaruv;

sifat nazorati bo'limi;
· ishlab chiqarish;
kapital qurilish boshqarmasi;
farmatsevtika ombori;
buxgalteriya hisobi;
Axborot xizmati bo'limi

Axborot texnologiyalarini joriy etishning o'zi korxonalar faoliyati va rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Xulosa qilib, ishonch bilan aytish mumkinki, yangi axborot texnologiyalarini joriy etish quyidagi sabablarga ko'ra davom etadi:

1. Barcha tizimlar butun ishlab chiqarish narxiga nisbatan o'rnatish va undan keyingi foydalanish vaqtida juda arzon;
2. Ko'pincha xodimlarni o'qitish talab qilinmaydi, chunki yaxshi tuzilgan tizim hamma narsani o'z-o'zidan amalga oshiradi;
3. Nazorat qiluvchi organlar raqamli shakldagi hisobotlardan foydalangan holda, agar kamchiliklar mavjud bo'lsa, tizimning o'zi ularni ko'rsatib beradi;
4. O'rnatilgan xatolardan himoya qilish sizni biznesni o'ldirishga imkon bermaydi, eng yomon holatda, faqat uskunani o'chiring.

Hozirgi vaqtda yangi texnologiyalar ko'plab ishchilarning ishini osonlashtirdi, shuningdek, korxonalar yoki idoralarda nazorat va boshqaruvni va boshqa tartiblarni soddalashtirdi. Xulosa qilib shuni aytmoqchimanki, har bir narsaning ijobiy va salbiy tomonlari bor va yangi axborot texnologiyalari butun dunyoga qanday ta'sir qiladi, biz hali ham bilib olishimiz kerak!

ADABIYOTLAR:

1. Ismatullayevich N. N., Ilxomovna M. Z. Automation of Sanatorium Work: Reservation Service and its Structure //Miasto Przyszłości. – 2022. – T. 29. – C. 65-67.
2. Ilhomovna M. Z. et al. Tibbiy Diagnostika Va Davolashda Zamonaviy Axborot Texnologiyalarni Tutgan O'rni //Miasto Przyszłości. – 2023. – T. 31. – C. 174-176.
3. Ilhomovna M. Z. et al. Modern Information Technologies in Medical Diagnosis and Treatment Position //Miasto Przyszłości. – 2023. – T. 32. – C. 88-91.
4. Махмудова З. И., Холиярова Ф. Х., Абдукаримов А. О НЕКОТОРЫХ МЕТОДАХ ЧИСЛЕННОГО РЕШЕНИЯ ЗАДАЧ ОПТИМАЛЬНОГО УПРАВЛЕНИЯ АНСАМБЛЕМ ТРАЕКТОРИЙ ДИНАМИЧЕСКИХ СИСТЕМ С ЗАПАЗДЫВАЮЩЕЙ ИНФОРМАЦИЕЙ //ПРОГРЕССИВНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ПРОЦЕССЫ. – 2014. – С. 50-54.
5. Vohidov D., Maxmudova Z., Sayfullayev R. TIBBIYOT YO'NALISHIDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARINI QO'LLAB TKINTER PAKETIDA GUI DASTURLARINI TUZISH //Eurasian Journal of Mathematical Theory and Computer Sciences. – 2022. – T. 2. – №. 12. – C. 31-35.
6. Abdullayeva S., Maxmudova Z., Xujakulov S. TIBBIY TA'LIMDA VR TEXNOLOGIYA //Eurasian Journal of Academic Research. – 2022. – T. 2. – №. 11. – C. 1140-1144.

7. Vohidov D., Maxmudova Z., Sayfullayev R. TIBBIYOT YO'NALISHIDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARINI QO'LLAB TKINTER PAKETIDA GUI DASTURLARINI TUZISH //Eurasian Journal of Mathematical Theory and Computer Sciences. – 2022. – T. 2. – №. 12. – С. 31-35.
8. Абдукаримов, А., Нахалов, З. О., Махмудова, З. И., & Шодиярова, К. Х. (2015). ПЛАТФОРМА МОБИЛЬНОГО ДИСТАНЦИОННОГО ОБРАЗОВАНИЯ. Председатель организационного комитета, 311.
9. Вохидов А. М. и др. Разработка Графическим Пользовательским Интерфейсом-Программ В Пакете Tkinter С Использованием Современных Педагогических Технологий В Области Медицины //Miasto Przyszłości. – 2022. – Т. 30. – С. 181-184.
10. 2. Vohidov D., Maxmudova Z., Sayfullayev R. TIBBIYOT YO'NALISHIDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARINI QO'LLAB TKINTER PAKETIDA GUI DASTURLARINI TUZISH //Eurasian Journal of Mathematical Theory and Computer Sciences. – 2022. – Т. 2. – №. 12. – С. 31-35.
11. 4. Voxidov A. M., Malikov M. R., Voxidov D. A. TIBBIYOTDA DIFFERENSIAL TENGLAMALARNI FARMATSIYA SANOATIDA QO'LANISHI //Academic research in educational sciences. – 2021. – Т. 2. – №. 12. – С. 1096-1102.
12. 5. Voxidov A. M. et al. TIBBIY-BIOLOGIK TADQIQOTLARDA STATISTIK TAHLIL JARAYONLARI //Academic research in educational sciences. – 2022. – Т. 3. – №. 3. – С. 287-293.
13. 6. Melitoshevich V. A., Alikulovich V. D. Main Issues of Statistical Analysis in Medical Research //Eurasian Research Bulletin. – 2022. – Т. 13. – С. 129-132.
14. 7. Вохидов А., Мисюржев А. Многофункциональные фторактивные нанопленки: актуальные проблемы //Наноиндустрия. – 2014. – №. 5. – С. 40-45.
15. 8. Vohidov A. Structural semantic characteristic of lexis in" Ghiyas-ul-lughot : дис. – Dissertation abstract of Cand. Sci. in Phil./A. Vohidov.-Dushanbe, 1975.-33.
16. F.M.Zakirova, D.U.Qarshieva, Quest for Pedagogical Technology and Its Use in Education Systems // International Journal on Integrated Education, 2020 // DOI: 10.31149/ijie.v3i5.369.
17. D.O'.Karshieva, IMPROVING LESSON DESIGN COMPETENCY OF SCHOOL TEACHERS BASED ON "WEB-QUEST" TECHNOLOGY // Journal of Hunan University (Natural Sciences, Vol. 49. No. 12 December 2022.
18. D.O'.Qarshiyeva o'chirilgan fayllarni qayta tiklashda easy recovery dasturi imkoniyatlari // fan, ta'lim va amaliyot integratsiyasi issn: 2181-1776,P. 264-268
19. D. Qarshiyeva, O'qituvchi kasbiy standartlarini tizimini takomillashtirishda mediasavodxonlikning roli va ahamiyati // Integration of science, education and practice. scientific-methodical journal, 2021/6/11, P.104-106.
20. Abdusamatovich K. S., Olimjonovna T. F. Application of web applications in medicine //Eurasian Research Bulletin. – 2022. – Т. 14. – С. 46-50.
21. Nabiyeva, S. S., Rustamov, A. A., Malikov, M. R., & Ne'matov, N. I. (2020). Concept of medical information. European Journal of Molecular and Clinical Medicine, 7(7), 602-609.

22. Malikov, M. R., Rustamov, A. A., & Ne'matov, N. I. (2020). STRATEGIES FOR DEVELOPMENT OF MEDICAL INFORMATION SYSTEMS. *Theoretical & Applied Science*, (9), 388-392.
23. Berdiyevna, A. S., & Olimjonovna, T. F. (2022). INNOVATIVE APPROACHES IN THE EDUCATION SYSTEM TO INCREASE YOUTH PARTICIPATION. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(3), 674-677.
24. Esirgapovich, K. A. (2022). THE EASIEST RECOMMENDATIONS FOR CREATING A WEBSITE. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(2), 758-761.
25. Toxirova, F. O., Malikov, M. R., Abdullayeva, S. B., Ne'matov, N. I., & Rustamov, A. A. (2021). Reflective Approach In Organization Of Pedagogical Processes. *European Journal of Molecular & Clinical Medicine*, 7(03), 2020.
26. Ne'matov, N., & Rustamov, T. (2022). SANATORIYLAR ISHINI AVTOMATLASHTIRISH: BRON XIZMATI VA UNING STRUKTURASI. *Eurasian Journal of Academic Research*, 2(11), 763-766.
27. Ne'matov, N., & Ne'matova, N. (2022). OLIY TA'LIM TIZIMI TALABALARIGA O'ZBEK TILINI O'QITISHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING O'RNI. *Академические исследования в современной науке*, 1(19), 37-38.
28. OB Akhmedov, AS Djalilov, NI Nematov, AA Rustamov // Directions Of Standardization In Medical Informatics // Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning (EJEDL), 2(2), 1-4 p. 2021
29. Ne'matov, N., & Isroilov, J. (2022). TIBBIY VEB SAYTLAR YARATISH YUTUQ VA KAMCHILIKLARI. *Zamonaviy dunyoda innovatsion tadqiqotlar: Nazariya va amaliyot*, 1(25), 162-164.
30. Ne'matov, NI. (2022). TIBBIY VEB SAYTLAR YARATISH SAMARADORLIGI. *Academic Research in Educational Sciences (ARES)* 3 (2), 118-124
31. Berdiyevna, A. S., Fazliddinovich, S. R., & Uralovich, R. N. (2022). Use of Information Technology in Improving the Quality of Education. *Eurasian Research Bulletin*, 14, 134-138.
32. Abdullayeva, S. B., & Dosmurodova, S. S. (2022). THE ROLE OF THE FAMILY IN THE FORMATION OF VALUE DIRECTIONS IN YOUTH. *Procedia of Theoretical and Applied Sciences*, 1(1), 93-95.
33. Olimjonovna, T. F. (2023). SOCIO-HISTORICAL FOUNDATIONS OF FORMATION OF INTEREST IN THE PROFESSION AND DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL THINKING THROUGH PEDAGOGICAL COMMUNICATION.
34. Berdiyevna, A. S., & Shokirovich, X. S. (2023). Prospective Directions of Implementation of Modern Information Technologies in Education. *Eurasian Journal of Research, Development and Innovation*, 17, 7-11.
35. Berdiyevna, A. S., Akramovna, M. M., & Olmasovna, R. P. (2023). Research in the Process of Education of Medical Students Shaping Their Abilities. *Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching*, 17, 95-99.
36. Ismatullayevich, N. N. (2023). The role of educational websites in the development of student's higher education systems. *Eurasian Journal of Research, Development and Innovation*, 17, 17-20.

ЎЗБЕКИСТОНДА РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТ ИНФРАТУЗИЛМАСИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Нурмухамидова Мухтабар Хасановна

*Гулистон давлат университети
катта ўқитувчиси*

Эшмуратова Ирода Шухрат қизи

Гулистон давлат университети талабаси

Аннотация: *Мазкур илмий мақолада мамлакатимизда янги рақамли технологияларнинг пайдо бўлиши ва ҳаётга жорий қилиниши миллий иқтисодиёт учун жуда кўп сонли ижобий самаралар ва натижаларга олиб келиши мумкинлиги, меҳнат унумдорлигининг ортиши, капиталлашувнинг ортиши, турмуш сифатининг яхшиланиши, янги бозорлар шакллантирилиши, самарадорлигининг ортиши, рақобатбардошликнинг ўсиши, ҳавфсизликнинг ўсиши, халқ фаровонлигининг ортиши истиқболлари ёртилган.*

Калит сўзлар: *экотизими, рақамли иқтисодиёт, глобаллашув, Глобализация, гиперглобал, электрон ҳукумат, платформа, конструкторлик, моделлаштириши, инновация, провайдер.*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7764597>

Дунёнинг энг йирик компаниялари аллақачондан буён турли ахборот технологияларидан фойдаланиб келишмоқда. Бироқ платформа жорий қилиш ҳали бизнесни рақамли қилиб қўймайди. Оддий технологик платформанинг рақамли иқтисодиёт платформасидан фарқи нимада? Биринчидан, рақамли иқтисодиёт платформалари тармоқ ёки саноатнинг кўплаб катнашчилари учун максимал даражада қулай ўзаро алоқалар яратиши кўзда тутган. Ҳозирги кунда тўлалигича қарор топган оммавий платформаларга мисол келтириш қийин, лекин келажак айнан шундай йечимлар ортидадир.

Иккинчидан, янада муҳимроғи, рақамли иқтисодиёт платформалари тўлақонли бизнес-жараёнларни автоматлаштириши лозим. Рақамли иқтисодиёт тўлиқ платформаси уч қисмдан иборат бўлиши керак: булар истеъмолчи экотизимлари, ишлаб чиқарувчи экотизимлари ва коммуникатив ўзак.

Истеъмолчи экотизими функцияси – платформадан фойдаланувчининг барча эҳтиёжлари ва муҳтожликларини қондириш, унинг қулайлигини ва функционаллигини таъминлашдир. Ишлаб чиқарувчининг экотизим функцияси – бизнес юритишни йенгиллаштирган ва унга кириш бўсағасини пасайтирган ҳолда ёрдамчи функциялар бажаришини таъминлаши лозим. Платформа ўзаги истеъмолчилар ва ишлаб чиқарувчиларнинг ўзаро алоқалари бўйича функционални ҳам амалга ошириб, зарурий технологик базис ва инфратузилма эҳтиёжларини таъминлайди.

Миллий иқтисодиётларнинг янги рақамли иқтисодиётнинг томон ривожланиши бу соҳада назарий тадқиқотлар ва баҳс-мунозаларнинг кенгайишини талаб қилади. Миллий иқтисодиёт ривожланишининг технорақамли платформасини яратишга қаратилган олий бошқарув органларининг амалий дастурий ҳаракатлари ҳам янги иқтисодиётга ўтиш учун катта ҳисса қўшиши мумкин. Рақамли иқтисодиётнинг моҳиятга оид томони, яъни, рақамли технологиялардаги инқилобий ўзгаришлар, интернетнинг алоқасининг замонавийлашишива унинг жадал ривожланиши ҳамда Ҳард Ware ва Софт Ware соҳалардаги инновациялар билан чамбарчас боғлиқдир.

Рақамли иқтисодиётнинг мазмунга оид томони эса биринчи навбатда, таълим тизими ислоҳоти ва инсон ҳаётининг барча томонларини «рақамлаштириш» да намоён бўлади. Масалан, саноат дизайнини компютерлаштириш ва ишлаб чиқаришда конструкторлик тайёргарлигини моделлаштириш каби инновациялар пайдо бўлиши мураккаблик даражаси юқори бўлган маҳсулотлар, масалан, станоклар, автомобиллар, поездлар, самолётлар, бинолар ва бошқаларни лойиҳасини яратишни осонлаштиради ва иш циклини сезиларли даражада қисқартиради. Мамлакатимизда янги рақамли технологияларнинг (ишлаб чиқариш, молиявий, бошқарув, ижтимоий ва бошқалар) пайдо бўлиши ва ҳаётга жорий қилиниши миллий иқтисодиёт учун жуда кўп сонли ижобий самаралар ва натижаларга олиб келиши мумкин: меҳнат унумдорлигининг ортиши; капиталлашувнинг ортиши; турмуш сифатининг яхшиланиши; янги бозорлар шакллантирилиши; ресурсларни (активлар, капитал, ваколатлар) утилизация қилиш самарадорлигининг ортиши; рақобатбардошликнинг ўсиши; ҳавфсизликнинг ўсиши; халқ фаровонлигининг ортиши.

Ҳозирги пайтгача, глобаллашув жараёни яқун топмаган экан, барча санаб ўтилган самаралар шунга олиб келадики, биринчи бўлиб янги технологияни ўзлаштирган мамлакат халқаро бозорларда устунликни қўлган киритади ва бу навбатдаги «бозор бўлагини бўлиб олиш»га олиб келади. Алоҳида олинган мамлакат нуқтаи-назаридан бу дарҳақиқат янги технология жорий қилиниши билан асосланадиган иқтисодий ўсиш сифатида талқин қилиниши мумкин. Лекин жаҳон иқтисодиёти кўламида ўсиш жорий қилинган технологиянинг «қўшимча» капиталлашуви билан (сиқиб чиқарилган технология капиталлашувини чиқариб ташлаган ҳолда) чегараланган. Тўғриси айтганда, тан олиш керакки, агарда улар сотув салоҳиятини яна бир бор ўстиришга тайёр бўлишмаса, ҳеч қанадй технологиялар ва рақамли иқтисодиёт экстенсив ривожланиш моделини ҳаётга қайтара олмайди. Шу муносабат билан тан олиш керакки, рақамли иқтисодиёт ва технологиялар ривожланиши на Ўзбекистон учун, ва на бутун дунё учун ҳар қандай фалокатдан қутқарадиган восита бўла олмайди. Ҳар бир алоҳида мамлакат учун бу зарурий чора бўлиб, рақобатбардош даражада қолишга, жаҳон иқтисодиётидаги улушлар паритетини қайта кўриб чиқишга ва суверенитетни асрашга имкон беради. Ҳозирги пайтда мамлакатиздаги ва хориждаги кўплаб мутахассислар ва иқтисодчилар янги иқтисодиётнинг, жумладан, унинг намоён бўлиш шаклларида бири – рақамли иқтисодиётнинг ҳозирги ривожланиш ҳолатига узил-кесил тавсиф беришга ва уни тушуниб йетишга ҳаракат қилмоқдалар. Кўплаб тадқиқотчилар субьектив муносабат призмаси орқали замонавий иқтисодиётга хос бўлган умумий – объектив ва субьектив

нуктаи-назардан бу ҳодисани ўзича тушуниш ва идрок қилишга ҳаракат қилмоқда. Обьектив жихатдан эса бу кўпроқ замонавий иқтисодиётдаги янги жихатлар, томонлар, белгилар, тенденциялар ва қонуниятлар намоён бўлиши билан боғлиқ. Янги иқтисодий ҳодисаларни ўрганиш ва ҳисобга олиш, хусусан, рақамли иқтисодиётни янги иқтисодиётнинг нисбатан мустақил қисми сифатида ажратиш катта қизиқиш уйғотади, чунки иқтисодиётни бошқариш сифати ва тезлигини ошириш, бизнес юритиш қоидалари ва ҳуқуқий майдонига тузатишлар киритиш, рақамли технологиялар – таассуротлар иқтисодиёти, МИСЕ-индустрия, Смарт-шаҳар ва шунга ўхшашлар асосида инновацион маҳсулотлар, сервислар ва хизматлар ҳосил қилишга имкон беради.

Фан-техника тараққиёти ва иқтисодий ривожланиш таъсири остида бозор иқтисодиёти қоидаларида, бизнес юритиш қоидаларида, анъанавий иқтисодий қоидалар ва қонуниятларнинг янги намоён бўлишида жиддий ўзгаришлар рўй бермоқда. Масалан, электрон тармоқлар, компютерлар ва дастурий маҳсулотлар, рақамли технологиялар, электрон маҳсулот ва хизматлар пайдо бўлиши ва ривожланиши янги иқтисодиётда кўйидаги тушунчалар мазмуни, нисбати ва аҳамиятини тубдан ўзгартиради: моддий (буюм ҳолидаги) ва номоддий (буюм ҳолида бўлмаган), жуғрофий масофа, замон ва макон, истеъмол қиймати (фойдалилик) ва қиймат, сифат ва сон, рақобат ва истеъмолчиларнинг афзал кўриши (афзаллик), воситачилик ва логистика, инсон капитал ва бизнес ахлоқи, битимлар ва самарадорликни баҳолаш, харидорлар ва сотувчилар хулқ-атвори, истеъмолчилар ва ишлаб чиқарувчиларнинг янги муносабатлари, маркетинг технологиялари ва сотув. Кўриниб турибдики, ривожланган мамлакатларда, айниқса, АҚШда интернет-компаниялар ва интернет-фирмалар жадал ривожланиши билан иқтисодиётнинг барча соҳаларига кириб борадиган ва бутун иқтисодиёт кўринишини ўзгартирадиган интернет-хизматлар, маҳсулотлар, сервислар, провайдерлар хизматлари ва бошқаларнинг янги бозори шаклланади. Шу сабабли бизнингча, интернет-иқтисодий ва рақамли иқтисодиётни тор маънода – интернет-компаниялар ва фирмаларнинг рақамли технологиялари, маҳсулот ва хизматлари яратиш ва улардан фойдаланиш бўйича муносабатлар йиғиндиси сифатида ҳамда кенг маънода - асосан учинчи, тўртинчи технологик укладга мос келадиган «индустриал» иқтисодиёт билан таққослаганда бир қатор ажралиб турадиган белгиларга эга бўлган ва технологиялар рақамли форматидан фойдаланиладиган глобал электрон тармоқ шароитларида фаолият юритадиган ҳар қандай тармоқлар корхоналари иқтисодиёти сифатида янги иқтисодиётни фарқлай олиш мақсадга мувофиқдир.

Шундай қилиб, рақамли иқтисодиётнинг ривожланиши биринчи навбатда, нафақат инқилобий технологик ўзгаришлар билан, балки янги иқтисодиётнинг эволюсия қонуниятлари билан ҳам белгиланади, замонавий менежментни янги бошқарув тамойиллари ва бизнесни юритиш қоидаларини ҳисобга олишга йўналтиради, маҳсулот сифати ва меҳнат унумдорлигининг ўсишига хизмат қилади, иқтисодий циклдаги салбий томонларни бартараф қилади, инфлясия ва ишсизликни пасайтиради, глобаллашув шароитларида иқтисодиётнинг барқарор ўсишини таъминлайди.

Ўзбекистон рақамли иқтисодиётни яратиш учун катта салоҳиятга эга, унинг асосини инсоннинг асосий эҳтиёжларини таъминлайдиган анъанавий саноат (саноат,

қишлоқ хўжалиги, энергетика, қурилиш, транспорт) ташкил этади. Яқин келажакда рақобатбардошликни таъминлаш учун улар энг сўнгги техник йечимларни, юқори технологияларни ишлаб чиқариш жараёнларининг саноат асосини янги сифатини шакллантиради.

Таъкидлаш лозимки, Президентимизнинг “Ахборот технологиялари ва коммуникациялари соҳасини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2018 йил 19 февралдаги Фармони Ҳукуматимиз томонидан рақамли иқтисодиётни ривожлантириш бўйича муҳим чора-тадбирлар ишлаб чиқилишига ва ҳаётга татбиқ этилишига асос бўлди.

Глобализация - бу товар ва хизматларнинг трансчегаравий савдоси, технологиялар ва инвестициялар, одамлар ва ахборот оқимлари натижасида вужудга келган дунё иқтисодиёти, маданияти ва аҳолисининг ўсиб бораётган ўзаро боғлиқлигини тавсифлаш учун ишлатиладиган тушунчадир.

Глобаллашув ҳар бир мамлакатни қиёсий устунлик, яъни энг кам миқдордаги ресурслардан фойдаланган ҳолда энг яхши ишлаб чиқарадиган нарсаларга ихтисослашишга ундайди. Ушбу концепсия ишлаб чиқаришни самаралироқ қилади, иқтисодий ўсишни рағбатлантиради ва товарлар ва хизматлар нархларини пасайтиради, айниқса уларни кам даромадли уй хўжаликлари учун қулайроқ қилади.

Глобаллашув кўп жиҳатдан иқтисодиётга бориб такалади. Янги технологиялар жорий қилиниши ва такомиллаштирилиши натижасида ишлаб чиқариш ҳажми ва сифати ортди. Масалан, бир неча йил илгари умуман мавжуд бўлмаган технологиялар эндиликда давлатларнинг умумий ЯИМ ўсишига ва тараққиётига хизмат қилмоқда.

Глобаллашувнинг кучайиши натижасида меҳнат бозоридаги тақсимотда ҳам ўзгаришлар бўлмоқда. Жаҳон иқтисодий форумининг охириги йиғилишида маълум қилинишича, 2025 йилга келиб, 85 миллион ишчи ўрни йўқ бўлиши, аммо ўрнига 97 миллион иш жойлари яратилиши маълум қилинган.

Хўш, пандемия сабаб тезлашиб кетган технологиялар тараққиёти ва Тўртинчи саноат инқилоби Ўзбекистон иқтисодиётига қандай таъсир кўрсатади.

Ўзбекистон сингари ривожланаётган давлатлар технологик сакрашда ихтирочи бўлиб, глобал технология платформаларида фаол иштирок этиши учун нима қилиш керак.

Экспертларнинг таъкидлашича, республика зиммасидаги асосий вазифа технологик ривожланиш учун муҳим бўлган уч томон: давлат-саноат-академия (илмий тадқиқот марказлари) ҳамкорлигини мустаҳкамловчи институционал муҳит яратишдан иборатдир.

«Учбурчакнинг асосий қисми бўлмиш университетлар ва улардаги тадқиқот марказлари нафақат турли саноатдаги бизнесларни қўллаб-қувватловчи ихтиро манбалари, балки турли инновацион ғояларга асосланган стартаплар учун инкубатор вазифасини ҳам ўтайди. АҚШ, Европа ва Осиёдаги ривожланган давлатларнинг деярли барчасида стартаплар университет ҳудудида шаклланиши бежиз эмас. Бунинг учун университетларда, албатта, эркин илмий муҳит мавжуд бўлиши, профессор ва

талабаларнинг илмий ғоялари, меҳнатлари қоғозда қолиб кетмай, амалиётда қўлланиши учун мустаҳкам патент тизими шаклланиши шарт», дейди Бекзод Зокиров.

Мутахассислар Ўзбекистоннинг гиперглобал иқтисодга муваффақиятли интеграцияси қуйидаги масалаларга бориб тақалишини таъкидлади.

Биринчидан, давлатнинг глобал иқтисодга интеграцияси ва унда устунликка эришиши, аввало, мамлакат ичида шаклланаётган иқтисод, унинг шакли, аниқ йўналиши ва ички мустаҳкамлигидан бошланади. Яъни глобал иқтисодга интеграциялашув параметрлари ривожланишга тайёр иқтисодлар учунгина ўсиш трамплини бўлиши мумкин, фундаменти нотўғри принципларга қурилган иқтисод учун интеграциялашув иқтисодий ўсишга тўртки бўла олмайди. Ўзбекистоннинг глобал иқтисоддаги муваффақияти у қураётган иқтисодий модел билан боғлиқ. Ўзбекистон иқтисодиётининг келажаги доимо ўзгаришларга тобе хомашё маҳсулотлари экспортчиси бўлиб қолиш ёки юқори қийматли маҳсулот ишлаб чиқариб, халқаро савдонинг қон томири бўлган глобал таъминот занжирига қўшилишига боғлиқ.

Албатта, ривожланишнинг дастлабки босқичида мамлакатдаги арзон ишчи кучи ишлаб чиқариш учун қулай имконият қидираётган Япония ёки Хитой каби давлатнинг инвесторлари учун жозибали бўлиши мумкин. Аммо, бугунги гиперглобал даврдаги технологик ўзгаришлар натижасида ишлаб чиқариш тобора автоматлашиб, арзон ишчи кучига нисбатан талаб пасайиб бораётганини ҳам унутмаслик керак. Бугунги кунда маҳсулотлар умумий савдосининг атиги 18 фоизи иш ҳақи паст давлатлардан иш ҳақи юқори давлатларга экспортни ўз ичига олади. Бу дегани, Ўзбекистон ўз келажагини фақат «арзон иш ҳақи орқали инвестиция чақиритиш» стратегиясига боғламасдан, ихтисослашган ишлаб чиқариш, таълим ва илмий тадқиқотларга маблағ ажратиш орқали хизматлар экспорт қилишга эътибор бериши зарур. Бу, ўз навбатида, давлат монополлаштирган соҳаларни тадрижий равишда эркин бозор муносабатларига ўтказиш ва хусусий секторни қўллаб-қувватлаш орқали вужудга келади.

Иккинчидан, давлатнинг глобал иқтисоддаги муваффақияти, унинг тез-тез учраб турадиган глобал инқироз ва шокларни сингдириб, ички иқтисодга таъсирини камайтирадиган институционал тайёргарлик билан боғлиқ. Бунинг сабаби гиперглобаллашувнинг асосий қисмлари бўлмиш халқаро савдо ва капиталнинг эркин ҳаракати, афсуски, мамлакат ичида ғолиблар билан бирга мағлуб қатламни ҳам юзага келтиради. Бу эркин савдодаги рақобат туфайли иш ўринлари йўқолиши сабабли қашшоқлашишда кўринади. Глобализм қаршисидаги ривожланаётган давлат сифатида Ўзбекистон ҳам савдо эркинлашиши натижасида келиб чиқадиган ижтимоий-иқтисодий муаммоларни бартараф этиб, эркин савдо орқали ютқазувчи қатламни ижтимоий ҳимоялашга тайёр бўлиши лозим.

Шунингдек, молия бозорларини тайёргарликсиз ҳолда, тажрибасизлик қилиб эркинлаштириш кўпчилик давлатларга қимматга тушганидан ҳукумат ўрнат олиши ва тартибга солилмаган капитал оқимлари ҳаракатидан ўта эҳтиёт бўлиши керак. Ҳукумат бугунги кунда ички макроиқтисодий сиёсат, солиқ тизими ва молиявий қоидалар яхлитлигини қисқа муддатли фойдага асосланган эркин капитал оқимидан устун қўйиши лозим.

Технологиялар тараққийнинг жадал суратлари ва доимий бозор ўзгаришлари шароитларида иқтисодийнинг ўсиши учун инсон капиталининг мувофиқ динамикаси ва сифатини оширишни таъминлаш зарур. Аҳоли бошига ЯИМ юқори кўрсаткични ташкил қилган ва инновацион иқтисодийга эга мамлакатларда юқори малакали мутахассислар улуши дунёда энг юқори – 22 дан 45 фоизгача (дунёда ўртача кўрсаткич – 15%) саналади. Бир тарафдан, бу қонунийлик шундан далолат берадики, инсон капиталини ривожлантирмай туриб келгусида техникавий тараққийга эришиш, ижтимоий-демографик муаммолар ва тегишли маданий ўзгаришларни ҳал қилиш мумкин эмас. Бошқа тарафдан, маълумки, иқтисодийда юқори малакали ва мос кадрлар ўз ўзидан пайдо бўлмайди. XXI асрда жаҳон иқтисодий ишчи кучи сифати ва малакаларининг хилма-хиллигига янги талаб-эҳтиёжларни шакллантирмоқда. Аммо таълим тизимида меҳнат бозорининг янги талабларига мослашиш муайян вақт талаб қилади.

Рақамли ва янги иқтисодийнинг етакчи тенденцияларидан бири сифатида ишлаб чиқариш ва маҳсулотларнинг моддий таркибий қисмлари «йўқолиши», буюм ҳолида бўлмаган таркибий қисмлар билан алмаштирилишини ҳисоблаш қабул қилинган. Бу ерда, энг аввало, ишлаб чиқариш ҳаражатларида ахборот-рақамли таркибий қисмлар роли ва аҳамиятининг ўсиш тенденцияси кўзда тутилади. Ахборот олиш, рақамли қайта ишлаш ваузатиш маҳсулотларни ва ҳатто баъзида анъанавий пулларни жисмоний, аналогли ҳаракатлантиришдан кўра тобора муҳимроқ бўлиб бормоқда. Бундан ташқари, компаниялар ва фирмалар киммати, уларнинг рақобатбардошлиги тобора кўпроқ моддий мулк билан эмас, балки номоддий мулк: фирманинг рақобатчилардан стратегик устунлигини таъминлайдиган одамларнинг билимлари, инсон капитал, ғоялар, сунъий интеллект ва асосий интеллектуал мулкнинг стратегик йиғиндиси (ғоялар, инновацион рақамли технологияларга эга бўлиш) билан белгиланмоқда.

Рақамли иқтисодийда халқ фаровонлигини стратегик режалаштиришда асосий йўналишлар қуйидагилар ҳисобланади:

- халқнинг турмуш даражасини ошириш мақсадли тавсифларини шакллантириш;
- халқ фаровонлиги мақсадларини амалга оширишга ажратиладиган ресурсларни тадқиқ этиш;
- истеъмол фонди ҳажми ва структурасининг истиқболдаги динамикасини тадқиқ этиш;
- аҳоли даромадлари структураси ва ҳажми кўрсаткичларини шакллантириш;
- истеъмол ижтимоий фондлари шакллантириш жараёнларини тадқиқ этиш;
- ноишлаб чиқариш соҳасининг ривожланиш кўрсаткичларини ишлаб чиқиш;
- ноишлаб чиқариш капитал қўйилмаларини амалга ошириш жараёнларини моделлаштириш;
- ноишлаб чиқариш фондлари ҳажми ва структураси динамикасини моделлаштириш;
- халқнинг турмуш даражасини ўстириш бўйича янги чора-тадбирлар ишлаб чиқиш ва уларни амалга ошириш учун зарур бўлган ресурсларни баҳолаш;

– халқнинг турмуш даражаси ривожланишини умумий стратегик режалаштириш ва уни халқ хўжалиги стратегик режасининг бошқа бўлимлари билан мувофиқлаштириш;

– халқнинг турмуш даражасини ошириш режаларини бажариш жараёнларини баҳолаш ва уларнинг бажарилишини рағбатлантирадиган чора-тадбирлар ишлаб чиқиш;

– стратегик режа сифатини систематик баҳолаш ва унинг бажарилишини назорат қилиш.

Муайян вазифаларни ҳал қилиш аҳолининг турмуш даражасини оширишга ва ижтимоий ривожланиш глобал, маҳаллий ва мақсадли кўрсаткичларига ўзгартирилган стратегик мақсадлар асосида эришилади. Глобал кўрсаткичлар энг аввало, турмуш даражаси концепсияларини ишлаб чиқиш, ноишлаб чиқариш соҳаси ва ижтимоий ривожланишнинг асосий соҳаларини ривожлантириш, шунингдек, халқ фаровонлиги ўсишини тавсифлайдиган муҳим жамланма кўрсаткичлар динамикасини башорат қилишда ҳисобга олинади. Локал мақсадлар моддий неъматлар ва хизматлар алоҳида кўрсаткичларини, ноишлаб чиқариш соҳасини ривожлантиришнинг турли тармоқ тавсифларини, халқ фаровонлиги ўсишидаги тафовутларни тавсифлайдиган алоҳида кўрсаткичларни ҳисоб-китоб қилишда ҳисобга олинади. Шундай қилиб, жаҳон иқтисодиёти ривожланишининг замонавий тенденциялари кўп жиҳатдан глобал электрон тармоқнинг келгуси ривожланиши, ахборот-интеллектуал ва рақамли технологиялар, сунъий интеллект ва инсон капитали салоҳиятини тўлароқ амалга ошириш билан белгиланади ва асосланади. Шу сабабли рақамли иқтисодиёт муаммоларини ўрганиш иқтисодиёт фани нуқтаи-назаридан ҳам, турли даражадаги: электрон ҳукуматдан тортиб турли объектларни (шаҳар, транспорт ҳаракати, уй, квартира, автомобил ва бошқалар) смарт-бошқариш рақамли моделларигача менежмент тизимлари амалий ўзгариши нуқтаи-назаридан ҳам долзарб ҳисобланади. Шуни ҳам таъкидлаш зарурки, ижтимоий ҳаётни рақамлаштириш доирасидан четда қолган энг муҳим жиҳати иқтисодий ва компьютер ҳавфсизлиги муаммолари бўлиб, рақамли иқтисодиётнинг шаклланиши ва ривожланиши билан бутун дунёда тобора долзарб аҳамият касб этиб бормоқда.

Таъкидлаш жоизки, Ўзбекистон иқтисодиёти ва жамиятини рақамлаштириш жуда муҳимдир, чунки АКТга ишониш меҳнат унумдорлиги ва бошқарув самарадорлигини оширишнинг асосий омилларидан бири бўлиб қолмоқда. Рақамли иқтисодиёт технологияларининг тўғри ва талаб қилинадиган жорий этилиши Ўзбекистонга одамлар ва давлат институтларининг ўзаро ишлаши ва ўзаро фаолиятида янги босқичга ўтишга имкон беради. Шунда жамиятдаги ва давлатдаги жараёнлар тезроқ ва самаралироқ бўлиб, штат ва минтақаларнинг рақобатдошлигини оширади.

Ҳозирги вақтда Ўзбекистон, ИТ саноатининг ривожланиши, капитал оқими, янги инқилобий технологияларни ривожлантириш, аъъанавий саноатни рақамли равишда ўзгартириш учун шароит яратиш ва натижада янги иқтисодиётга ўтиш учун ҳисса қўшадиган рақамли иқтисодиёт имкониятларидан максимал даражада фойдаланиш учун жуда аниқ вазифа турибди.

Сўнгги ўн йил ичида глобал ва минтақавий рақамли кун тартибини ишлаб чиқиш бўйича муайян ҳаракатлар амалга оширилди, яъни давлатлараро даражадаги рақамлаштириш жараёнларини тартибга солиш механизмларини биргаликда самарали ечимлари қидирилмоқда. Шу билан бирга, Европа Иттифоқи бу йўналишдаги аниқ бир етакчидир, унинг раҳбарлари Европада ягона рақамли бозорнинг шаклланишини умумий узоқ муддатли мақсад сифатида белгилайдилар⁵⁴.

Етакчи мамлакатлар иқтисодиётларини рақамли ўзгартириш дастурларини таҳлили Ўзбекистон учун устувор деб белгиланган қуйидаги асосий йўналишларни ажратиб кўрсатишимизга имкон беради: Миллий рақамли қонунчиликни яратиш;

- замонавий рақамли лойиҳаларни давлат томонидан молиялаштириш;
- солиқ сиёсатини тартибга солиш ва инвестиция муҳитини оптималлаштириш;
- давлат бошқаруви ошкоралиги ва самарадорлиги, бандликни ошириш;
- кибер-макон хавфсизлигини таъминлаш;
- меҳнат унумдорлигини ошириш мақсадида киберфизик тизимлар, сунъий интеллект, нарсалар Интернетини, 3Д босиб чиқариш асосида саноатни рақамлаштириш;
- рақамли қишлоқ хўжалиги (аниқ деҳқончилик ва рақамли чорвачилик, қишлоқ хўжалиги ишлари ва бошқалар);
- катта маълумотлар ва 5Г алоқаси;
- ақлли тармоқлар ва энергия тежайдиган кучли қурилмалар, шу жумладан кўчма қурилмалар;
- ақлли шаҳарлар, рақамли таълим ва соғлиқни сақлаш.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Рақамли иқтисодиёт ва электрон ҳукуматни кенг жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2020 йил 28 апрелдаги, ПҚ-4699-сонли Қарори асосида 2023 йилга келиб рақамли иқтисодиётнинг мамлакат ялпи ички маҳсулотигаги улушини 2 бараварга кўпайтириш назарда тутилган. Иқтисодиётни ривожлантириш стратегияси саноат, интернет-савдо, хизмат кўрсатиш соҳаси ва қишлоқ хўжалигини раванқ топтириш, тадбиркорда ташаббускорликни кучайтириш, молиявий ресурслар билан таъминлаш каби омилларга асосланади. Интернет-савдо, рақамли қишлоқ хўжалиги, «ақлли» электр тармоқ тизимлари, учувчисиз транспорт, шахсийлаштирилган соғлиқни сақлашда рақамли иқтисодиёт инқилоби кучли ҳис қилинмоқда. Шу сабабли Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 22 ноябрда қабул қилинган қарориди таъкидланишича: «Рақамли иқтисодиётни жадал ривожлантириш учун шарт-шароитлар яратиш, давлат бошқаруви тизимини янада такомиллаштириш, ундан фойдаланиш имкониятларини кенгайтириш, замонавий

⁵⁴ Construire Europe industrielle du numérique: Discours du Président de la Commission européenne, Jean-Claude Juncker, à la conférence franco-allemande sur le numérique Paris, le 27 octobre 2015 // European Commission [Electronic resource]. – Mode of Access: http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-15-5938_fr.htm. – Date of access: 8.12.2018.

инфратузилмани қўллаш муҳим аҳамиятга эга» деб кўрсатилиши рақамли иқтисодиётни ривожлантириш инфратузилмасини амалга ошириш кўзда тутилган.

Фикримизча, Ўзбекистонда рақамли иқтисодиётни ривожлантириш омиллари самарали ташкил этишда қуйидаги вазифаларнинг амалий ижросини таъминлаш мақсадга мувофиқ:

- рақамли иқтисодиётда илгарилаб бораётган давлатларда қўллаб-қувватлашнинг янада кенг қамровли усулларини ўрганиш;
- мамлакатимизда рақамли иқтисодиётнинг меъёрий-ҳуқуқий асосларини яратиш;
- рақамли иқтисодий учун зарур инфратузилмани яратиш, аввало интернетга кириш имконияти чекланган ёки умуман мавжуд бўлмаган ҳудудларни тизимга улаш;
- рақамли иқтисодиёт учун зарур мутахассис-кадрларни тайёрлаш тизими фаолиётини такомиллаштириш;
- ҳукуматлар, фуқаролик жамияти, академия, илмий ҳамжамият ва технология соҳаси янги ечимларни топиш учун биргаликда тадқиқот ишларини ривожлантириш;
- рақамли ишлаб чиқувчилар стратегиялари ва глобаллашувнинг келажақдаги контурларини қайта аниқлаштириш учун янги технологиялардан оқилона фойдаланиш, шериклик муносабатларини мутаҳкамлаш ва интеллектуал етакчиликни кучайтириш зарур.

Адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 2 мартдаги “2017– 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини “Илм, маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йили”да амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида”ги Фармони
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 ноябрдаги “Рақамли иқтисодиётни ривожлантириш мақсадида рақамли инфратузилмани янада модернизация қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4022-сонли Қарори
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 18 майдаги “Рақамли иқтисодиёт ва “Электрон ҳукумат” тизими инфратузилмаларини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисидаги ПҚ-4321-сонли Қарори
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 28 апрелдаги “Рақамли иқтисодиёт ва электрон ҳукуматни кенг жорий этиш чоратадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4699-сонли Қарори
5. Аюпов Р.Ҳ., Болтабоева Г.Р. Рақамли иқтисодиёт асослари. Дарслик. Т.: ТМИ, 2020, 575 бет.
6. www.stat.uz - Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитаси расмий ахборот сайти

РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТ ТУШУНЧАСИНИНГ МОҲИЯТИ ВА АСОСИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ

Нурмухамидова Мухтабар Хасановна

*Гулистон давлат университети
катта ўқитувчиси*

Эшмуратова Ирода Шухрат қизи

Гулистон давлат университети талабаси

Аннотация: *Мазкур илмий мақолада Рақамли иқтисодиётга бўлган қизиқиши жамият ва иқтисодиётда рўй берган жиддий ўзгаришлар, реал иқтисодиётга қўшимча равишда саноат, қишлоқ хўжалиги, қурилиш, хизмат кўрсатиши соҳаси ва давлат бошқаруви ривожланишини тезлаштириши, мамлакатнинг глобал рақобатбардошлиги ва давлат хавфсизлигини оширишини ривожлантириши истиқболлари ёртилган.*

Калит сўзлар: *рақамли иқтисодиёт, пост-индустриал иқтисодиётдан, АКТ, интернет иқтисодиёти, янги иқтисодиёт, веб-иқтисодиёт, реал борлиқни тўлдирувчи виртуал муҳит, рақамли технологияларга асосланган иқтисодий ишлаб чиқариш, интернет технологияларига асосланган иқтисодиёт.*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7764673>

XX аср охири – XXI аср бошлари жаҳон иқтисодий ривожланишидаги асосий тенденция - бу саноат ва пост-индустриал иқтисодиётдан “рақамли иқтисодиёт” деб аталадиган ёки ахборот-коммуникация технологияларидан (бундан буён матнда-АКТ) тармоқдан фойдаланишга асосланган иқтисодиётга ўтиш билан изоҳланади. Сўнгги пайтларда бу атама сиёсатчилар, ишбилармонлар ва оммавий ахборот воситалари вакилларининг оғзидан эшитилиши мумкин. “Баъзи мамлакатлар учун бу рақамли экотизимнинг эволюсион ривожланишининг мантикий давоми ва “ижодий иқтисодиёт”, “янги иқтисодиёт”ни тўлиқ амалга ошириш қобилияти - онлайн ва офлайн ўртасидаги чегара шартли бўлган муносабатлар тизими ва давлат, бизнес ҳамда фуқароларни жалб қилиш даражаси 100 фоизга етади. Бу етакчи давлатлар учун яқин келажакдир. Ривожланаётган давлатлар учун рақамлаштириш узок муддатли истиқболда реал рақобатбардошлик ва барқарорликни сақлаш учун имкониятдир”⁴.

Рақамли иқтисодиёт – бу иқтисодий, ижтимоий ва маданий алоқаларни рақамли технологияларни қўллаш асосида амалга ошириш тизимидир. Баъзида у интернет

⁴ Sample, I. Joseph Stiglitz on artificial intelligence: 'We're going towards a more divided society' / I. Sample // The Guardian [Electronic Resource]. – Mode of Access: <https://www.theguardian.com/technology/2018/sep/08/joseph-stiglitz-on-artificial-intelligence-were-going-towards-a-more-divided-society>. – Date of access: 19.12.2018.

иктисодиёти, янги иқтисодиёт ёки веб-иктисодиёт деган терминлар билан ҳам ифодаланади.

1995 йилда америкалик дастурчи Николас Негропonte “рақамли иқтисодиёт” терминини амалиётга киритди. Ҳозирда бу истилоҳни бутун дунёдаги сиёсатчилар, иқтисодчилар, журналистлар, тадбиркорлар – деярли барча қўлламоқда. 2016 йилда Бутунжаҳон банки дунёдаги рақамли иқтисодиётнинг аҳволи ҳақида илк марта “Рақамли дивидендлар” номли маърузасини эълон қилди. Аслини олганда “Рақамли иқтисодиёт”га асосий пойдеворни математика фанига “0” рақамини киргизган улуғ Ал-Хоразмий бобомиз асос солиб, айни пайтдаги мавжуд замонавий компьютерлар, ахборот-коммуникация ҳамда юқори технологияларнинг бобоколони деб ҳисоблашимиз керак. Рақамли иқтисодиёт атамасининг илмий адабиётларда шу кунгача 10 дан ортиқ талқини бўлган ҳолда, ҳозиргача фанда яхлит бир атама сифатида қайд этилмаган. Ушбу талқинларнинг асосийлари қуйидагилар ҳисобланади:

Рақамли иқтисодиёт бу:

- реал борлиқни тўлдирувчи виртуал муҳит;
- рақамли технологияларга асосланган иқтисодий ишлаб чиқариш;
- интернет технологияларига асосланган иқтисодиёт;
- янги иқтисодиёт;
- веб-иктисодиёт;
- ахборотларни қайта ишлаш, сақлаш узатиш борасидаги янги усуллар генерациясига ҳамда рақамли компьютер технологияларига асосланган иқтисодиёт;
- нолдан бошлаб яратилиши лозим бўлган қандайдир бошқача иқтисодиёт эмас, бу янги технологиялар, платформалар ва бизнес моделларини яратиш ва уларни кундалик ҳаётга жорий этиш орқали мавжуд иқтисодиётни янгича тизимга кўчириш деганидир.

Юқоридаги барча атамаларни инобатга олиб, синтез қилган ҳолда бу иқтисодиётга қуйидагича таъриф беришимиз мумкин: Рақамли иқтисодиёт - бу сиёсий-иқтисодий, илмий-ижтимоий, маданий ва маърифий муносабатлардаги алоқаларни рақамли технологияларни қўллаш ёрдамида амалга оширувчи янги тизим ҳисобланади.

Рақамли иқтисодиётнинг асосий белгилари юқори даражада автоматлаштирилганлик, электрон ҳужжат алмашинувини сифатли амалга оширишнинг мавжудлиги, бухгалтерлик, аудиторлик ва бошқарув тизимларининг ўзаро электрон интеграция-лашуви, маълумотларнинг электрон базалари, СРМ (мижозлар билан ўзаро муносабат тизими) мавжудлиги, турли хилдаги корпоратив тармоқлардан иборат.

Унинг қулайликларига турли тўловлар учун харажатларнинг қисқариши (масалан, банкка бориш учун йўлқира ва бошқа ресурслар тежалади), товарлар ва хизматлар ҳақида жуда кўп оператив маълумотларга эга бўлган ҳолда, уларни жаҳон бозорига олиб чиқиш имкониятларининг кенгайишини киритишимиз мумкин.

Рақамли иқтисодиёт – бу нолдан бошлаб яратилиши лозим бўлган қандайдир бошқача иқтисодиёт эмас. Бу янги технологиялар, платформалар ва бизнес моделлари яратиш ва уларни кундалик ҳаётга жорий этиш орқали мавжуд иқтисодиётни янгича тизимга кўчириш деганидир.

Унинг белгилари қуйидагилар:

юқори даражада автоматлаштирилганлик;
электрон ҳужжат алмашинуви;
бухгалтерлик ва бошқарув тизимларининг электрон интеграциялашуви;
маълумотлар электрон базалари;
СРМ (мижозлар билан ўзаро муносабат тизими) мавжудлиги;
корпоратив тармоқлар.

Қулайликлари:

1. Тўловлар учун харажатлар камаяди (масалан, банкка бориш учун йўлқира ва бошқа ресурслар тежаллади).
2. Товарлар ва хизматлар ҳақида кўпроқ ва тезроқ маълумот олинади.
3. Рақамли дунёдаги товар ва хизматларнинг жаҳон бозорига чиқиш имкониятлари катта.
4. Фидбек (истеъмолчи фикри)ни тез олиш ҳисобига товар ва хизматлар жадал такомиллаштирилади.
5. Тезроқ, сифатлироқ, қулайроқ.

Рақамли платформаларнинг ривожланиш соҳасидаги ёрқин мисоллардан бири сифатида “Алибаба” электрон савдо тизимига эга бўлган Хитой компаниясини келтириб ўтиш мумкин. Ундан фойдаланиш тажрибаси шуни кўрсатадики, маълумотлар тўплаш жараёнида иқтисодиётнинг турли секторларига экспансия учун ўта рақобатли устунликлар яратилади. “Алибаба” бу – оддийгина рақамли платформа эмас, балки платформалар экотизимидир.

Рақамли иқтисодиёт коррупция ва “қора иқтисодиёт”нинг асосий қушандасидир. Чунки, рақамлар ҳамма нарсани муҳрлайди, хотирада сақлайди, керак пайтда маълумотларни тез тақдим этади. Бундай шароитда бирон маълумотни яшириш, яширин битимлар тузиш, у ёки бу фаолият ҳақида тўлиқ ахборот бермасликнинг иложи йўқ, компьютер ҳаммасини намоён қилиб қўяди. Маълумотлар кўплиги ва тизимлилиги ёлғон ва қинғир ишларга йўл бермайди, чунки тизимни алдаш имконсиз. Натижада “ифлос пулларни” ювиш, маблағларни ўғирлаш, самарасиз ва мақсадсиз сарфлаш, ошириб ё яшириб кўрсатиш имкони қолмайди. Бу эса иқтисодиётга легал маблағлар оқимини оширади, солиқлар ўз вақтида ва тўғри тўланади, бюджет тақсмоти очик бўлади, ижтимоий соҳага йўналтирилган маблағлар ўғирланмайди, мактаблар, касалхоналар, йўлларга ажратилган пуллар тўлиқ етиб боради ва ҳоказо.

Давлатнинг рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йўлини танлаганлиги ахборот технологиялари соҳасида ва умуман, электрон ҳужжатлар айланмаси соҳасида янги йўналишлар очиб беради. “Рақамли технологиялар” томон бурилишга бутун жаҳон интернет тармоғи ва сифатли алоқанинг ривожланиши сабабчи бўлди.

Массачусет технология институтининг америкалик компьютер олими Н. Негропonte хом ашё ва маҳсулотлар кўринишида кўриб чиқиладиган моддалар ўз камчиликларига, яъни маҳсулотнинг оғирлиги, уни ишлаб чиқариш учун ресурсларга бўлган эҳтиёж, сақлаш жойларидан фойдаланишда, логистика харажатлари ва товарларни ташиш билан боғлиқ муаммоларга эга деб ҳисоблайди. Рақамли иқтисодиётнинг “янги” иқтисодиётнинг афзалликлари, компьютер олимларининг

фикрига кўра, маълумотларнинг ҳажми билан алмаштирилган маҳсулотларнинг жисмоний вазнининг етишмаслиги, электрон маҳсулотларни ишлаб чиқариш учун сарф-харажатларнинг камайиши, ўзларнинг ҳажмидан бир неча баравар кам бўлиши мумкин⁵.

Бошқа тадқиқотчилар таъкидлашча, "рақамли иқтисодиёт" атамаси биринчи марта 1994 йилда Канадалик олим Д. Тапскотт томонидан "Электрон-рақамли иқтисод: тармоқ даврининг ютуқ ва камчиликлари" деб номланган асарида қўллаган ва шу вақтдан бери бу китоб бир неча бор қайта нашр этилган. Д.Тапскотт ўзининг китобида ривожланган мамлакатларнинг хусусиятларини тавсифлаб, объектларни ифодалашнинг рақамли шаклини, ахборот технологияларининг бизнесга, давлат бошқарувига таъсирини таъкидлаб, рақамли иқтисодиётга қуйидаги таърифни беради - бу иқтисодиётни ишлатишга асосланган иқтисодиёт ахборот-компьютер технологияларидир⁶.

Д.Тапскотт янги технологиялар ва рақамли бизнес стратегиялари нафақат бизнес жараёнларини ўзгартириши, балки турли хил маҳсулотлар ва хизматларни яратиш ва сотиш, янги корхона тузилмасини шакллантириш, самарали бизнес юритиш қоидаларини белгиловчи усул эканлигини биринчи марта очиб берди.

1999 йилда АҚШ Президентининг фан ва технологиялар бўйича ёрдамчиси Н. Лейн ўзининг "XXI асрда рақамли иқтисодиётнинг ривожланиши" мақоласида кўриб чиқилаётган ҳодисани биринчи бўлиб аниқлади: "Рақамли иқтисодиёт бу компьютерларнинг конвергенциясидир. Интернет алоқаси технологиялари ва электрон тижоратни ривожлантиришга ва кенг қўламли ўзгаришларга тўртки берадиган ривожланаётган ахборот ва технологиялар ташкилий тузилишидир"⁸. Шу билан бирга, муаллиф электрон тижорат ва рақамли иқтисодиётнинг шахсий ҳаёт, инновациялар, стандартлар ва рақамли бўлиниш каби масалаларга таъсирга эътибор қаратади.

2001 йилда Т. Мезенбург рақамли иқтисодиётнинг учта асосий таркибий қисмини аниқлади, унинг фикрига кўра статистик жиҳатдан қуйидагича баҳоланиши ва ўлчаниши мумкин:

- ёрдамчи инфратузилма (аппарат ва дастурий таъминот, телекоммуникация, тармоқлар ва бошқалар);
- электрон бизнес (бизнес тармоқлари ва бошқа ҳар қандай бизнес жараёнларини компьютер тармоқлари орқали амалга ошириш);
- Электрон тижорат (Интернет орқали товарларни тарқатиш)⁹.

Рақамли иқтисодиётни ривожлантириш институтлари сиёсий (ҳокимият институтлари), иқтисодий, илмий ва ижтимоий (ижтимоий) гуруҳларга бўлинади.

⁵ Negroponte, N. Being Digital / N. Negroponte. – NY: Knopf, 1995. – 256 p.

⁶ Tapscott, D. The Digital Economy: Promise and Peril In The Age of Networked Intelligence / D. Tapscott. – NY: McGraw-Hill, 1994. – 368 p.

⁸ Lane, N. Advancing the digital economy into the 21st century / N. Lane // Information Systems Frontiers. – 1999. – Vol. 1. – № 3. – P. 317–320.

⁹ Mesenbourg, T.L. (2001) Measuring the Digital Economy / T.L. Mes- enbourg // U.S. Bureau of the Census [Electronic resource]. – Mode of Access: <https://www.census.gov/content/dam/Census/library/working-papers/2001/econ/digitalecon.pdf>. – Date of access: 22.10.2018.

Энергетика институтининг вазифаси рақамли иқтисодиёт субъектларининг ҳуқуқий мақомини аниқлаш, ахборот ишлаб чиқариш, алмашиш, сақлаш ва ҳимоя қилиш билан боғлиқ ҳуқуқий муносабатларни мувофиқлаштиришдан иборат. Рақамли иқтисодиёт таркибидаги иқтисодий институтлар янги ишлаб чиқариладиган маҳсулотлар, хизматлар кўрсатиладиган ва бозор иштирокчиларининг эҳтиёжлари ахборот эҳтиёжлари фойдасига ўзгартириладиган ишлаб чиқаришнинг етакчи омилларидан бири ролини бериб, муносабатларни ўзгартирмоқда. Илмий институтлар институционал субъектлар фаолиятининг ахборот соҳасини кенгайтирадиган, рақамли иқтисодиётнинг институционал тузилмаси объекти сифатида маълумотларни такрорлаш нормалари ва қоидаларини ўрнатадилар. Давлат муассасаларига ижтимоий-психологик меъёрлар (анъаналар ва маданият) ва билимлар заҳираси (инсон капитали) киради¹².

Рақамли иқтисодиётнинг намоён бўлишининг моҳияти, мазмуни ва хусусиятларини ўрганишни яқунлаб, шуни таъкидлаш керакки, рақамли иқтисодиёт баъзи бир тадқиқотчилар ишонганидек, иқтисодиётнинг мустақил соҳаси эмас (масалан, муҳандислик ёки ядро энергетикаси).

Қисқача айтганда, рақамли иқтисодиёт бу рақамли товарлар ва хизматлар соҳаси, жисмоний активларни рақамлаштириш, аммо кенг маънода рақамли иқтисодиёт - бу моддий ишлаб чиқаришдан ташқари мавжуд бўлмайдиган реал иқтисодиётнинг сектори (аниқроғи, мувофиқлаштирувчи инновацион тузилма). Деярли ҳар қандай рақамли платформада бошланғич бўлган ва мавжуд бўлмаган ҳолда рақамли плагин ҳақиқатдан ажралган виртуал мавҳумликка айланадиган аналог асосга эга. Шундай қилиб, масалан, нефтни етказиб бериш бўйича рақамли шартномаларнинг мавжудлиги сотиладиган нефтнинг табиий шаклда зарурлигига асосланади. Рақамли иқтисодиёт реал иқтисодиётга қўшимча равишда саноат, қишлоқ хўжалиги, қурилиш, хизмат кўрсатиш соҳаси ва давлат бошқаруви ривожланишини тезлаштириши, мамлакатнинг глобал рақобатбардошлиги ва давлат хавфсизлигини ошириши мумкин.

Адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 18 майда “Рақамли иқтисодиёт ва “Электрон ҳукумат” тизими инфратузилмаларини янада такомиллаштириш чоратадбирлари тўғрисида” ПҚ-4321-сонли Қарори.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 24 январдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси.
3. Аюпов Р.Х., Болтабоева Г.Р. Рақамли иқтисодиёт асослари. Дарслик. Т.: ТМИ, 2020, 575 бет.
4. Сергеев Л. И. Цифровая экономика: учебник для вузов / Л. И. Сергеев, А. Л. Юданова; под редакцией Л. И. Сергеева. — Москва: Издательство Юрайт, 2020. — 332 с.

¹² Локалов А.А. Институциональная структура инновационной экономики/А.А.Локалов//Вестник Саратовского государственного социально-экономического университета. – 2012. – № 4(43). – С. 35–39.

5. www.stat.uz - Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитаси расмий ахборот сайти

**ИННОВАЦИОН ВА АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ-
ТАЪЛИМ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШДА МУҲИМ ОМИЛДИР**

Абдуллаева Санобар Бердиевна

Самарқанд давлат тиббиёт университети

Дўсмуродова Шохсанам Шухрат қизи

Самарқанд давлат университети

Хужакулов Шахриёр Шокир угли

Самарқанд давлат тиббиёт университети

Аннотация: Бугунги кунда барча соҳаларда ахборот-коммуникация технологиялари борасида етарли даражада билимга эга бўлиш ҳар қандай касб эгасининг асосий мезони ҳисоблангани боис, ушбу мақолада таълим жараёнини инновацион дарс кўринишида ахборот технологияларидан фойдаланган ҳолда таълим этиш талабаларда нафақат фанга бўлган қизиқиш, балки олган билим ва малакаларини ўзларининг касбий соҳаларида қўллаш борасида ижодий фикрлаш, лойиҳалар тайёрлаш мотивацияларини шакллантириши мумкинлиги борасида фикрлар юритилган.

Калит сўзлар: таълим, технология, ахборот, инновация,

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7764703>

Кириш: XXI асрни ахборот технологиялари асри деб аташ одат тусига айланмоқда. Чунки асримизда кенг қамров ва жадал суръатлар билан тарқалаётган ахборотлар инсонларнинг руҳи, тарбияси, диди, истаклари ва фикрларига таъсир қилиши кучаймоқда. Жамиятшунос олимларнинг эътирофларига кўра, инсоният ўз ривожланишида технографик фазага ўтмоқда. Бу фазада ривожланиш тамойиллари заминидан фан ва техника ютуқларини компьютер технологиялари асосида жамият ҳаётининг барча соҳаларига мумкин қадар тезкорликда жорий этиш ётади. Иқтисодий муносабатларнинг глобаллашуви, молиявий ва юқори самарали технологияларнинг яратилиши шахсга нисбатан критик ҳолатларнинг сабабчиси бўлмоқда. Кишилиқ жамиятининг информацион янгиланиши айрим шахснинг биологик алмашинувидан, яъни авлодлар алмашинувидан ҳам тезроқ содир бўлмоқда. Бу эса жамият ривожлана борган сари унинг таълим тамойиллари талабаларга мазмуни жиҳатидан мос келмай қолиши ҳолатларини келтириб чиқармоқда.

Мавзунинг долзарблиги: Ўзбекистонда таълим тизими олдида турган муаммоларни ҳал этиш битирувчи мутахассисларнинг билим даражаси ва ўқитиш фаолияти билан боғлиқдир. «Таълим тўғрисида»ги Қонун ҳамда ҳукумат қарорларида бу масалаларни амалга ошириш тамойиллари ўз аксини топган бўлиб, улардан фойдаланиш ягона таълим жараёнида анъанавий ва инновацион компонентларни мувофиқлаштириш вазифасини келтириб чиқаради. Таълим жараёнида фанни самарали ўқитиш учун предметнинг инновацион дастурий дидактик мажмуасини ахборот

технологиялари билан боғланган тарзда яратиш муаммоларни ечишнинг зарурий шarti ҳисобланади, чунки бу мажмуа энг янги услубиятга асосланган, дастурий таъминот ва мультимедиали информаион технологиялар ва дидактик воситаларни ўз ичига олади. Предметнинг инновацион дастурий дидактик мажмуасига услубий тизим сифатида дидактик материалнинг мукамаллиги ва яхлитлигини таъминлаш лозим. Бунда янги ўқув материални ўрганиш, мустаҳкамлаш ва ўзлаштириш даражасини назорат қилиш назарда тутилади. Инновацион мажмуаларни яратиш орқали янги билимларни ўзлаштириш бўйича кўрсаткичларни ошириш, пировардида эса олий маълумотли мутахассислар малакасини замон талабига жавоб берадиган даражаларга кўтаришга эришилади. Бу мақсадларга эришиш учун аввало янги мавзуларни ўтишда анъанавий баён намоиш услуби ўрнига талабалар фаоллигини оширишга йўналтирилган тамойилларга асосланиш лозим бўлади. Айниқса, янги инновациялардан фойдаланиш яхши натижа беради. Бугун инновацион дастурий дидактик мажмуа профессор-ўқитувчиларнинг фаолиятида ўқув материалдан вариатив фойдаланишга имкон яратади ва унинг таркибий қисмларидан бири сифатида ўқув материалнинг электрон шакллари яратиш каби анъанавий дидактик ёндашувларнинг қўлланилишини талаб этмоқда. Билим эгаллаш фаолиятининг самарадорлиги кўп жиҳатдан фойдаланилаётган ўқув воситаларнинг хусусиятларига боғлиқ. Янги информаион технологияларни қўллаш факатгина амалий ўзлаштириш жараёнидагина ифода этилишини талаб қилади. Ахборот технологиялари, интернет тизими ўқитувчи ва талабаларнинг энг яхши ёрдамчисига айланиб бориши тажрибада синалмоқда. Бугунги кунда ўқитувчи ва талабалар ахборот технологиялари ва Интернетдан фойдаланиб маълумотлар, маърузалар, анъанавий ва лаборатория машғулотлари ишланмалари ҳамда методик тавсиялар билан танишиш имкониятига тўла эга бўлиб бормоқдалар.

Мунозара: Ҳар бир предметнинг инновацион дастурий дидактик мажмуасини қуйидагилар ташкил этади:

- предметга оид анъанавий ўқув-услубий мажмуа;
- инновацион компонент;
- электрон шаклдаги ўқув-услубий материаллар;
- ашёвий база;

Ўқитувчининг маърузаси ва семинар машғулотларида ноанъанавий усуллардан фойдаланиши талабаларнинг ижодкорлиги ва кузатувчанлигини оширади. Бунда талабаларга мажбурий билимлар берилмасдан, маълумотларни ихтиёрий қабул қилишга имконият яратилади. Таълим муассасаларида яратилган янги технологиялар, инновацион лойиҳаларни таълим жараёнида қўллаш ва уларни сифатли дидактик ишланмалар билан тўлдириб боришига эришиш муҳимдир. Бу ишларни амалга ошириш унинг ташкилий муаммолардан тортиб то мутахассисларнинг тайёргарлик даражасигача бўлган жиҳатларни ҳал қилишни ўз ичига олади.

Бу муаммоларни ечиш кечиктириб бўлмайдиган масала ва бу масаланинг тажрибавий йўл билан ечиб бориш мақсадга мувофиқдир, масаланинг асосий моҳияти талабалар фаоллигининг ўсиши оқибатида таълим тизими самарадорлигининг ўсиши ва пировард натижада жамият ривожини жадаллаштирувчи муҳим омилларга айланишидадир.

Ўқув жараёнининг сифат ва самарадорлигини ошириш кўп жиҳатдан ўқув воситалари билан қай даражада таъминланганлигига боғлиқ бўлади. Ўқув воситалари деганда ўқитилиши ва ўрганилиши лозим бўлган билимларни берувчи ҳар қандай ахборот ташувчилар тушунилади. Улар ахборот олиш ва ахборотни қайта ишлаш учун ишлатилади. Ўқув воситалари одатда икки турга бўлинади: нарсали, матнли, тасвири ёки аудиовизуал воситалар ва меҳнат соҳасида ишлатиладиган реал нарсалар. Бу воситаларни қуйидагича таснифлаш мумкин:

- матнли визуал воситаларнинг асосий вазифаси-маълумот олиш ва маълумотни қайта ишлашдан иборатдир. Бу воситаларга махсус адабиётлар, ўқув-дидактик материаллар, тарқатмалар, ўқув дастурлари, ўқув мақсад назорат варақлари, ўқув режа, технологик хариталар киради. Тасвири визуал воситаларнинг вазифаси- умумий ёки масштабни тасаввурни вужудга келтиришдан иборат. Унга фотосуратлар ва тасвирилар, эскиз, чизма ва схемалар, режа ва жадваллар ва графиклар киради. Аудио-визуал воситаларнинг вазифаси- ҳақиқий тасвириларни вужудга келтиришдан иборат: унга видеофильмлар, фильмлар, компакт дисклар киради.

- нарсали воситаларнинг асосий вазифаси-тасвири ва матнни ўзига олиш ва сақлашдан иборат бўлиб, унга қуйидаги воситалар доска, флипчартлар, пинвандлар, компьютер, видеомагнитофон, проекторлар киради. Реал воситалар ҳақиқий тасаввурни вужудга келтириш учун хизмат қилади. Уларга ускуналар, асбоблар, станоклар, коллежлар, бинолар киради.

Ўқитувчи ва талабалар учун дарс жараёнида ўқув воситаларининг алоҳида вариантларини тўғри танлаш муҳим аҳамиятга эга.

Хулоса: Бугунги кунда ахборот-коммуникация технологияларидан самарали фойдаланган ҳолда ўқитиш жараёни қисман инновацион вебинар кўринишида ташкил этилиши таълим самарадорлигини оширишда муҳим омил ҳисобланади. Инновацион дарс - бу ўқув жараёнини ташкил этиш ёки талабаларга билим беришнинг динамик, кўпқиррали тури ҳисобланади. Амалий, лаборатория, каби машғулотлар, талабалар ижодий фаолиятини ривожлантиришнинг интерфаол методлари, ўқув жараёнида методологик билимларини фаол қўллашни режалаштирган илмий-тадқиқот фаолияти, талабаларни фикрлаш қобилиятини, шахсий имкониятларини ёритувчи психологик билимлар инновацион дарснинг асосий элементлари ҳисобланади. Бугунги кунда барча соҳаларда ахборот коммуникация технологиялари борасида етарли даражада билимга эга бўлиш ҳар қандай касб эгасининг асосий мезони ҳисобланиши лозим. Шунинг учун ҳам таълим жараёнини инновацион дарс кўринишида ахборот технологияларидан фойдаланган ҳолда ташкил этиш талабаларда нафақат фанга бўлган қизиқиш, балки олган билим ва малакаларини ўзларининг касбий соҳаларида қўллаш борасида ижодий фикрлаш, лойиҳалар тайёрлаш мотивацияларини шакллантиришга эришилади. Шунинг учун ҳам талабалар билан ҳамкорликда амалга оширилаётган жараёнлар соддаликдан мураккабликка йўналтирилган бўлиши зарур. Ривожланган мамлакатларда таълим тизимида янги билимларни кашф эта оладиган мутахассисларни тайёрлаш вазифаси биринчи ўринда турса, иктисодий ривожланиш ва ўтиш даврида бўлган мамлакатларда

эса янги технологияларнинг ўзлаштиришини таъминловчи мутахассислар тайёрлаш вазифаси бугунги куннинг долзарблигини ифодалайди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ismatullayevich N. N., Ixomovna M. Z. Automation of Sanatorium Work: Reservation Service and its Structure //Miasto Przyszłości. – 2022. – Т. 29. – С. 65-67.
2. Ixomovna M. Z. et al. Tibbiy Diagnostika Va Davolashda Zamonaviy Axborot Texnologiyalarni Tutgan O ‘Rni //Miasto Przyszłości. – 2023. – Т. 31. – С. 174-176.
3. Ixomovna M. Z. et al. Modern Information Technologies in Medical Diagnosis and Treatment Position //Miasto Przyszłości. – 2023. – Т. 32. – С. 88-91.
4. Махмудова З. И., Холиярова Ф. Х., Абдукаримов А. О НЕКОТОРЫХ МЕТОДАХ ЧИСЛЕННОГО РЕШЕНИЯ ЗАДАЧ ОПТИМАЛЬНОГО УПРАВЛЕНИЯ АНСАМБЛЕМ ТРАЕКТОРИЙ ДИНАМИЧЕСКИХ СИСТЕМ С ЗАПАЗДЫВАЮЩЕЙ ИНФОРМАЦИЕЙ //ПРОГРЕССИВНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ПРОЦЕССЫ. – 2014. – С. 50-54.
5. Vohidov D., Maxmudova Z., Sayfullayev R. TIBBIYOT YO’NALISHIDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARINI QO ‘LLAB TKINTER PAKETIDA GUI DASTURLARINI TUZISH //Eurasian Journal of Mathematical Theory and Computer Sciences. – 2022. – Т. 2. – №. 12. – С. 31-35.
6. Abdullayeva S., Maxmudova Z., Xujakulov S. TIBBIY TA’LIMDA VR TEXNOLOGIYA //Eurasian Journal of Academic Research. – 2022. – Т. 2. – №. 11. – С. 1140-1144.
7. Vohidov D., Maxmudova Z., Sayfullayev R. TIBBIYOT YO’NALISHIDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARINI QO ‘LLAB TKINTER PAKETIDA GUI DASTURLARINI TUZISH //Eurasian Journal of Mathematical Theory and Computer Sciences. – 2022. – Т. 2. – №. 12. – С. 31-35.
8. Абдукаримов, А., Нахалов, З. О., Махмудова, З. И., & Шодиярова, К. Х. (2015). ПЛАТФОРМА МОБИЛЬНОГО ДИСТАНЦИОННОГО ОБРАЗОВАНИЯ. Председатель организационного комитета, 311.
9. Вохидов А. М. и др. Разработка Графическим Пользовательским Интерфейсом-Программ В Пакете Tkinter С Использованием Современных Педагогических Технологий В Области Медицины //Miasto Przyszłości. – 2022. – Т. 30. – С. 181-184.
10. Vohidov D., Maxmudova Z., Sayfullayev R. TIBBIYOT YO’NALISHIDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARINI QO ‘LLAB TKINTER PAKETIDA GUI DASTURLARINI TUZISH //Eurasian Journal of Mathematical Theory and Computer Sciences. – 2022. – Т. 2. – №. 12. – С. 31-35.
11. Voxidov A. M., Malikov M. R., Voxidov D. A. TIBBIYOTDA DIFFERENSIAL TENGLAMALARNI FARMATSIYA SANOATIDA QO’LANISHI //Academic research in educational sciences. – 2021. – Т. 2. – №. 12. – С. 1096-1102.
12. Voxidov A. M. et al. TIBBIY-BIOLOGIK TADQIQOTLARDA STATISTIK TAHLIL JARAYONLARI //Academic research in educational sciences. – 2022. – Т. 3. – №. 3. – С. 287-293.

13. Melitoshevich V. A., Alikulovich V. D. Main Issues of Statistical Analysis in Medical Research //Eurasian Research Bulletin. – 2022. – Т. 13. – С. 129-132.
14. Вохидов А., Мисюрёв А. Многофункциональные фторактивные нанополенки: актуальные проблемы //Наноиндустрия. – 2014. – №. 5. – С. 40-45.
15. Vohidov A. Structural semantic characteristic of lexis in" Ghiyas-ul-lughot : дис. – Dissertation abstract of Cand. Sci. in Phil./A. Vohidov.-Dushanbe, 1975.-33.
16. Abdusamatovich K. S., Olimjonovna T. F. Application of web applications in medicine //Eurasian Research Bulletin. – 2022. – Т. 14. – С. 46-50.
17. Nabiyeva, S. S., Rustamov, A. A., Malikov, M. R., & Ne'matov, N. I. (2020). Concept of medical information. European Journal of Molecular and Clinical Medicine, 7(7), 602-609.
18. Malikov, M. R., Rustamov, A. A., & Ne'matov, N. I. (2020). STRATEGIES FOR DEVELOPMENT OF MEDICAL INFORMATION SYSTEMS. Theoretical & Applied Science, (9), 388-392.
19. Berdiyevna, A. S., & Olimjonovna, T. F. (2022). INNOVATIVE APPROACHES IN THE EDUCATION SYSTEM TO INCREASE YOUTH PARTICIPATION. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 3(3), 674-677.
20. Esirgapovich, K. A. (2022). THE EASIEST RECOMMENDATIONS FOR CREATING A WEBSITE. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 10(2), 758-761.
21. Toxirova, F. O., Malikov, M. R., Abdullayeva, S. B., Ne'matov, N. I., & Rustamov, A. A. (2021). Reflective Approach In Organization Of Pedagogical Processes. European Journal of Molecular & Clinical Medicine, 7(03), 2020.
22. Ne'matov, N., & Rustamov, T. (2022). SANATORIYLAR ISHINI AVTOMATLASHTIRISH: BRON XIZMATI VA UNING STRUKTURASI. Eurasian Journal of Academic Research, 2(11), 763-766.
23. Ne'matov, N., & Ne'matova, N. (2022). OLIY TA'LIM TIZIMI TALABALARIGA O'ZBEK TILINI O'QITISHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING O'RNI. Академические исследования в современной науке, 1(19), 37-38.
24. OB Akhmedov, AS Djalilov, NI Nematov, AA Rustamov // Directions Of Standardization In Medical Informatics // Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning (EJEDL), 2(2), 1-4 p. 2021
25. Ne'matov, N., & Isroilov, J. (2022). TIBBIY VEB SAYTLAR YARATISH YUTUQ VA KAMCHILIKLARI. Zamonaviy dunyoda innovatsion tadqiqotlar: Nazariya va amaliyot, 1(25), 162-164.
26. Ne'matov, NI. (2022). TIBBIY VEB SAYTLAR YARATISH SAMARADORLIGI. Academic Research in Educational Sciences (ARES) 3 (2), 118-124
27. Berdiyevna, A. S., Fazliddinovich, S. R., & Uralovich, R. N. (2022). Use of Information Technology in Improving the Quality of Education. Eurasian Research Bulletin, 14, 134-138.

28. Abdullayeva, S. B., & Dosmurodova, S. S. (2022). THE ROLE OF THE FAMILY IN THE FORMATION OF VALUE DIRECTIONS IN YOUTH. *Procedia of Theoretical and Applied Sciences*, 1(1), 93-95.
29. Olimjonovna, T. F. (2023). SOCIO-HISTORICAL FOUNDATIONS OF FORMATION OF INTEREST IN THE PROFESSION AND DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL THINKING THROUGH PEDAGOGICAL COMMUNICATION.
30. Berdiyevna, A. S., & Shokirovich, X. S. (2023). Prospective Directions of Implementation of Modern Information Technologies in Education. *Eurasian Journal of Research, Development and Innovation*, 17, 7-11.
31. Berdiyevna, A. S., Akramovna, M. M., & Olmasovna, R. P. (2023). Research in the Process of Education of Medical Students Shaping Their Abilities. *Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching*, 17, 95-99.
32. Ismatullayevich, N. N. (2023). The role of educational websites in the development of student's higher education systems. *Eurasian Journal of Research, Development and Innovation*, 17, 17-20.

**ҚАДИМГИ ТУРКИЙ СЎЗЛАР СЕМАНТИКАСИГА ДОИР
(АЛИШЕР НАВОИЙ АСАРЛАРИ МИСОЛИДА)**

Эгамова Шоҳида Джалиловна

Низомий номидаги ТДПУ доценти, ф.ф.н.

Суханбердиева Ситора Санжар қизи

Низомий номидаги ТДПУ талабаси

Аннотация: Ушбу мақолада Алишер Навоий асарлари тилида қўлланилган қадимги туркий тилга оид лексик бирликлар лексик-семантик нуқтаи назардан таҳлили қилинган. Назарий маълумотлар мутафаккир асарларидан келтирилган мисоллар билан асосланган.

Kalit soʻzlar: Алишер Навоий, қадимги туркий тил, эски туркий тил, лексик-семантик тизим, семантик хусусийлашув, дифференциациялашиши, полисемантик сўз, лексик бирлик, маъно торайиши ҳодисаси.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7764713>

“Адабиёт, санъат ва маданият яшаса, миллат ва халқ, бутун инсоният безавол яшайди”¹.

Ш.М.Мирзиёев

Хар қандай миллий тил каби ўзбек тили ҳам ўзбек миллатини бирлаштирувчи, унинг миллий руҳини тараннум этувчи, ифодаловчи воситадир. Чунки Республикамизнинг биринчи Президенти таъкидлаганидек: “Жамики эзгу фазилатлар инсон қалбига, аввало, она алласи, она тилининг бетакрор жозибаси билан сингади. Она тили бу миллатнинг руҳидир. Она тилини йўқотган ҳар қандай миллат ўзлигидан жудо бўлиши муқаррар”².

Тил тараққиётида сўз бойлигидаги муайян қисм лексемалар семантик структурасининг хусусийлашувига оид жараённинг кучайиши, маънолардаги дифференциация ва аниқликка бўлган интилишнинг воқеланиши интралингвистик ҳодисалар сирасига кирувчи жиҳат ҳисобланади. Бу жараён, табиийки, эски ўзбек адабий тили, хусусан, Навоий сўз хазинасида ҳам ўз ифодасига эга.

Маълумки, Навоий даври эски ўзбек адабий тили лексик-семантик тизимининг шаклланиши ва ривожланишида семантик жараёнлар ётакчи мавқега эга булган. Бу жараёнлар, таъкидлаганимиздек, икки асосий жиҳат билан характерланади: 1) сўзлар маъновий қурилишининг актив бойиши, мавҳум маъноли лексемаларга оид турфа

¹ O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev «O‘zbek mumtoz va zamonaviy adabiyotini xalqaro miqosda o‘rganish va targ‘ib qilishning dolzarb masalalari» mavzusidagi xalqaro konferensiya ishtirokchilariga tabrigi. <https://www.xabar.uz/uz/madaniyat/shavkat-mirziyoyev-adabiyot-sanat-va>

² Каримов И. А. Адолат, Ваган ва халқ манфаати ҳар нарсадан улуғ. –Тошкент: Ўзбекистон, 1998. –Б.59.

қирралар шаклланиши негизида ранг-баранг кўчма маъноларнинг тараққий этиши; 2) сўзлар маъноларининг семантик хусусийлашиши, уларга хос маъноларнинг дифференциациялашиши ҳамда аниқлашишига бўлган интилиш.

Бу ҳодиса аксарият нисбатан аниқ тушунчаларнинг юзага чиқиши, фан ва ижтимоий ҳаётнинг ривожланиши сингари экстралингвистик омиллар билан бевосита алоқадор эди. Биз ушбу бобнинг олдинги саҳифаларида тўхталиб ўтган биринчи тур қанчалик муҳим бўлса, иккинчи тур ҳам шунчалик улкан аҳамиятга эгаллигини таъкидламоқчимиз.

Арым= феъли қадимги туркий тилда “*тозаламоқ, софламоқ, кетказмоқ*” маъносида илк бор “Олтун ёруқ”да қўлланган (ДТС³, 53). Эски туркий тилда лексеманинг дастлабки маъноси сақланиб қолган ҳолда, унинг янги “*ахта қилмоқ*” маъноси ривожланади (ДЛТ⁴, I, 215). Навоий тилида сўзнинг кейинги маъно билан қўлланиши кузатилмайди. Лекин бошланғич маъноси ҳам назмий, ҳам насрий асарларда фаол қўлланган лексемада сақланиб қолган:

Кўзи бирлә арымты гардин аның,

Қопты филҳал ачыб навардин аның (СС, 50-3).

Қадимги туркий тил обидаси “Олтун ёруқ” да *аш* лексемаси “*таом, овқат*” маъносида ўз ифодасини топган: ...“*сўчиг йағлыг аш* (ДТС, 61). Эски туркий тил ёдгорлиги “Қутадғу билиг”да сўз семантик курилишида “*базм, зиёфат*” маъноси юзага чиқади: ...*қалы ашқа бэглёр оқыса сэни “Агар беклар сени зиёфатга чорласа”* (ДТС, 61). Махмуд Кошғарий луғатида лексик birlikнинг “*тушки овқат*” маъноси ҳам кўзга ташланади (ДЛТ, I, 80). Навоий тилида лексеманинг фақат “*таом, овқат*” маъносида ишлатилганлиги маълум бўлади. *Ашның мазаси туз билә* (МК, XIII-79). *Аш* сўзига хос иккинчи маъно эски ўзбек адабий тилида ўта фаоллашиб кетган *базм* ва *зийафат* ўзлашмалари ёрдамида очиб берилганлиги боис, уни *аш* лексемаси билан ифодалашга ҳожат қолмаганлиги аниқ.

Бағ лексемаси қадимги туркий тилдаги полисемантик сўзлар қаторидан ўрин олиб, 1) “*кишан, занжир*”, 2) “*рўмол, парда*”, 3) “*банд, тўп, бог*”, 4) “*боб, жилд*”, 5) “*тўда, гуруҳ*” каби маъноларни ифодалаш учун фойдаланилган (ДТС, 77).

Навоий асарларида сўз маъно структурасида хусусийлашиш, торайиш жараёни кузатилади ва сўз асосан “*банд, богич, бог (ўтин)*” маъноси касб этади:

Қылыч багы бэлиң қучқан ҳасаддин,

Көзүмгә аждар эрүр шакл=и қуллáb (ХМ, III а-27).

Бэғ лексемаси қадимги туркий тилда “*ҳукмдор, доҳий, амир*” маъносини ифодалаган: ...*алты бағ бодунқа бэғ эртим “Олти бағ халқининг ҳукмдори эдим”* (ДТС, 91). Эски туркий тилда сўзнинг “*эр, умр йўлдош*” семаси ривожланади: *Йавлақ тыллыг бэгдән кэрү йалнуз тул йэг: “Ёмон тилли эрга эга бўлгандан тул ўтган маъқул (яхши)”* (ДЛТ, III, 170). Навоий тилида *бэғ* сўзи фақат “*бек, амир, амалдор*” маъносида

³ Древнетюркский словарь. –Л., 1969. –Б.53.

⁴ Девону луғотит турк. Том. I-III. Нашрга тайёрловчи С.Муталлибов. -Тошкент, 1960-1963. -Б.215.

қўлланади: *Туркниң... нәвкәридин бәзигә дәгинчә сарт тилидин баҳраманддўрләр* (МЛ, XIV, 107-108). Кези келганда таъкидлаш жоизки, *хан, хақан, султән, шаҳ, пәдишә* сингари лексемаларнинг “*давлат раҳбари, бошлиғи*” маъносида кенг қўлланиши бәз сўзидаги дастлабки “*хукмдор*” семасининг кейинчалик айни шу лексема ёрдамида ифодаланмаслигига олиб келди. Лекин муайян бекликларга раҳнамолик қилган шахсларнинг бәз термини билан аталгани тарихдан маълум⁵.

Кэйик лексемаси илк бор Қизил Чира мавзесига оид Энасой битигтошида “*ҳайвон, жонивор*” маъносида қайд этилади: *Тәзиг кэйикдә алп бән “югурувчи жониворлар ичида мен ботирман”* (ДТС, 294). Маҳмуд Кошғарий лексеманинг шунингдек “*ёввойи*”: *кэйик сөгүт “ёввойи тол”* (ДЛТ, III, 182) ва “*кийик*” (III, 182) ҳамда “*тоғ эчкиси*” (I, 393) маънолари касб этганини эътирофлайди. Лексеманинг “*ваҳший , ёввойи (ҳайвон)*” семаси XIV аср обидаларида ҳам сақланиб қолади (Таржумон, 14-2).

Полисемантик сўзнинг маъно торайиш жараёнига дучор бўлиши, яъни қадимги туркий ва эски туркий тилда у ифодалаган бир қатор семаларнинг Навоий тилида бошқа лексик бирликлар томонидан англашилиши натижасида фақат бир маъно - “*кийик, оҳу*”ни билдириш учун хосланганининг гувоҳи бўламыз:

*Жумрий оқунўб бийик болмас,
Очкү йўғурўб кийик болмас* (МҚ, XIII-82).

Ҳозирги ўзбек тилида “*одам, башар*” семемасини ифодаловчи *киши* лексемаси қадимги туркий тилда кўп маъноли бўлиб, бош “*инсон, одам; одамлар*” семаси билан дастлаб Култегин битигтошида қайд этилади: *...билиг билмәз киши “Билимсиз кишилар”* (ДТС, 310). Лексеманинг ушбу жамликни ифодаловчи маъноси эски туркий тил манбаларида ҳам сақланиб қолган: *қамуг киши тўз эрмәз* (ДЛТ, I, 357). Бироқ ушбу мисолда жамлик *киши* лексемасининг *қамуг* “*ҳамма, барча*” олмоши билан бирикиши орқали воқеланган. Текширилаётган лексеманинг “*якка одам, танҳо шахс*” маъно ифодалаш ДЛТ даги *киртўч киши “ҳасадли одам”* (I, 424) сингари изофали бирикмаларда ўз аксини топган. *Киши* лексемасининг иккинчи маъноси “*аёл, хотин, завжа*” бўлиб, у биринчи бор Турфон матнларида кўринади: *...оғлуң кишиң ўлўгүлүг ол “Сенинг фарзандларинг ва хотининг бахтлидир”* (ДТС, 310). Маҳмуд Кошғарий ҳам *киши* лексемасида иккинчи семанинг мавжудлигини ва унинг асосан яғмоларга оидлигини таъкидлайди (ДЛТ, III, 244). Шу ўринда қадимги туркий тилда *киши* лексемаси “*аёл, хотин, завжа*” семаси билан *урағут, эвлүг, хатун, киши* сингари лексик бирликлар билан маънодошлик қаторини рўёбга чиқарганини эслаш лозим бўлади⁶.

Навоий асарлари тилида *киши* лексемаси моносемантикликка қараб силжийди ва у асосан “*шахс, инсон, одам*” мавҳум тушунчасини ифодалаш учун хизмат қилади: *Аның насиҳатин қабул этгән мақбул кишидўр* (МҚ, 14-32). Ушбу сўзда жинс тафовутини

⁵ Березин И.Н. Ханские ярлыки. Тарханные ярлыки Тохтамыша, Темир-Кутлука и Саадет Гирея. - Казань, 1851.

⁶ Дадабоев Х. “Қисаси Рабғузий” тилидаги “аёл” семали синонимик қатор хусусида // Филология янги юз йилликда. Фаннинг тугун ва ечимлари. -Тошкент, 2003. -Б.125-128.

аниқлаш, яъни “эркаклик” ва “урғочилик (аёллик)” белгисини ажратиш мумкин эмас. Бу белгилар эркак киши ва айал киши бирикмалари ёрдамида ҳозирги ўзбек тилида воқеланади. Алишер Навоий “аёллик” белгисини ифодалаш учун *хатун киши* бирикмасини ишлатади: *Хатун киши алар қошыда йатқай* (ТМА, XIV, 231).

Навоий ижодиётига суянган ҳолда, эски ўзбек адабий тили лексик-семантик сатҳининг шаклланиш ва тараққий топишида маъновий жараёнлар муҳим аҳамият касб этган деган тўхтамга келиш мумкин бўлади. Бу жараёнлар икки жиҳат, яъни лексемалар семантик тизимининг фаол бойиши, турли абстракт лексика соҳалари шаклланиши туфайли турфа кўчма маъноларнинг рўёбга чиқиши, лексемалар маъноларининг хусусийлашувига доир жараённинг кучайиши, маънолардаги аниқлик ҳамда дифференциацияга бўлган мойиллик билан характерланади.

ШАРТЛИ ҚИСҚАРТМАЛАР

ДЛТ - Девону луғотит турк. Том. I-III. Нашрга тайёрловчи С.Муталлибов. -Тошкент, 1960-1963.

ДТС - Древнетюркский словарь. -Л., 1969. -676 б.

МЛ - Алишер Навоий. Муҳокаматул - луғатайн. Ўн тўртинчи том. -Тошкент, 1967.

МҚ - Алишер Навоий. Маҳбубул-қулуб. Ўн учинчи том. -Тошкент, 1966.

СС - Алишер Навоий. Хамса. Сабъаи сайёр. Тўққизинчи том. -Тошкент, 1965.

“Таржумон” - Таржумон туркий ажамий ва муғалий. -Тошкент, 1980.

ТМА - Алишер Навоий. Тарихи мулуки ажам. Ўн тўртинчи том. -Тошкент, 1967.

ХМ - Алишер Навоий. Хамсатул-мутаҳаййирин. Ўн тўртинчи том. -Тошкент, 1967.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. **О‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev «O‘zbek mumtoz va zamonaviy adabiyotini xalqaro miqyosda o‘rganish va targ‘ib qilishning dolzarb masalalari» mavzusidagi xalqaro konferensiya ishtirokchilariga tabrigi.** <https://www.xabar.uz/uz/madaniyat/shavkat-mirziyoyev-adabiyot-sanat-va>
2. Каримов И.А. Адолат, Ватан ва халқ манфаати ҳар нарсадан улуғ. -Тошкент: Ўзбекистон, 1998. -64 б.
3. Абдурахмонов Ғ., Рустамов А. Қадимги туркий тил. -Тошкент: Ўқитувчи, 1982. -168 б.
4. Абдурахмонов Ғ., Рустамов А. Навоий тилининг грамматик хусусиятлари. - Тошкент: Фан, 1984. -159 б.
5. Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати. Том. I-IV. -Тошкент: Фан, 1983-1985. Т.I. -1983. -782 б.
Т.II. -1983. -642 б.
Т.III. -1984. -622 б.
Т.IV. -1985. -636 б.

6. Березин И.Н. Ханские ярлыки. Тарханные ярлыки Тохтамыш, Темир-Кутлука и Саадет Гирея. –Казань: Б.И., 1851. -312 б.
7. Дадабаев Х., Насыров И, Хусанов Н. Проблемы лексики староузбекского языка. -Ташкент: Фан, 1990. -213 б.
8. Дадабаев Х. Общественно - политическая и социально - экономическая терминология в тюркоязычных письменных памятниках XI-XIV в.в. -Ташкент: Ёзувчи, 1991. -186 б.
9. Дадабоев Х. Тилшунослик назарияси методологияси. –Тошкент: Фан, 2004. - Б.50-52.
10. Дадабоев Х. Амир Темурнинг ҳарбий маҳорати. -Тошкент: Ёзувчи, 1996. -93 б.
11. Дадабоев Х. “Қисаси Рабғузий” тилидаги “аёл” семали синонимик қатор хусусида // Филология юз йилликда. Фаннинг тугун ва ечимлари. -Тошкент, 2003. -Б. 125-128.
12. Дадабоев Х. Алишер Навоий асарларидаги ижтимоий-сиёсий терминларнинг эски туркий обидалар лексикасига муносабати // Алишер Навоий туғилганининг 550 йиллигига бағишланган илмий конференция материаллари. - Тошкент, 1991. -Б.68-70. -20.

EMIR TEMUR AND THE COVERAGE OF THE TIMURID STATE IN HISTORICAL WORKS

Erjigitov Doston Kamoliddin o'g'li

Uzbek - finnish pedagogical institute

UZBEK - FINNISH PEDAGOGICAL INSTITUTE

Annotation: *Illumination of Amir Temur and the Timurid state in historical works" contains the history of Amir Temur and the Timurid state, the life of Amir Temur, who is considered the founder of the Timurid state, and important events that occurred in his life, the importance of the Timurid state in the emergence, information about the Timurid state. given*

Key words: *Timur's rule, Timurid state, Sahibqiron, Muhammad Taragai, Temurlang, Hazar, Devon, Dargah.*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7764771>

"When thinking about the spiritual world of our great-grandfathers, it is natural that we should pay particular attention to Sahibqiran Amir Temur. Because the classic figure, a symbol of incomparable determination, courage, courage and wisdom, established a great kingdom and became both practical and theoretical in terms of statecraft. left a legacy, opened the way for the development of science, culture, creativity, religion and spirituality".

Islam Abdugyanovich Karimov.

One of the important positive changes in science during the years of independence was the vindication of the pure name of the national hero of our nation, Amir Temur, whose name was unfairly slandered during the authoritarian Soviet rule. On the initiative of Islam Karimov, the first president of the Republic of Uzbekistan, Sahibqiron the nation and state in development great services confession and the attitude towards Sahibqiran rose to the level of state policy. During the years of independence, many important works were carried out regarding the personality of Amir Temur, his state, domestic and foreign policy, and the rule of the Timurids.

The great statesman and skilled commander Amir Temur was born on April 9, 1336 (736 Hijri, 25 days of Shabban) in the village of Khoja Ilgor (now Yakkabog district) of Kesh in the family of Amir Taragai ibn Barqal, one of the barlos begs. Temur's childhood and teenage years were spent in Kesh. By the 50s and 60s of the 14th century, mutual disorganization and arbitrariness reigned in the territories of the Chigatai ulus. In 1360-1361, the ruler of Mongolia, Khan Tughluq Temur, began to pry into the inner life of Movarunnahr. After his raid became known to the rulers of Movaraunnahr, the Emir of Kesh, Haji Barlos, became confused. Then Amir Temur will enter the field. In the 1360s and 1370s, along with Amir Temur, another person who influenced the political life of Movaraunnahr was Amir

Husayn, the grandson of Amir Kazha. Balkh and surrounding lands were under his control. In 1361, Temur got closer to Amir Husayn and both governors were able to resist the Mongol khans. The event that happened in Timur's life and left a scar on him for life took place in Seistan in 1362. During the battle, Amir Temur was severely injured in the elbow of his right arm and in his right leg by a bow arrow. As a result, he will walk with a limp for the rest of his life. Therefore, his enemies, who were terrified of him, jealously called Amir Temur "Temurlang".

Amir Temur founded the great state of Timurids, as we all know. Amir Temur made extensive use of the political management experiences of the past in establishing his state. His state was often based on a military-political system by its very structure. Amir Temur's use of the work "Politics" created by Nizam ul-Mulk as a broad guide in state affairs, and the use of ideas from "Politics" in "Tuzuklari Temur" is a vivid example of this. The state founded by Amir Temur in its most developed period included a very large territory, including Iran, Azerbaijan, Iraq and Afghanistan, in addition to Central Asia. He ruled the state with the help of his sons, grandsons and emirs. Sources also preserve information about the reception ceremony that existed in Temur's palace. For example, on the right side of the throne sit sayyids, judges, scholars, sheikhs. On the left side was the place of amir ul-umaro, beklarbegi, army amirs, noyans, ulus, tuman, and army chiefs.

Timur and the state of the Timurids gained fame in the international arena. Diplomatic, political and trade relations are more developed than the correspondence between Timur state and Eastern and European countries. Amir Temur in "Tuzuklari Temur" mentions that in managing his country, the population was divided into certain social strata. About Amir Timur and his era, there are valuable works such as "Roznomayi ghazavoti Hindustan" by his contemporaries Ghiyaziddin Ali, "Zafarnama" by Nizamiddin Shami, "Zafarnama" by Sharafiddin Ali Yazdi, "History of Timur" by Ibn Arabshah. But among the works dedicated to the life and work of the great world leader, "Temur's Tuzuklar" is undoubtedly of special importance. This work, known as "Tuzuki Temuri" ("Tuzuklari Temur"), "Malfuzoti Temuri" ("What Temur said") and "Voqioti Temuri" ("What Temur experienced") is a valuable historical source and is included in famous libraries around the world. The work was written by Amir Temur, and was first described in the old Uzbek (Chigatay or Turkic) language. Amir Temur says in "Tuzuklari Temur": "Whenever I conquered a country, I respected the dignitaries of that place, I bowed and respected its sayyids, scholars, fuzalo and mashoyikh, Get paid by giving tasks marked".

During his rule, Amir Temur did not allow bigotry, discrimination, to appear. Peace, tranquility and peace have done important things in terms of security. In this regard, Sahibqiran said, "... from one end of my kingdom to the other end, if a child carries a plate of gold on his head, I have established a discipline in which not even a grain of gold will be harmed." passes.

In conclusion, Amir Temur is one of the greatest people in history. It is surprising that the greatness of the brightest and most respected breed of the 14th century later got stuck in the vortex of various legends and fabrications. Fortunately, the truth came out. The image of Amir Temur as a great statesman, medieval reformer, brave, just, patron of science and

culture has survived for centuries, despite various ideological influences, belittled and unfair evaluations. Amir Temur's service in history is that he improved the management system of statehood, internal and foreign policy procedures, and legal foundations in the new historical conditions.

References

1. B.J.Eshov, A.A.Odilov "O'zbekiston tarixi". Toshkent- 2014.
2. A.Sagdullayev, B.Aminov, O'.Mavlonov, N. Norqulov "O'zbekiston tarixi: davlat va jamiyat taraqqiyoti".
3. UNESCO. "Amir Temur jahon tarixida". Toshkent- 2001.
4. "Temur tuzuklari". Forschadan Alixon Sog'unuy va Habibullo Karomatov tarjimasii. G'afur G'ulom nomidagi nashriyot- matbaa birlashmasi- 1991.
5. Bozorov Quvonchbek Dilmurod o'g'li, Panjiyev Jamshid Tohir o'g'li, & Xolboyev Jorabek Lutfullo og'li. (2021). Abu Ali ibn Sina and Medicine. Texas Journal of Medical Science, 3, 44–47.
6. Назиров Б. С. СУРХОНДАРЁ ВИЛОЯТИДА ИЛК ОТ СПОРТИ КЛУБЛАРИ //ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ. – 2021. – Т. 4. – №. 11.
7. Nazirov B. S. MASTER WHO DEVOTED HIS LIFE TO SPORTS //Theoretical & Applied Science. – 2020. – №. 6. – С. 78-82.
8. Nazirov B. S. The first horse clubs in surkhan oasis //ACADEMICIA:AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL. – 2021. – Т. 11. – №. 2. – С. 1228-1231.
9. Nazirov B. S. Establishment of a new legal system in the field of physical culture and sports in Uzbekistan in 2017–2020 //Asian Journal of Multidimensional Research. – 2021. – Т. 10. – №. 10. – С. 1081-1084.
10. Nazirov B. S. O'ZBEKISTONDA 2017-2020 YILLARDA JISMONIY MADANIYAT VA SPORT SOHASIDA YANGI ME'YORIY-HUQUQIY TIZIMNING YO'LGA QO'YILISHI //Academic research in educational sciences. – 2021. – Т. 2. – №. 4. – С. 1687-1693.
11. Mamayusupov, O. B., & Bozorov, Q. D. (2022). BUYUK IPAK YO'LIMULOQOT VA HAMKORLIK YO'LI. Central Asian Research Journal For Interdisciplinary Studies (CARJIS), 2(1), 115-122. <https://doi.org/10.24412/2181-2454-2022-1-115-122>

MOTIVATIONAL STRATEGIES IN TEACHING LANGUAGE

Islomova Latofat Fazliddinovna

Faculty of English philology

Karshi State University

Abstract: *A large part of the written sources focused on differentiation and motivation. They stressed using a variety of teaching methods, different materials and types of tasks as well as incorporating the learners. According to the written sources it is important to help learners improve their own learning techniques and develop their cooperation and collaboration with their peers. This is also something that the teachers mention, as they think small groups work and peer work is beneficial for the learners.*

Key words: *cooperation and collaboration, technique, comprehension, lexical clues, mental lexicon, strong semantic links, connection*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7775327>

Why do we teach foreign languages in schools? Clearly, not simply for the learner to be able to write to a foreign pen friend, to be able to calculate his income tax or understand his domestic fuse-box, though these are all practical by-products of the learning process. The major areas of the school curriculum are the instruments by which the individual grows into a more secure, more contributory, more total member of society. Similarly, the teaching of history is all about ourselves in relationship to other people in other times: now in relation to then. This achievement of perspective, this breaking of parochial boundaries, the relating to other people, places, things and events is no less applicable to foreign language teaching. By learning a foreign language, we see our own in perspective, we recognize that there are other ways of saying things, other ways of thinking, other patterns of emphasis.

So, the teacher leads and guides the students through the text that they arrive at sound interpretations which are properly justified. There was a significant correlation between reading comprehension and learners' awareness of unknown DT words. It can be argued, therefore, that deceptive transparency is indeed a factor which has an effect on comprehension.

As mentioned before, the correlation between awareness of DT words and reading scores was, significant at level A1, though correlations do not show cause-effect relationships between the variables, they do indicate the degree of common variance. In our case, it seems that about variance in reading could be accounted for by the degree of awareness of DT words. When a foreign learner does not understand a word in the text, he has the following options: ignore it (if he considers it unimportant), look it up in a dictionary, ask someone who knows its meaning, or try to guess it from con-text. Many researchers of reading and pedagogues have emphasized the importance of guessing as a strategy of successful reading presupposes

awareness, on the part of the learner, that he is facing an unknown word¹. If such awareness is not there, no attempt is made to infer the missing meaning. This is precisely the case with deceptively transparent words.

“It is well known that wisdom and spirit of the nation are shown in the traditions and customs of the country, especially in its folklore. Folklore is the most mysterious and unusual genre of children’s literature. And one of the most popular parts of folklore is a fairytale. It has got an exciting plot, brave characters and a happy ending that really attracts readers”². The learner thinks he knows then and assigns the wrong meaning to them, distorting the immediate context on this way. The result was the following: 'Instead of living natural life, natural behavior, females and children find many different forms of life.' One might wonder about the lack of syntactic resemblance between the original and the misinterpreted sentences. Such incongruences in sentence structure show that students are willing to rely on lexical clues more than on syntactic ones; they are even prepared to impose a sentence structure on the idea they have already arrived at via lexis. If the learner had recognized 'nurture, fend, leave' as unknown words in the given example, he might have looked up or guessed their meaning and arrived at a different interpretation.

The study did not attempt to investigate the characteristics of the mental lexicon. However, some of the errors caused by DT words can provide some information about the organization of L2 words in the memory. Investigations have indicated that while in the native speaker's mental lexicon there are strong semantic links between the words, the connections between words in additional languages are primarily phonological³.

Another interesting issue that has been debated is whether words composed of root and affixes are stored as single units or whether the stems and affixes are stored separately. Errors in the words with a deceptively morphological structure seem to support the latter (lexical decompositions hypothesis). The learner might store the prefix 'dis-' separately and therefore interpret 'discourse' as 'without direction', combining what looks like two separate units of meaning. Also the confusions of morphological forms (industrial/industrious, economic/economical) might result from storing the suffixes separately and substituting one by another.

The case study suggested an additional psychological condition for learning words through reading: the importance of a wide and free choice of books⁴. The procedure of choosing and "grading" books mentioned before contributed considerably to the motivation of the children to read the selected book and probably as well to their retention of the content. The

¹ Ainslie, Susan. (1994). *Mixed Ability Teaching: Meeting Learners' Needs. Network 3: Teaching Language to Adults*. London: Centre for Information on Language Teaching and Research.

² Khalilova Sh.J. (2022) Common similarities and Difficulties of Uzbek and English fairy tales. *European Journal of Innovation in Nonformal Education*. Volume 2/Issue 1/ ISSN:2795-8612

³ Baker, Joanna. (2000). *The English language teacher's handbook: how to teach large classes with few resources*. New York: Continuum; London: Cassel.

⁴ Berry, Eve and Williams, Molly. (1992). *Teaching Strategies for Multilevel ESL classes. Facilitator's Guide*. Oregon: Clackamas Community College.

study indicated that this also brought about a good retention of a number of words occurring in important passages of the books. Finally, it was remarkable that the amount of interest in the subject appeared to prevail over the degree of difficulty of the language. This phenomenon and the importance of a free and wide choice was also found in a study concerning the relations between leisure reading in the mother tongue and reading English by Toussaint-Dekker.

As children see concepts reflected in the world around them, they become enthusiastic and engaged learners. In this work you will find activities to foster children's social and emotional development, build language and literacy skills, and develop an understanding of math concepts. You will also find science activities that strengthen children's observation and reasoning skills, music and movement activities that get everyone involved, and group art activities that inspire creativity and cooperation. An Early Childhood Standards Correlation Chart is included to help you quickly identify activities that focus on a specific skill. For instance, the following activities will be useful for using in interactive classes.

Alphabetical Toss. Materials. Large balls

Choose a letter to begin the game, such as the letter *b*. Stand in a circle and toss a ball to a child, saying a word that begins with the letter *b*, such as the word *bat*. That child then throws the ball to another child and says another word that begins with letter *b*, such as the word *baseball*. Continue around the circle. As each child catches the ball, he or she says a word that begins with the chosen letter. As an alternative, this activity can be done in pairs or in small groups.

To challenge children even more, ask them to name, in order, a word for each letter of the alphabet. For younger children: Invite pairs of children to roll or toss the balls back and forth, emphasizing the *b* sounds in the words *ball* and *bounce*.

A bowl of Jelly. Materials. None

Invite children to move like things that begin with the letter *j*. First ask children what words they can think of that begin with the letter *j*. They may say words such as *jelly*, *jack-in-the-box*, *jumping jacks*, or *jaguar*. Then invite children to move like the letter *j*!

Monkey shines. Motor Skills. Materials None

M is for *monkey*! Invite children to act like monkeys—jump on chairs, hop around, swing, make monkey sounds, and so on. If possible, place mats on the floor for children to bounce on. Then ask children if they can think of other animals that begin with the letter *m* (mouse, moose, mole). Children can act out these animals, as well.

A quantitative approach of lexical richness and variety can offer a macro-picture on the learner's lexicon. In the lexicometric and stylostistical literature a variety of measures has been proposed for spelling out the lexical characteristics of a written and spoken text. The lexical variety or richness of a text is usually defined as a function of the number of types (V) in relation to the number of tokens (N). The number of tokens constitutes the text length. For the words used by our informants, a set of 11 lexical measures has been selected originally, mainly based on Menard.

In any lexical study on richness and variety information should be provided about the operationalization of basic categories such as word tokens, word forms, lemmas or other basic

counting units. Operationalization problems will be not discussed here. More information can be found in Breder et al.

The steps taken in the operationalization of the lexical data base can be summarized as follows:

First, concordance lists are made which give the word forms used by the learner in alphabetical order, together with the contexts and the frequency of the word forms.

Next the list of word forms is 'cleaned up' by excluding, for instance, false word starts, and is converted into a list of word tokens; a word form is defined as a class of identical word tokens.

Finally, the word forms are coded and stored in the form of records in which a fixed number of fields specifies the word form, the word class, the hypothesized learner meaning, the lemma, the frequency, and the place of occurrence (informant, cycle, encounter, activity). The lemma field contains dictionary entries of the target language.

Excluded from the data base are false word starts, but included are word repeats. They are included because repeats can be viewed as a determining property of spontaneous speech in general and of the spontaneous speech of language learners in particular. These repeats contain self-repeats as well as other repeats (e.g., imitations of the native speaker/interlocutor). Every transcript of an activity has a specific number of different word types. The frequency of a word type is the sum of the frequencies of the word forms belonging to that word type. The total frequency of the word types in a text or the number of tokens is the sum of the frequencies of all word types together. A word type is defined as the combination of the entry in the lemma field and the grammatical word class code. Any mismatch between these elements implies that the records in question contain different word types. For instance, 'werk' (work) coded as a noun is not the same word type as 'werk' (work) coded as a verb. As a consequence, one-word type may enclose different word forms.

Teachers can make the article a lot more approachable if they get the learners to work on some aspects of the comprehension before they see the whole article. There are a number of different ways you can reveal part of the article and, in the same process, pre-teach some of the ideas in the article. Good examples of this are 'Let's find out what you know already' (see lessons that require little or no preparation), 'Before you read true or false' or 'Matching split sentence halves' (see providing added value). This, incidentally, makes the article more interesting for everyone, because by slowly revealing a bit of the article at a time, you are keeping your students guessing and whetting their appetites for the whole article at the same time! Also getting the learners to work with some of the key lexis in the article before they see it will make it a lot easier and more satisfying for them to read. Some good examples of this are 'Group work on key vocabulary' (see lessons that require little or no preparation), 'Matching words, expressions or word partnerships to definitions' or 'Focusing on a lexical area' (see lessons that provide added value).

Asking questions: Often teacher can explain, or draw attention to, difficult vocabulary in reading comprehension questions. They can ask specific questions to find out if learners have understood a particular point, or they can ask broad questions for them to discuss, where many different answers are possible.

Here are some examples of specific questions (based on the cut article):

- 1 What is a dead duck?
  - 2 What does “cutting the cord” mean in this article?
  - 3 What other “handy features” can you have on a mobile phone?
  - 4 How can fixed-mobile convergence give consumers the best of both worlds?
- You can also ask specific questions like:
- 5 How can integrated operators save money with fixed mobile convergence?

Learners will probably have to understand what “integrated operators” means in order to answer the question. But if their answer is “They can save money by merging network infrastructures and doing away with separate fixed and mobile divisions.” i.e. a verbatim quotation from the article which does indeed answer the question – it still does not indicate to you that they have understood any of the words in their answer! It is also important for learners to practice asking questions themselves. So, exercises that make learners ask questions are extremely valuable. The written sources and the teachers on the same type of difficulties with mixed-ability classes it is hard to keep everyone’s attention, hard to motivate everyone. The teacher feels that he/she does not have enough time to help all learners, the learners can be easily bored, and planning the lesson to meet all of them. It is important for the teacher working in a mixed ability class to create a good atmosphere where the students feel secure, can voice their opinions and ask questions without feeling anxious. One of the most important things for the teacher to aim for is to be clear and structured, according to the teachers.

The special teacher did not agree with the written sources opinions on this as she did not find it necessary at all. She only works systematically and in a structured way with each text to create routines, and the weaker learners work really well with this and do improve.

Literature

1. Ainslie, Susan. (1994). *Mixed Ability Teaching: Meeting Learners.needs. Network 3: Teaching Language to Adults*. London: Centre for Information on Language Teaching and Research.
2. Baker, Joanna. (2000). *The English language teacher’s handbook: how to teach large classes with few resources*. New York: Continuum; London: Cassel.
3. Berry, Eve and Williams, Molly. (1992). *Teaching Strategies for Multilevel ESL classes. Facilitator’s Guide*. Oregon: Clackamas Community College.
4. Bowman, Brenda. (1992). *Teaching English as a Foreign Language to Large Multilevel Classes*. Washington, DC: Center for Applied Linguistics.
5. Brown, Douglas H. (2002). *Strategies for Success: a practical guide to learning English*. New York: Longman.
6. Dornyei, Zoltan. (2001). *Motivational Strategies in the Language Classroom*. Cambridge: Cambridge University Press.
7. Goldstein, Sam. (1998). *Overcoming underachieving: an action guide to helping your child succeed in school*. New York; Chicester: J. Wiley & Sons.
8. Green, Simon. (2000). *New Perspectives on Teaching and Learning Modern Languages*. Clevedon: Multilingual Matters.

9. Hess, Natalie. (2001). *Teaching Large Multilevel Classes*. Cambridge: Cambridge University Press.
  10. Khalilova Sh. J. (2022) Common similarities and Difficulties of Uzbek and English fairy tales. *European journal of Innovation in Nonformal Education*. Volume 2/Issue 1/ ISSN:2795-8612
- Kelly, A.V. (1974). *Teaching mixed ability classes: an individualized approach*. London: Harper & Row Ltd.

A TREASURY OF BRITISH FOLKLORE

Tosheva Dilbar Muzaffar kizi
Student of the chair Linguistics
In the faculty of Roman-german philology

Abstract: *English mythology is the collection of myths that have emerged throughout the history of England, sometimes being elaborated upon by successive generations, and at other times being rejected and replaced by other explanatory narratives.*

Key words: *myth, legend, symbolically converge, figure, reality, traditions, folklore*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7775335>

English mythology is the collection of myths that have emerged throughout the history of England, sometimes being elaborated upon by successive generations, and at other times being rejected and replaced by other explanatory narratives. These narratives consist of folk traditions developed in England after the Norman Conquest, integrated with traditions from Anglo-Saxon mythology, Christian mythology, and Celtic mythology.

Elements of the Matter of Britain, Welsh mythology and Cornish mythology which relate directly to England are included, such as the foundation myth of Brutus of Troy and the Arthurian legends, but these are combined with narratives from the Matter of England and traditions from English folklore .

English folklore consists of the myths and legends of England, including the English region's mythical creatures, traditional recipes, urban legends, proverbs, superstitions, and folktales. Its cultural history is rooted in Celtic, Christian, and Germanic folklore. When we hear tales of myths and folklore, we often think of Norse and Greek mythology. But British folklore, legends, and myth are nothing short of enchanting.

In the list of British books, you'll discover folktales, meet mystical creatures, learn British songs, and more. Take a journey through wooded forests, mystical places, and beautiful countryside. We've got something for all kinds of readers on this incredible list of British books about legends and myths. Whether you're looking for an easy or academic read, British poetry, or magical legends and myths, you'll find it here .

Storyland is a unique compilation of the mythologies of Britain, written by the academic Amy Jeffs. Her fantastic retellings add a new light to the myths and legends native to the countries of Britain: England, Wales, and Scotland. This mythology doesn't skimp on British or Scottish folklore. At 384 pages, you can thoroughly enjoy the unique and magical British heritage that this book has to offer.

This unique compendium doesn't stop there; it hosts the author's fantastic line art that aligns itself with each piece of text. This book is truly one to savour and return to.

A Treasury of British Folklore: Maypoles, Mandrakes and Mistletoe is perfect for the reader who wants to their toes into the swampy, murky lowland waters of English legend and

myth. This 204-page treasure trove of tales is just enough to give the reader a complete overview of British folklore.

Treasury really is the word. Here, Dee Dee Chainey pays homage to the customs that have bled through the ages and stories rooted in Britain's past. Discover the tales of British folkloric creatures, as well as English legends and myths in this romp through the ages. While Kevin Crossley-Holland wrote this book with a middle-grade audience of readers in mind, it remains perfect for readers of all ages. You and your family can discover the folktales of Britain and Ireland together in this enchanting collection. The book contains 48 beautifully written stories that transport you "between worlds," where impossible magic and ordinary human lives collide. With mystical sections such as "Magic and Wonder," "Fairies and Little People," and "Ghosts," there is a story to delight every reader of every age here.

Grimoire is the culmination of Robert Robertsons most significant work. It's a volume of narrative poetry full to bursting with Scottish folklore, and it is ideal for anyone looking to explore this subject through sensational, moving language. It's full of new perspectives, as he lends Scottish folktales a new light with his long-form poetry. Robertson includes the language of the land in his work. Weaving English and, at times, local Scottish dialects together make this a beautifully woven collection of dazzling tales. This is something truly unique and special.

Who doesn't love a good mermaid tale? Well, be careful what you wish for. Dee Dee Chainey and Willow Winsham wrote this book for every adult and child looking for water-related myths and legends. Take a journey through seas, rivers, and lakes all around the world.

As you read this fascinating book, you'll discover selkies in Scotland or the legend of Maui in the Pacific Ocean. This treasury will introduce you to well-known stories and even the more obscure myths and legends. You'll come across English sailor superstitions and shape-shifting pink dolphins. The woods are a dangerous place to get lost in. But when you lose yourself within the pages of *Weird Woods: Tales from the Haunted Forest of Britain*, you will feel as though you've come home.

This book will keep you up at night with twelve chilling tales from twelve different authors. The tales here will help you navigate the vast forests and wooded lands of England where you'll come across supernatural creatures of British folklore. Get ready to take a dangerous but exciting tour through and beyond the trees!

Thoughtfully written by ecologist and author Lisa Schneidau, it's here that you can discover where British folklore, mythical creatures, and Britain's natural flora connect. Following the arc of the seasons, the *Botanical Folk Tales of Britain and Ireland* is here to take you on a journey through the greenery and foliage of Britain. With thirty-nine tales included, there is something for everyone's curiosity. And, when you're finished reading, you'll have a new appreciation for the power of plants and the near magical benefits they provide us.

Visit the ancient land of Scotland with *The Anthology of Scottish Folk Tales*. This magical collection draws together the most memorable Scottish folklore passed down through the ages.

With its handy map, it shows you where each tale takes place, drawing the reader even further into its charm and beauty. At 176 pages, it's an excellent introduction to classic stories of Scottish folklore, such as "The Seal Killer" and "Buff Barefoot." This Arthurian epic was

rediscovered two hundred years ago after being published for the first time in 1839. It was originally written long ago by an unknown author and is one of the most well-known Arthurian legends to date.

Following the tale of Sir Gawain, nephew to King Arthur himself, you can discover the myths and legends surrounding this larger-than-life character. This tale of honour and duty is interestingly eerie and will certainly keep you on the edge of your seat from start to finish .

Take an excursion across the largest country of the British Isles with the help of The Anthology of English Folk Tales. Travel over hills and across rivers to visit the unique haunts of the locals found in these English folk stories .

This small anthology was inspired by The History Press' popular Folk Tales series. It's a collection of excellent English folk tales written by a selection of different authors. These British folkloric tales cover the full scope of any delightful folk tale compendium, including romance, fairy tales, and things that go bump in the night. Cozy up with your favorite blanket and a hot drink to spend an evening off with the fairies as you enjoy celebrating Scotland's unique customs, beliefs, and dialects. The most recent edition of The New Penguin Book of English Folk Songs has brought together a complete collection of England's folk songs.

Folk songs were not originally written down by the masses but sung throughout the day to accompany everyday life. The authors have included sheet music to help readers fully immerse themselves in folk songs of past days.

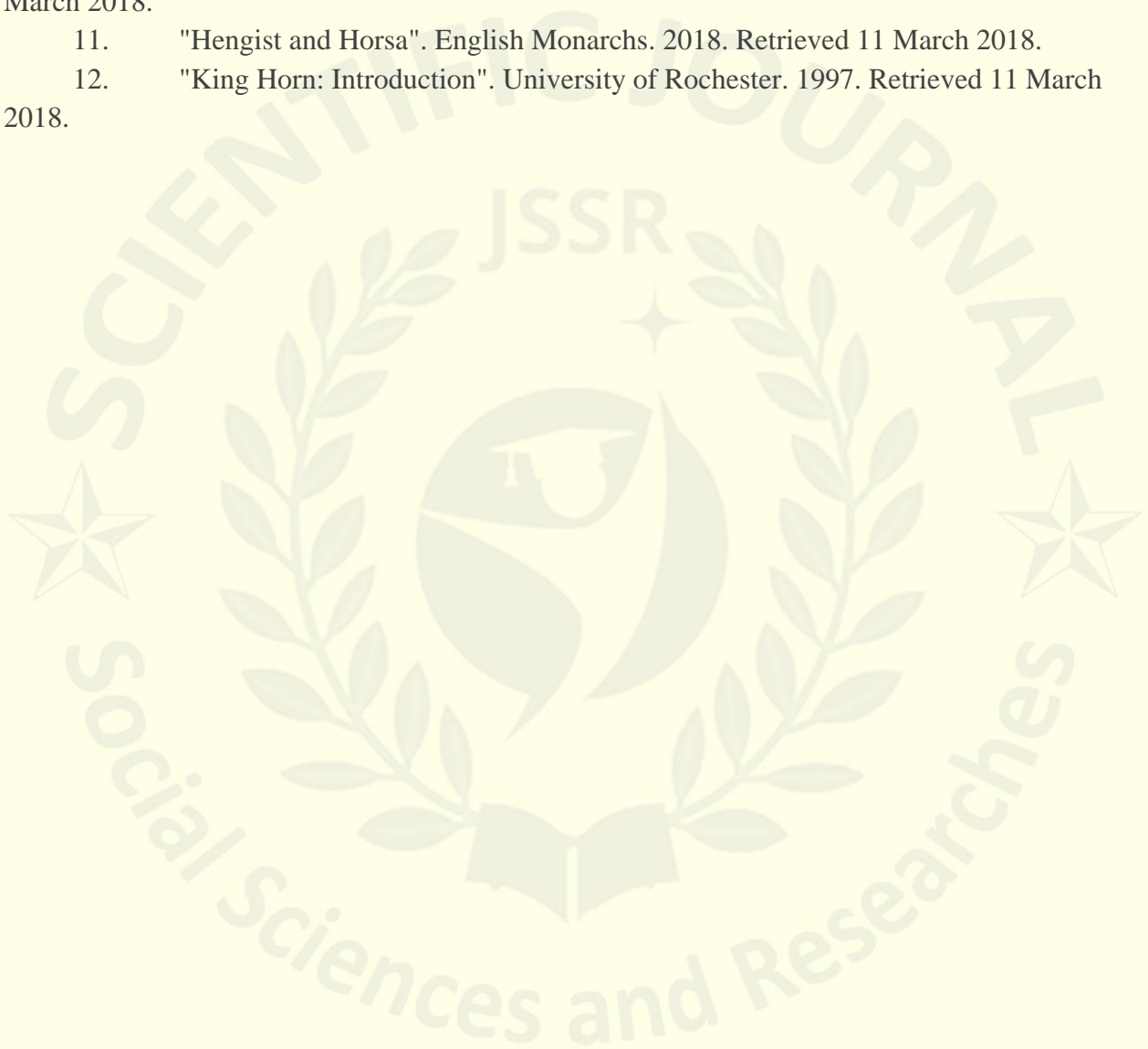
This collection includes England's folk songs between the 1870s to 1980s and the original voice of the working class. It's perfect for both academic and leisure reading. Submit yourself to the captivating tale woven by Thomas Malory. If you've ever wished to immerse yourself in the legend of King Arthur thoroughly, look no further.

This tightly woven tale follows the life and death of King Arthur and his legendary rise to King in the mythical age of Arthurian times. British legends and myths abound in this tome and are perfect for academic and leisure reading. Malory doesn't leave out any enchanting myths during Arthurian times. With no stone left unturned (pun intended), the tale includes the Noble Knights of the Round Table, Morgan le Fay, and Guenevere, and all the legends surrounding these infamous characters of English myth and legend.

Used literature

1. "Birth of England: The Wessex Kings – Alfred the Great". BBC Online. 2004. Retrieved 7 March 2018.
2. "King Arthur, 'Once and Future King'". BBC Online. 2017. Retrieved 7 March 2018.
3. "Athelston: Introduction". University of Rochester. 1997. Retrieved 7 March 2018.
4. "British Library Beowulf manuscript is star of BBC documentary". Culture24. 2009. Retrieved 11 March 2018.
5. "The Travels of Sir Bevis of Hampton". Bevis of Hampton. 2015. Retrieved 7 March 2018.
6. "Brutus of Troy". anthonyadolph.co.uk. 2015. Retrieved 11 March 2018.

7. "Brutus of Troy". berkshirehistory.com. 2006. Retrieved 11 March 2018.
8. "The Tale of Gamelyn: Introduction". University of Rochester. 1997. Retrieved 11 March 2018.
9. "Sir Guy of Warwick". BBC Online. 2018. Retrieved 11 March 2018.
10. "Havelok the Dane: Introduction". University of Rochester. 1997. Retrieved 11 March 2018.
11. "Hengist and Horsa". English Monarchs. 2018. Retrieved 11 March 2018.
12. "King Horn: Introduction". University of Rochester. 1997. Retrieved 11 March 2018.

PSYCHOLOGICAL FACTORS AFFECTING MEMORY EFFICIENCY IN ADOLESCENTS

Shuxratjonova Rixsinisaxon

NamSU student of psychology

Annotations: *The first adolescence is a negative effect on teenage stress in the process of self-sufficiency, because the data during the study process is abstraction. In addition, teens pursue emotional autonomy during this period. That is, he prefers to walk in the world of imagination, giving in to his imagination, dreams. In this article, today the factors affecting the effectiveness of memory in teenagers and recommendations were provided to prevent them.*

Keywords: *Improving memory, emotions, imagination, memory efficiency, educational activities, adolescence.*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7775383>

“In high schools, children are a person and are formed as a team. At the same time, they should not be separated from the environment they have learned. These young people can adversely affect the psyche, their attitude, and eventually education. Therefore, it is necessary to ensure continuity of the educational process, training programs.”

Shavkat Mirziyoyev

It is known that today Uzbekistan has become a youth country. We are witnessing that we are witnessing that the policy of our state is also focused on supporting young people. By the head of our state, the youth is to see the youth as our future and today is being created for them today. It is also clear to our opinion that in 2021 it is declared "the Year of Support for Youth and Strengthening Population Health."

"Youth is our future Bunyodaker!" It is stated that young people are being trusted. This, in turn, requires full effective development of necessary knowledge and skills using the opportunities provided from our youth.

The role of knowledge in the possession of knowledge skills is large. However, if we get the information from the external environment, however, if it comes out quickly from our memory, we will not achieve any efficiency in their training. Because memory is the main condition of education, yet the memory itself and mainly grow in the course of education. In addition, the best memory is logical memory. What psychological factors will cause the rise in logical memory?

First, the person's psychic life depends on what direction of social life, that is, what is interested in. The psychological feature of the logical memory is that the person will remember everything that is important, necessary and interesting for him without mentioning everything in this.

Second, the growth of meaning memory depends on the level of knowledge. The knowledge can find a number of different meanings for a new and comprehensive man who

needs to be remembered, and understands the material who wants to remember a person who can think.

Third, In memory, it is one of the most important conditions for the growth of covenant memory. It is necessary to achieve the knowledge system, not to collect the facts much. When a memory is, the material in memory is accustomed to learning the material that should be left with the plan is accustomed to the plan. [1]

If we have spoken separately for the definition of the memory: **Memory** refers to the psychological processes of acquiring, storing, retaining, and later retrieving information. There are three major processes involved in memory: encoding, storage, and retrieval. Human memory involves the ability to both preserve and recover information. However, this is not a flawless process. [2].

The first adolescence is due to the absence of information in the course of the adultery, causing the abstracts of the first adolia season. In addition, teens pursue emotional autonomy during this period. That is, they prefer to walk in the hopes of their dreams, dreams, hopes of dreams. Due to the fact that at the course process or other times, the memory decrease is clearly visible during adolescence. Because adolescence is due to psychological, physiological, social factors, calculating a heavy complex period.

To increase the productivity of memory:

1. Target determination is because the goal is collected, and the necessary information is stored in your memory.
2. When we are expelling the meaning of the necessary information, we leave a deeper tract in our memory.
3. What is constantly studying is interested in the information given at all when learning accidents in general and we need to learn to appreciate the time.
4. Repeating also develops memory as saying that it is said to be the foundation of knowledge.

In short, there will be no human memory. Because the human memory is muscle. He does not work well until you practice it.

References used:

1. Лурия А.Р. Нейропсихология памяти. Т. 1. – М., 1974.; Т. 2. – М., 1976.
2. Мальцева Н.Н., Оксак А.И., Пеньков В.Е. Эволюция естественнонаучной картины мира / М-во образования и науки Российской Федерации, НИУ «Белгородский гос. ун-т», каф. философии НИУ БелГУ. – Белгород, 2011.
3. Мальцева Н.Н. Синергетический подход к формированию субъектносмыслового отношения к обучению // Система ценностей современного общества. – 2009. – № 5-1.
4. Мальцева Н.Н. Философско-методологические аспекты взаимодействия естественных и гуманитарных наук // Научный результат. Серия: Социальные и гуманитарные исследования. – 2014.

**KIYIM FAZOVIIY-HAJMIY SHAKLINI HOSIL QILISHNING USULLARI
KONSTRUKTIV VA MAKET QURISHGA TAVSIF**

Boymatova Kamola Abduraxmon qizi

Namangan muhandislik-texnologiya instituti "Dizayn" kafedrasida assistenti

Mamaxanova Zebuniso Obidovna

Namangan muhandislik-texnologiya instituti "Dizayn" kafedrasida assistenti

Nishanova Kamola Nosirjon qizi

Namangan muhandislik-texnologiya instituti talabasi

Axmadjanova Umidaxon Alxamjon qizi

Namangan muhandislik-texnologiya instituti talabasi

Anatatsiya: *Maket yordamida shakl, uning barcha qurilish va rakurslari, rangli va faktura yechimlarida ko'rgazmalidir. Tadqiqot ishida modelni qanchalik aniq tasavvur etsa va uni eskizda chuqurroq ishlasa, maket shunchaki eskizga muvofiq keladi. Tasdiqlangan eskiz bilan har qanday nomuvofiqlik yoki undan cheklanish maketni tuzatish, tahrir qilishni talab etadi shuningdek fazoviy hajmiy murakkab shakilli liboslarni maket usullarida loyhalash.*

Kalit so'zlar: *Maket, myuller, pret-a-porte, siymosin, grafikli konstruksiyalash, drapirovkalangan, poncho, penula*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7775407>

Kostyumning barcha elementlari dizayn obyektlariga kiradi. Kostyum inson bilan chambarchas bog'liq va muhitning ajralmas qismi bo'lib, turmush tarzini o'zgarishini ifoda etadi.

Kostyum (ital. *sostume* – odat, urf-odat) – bu yaxlit g'oya va mo'ljal bilan birlashtirilgan, ijtimoiy, millat, mintaqa, jins, yosh va mutaxassisligini ifoda etadigan elementlarining muayyan tizimi. Kostyum maishiy an'analar bilan chambarchas bog'liq, ma'lum mintaqaning urf-odatlarini, konkret tarixiy davrni, xalqni yoki etnosni ijtimoiy holatini, ma'lum shaxsning siymosini, uning noyobligini ifoda etadi. Kostyumning asosiy funksiyalari qatorida himoya, utilitar va belgi funktsiyalari kiradi, chunki kostyum maxsus aloqa turi, ya'ni u atrofdagilarga odam to'g'risida ma'lumot beradi: uning ijtimoiy holidan, siyosatga munosabati, estetik didi, dinga mansubligi, madaniyati.

Kostyum quyidagi funksiyalarni bajaradi:

- yoshi to'g'risida ma'lumot beradi, ammo kostyum yoshini ko'rsatish yoki yashirishi mumkin;
- oilaviy holatini ko'rsatadi. Masalan, barcha milliy kostyumlarida yoshidan tashqari uning oilaviy holi belgilangandi: unashtirilgan qiz, uzatilgan qiz, beva va h.k.. An'anaviy jamoada shaxsga moyil bo'lmagan kiyimni kiyish man etilardi. Zamonaviy kostyumda bu funktsiya deyarli yo'qoldi desa bo'ladi: hozir kostyum bo'yicha ba'zan oilaviy holi va jinsini bilib bo'lmaydigan bo'ldi (uniseks uslubi);

- odamning ma'lum tabaqaga, ijtimoiy sinf yoki guruhga mansubligini belgilaydi, ijtimoiy vaziyatini ko'rsatadi yoki yashiradi;

- odamning mutaxassisligini ko'rsatadi. O'rta asrlarda Yevropada barcha kasblar maxsus kiyim kiyishgan. Zamonaviy kostyumda bu funksiya harbiy, ishlab chiqarishga oid kostyumda uchraydi va kamroq maishiy kostyumda. Ammo, hozir ham kostyum yordamida ishbilarmonlarni boshqalardan ajratish mumkin;

- mintaqa iqlimi va unda yashayotgan xalqlarning turmush tarzini va milliy an'analarini ko'rsatadi. Ammo, hozir keng tarqalgan baynalminal uslubi barcha milliy xususiyatlarni yo'qota boshladi;

- shaxsning ma'lum dinga mansubligi ko'rsatadi. Masalan, dastlab Hindistonda faqat musulmonlar bichilgan va tikilgan kiyimni va charmdan tikilgan poyabzalni kiyishgan, hindlar esa – bichilmay o'ralgan kiyim kiyishgan; XVI asrda Fransiyada kostyum yordamida katolikni protestantdan ajratish mumkin edi. Ammo bu funksiya kostyumda avvalgidek deyarli ahamiyatga ega emas.

Yevropa tipidagi zamonaviy kostyumda ma'lum funktsiyani ajratib ko'rsatish qiyin. Kostyum ko'p funktsiyali bo'ldi, funksiya o'zi ko'p ma'noli. Kostyum avvalgidek erotik va estetik funktsiyani bajaradi. Bu ma'noda kostyum insonni o'ziga xos estetik didini ifodalab, ma'lum vaqtni go'zallik to'g'risida umumiy tasavvurni aks ettiradi. Kostyumni individual tanlash (uslubini, ranglar va ayrim buyumlar birikmasini, qomatga va konkret sharoitga mosligini, shaxsning ma'lumoti va uning ijtimoiy nasabini ko'rsatadi) insoning umumiy madaniyati to'g'risida ma'lumot beradi. Zamonaviy modada "yaxshi did" to'g'risida avvalgi me'yorlar yo'q, ammo, "kiyim madaniyati" tushunchasi o'z ma'nosini saqlab qoldi.

Kiyim dizayni – dizayn faoliyatining yo'nalishlaridan biri. Kiyish usuli, tanada mahkamlash turi va bichimiga ko'ra kiyim quyidagi turlarga bo'linadi:

- drapirovkalanagan (bichilmagan va tikilmagan) – bu bir bo'lak mato tanaga o'raladi va drapirovka qilinadi (xiton, gimatiy, toga, sari, dxoti va b.);

- qoplama – bu boshdan kiyladigan kiyim. U tikilmagan – faqat yoqa o'mizi qirqilgan mato parchasi (poncho, penula va b.) yoki tikilgan (tunikasimon bichimli);

- oldi ochiq – bu bichilgan va tikilgan kiyim (chopon va kaftan turida);

- evropa turidagi bichilgan va tikilgan – bu odam qomatiga mos bichilgan va tikilgan kiyim.

Zamonaviy kostyumni yaratganda uni asosiy funktsiyasini inobatga olish zarur. U kostyumni konstruktiv yechimini, matosini va siymosini belgilaydi. Buyumni loyihalashda bunday yo'l "funktional qadam" deb atalgan, qachonki buyum emas, balki iste'molchiga beradigan foyda ko'zda tutiladi (shu nuqtai nazardan bashang ko'ylakni emas, balki yaxshi kayfiyatni, go'zallikni loyihalash zarur).

Buyum loyihalanganda funktsional qarash uni ishlash jarayonini dastlab o'rganilgandan so'ng, ideal ishlaydigan tizim yaratiladi va natijada odamni har xil va o'zgaruvchan talablarini qondiradigan prinsipial yangi funktsiyani bajaradigan buyum yaratiladi.

Loyihalash obyektiga binoan kostyum kiyim, bosh kiyim, poyabzal, aksessuarlar, bezaklar va b. dizayniga bo'linadi.

Kiyim iste'mol va ommabop chiqariladigan buyum bo'lgani bois, kiyim dizayneri asosan sanoatga oid kolleksiyalarni yaratadi. Bunday mutaxassislarni kiyim dizayneri yoki stilist deb atashadi.

1950-yilda paydo bo'lgan tushuncha "pret-a-porte" (kiyishga tayyor) kiyim ishlash sohasida mavjud. "Pret-a-porte" kiyimi taniqli dizayner firmaning nomi qo'yiladigan yuqori sifatli kiyim. Sanoat modasining birinchi yarmarkasi 1948-yilda Dyusseldorfda o'tkazilgan, 1951-yilda Florensiyada ayollar modasining birinchi ko'rgazmasi o'tkazilgan, 1956-yilda Parijda birinchi "pret-a-porte" saloni ochildi.

1-rasm. Hozirgi kundagi Pret-a-porte yo`nalishidagi do`kon ko`rinishi

Kiyim konstruksiyalashdan asosiy maqsad — yassi materialdan muayyan fazoviy shaklni yaratish yoki bu masalaning teskari yechimi — eskizda, model namunasida berilgan kiyim detallarining yoyilmasini qurishdir.

Kiyim detallarining yoyilmasi ikki xil usul orqali olinadi: kiyimning taqribiy yoyilmasini ta'minlaydigan usullar va kiyimning aniqroq yoyilmasini ta'minlaydigan usullar (tayyor namuna bo'yicha). Hozirgacha kiyim detallarining aniq yoyilmasini olish imkoniyati yo'q. Kiyimning umumiy shakli va uning ayrim elementlari konstruksiyalash jarayo-nidagina aniqlanadi. Bu holda kiyim detallarining aniqligi bajaruvchi-larning mahoratiga bog'liq. Demak, eskizda berilgan kiyim detallarining yoyilmasini olish usuli taqribiydir. Kiyim konstruksiyasini ishlashda qo'llanadigan barcha konstruksiyalash usullari va tizimlari taqribiy yoyilma usullariga kiradi.

Faqat tayyor kiyimning namunasidan olingan yoyilma detallarning aniq yoyilmasini ta'minlaydi.

Tikuvchilik sanoatining korxonalari kiyim konstruksiyalashda asosan ikki xil konstruksiyalash tizimidan foydalanishadi: mulyaj tizimi va hisoblash — grafikli usulning har xil variantlari.

2-rasm. Qo`lda ishlangan tahlamalar (муляжный метод)

Mulyaj tizim murakkab konstruktiv shakllarni va modellarning ayrim detallarini qurish uchun ishlatiladi. Bu tizim bo'yicha detallar konstruktsiyasi gazlama yoki qog'ozni odam qomatiga yoki manekenga qadash tufayli olinadi, so'ngra qog'ozni tekislikka yozib, detallar konturi chi-zilafli va chiziqlar tutashmasi tekshiriladi.

Hisoblash — grafikli konstruksiyalash tizimi bo'yicha eskizda berilgan model konstruksiyasi qomat o'lchamlari va ularga muvofiq qo'shim-chalar asosida tuziladi. Hozirga qadar konstruksiyalashda xilma-xil «chizmalari» usullar mavjud. Ishlatiladigan usullar asosan hisoblash formulalari tarkibi va grafikli qurish usullari bilan farqlanadi. Hisoblash formulalarining asoslanganlik darajasi ham har xil.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Kostyumni maketlash K.M.Xoliqov , S.U.Raxmatova , K.A.Boymatova
2. Bikov Z.N. va boshqalar. “Badiiy konstruksiyalash. Sanoat mahsulotlarini loyihalashtirish va maketlashtirish”. M. 1986.
3. Cheremnix A.I. “Kiyimni badiiy loyihalashtirish asoslari”. M. 1987.
4. Gagarin B.G. “Qog'ozdan konstruksiyalash.” M. 1987.
5. Stebel'skiy M.V. “Kiyim loyihalashning maketli, modeli uslubi”. M. 1989.
6. <https://t.me/ptlicispws>

7. <https://t.me/ptlicispws>
8. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7059755>

ТЎРА СУЛАЙМОН УЙ МУЗЕЙИНИ ТАШКИЛ ЭТИЛИШ ЖАРАЁНЛАРИ

Тургунова Фазилят Нормуродовна

Камолиддин Беҳзод номидаги

*Миллий рассомлик ва дизайн институти
таянч докторанти*

Аннотация: *Мазкур мақолада Сирдарё вилояти таъкил этилаётган Тўра Сулаймон уй музейини таъкил этилиши, ижодий фаолияти кенг ёритилган. Музей дизайни ва музей интeрeри, экспонатларни жойлаштириши тартиби ва методлари ёритилган.*

Калит сўзлар: *музей дизайни, интeрeр, экспонат, диорамма, метод, комплекс, иллюстратив метод, илмий концепция.*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7775425>

Музейлар маданий-маърифий муассаса ҳисобланиб, унинг вазифаси тарихий ҳужжатлар маданий ва маънавий ёдгорликларни тўплаш табиий бойликлардан намуналар жамлаш ва сақлаш уларни илмий жиҳатдан ўрганиб кўргазмаларга қўйиш ва кенг халқ оммасига ҳавола қилишдан иборат. Музейлар аҳолининг кенг табақалари ўртасида маданий-маърифий ишларни олиб боради. Музейлар фаолияти халқнинг тарихий тараққиёт жараёнида ривожланиб бориши, қўлга киритган ютуқлари ҳамда қолдирган бой маданий-маънавий мероси хусусида жуда катта билимлар беради. Музейлар маданий-маърифий муассаса сифатида омманинг ижтимоий эҳтиёжларини қондириш, уларни маънавий камолотга етказишнинг энг етакчи воситаларидан ҳисобланади.

Кўпкина етук инсонлар, тарихий шахсларга уларни номларини абадийлаштириш, улар қолдирган меросни, ўрганиш тарғиб этиш қолаверса, келажак авлодга етказиш мақсадида ёдгорликлар қўйилиши, музейлар ташкиллаштириш ҳамда, улар фаолиятини тубдан яхшилаш ва такомиллашайниқса тириш юзасидан амалга оширилаётган чоратadbирлар айниқса этиборга лойиқдир. Шу ўринда меъмуриал уй-музейлар ҳақида алоҳида тўхталиб ўтиришимиз лозим.¹

Ўзининг юксак бадиий асарлари билан ўзбек адабиётида ўзига хос ижодий мактаб яратган оташин ижодкор, Ўзбекистон халқ шоири Тўра Сулаймоннинг она ватанга чексиз мухаббат, садоқат, миллий кадриятларимиздан фахрланиш ва ифтихор туйғулари сингдирилган асарларининг халқимиз маънавиятини юксалтириш, ёш авлод тарбиясидаги ўрни ва аҳамиятини ҳисобга олиб, шунингдек, адибнинг бой ижодий меросини чуқур ўрганиш, тарғиб қилиш ҳамда унинг номини абадийлаштириш мақсадида Вазирлар Маҳкамасининг 2022 йил 9 июндаги 321-сонли қарорига² асосан,

¹ Мирхусанова Д. Уй-музейларининг жамият маданий структурасида тутган ўрни. Ўзбекистоннинг бетакрор маданий ёдгорликларининг: муаммо, ечим ва истикболлар республика илмий-амалий конференция. Тошкент. 2018 й. 100-104 бет.

² <https://lex.uz/uz/docs/6056271>

Тўра Сулаймон уй музейини ташкил этиш бўйича бир қанча ишлар амалга оширилмоқда.

Шоирнинг хаёти ва фаолиятига назар ташлайдиган бўлсак, Тўра Сулаймон Жиззахнинг Бахмал тумани, Ёйилма қишлоғида туғилган.

1936 йил Тўра Сулаймон қишлоғининг бошқа аҳолилари каби Сирдарё вилоятига, Мирзачўлга кўчиради.

Таржимаи холида туғилган санаси ноаниқ эканлигини кўрсатиб ўтган. Онасининг ҳикоя қилишича, туғилган йили, тахминан, 1932 йилга, отаси сургун қилинган, онасининг қўлида чақалоқ бўлган пайтларга тўғри келади. Аммо ҳужжатлардаги баъзи маълумотларга кўра, Тўра Сулаймон 1934 йил 15 февральда Сирдарё вилоятининг Бахмал туманида туғилган³.

Ўрта мактабни 1952 йилда тугатгач, мактабларда ўқитувчилик қилган. У 1958-1964 йиллар Тошкент Давлат университетининг журналистика факультетини сиртдан ўқиб битирган. Аввал “Гулистон” номли туман, сўнг “Сирдарё ҳақиқати” номли вилоят газеталарида масъул котиб бўлиб ишлаган. 1972 – 1977 йиллар Ўзбекистон ёзувчилар уюшмаси Сирдарё вилоятида масъул котиб бўлиб фаолият юритиб келган. 1986 йилдан умрининг охиригача адабий маслаҳатчилик қилган.

Бўлғуси шоирда адабиётга, ижодга ҳавас анча эрта уйғонган. Бунда халқ ижоди, халқ китобларини яхши билган зукко ота-онасининг хизмати катта бўлган. “Айниқса отамдан эшитган эртақларим орасида “Болдирбой” деган эртақни бошқача меҳр билан ёқтирганман”, деб эслайди шоир.

Тўра Сулаймон шоир сифатида матбуотда 1958 йилдан кўрина бошлади. 1962 йилда эса унинг “Истар кўнгил” шеърый тўплами чоп этилди. Унинг “Алҳазар” номли ҳажвий шеърлар тўплами 1979 йил “Муштум” журнали совринига сазовор бўлган. Шунингдек, “Ўзбекистон халқ шоири” мукофоти билан тақдирланган. Шеърлар ёзиш билан бир қаторда, Тўра Сулаймон мусиқий жўрликда бахшилик қилган.

Шундан кейин замонавий ўзбек шеърятининг мулкига айланган ўнлаб шеърый тўплamlари нашр этилган. Улар орасида “Қорасоч” достони (1964), “Ҳамқишлоқларим” (1968), “Жаҳонгашта” (1970) достони, “Менинг қора кўзгинам” (1972), “Мен қайта борар бўлсам” (1976), “Алҳазар” (1979), “Интизор” (1980), “Сизни эслайман” (1982) ва “Истар кўнгил” (1982), “Харсанг”, “Илтижо” сайланма тўплamlари китобхонлар томонидан илиқ кутиб олинган. “Мамлакатнинг таянч нуқтаси” муаллифнинг сўнгги асари бўлди, у 2004 йил нашр этилган. У ҳаётининг сўнгги кунларида “Ал-қасосу мин Ал-ҳақ” номли эпопеяси устида ишлаган. Мазкур асар учун у Ўзбекистон халқ шоири унвонига лойиқ топилган.

³ Тўра Сулаймон ўз қўли билан 2001 йил 20 февралда тўлдирган шахсий варақасида ҳамда Таржимаи холида туғилган кунини 1934 йил 1 февралда деб кўрсатган. Р.Маҳмудовнинг 1984, 1994, 2004 йилларда матбуотда эълон қилинган мақолаларида, “Тўра Сулаймон” (Гулистон, 2004 1000 нусха), “Тўра Сулаймон” Гулистон: “Зиё нашриёти”, 2005. 3000 нусха, “Тўра Сулаймон” (2007. 3000 нусха), “Тўра Сулаймон” (Тошкент, Ғафур Ғулом номли Адабиёт ва санъат нашриёти, 2008. 4000 нусха) китобларида шоир туғилган кунини 14 феврал деб нотўғри кўрсатилган.

Иждорнинг уй музейи Сирдарё вилояти Мирзаобод тумани Турғун Аҳмедов номидаги маҳалла фуқаролар йиғини Бахмал кўчаси 7-уй манзилида ташкил этилган бўлиб, бугунги кунда музейда таъмирлаш ишлари олиб борилмоқда. Музей интерьерини бўйича МРДИ интерер дизайн кафедра мудирини, доцент Н. Маннопова ва музей концепциясини бўйича МРДИ с.ф.ф.д., доцент К.С.Нишанова томонидан иш олиб борилмоқда.

Тўра Сулаймон уй музейини илмий концепциясини тузишда ва дизайнини бўйича бир қатор лойиҳалар ва эскиз намуналарининг бир қанчаси муҳофизатга қўйилган бўлиб улар орасидан Н.Маннопованинг лойиҳаси танлаб олинган. Лойиҳага кўра музей интерьерини уй муҳитидан ажратилмаган ҳолда режалаштирилиб, Тўра Сулаймоннинг ўзи яшаган уй қисми тўлиқ қолдирилиб уйнинг ён томонидан галерея биноси қўшилган. Ховлининг ўнг томонида 2 қаватли бино пастки қисми кутубхона қилиниб, музейга ташриф буюрувчилар нафақат Тўра Сулаймон хаёти ва ижоди билан танишади, шу билан бирга кутубхонадан тўлақонли фойдаланишлари мумкин. Бинонинг 2 қаватида маданий-марифий ишлар олиб бориб бориш учун махсус зал қилинган.

Галерея қисми 4 та хонадан иборат бўлиб, музей концепциясидан келиб чиқиб, 1 хона Тўра Сулаймон болалиги экспозициядан ўрин эгаллаган. 2 хона иждорнинг талабалик даврига бағишланган экспонатлар ўрин эгаллайди. 3 ҳамда 4 хоналарда иждорий ишлари ўрин олган бўлиб, шоирнинг шерий тўпламлари ва илмий-ижодий ишлари ўрин эгаллаган.

Музейларда экспонатларни намойиш этишда асосан қуйидаги методлардан фойдаланилади. Диорамма – тасвирни фақат дераза томондан кўриш имконини беради (уч томонлама диорама альков диорамма деб аталади). Уни ярим доира ёки тўртбурчак хона деворига жойлаштириш мумкин. Диораммалар панорамалар каби катта майдонларни эгалламаганлиги сабаб табиий музейларда кўп учрайди. Комплекс методда эса музей экспозициясини, кўргазма яратишда мавзуга доир барча предмет, восита ва шакллар ёрдамида умумлашма обзор, муҳитни ҳосил қилишга қаратилган метод хисобланади. Иллюстратив методда фото, иллюстрация, тарихий ҳажжат, беннарлардан фойдаланган ҳолда экспозиция яратилади. Кейинги метод моделлаштириш методи этнографик ихтисосликдаги музейларда турар жойлар, бирор объект, плантациялар, географик муҳитнинг айна кўринишини кичрайтирилган масштабда ифодалайди. Тематик яъни мавзули методда факт, ҳодиса, жараён ва унинг диологик ривожлигини хронологик ёки муаммоли томондан кўриб чиқади, бундан ташқари ансамбл ва шартли сахна методлари ҳам мавжуд. Ушбу Тўра Сулаймон уй музейида эса комплекс ва иллюстратив методидан кенг фойдаланиш кўзда тутилган.

Мазкур уй музейини ташкил этишдан асосий мақсад халқ дostonлари куйчиси Тўра Сулаймонга таалуқли бўлган ноёб экспонатлар орқали фуқароларда, айниқса келажак авлодда миллий ва умуминсоний кадриятлар, бебаҳо тарихий ва маданий меросга ҳурмат, ғурур ва ифтихор, ватанга садоқат туйғуларини кучайтиришдир.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Хасанов С.Р. Илм ва марифат маскани. Мозийдан садо. Т., 1999. №1-2. 75-б.

2. Содиқова Н., Буряков Ю. Музей истории народов Узбекистана. Т., 1964.
3. Мирхусанова Д. Уй-музейларининг жамият маданий структурасида тутган ўрни. Ўзбекистоннинг бетакрор маданий ёдгорликларининг: муаммо, ечим ва истиқболлар республика илмий-амалий конференция. Тошкент. 2018 й. 100-104 бет.
4. Тўра Сулаймон ўз кўли билан 2001 йил 20 февралда тўлдирган шахсий варақасида ҳамда Таржимаи ҳолида туғилган кунини 1934 йил 1 февралда деб кўрсатган. Р.Маҳмудовнинг 1984, 1994, 2004 йилларда матбуотда эълон қилинган мақолаларида, “Тўра Сулаймон” (Гулистон, 2004. 1000 нусха), “Тўра Сулаймон” Гулистон: “Зиё нашриёти”, 2005. 3000 нусха, “Тўра Сулаймон” (2007. 3000 нусха), “Тўра Сулаймон” (Тошкент, Фафур Ғулом номли Адабиёт ва санъат нашриёти, 2008. 4000 нусха) китобларида шоир туғилган кунини 14 феврал деб нотўғри кўрсатилган.
5. <https://lex.uz/uz/docs/6056271>

MECHANISMS OF SELF-CONTROL OF A TEENAGE PERSONALITY IN
STRESSFUL SITUATIONS

Ne'matullayeva Fayoza

Termiz State University

Direction of Applied Psychology

Sattorova Maxliyo

Termiz State University

Direction of Applied Psychology

E-mail: freyajffr@gmail.com

Abstract: *Self-control is becoming an increasingly popular topic in psychology. As self-management research progressed, its importance as a factor enhancing critical developmental outcomes such as mental and physical health in adolescence increased significantly. In addition, self-management research in developmental psychology is primarily focused on children, while self-regulation research in social psychology is primarily focused on young people. Consequently, self-regulation during adolescence is often overlooked, and it is important to regularly explore its role in developing relationships.*

Keywords: *parent-adolescent relationship, psychic stress, adaptation, emotional tension, feeling of self-control.*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7775438>

Self-management plays an important role in adolescent development, serving as a success-promoting factor in many areas, including school and social relationships.

Self-Government (lot. regulare regulation, entanglement) is the act of influencing the psyche of a previously consciously systemically organized individual in order to change its characteristics in the desired direction

The modern perception of self-control (about the composition and mechanism of this process, its formation and manifestation) is formed based on the general scientific principles of determinism and the development on the basis of a sub-functional approach in the study of mental phenomena (S.L.Rubinstein, M.A.Basov, A.N.Leontev, B.M.Teplov, A.A.Smirnov, B.G.Ananayev).

Among the work of foreign researchers on self-government in relation to morality, F.It is worth mentioning the self-control model produced by Kenfer (1970). Within the framework of the theory of teaching, the author tried to explain the change in human behavior without external support. To this end, he introduces the concept of opposite communication and Self-application. Interest in the problem of mental self-control has increased considerably in the following decades. Mental self-control according to Bekhterev is the conscious influence of a person on the framework of small mental phenomena (mental processes, States, characteristics) in order to support or change the nature of their functioning. In a state of Stress, the individual has different ways of self-control, which help a person to adapt to this state by receiving it

positively and overcoming it. One of the most important links in the study of the state of Stress is the process of reacting to extreme situations.

G.Sele lists the stages of the adaptation process in his research. These are:

- "the initial stage of arousal ("anxiety") - occurs as a result of extreme exposure and manifests itself in a sudden drop in the level of resistance of the body;
- "the stage of resistance is explained by the realization of adaptive capabilities;
- "exhaustion-affects the decrease in the body's reserves.

When analyzing difficult life situations, the physiological interpretation of these stages begins to acquire psychological content. Overcoming the difficulties that arise is that "the process of responding to stress is explained by the uneven manifestation of emotional and cognitive states, and as a result of inadequate behavior, each of them can have negative consequences.

The resistance of a person to stressful situations of different manifestations will be primarily associated with the individual-psychological characteristics and motivational orientation of the individual. It should be noted that extreme effects do not always have a negative effect on the effectiveness of the activities carried out. Otherwise it would not be possible at all to overcome the difficulties that would arise as a result of the difficult conditions.

Negative events occurring in adolescent life (e.g., parents' divorce or loss of employment, and close friends' emigration) have been shown to serve to exacerbate the symptoms of child and adolescent psychopathology (Grant et al., 2004). Similarly, large literature confirms the mixing of psychological processes between life phenomena and their harmful consequences. In particular, subjective assessments of life events as threatening or overly difficult mediate the detrimental effects of these events on outcomes (Cohen et al., 1988; Monroe, 2008) and negatively affect self-control in adolescents. The resistance of the person to stressful situations of different manifestations will be primarily associated with the individual-psychological characteristics and motivational orientation of the individual. It should be noted that extreme effects do not always have a negative effect on the effectiveness of the activities carried out. Otherwise it would not be possible at all to overcome the difficulties that would arise as a result of the difficult conditions.

1. Proper time planning
2. Self-control and positive attitude
3. Emotion management
4. Realistic approach
5. Proper nutrition and activity
6. Not to worry in advance
7. Positive inquiry

By showing ways to increase stress resistance, it is necessary to say that immunity should be formed in every adolescent with respect to stress. Negative stress reactions harm mental and physical health, so stress resistance is important for every adolescent.

CONCLUSION: Practicing stress psychologist Sharon Miller advises to eliminate distraction and chaos in thoughts by "participating in battles that deserve only time and effort." Stress is an inevitable "companion", from which one cannot get rid. Increasing stress resistance

is the development of a positive attitude towards critical situations. This phrase belongs to sages: real life is not made up of real events, but of our attitude towards them. The process of emptying internal resources requires strength, and regardless of the situation, the result in the form of calmly carefully thought out decisions is worth it.

Literature

1. Е.Миронов. Стресс.- Москва-Санкт-Петербург, 2003.-С.10
2. В. N. Sirliev, N. Ismailova, M.M.Xakimova:Stress va agressiya.O'quv-metodik qo'llanma.Toshkent.2014y
- 3.Арчел V.Ya., Сыган V.N. Stress i stressoustoychivost cheloveka. - SPb.: BMA, 1999. 86 b.
- 4.Чирков Ю Г. Стресс без стресса. - М.: ФиС, 1988. 176 с.
- 5.Sele H. Experimental yevidentse supporting the sontseption of «adaptation energy», - Am. j. physiol., 1938. № 123. 758-765-b.

KO'RGAZMA TASHKIL ETISHGA OID XALQARO HUQUQIY HUJJATLAR

Amanxodjayeva Gulnora Nigmatdjanovna

Kamoliddin Behzod nomidagi

Milliy rassomlik va dizayn instituti

o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Dastlabki sodda shakldagi ko'rgazmalar, hozirgi mazmundagi ko'rgazma va zamonaviy ko'rgazmalarining dastlabki shakllarining joriy etilishiga doir masalalar o'rganilgan. Jahon va O'zbekiston muzeylari ko'rgazmalar konseptual yechimi, maqsad va vazifalari tahlil etilgan. Jahon tajribalari o'rganilib, yaqin xorij davlatlari muzeylarida amalga oshirilgan ishlarni tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: Xalqaro ko'rgazmalar, konvensiya ko'rgazma, san'at asarlari, madaniy boyliklar, jahon tajribalari.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7785429>

Аннотация: В данной статье исследуются вопросы, связанные с выставками ранней простой формы, выставками современного содержания и внедрением ранних форм современных выставок. Проанализированы концептуальные решения, цели и задачи выставок в музеях мира и Узбекистана. Был изучен мировой опыт и исследована работа, проделанная в музеях ближнего зарубежья.

Ключевые слова: Международные выставки, конвенция выставки, произведения искусства, культурные ценности, мировой опыт.

Annotation: This article examines the issues related to the introduction of the first forms of exhibitions of a simple form, exhibitions of current content and modern exhibitions. Conceptual solution, goals and objectives of exhibitions of Museums of the world and Uzbekistan are analyzed. World experiments were studied and the work carried out in the museums of nearby foreign countries was investigated.

Key words: International exhibitions, Convention Exhibition, works of Art, Cultural Assets, world experiences.

Dastlabki sodda shakldagi ko'rgazmalar mil.av. II—I asrlarda Bobil, Finikiya, Misr, Yunoniston, Rim kabi davlatlarda ayrim diniy, xalq bayramlarida o'tkazilgan. Hozirgi mazmundagi ko'rgazma birinchi bor Yevropada XVI asr oxirida paydo bo'lgan. Zamonaviy ko'rgazmalarining dastlabki shakllari esa XVIII asrda Yevropada paydo bo'lib, ular asosan san'at asarlarini kiborlar doirasi uchun namoyish qilgan. Ularning asosiy maqsadi madaniy boyliklar orqali qirol hokimiyati obro'sini ko'z-ko'z qilish bo'lgan. Keyinchalik san'at asarlari qatorida sanoat mahsulotlari ham namoyish etila boshlangan. XVIII asrning 60-yillaridan boshlab yirik umummilliy savdo-sanoat ko'rgazmalari vujudga keldi. Shunday ko'rgazmalar London (1761, 1767), Myunxen (1788), Peterburg (1829)da uyushtirildi. Ko'rgazmalarda savdo bitimlari tuzilar, iqtisodiy aloqalar yo'lga qo'yilar edi. Masalan, 1791 yil Londonda

qishloq xo'jaligi mashinalari namoyishi bo'lib o'tgan. Parij, Drezden, Berlin, Myunxenda esa an'anaviy tarzda chinni, gobelen, shoyi, atir-upa kabi badavlat xonadonlar uchun ishlab chiqarilgan manufaktura mahsulotlari namoyishi o'tkazib turilgan¹.

Manufaktura tizimidan mashinalashgan ishlab chiqarish tizimiga hamda umummilliy bozor munosabatlariga o'tish davrlarida ko'rgazmalarining ahamiyati, ayniqsa katta bo'ldi. Ularda texnika sohasidagi yangiliklar ham namoyish etila boshlandi. XIX asr 2-yarmidan boshlab xalqaro sanoat ko'rgazmalari munosabati bilan maxsus pavilon va inshootlar qurila boshlandi. Ularning o'zi ham ko'rgazmalar o'tkazish jarayonida eksponat vazifasini o'taydigan bo'ldi (Londondagi Billur saroy, Parijdagi «Mashinalar galereyasi», 1889y. va boshqalar). Keyinchalik pavilon, eksponatlar joylashtirilgan maydonlar suv havzalari, favvara, gulzor, ko'kalamzorlashtirilgan atrof-muhit bilan uyg'unlashgan me'morlik majmuasiga aylantirildi. Xalqaro ko'rgazmalar pavilonlari me'morligi har bir mamlakat ekspozitsiyasining g'oyaviy mazmunini ochishga xizmat qilishi kerak bo'ladi.

Manbalarni o'rganish natijasida xalqaro savdo erkinligini targ'ib etish maqsadlarida birinchi xalqaro sanoat ko'rgazmasi (birinchi Umumjahon ko'rgazma) Londonda 1851 yilda tashkil etilgani aniqlandi. So'ngra estafetani Fransiya o'z qo'liga olgan holda 1855, 1867, 1878, 1889, 1900 va 1937- yillarda jahon hamjamiyatini lol qoldiruvchi ko'rgazmalar uyushtiradi. Bulardan o'rnak olgan holda boshqa Yevropa mamlakatlari ham qator EKSPKO ko'rgazmalar tashkil etadilar. Masalan, Vena (Avstriya, 1873 y.), Barselona (Ispaniya, 1888 y.), Bryussel (Belgiya, 1897 y.), Sent-Luis (AQSh, 1904 y.). Umumiy sarhisobga ko'ra, 1851 yildan 1958 yilga qadar esa mamlakatlarning iqtisodiyot, fan, texnika, madaniyat, san'at sohalaridagi yutuqlari namoyish etilgan 36 ta universal jahon ko'rgazmalari o'tkazildi: Nyu-York (1853, 1939), Parij (1855, 1867, 1878, 1889, 1890, 1900, 1937), London (1862, 1886, 1908), Vena (1883), Filadelfiya (1876, 1926), Sidney (1879), Melburn (1880), Chikago (1893, 1933, 1934), Bryussel (1897, 1910, 1935, 1958), Buffalo (1901), Glazgo (1901), Sent-Luis (1907), Lej (1915), Gyoteborg (1923), Uembli (1924/ 25), Barselona (1926), Antverpen (1930), Port-o-Prens (1948)².

Yuqorida qayd etilgan ko'rgazmalar konseptual yechimi, maqsad va vazifalari, yorqin loyihalariga ko'ra o'zining betakrorligi bilan bir-biridan farqlansa-da, bu jarayonni tashkil etish, ishtirokchilar va tashkilotchi o'rtasida yuzaga keluvchi turli munosabatlarni tartibga soluvchi yagona qoidalarning mavjud emasligi tomonidan oqsardi. Bu borada muntazam duch kelinadigan muammoli vaziyatlar va turli savollarga yechim topish uchun barcha xalqaro ko'rgazmalarni tashkil etish uchun mukammal dastur ishlab chiqish g'oyasini birinchi bo'lib 1907-yilda Fransiya ilgari suradi. 1912-yilda Germaniya barcha manfaatdor mamlakatlar vakillarini Berlinda to'planib masalani hal etishi tashabbusi bilan chiqadi. Ushbu konferensiyada ishtirok etgan mamlakatlar xalqaro ko'rgazmalarni tashkil etish jarayonini tartibga solish maqsadida yagona normativ hujjatni ishlab chiqishga kelishib oladilar. Uning qabul qilinishiga Birinchi jahon urushining boshlanishi nuqta qo'ydi.

Ikkinchi urinish 1920-yilda amalga oshirildi. Tayyorgarlik jarayoniga uzoq vaqt

¹ Лысикова О. В. Музеи мира. Учебное пособие. М.: Флинта, 2002, стр-12.

² С.И.Алесева. «Выставочная деятельность Ремесленного училища Николая».

sarflandi, nihoyat 1928-yilda Parijda umumjahon xalqaro EKSPo ko'rgazmalarni tartibga soluvchi qoidalar ishlab chiqish va uni imzolash uchun yangi konferensiya ish boshladi. 1928 yil 22 noyabr kuni 31 mamlakat ishtirokida tuzilgan yangi normativ hujjat - Parij konvensiyasi imzolandi. Unda asosiy e'tibor EKSPo ko'rgazmalarga qaratilgan bo'lsa-da, bugungi kunga qadar xalqaro ko'rgazmalarni tashkiliy jarayonini tartibga solishda yagona umume'tirof etilgan me'yoriy hujjat sifatida amal qilinib kelinmoqda. Mazkur konvensiyaning ijrosini ta'minlash, xalqaro ko'rgazmalar faoliyatini tartibga solish va shu sohaga doir muammolarni hal qilish maqsadida Xalqaro ko'rgazmalar Byurosi (XKB) tashkil etilgan. Mazkur byuro tarkibiga Konvensiyaga a'zo mamlakatlarning mas'ul vakillari kiritilgan bo'lib, u xalqaro ko'rgazma ishini boshqaruvchi yagona tashkilot sanaladi.

XKBning tarkibiy tuzilishi ichki reglament asosida tashkil etiladi. Uning yuqori organi sifatida Ijroiya qo'mitasi ko'rsatiladi. Qo'mita 12 nafar ishtirokchi mamlakat vakillaridan tuzilib, ular o'zaro kelishuv asosida Xalqaro savdo palatasining yana uch nafar a'zosini qo'mita tarkibiga qo'shishlari mumkin. Qo'mita bir yilda ikki marta yig'ilish o'tkazadi. Mazkur sessiya majlislarida XKBning faoliyati, strukturasi, byudjet hisoboti kabi masalalar ko'rib chiqiladi. Shuningdek, xalqaro ko'rgazma o'tkazish haqida topshirilgan arizalar muhokamaga qo'yilib, ko'pchilikning ovozi bilan tasdiqdan o'tadi.

Ijroiya qo'mitasi quyidagi tartibda faoliyat olib boradi:

- Qoidalar ishlab chiqish qo'mitasi;
- Ma'muriy-byudjet qo'mitasi (6 nafar a'zo);
- Axborot qo'mitasi (6 nafar a'zo).

1969 yilda xalqaro tanlov asosida xalqaro ko'rgazmalar emblemasi ishlab chiqildi. Yapon rassomi Masanori Matsusima yaratgan emblemada ko'k rangli aylana va uning ichida yuqoriga yo'nalgan gorizontal oq chiziqlar tasvirlangan. XKB ro'yhatidan o'tgan har bir ko'rgazma tashkilotchisi bo'lgan mamlakat ushbu ko'rgazma davomida mazkur emblema tushirilgan bayroqlarni osib qo'yishi shart. Bugungi kunda XKBga 160dan ortiq mamlakat a'zo bo'lgan³.

Ko'rgazmalarni tashkil etishning moliyaviy tomonlarini ham o'rganish, ularda bojxona muammolarini hal etishni yengillashtiruvchi me'yoriy hujjatlar haqidagi ma'lumotlarga ega bo'lish xalqaro miqyosdagi ko'rgazmalarni tashkil etuvchi kuratorlarga juda muhim.

Ko'rgazmada namoyish etish maqsadida boshqa mamlakatga olib ketilayotgan eksponatlarni bojxonadan olib o'tish masalasini soddalashtirish va bu sohada umumiy qoidalarni joriy etish xalqaro ko'rgazma tashkilotchilarining asosiy muammolaridan biriga aylangan paytda Birlashgan Millatlar Tashkilotining Iqtisodiyot qo'mitasi va Yevropa Bojxona Ittifoqining tashabbusi bilan 1961 yil 8 iyun kuni Bryusselda Bojxona konvensiyasi⁴ qabul qilindi va u 1963 yil 30 iyuldan kuchga kirdi. Mazkur konvensiya ko'rgazma, yarmarka va boshqa madaniy-ma'rifiy tadbirlarda namoyish etishga mo'ljallangan tovarlarni tashishning imtiyozli rejimini ko'zda tutadi. Bu turdagi tovarlarga nafaqat eksponatlar balki, ularni montaj

³ Гусев Э.Б., Прокудин В.А., Салащенко А.Г. Выставочная деятельность в России и за рубежом. Учебно-методическое пособие. М.: "Дашков и К" - 2004. (электронная версия).

⁴ Гусев Э.Б., Прокудин В.А., Салащенко А.Г. Выставочная деятельность в России и за рубежом. Учебно-методическое пособие. М.: "Дашков и К" - 2004. (электронная версия).

qilish asbob-uskunalari, reklama vositalari bo'lmish nashrlar ham kiritiladi. Hozirda ushbu konvensiyaga qirqdan ortiq mamlakat a'zo bo'lgan. Bryussel Bojxona konvensiyasi imtiyozli tashish huquqini beruvchi A.T.A.karnetini ishlab chiqadi⁵.

A.T.A. karneti - vaqtincha olib chiqish bo'yicha bojxona deklaratsiyasi o'rnida qo'llaniluvchi xalqaro hujjat bo'lib, chegaradan imtiyozli tarzda to'lovlar va ortiqcha rasmiyatchiliklarsiz olib o'tishni ta'minlaydi⁶. Ayniqsa, xalqaro ko'rgazmada namoyish etish uchun olib ketilayotgan moddiy-madaniy boyliklar, muzey eksponatlarini tashishda qulay vosita hisoblanadi. Bu rejimni byudjet tashkiloti bo'lmish muzey va galereyalar faoliyatiga tadbir etilishi ularning tashqi aloqalarini mustahkamlash borasida qator yengilliklar tug'dirishi tahsinga loyiq.

A.T.A. karneti bo'yicha eksponatlarni xalqaro ko'rgazmada namoyish etishga olib ketish faqat shu konvensiyani ratifikatsiya qilgan mamlakatlar (1997-yilgi ma'lumotlar⁷ bo'yicha 57 mamlakat) uchun amal qiladi. Shu sababdan ham barcha qulayliklardan foydalanishni afzal ko'rgan mamlakatlar unga a'zo bo'lgan. Masalan, Rossiya Federatsiyasi 1996 yil 18 iyul kuni ushbu konvensiyaga a'zo bo'ladi va unga asosan o'zining ruhsatnomalarni rasmiylashtirish va karnet berish tartibi haqidagi Nizom⁸ini ishlab chiqqan. Rossiya federatsiyasida mazkur ruxsatnomani mamlakatning Savdo-sanoat palatasi rasmiylashtirishi belgilangan. Karnet yuridik shaxslar bilan bir qatorda jismoniy shaxslarga ham berilishi mumkin. Buning uchun Savdo-sanoat palatasiga quyidagi xujjatlar taqdim etilishi shart:

-Savdo-sanoat palatasining Huquq departamentiga A.T.A. karnetini so'rab yozilgan ariza;

-Arizachining huquqiy statusini tasdiqlovchi hujjatlarning nusxalari (notarial tasdiqlangan ustav nusxasi, ro'yhatdan o'tganlik haqidagi guvohnoma nusxasi va x.k.)

-RESO-GARANTIYA sug'urta jamiyatining sug'urta polisi yoki unga tenglashtirilgan boshqa hujjat;

-Tovarlarni olib ketishga asos bo'lgan hujjatlarning nusxasi (ko'rgazmaga taklifnoma yoki shartnoma va x.k.)

-Tovarlarning haqiqiy bahosini tasdiqlovchi hujjatlar;

-Olib ketilayotgan tovarlarning ro'yhati (shu ketma-ketlikda bu ro'yhat karnetning muqovasining orqa tomoniga rus va ingliz tillarida yoziladi);

-Sug'urta pulini to'laganlik haqidagi kvitansiyaning nusxasi;

-A.T.A karnetini olish uchun RF Savdo-sanoat palatasiga davlat bojini to'laganlik haqidagi kvitansiya.

Xalqaro ko'rgazmalar o'tkazish bo'yicha eng rivojlangan mamlakat sifatida Germaniya

⁵ Гусев Э.Б., Прокудин В.А., Салашенко А.Г. Выставочная деятельность в России и за рубежом. Учебно-методическое пособие. М.: "Дашков и К" - 2004. (электронная версия).

⁶ www.ackre.ru

⁷ Гусев Э.Б., Прокудин В.А., Салашенко А.Г. Выставочная деятельность в России и за рубежом. Учебно-методическое пособие. М.: "Дашков и К" - 2004. (электронная версия).

⁸ Положением ТПП России о порядке оформления, удостоверения и выдачи карнетов АТА от 18 марта 1999г.

e'tirof etiladi. Ushbu faoliyat yuzasidan paydo bo'ladigan har qanday talabga javob beruvchi yuqori darajadagi xizmatni ko'rsata oluvchi Germaniya bejiz "ko'rgazmalar mamlakati"⁹ nomini olmagan. Har yili Germaniya xukumati ko'rgazmalar faoliyati uchun 150 million atrofida nemis markasi ajratadi. Bir yilda 110-115 tagacha ixtisoslashgan yoki ko'ptarmoqli ko'rgazmalar tashkil etiladigan Germaniya davlati bu sohada ancha ilgarilab bormoqda. Bu yerda deyarli qirq yildan beri ko'rgazma va yarmarkalar to'g'risidagi statistik ma'lumotlarni ixtiyoriy nazorat qilish jamiyati (FKM) faoliyat yuritib kelmoqda. Har yili 85% ko'rgazma mazkur jamiyatning nazorati ostida o'tkaziladi. Har bir ko'rgazma uchun ko'rgazma zallarining to'liq xizmatlar paketi joriy etilgan. Eng ko'p ko'rgazma tashkil qiluvchi shaharlar sifatida Germaniyaning Gannover va Keln shaharlari tan olinadi.

Yevropada ko'rgazma va savdo yarmarkalarini o'tkazish davlat tomonidan nazorat qilinadi va shu bilan birga qo'llab-quvvatlanadi. Ko'rgazma faoliyati ustidan davlat nazoratini qat'i olib boruvchi mamlakatlar sirasiga biz Germaniya, Italiya, Fransiya va Ispaniyani kiritishimiz mumkin.

Germaniyada ko'rgazmalar faoliyati bilan asosan aksionerlik jamiyatlari shug'ullanadilar. Asosiy aksionerlar yer egalari va shahar ma'muriyati hisoblanadi.

Italiyada esa ko'rgazmalar boshqaruvi viloyat va markaz ma'muriyatlari o'rtasida taqsimlangan. Viloyat hokimligi ko'rgazmalarni o'tkazishga ruhsatnoma bersa, markaz hokimiyati ularning sifati va hisobotini tekshiradi. Odatda Italiyada ko'rgazmalarining ma'muriy tizimi mustaqil organ hisoblanadi.

1994 yil Italiya prezidentining Dekreti bilan ko'rgazma va yarmarkalar faoliyatini soddalashtirish to'g'risida reglament tasdiqlangan.

Fransiyada esa Parij va Liondagi yetakchi ko'rgazma markazlarini davlat o'z tasarrufida saqlaydi. Ular faoliyatini tartibga soluvchi ko'plab qat'iy me'yoriy hujjatlar ishlab chiqilgan bo'lib, ular ko'rgazma faoliyatini tartibga solish bilan birga ularni tashkillashtirishni o'ta murakkab jarayonga aylantirib yuboradi.

Ispaniyada asosiy ko'rgazma markazlari Madrid va Barselona bo'lib, ularning faoliyati davlat tomonidan nazorat ostiga olingan. Ispaniyada "Avtonom Madrid hududida ko'rgazma faoliyatini tartibga solish to'g'risida"gi Qonun qabul qilingan bo'lib, ushbu qonun hududiy ma'muriyat tomonidan barcha ko'rgazmalarni tashkillashtirish jarayonini qo'llab-quvvatlash va nazorat qilishni ko'zda tutadi.

Buyuk Britaniyada esa, ko'rgazmalar ustidan nazorat bu qadar kuchli o'rnatilmagan. Bu mamlakatda savdo yarmarkalari va ko'rgazmalar yuzasidan ishlab chiqilgan normativ hujjatlar deyarli mavjud emas. Hokimiyat asosiy ko'rgazma tuzilmasi - ya'ni, Birmingem Milliy ko'rgazma markazinigina tasarruf qiladi.

AQShda ko'rgazmalar faoliyatini tartibga solish maqsadida qator me'yoriy hujjatlar ishlab chiqilgan. Jumladan, Qo'shma Shtatlarning xalqaro ko'rgazmada ishtirok etishi to'g'risidagi qonun, AQSh hududida tashkil etilgan xalqaro ko'rgazmada AQShning ishtiroki masalalari to'g'risidagi nizom, Savdo yarmarkalari to'g'risidagi qonun va boshqalar shu

⁹ Гусев Э.Б., Прокудин В.А., Салащенко А.Г. Выставочная деятельность в России и за рубежом. Учебно-методическое пособие. М.: "Дашков и К" - 2004. (электронная версия).

sohadagi munosabatlarni boshqarishga qaratilgan.

1990-yillarning ikkinchi yarmidan boshlab Yevropada har bir kongress va anjuman bilan bir vaqtda uning mazmuniga doir ko'rgazma ham o'tkazish urfga aylanadi. Deyarli barcha ko'rgazma doirasida ushbu tarmoq mutahassislari uchun konferensiya va seminarlar tashkil etila boshlanadi¹⁰.

Tadqiqotda aniqlanishicha, 1958 yildan boshlab Umumjahon ko'rgazmalar «EKSP» nomini oldi. Bryusselda o'tkazilgan «EKSP—58»da 52 ta mamlakat qatnashib, eng yangi markadagi avtomobillar, elektron uskunalar, avtomatik liniyalar maketlari, rangli televizorlar, xotira mashinasi kabi ixtirolar namoyish etildi. 1970 yilda birinchi bor «EKSP» ko'rgazma Osiyoda — Osaka (Yaponiya) shaxrida «Insoniyat uchun taraqqiyot va uyg'unlik» shiori ostida o'tkazilgan. Unda 76 ta mamlakat qatnashib, tashrif buyuruvchilar soni 64,2 mln. kishiga yetgan. 70-yillardan ixtisoslashtirilgan «EKSP»lar ham uyushtirila boshlandi. «EKSP-74» Spokana shaxrida (AQSh) atrof muhit muammolariga, «EKSP-75» Okivana shaxrida (Yaponiya) Jahon okeani muammolariga bag'ishlandi. «EKSP-2000» umumjahon ko'rgazmasi 2000 yil Gannoverda «Inson—Tabiat—Texnika» shiori ostida o'tdi. Mazkur ko'rgazmada 173 ta mamlakat, shu jumladan, O'zbekiston Respublikasi ham qatnashdi. Fan va texnikaning yanada rivojlanishi, ishlab chiqarishning kengayishi va ixtisoslashib borishi sharoitida xalqaro ixtisoslashgan savdo ko'rgazmalarining ahamiyati ham ortib bordi va ular XX asrda umumtarmoq ko'rgazmalari o'rnini egallay boshladi.

Umummilliy ko'rgazmalar hozirgi paytda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan va jahondagi ko'pgina mamlakatlarda muntazam o'tkazilib kelinmoqda. Milliy ko'rgazmalar chet ellarda mamlakatlar o'rtasidagi kelishuvga ko'ra tashkil etiladi. Ayrim milliy ko'rgazmalar savdo ko'rgazmalari ko'rinishida (masalan, AQShning London, Milan, Parij, Tokio va boshqa shaharlardagi savdo markazlari) namoyish zallari ko'rinishida tashkil etiladi.

Hozirgi xalqaro ko'rgazmalarining ko'pchiligi ixtisoslashgan hisoblanadi. O'z maqsadlari, ishtirok shartlari va eksponentlarga beriladigan huquklariga ko'ra, ular xalqaro yarmarkalarga yaqin turadi. Bunday ko'rgazmalar turlicha nomlanadi (masalan, Fransiyada — salonlar va yarmarkalar; Italiyada — salonlar, ko'rgazma va yarmarkalar; GFRda yarmarkalar va ko'rgazmalar).

Turkiston o'lkasida tashkil etilgan ko'rgazmalarining ham o'z tarixi bor. Bu o'lkadagi dastlabki ko'rgazmalarda hunarmandchilik va dehqonchilik mahsulotlari namoyish etilgan. Amir Temur davrida o'ziga xos savdo ko'rgazmalari tashkil etilgan. Samarqandning Konigil maydonida 400 tacha savdo paviloni (do'koni) bo'lib, ularda hunarmandlarning turli mahsulotlari, ro'zg'or buyumlari, qishloq xo'jaligi mahsulotlari sotilgan. Turkiston Rossiyaga qo'shib olingach, hunarmandchilik va dehqonchilik ko'rgazmalari bir necha marta tashkil etilgan. Toshkent shaxrida birinchi marta maxsus sanoat va qishloq xo'jaligi ko'rgazmasi 1870 yilning yozida uyushtirilgan. Shu yili kosiblar san'ati bilan tanishtirish maqsadida Turkiston o'lka manafaktura ko'rgazmasi ochildi. Toshkent qishloq xo'jaligi va mahalliy sanoat ko'rgazmasi (1878), Turkiston o'lka hunarmandlik va sanoat ko'rgazmasi (1886), Turkiston

¹⁰ Гусев Э.Б., Прокудин В.А., Салашенко А.Г. Выставочная деятельность в России и за рубежом. Учебно-методическое пособие. М.: "Дашков и К" - 2004. (электронная версия).

o'lka qishloq xo'jaligi va sanoat mahsulotlari ko'rgazmasi (1890) ayrim mahalliy yutuqlarni ommalashtirishda ma'lum darajada rol o'ynaydi. Samarqand (1893), Toshkent (1894) ko'rgazmalari eksponatlari jihatidan universal bo'lgan. 1900 yilgi Samarqand ko'rgazmasi ipakchilik va asalarichilikka bag'ishlangan edi. Keyingi o'tkazilgan yirik ko'rgazmalarning so'nggisi 1909 yil 10 sentyabrdan 15 oktyabrgacha davom etgan Turkiston o'lka ko'rgazmasi bo'ldi. U Toshkent shaxrining hozirgi Amir Temur hiyobonida tashkil qilinib, unda qishloq xo'jaligi va mahalliy sanoat maqsulotlari namoyish etildi va uning natijasida «Ko'rgazma axborotnomasi» gazetasi - maxsus yo'l ko'rsatkich bosib chiqarildi (gazetaning jami 17 ta soni chiqqan).

XX asrning 20-yillaridan boshlab respublikada mahalliy ko'rgazmalar o'tkazildi. 1964 yil oktyabrda Toshkent shaxrida 60 gektar maydonni egallagan, doimiy ishlaydigan O'zbekiston SSR xalq xo'jaligi yutuqlari ko'rgazmasi ochildi. O'zbekiston sobiq Ittifoq qatnashgan Parij (1939), Nyu-York (1939), Bryussel (1958), Monreal (1967), Osaka (1970) shaharlaridagi jahon ko'rgazmalarida Ittifoq tarkibidagi respublika sifatida qatnashgan. Shunda ham O'zbekistonda chiqarilgan tovarlar, mahsulotlar o'zbek xalqining an'anaviy kasbkorlari yuqori baho olgan. O'zbekiston mustaqillikka erishgach, ko'rgazmalar tashkil qilishga alohida e'tibor berila boshlandi. O'zbekistonning bosh ko'rgazmasi — «O'zekspomarkaz» O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining qaroriga binoan, sobiq O'zbekiston xalq xo'jaligi yutuqlari ko'rgazmasi asosida 1992 yilda tashkil etildi¹¹.

Xulosa: Ushbu bob orqali, ko'rgazma turlari, xalqaro ko'rgazmalarning kelib chiqishi hamda unga tegishli bo'lgan zaruriy normativ huquqiy hujjatlar haqida ko'rib chiqildi. Ko'rgazma tashkil etuvchi kuratorlarning faoliyatini o'rganishdan avval ko'rgazma tushunchasi va turlari haqida to'liq ma'lumotga ega bo'lish maqsadga muvofiqdir. Shu maqsadda ko'rgazmalarni tashkil etish sabablari, unga bo'lgan talabning ortishi, ko'rgazma tashkil etishning jahon standartlari borasida ma'lumotlar ushbu bobda berib o'tildi. Ko'rgazmalar tarixi hamda ularni tartibga soluvchi xalqaro hujjatlar haqida o'rganishdan asosiy maqsad, xalqaro miqyosdagi tashkillashtiriladigan turli biennalelarning qanday qonun-hujjatlar asosida olib borilishini o'rganish, kuratorlarning bilishlari zarur bo'lgan hujjatlar bilan tanishishdir. Shuningdek, O'zbekistonda san'at asarlarini olib kirish va olib chiqish to'g'risidagi bojxonaga oid hujjatlarni bilish ham kuratorlar uchun asosiy vazifalardan biri ekanini inobatga olgan holda, huquqiy hujjatlar o'rganib chiqilli.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Лысикова О. В. Музеи мира. Учебное пособие. М.: Флинта, 2002, стр- 12.
2. Гусев Э.Б., Прокудин В.А., Салащенко А.Г. Выставочная деятельность в России и за рубежом. Учебно-методическое пособие. М.: "Дашков и К"- 2004.(электронная версия).
3. Ю.Э.Комлев. Музейная коммуникация и управление коммуникационной деятельностью музея. Вестник Челябинский государственной академии культуры и искусств. 2011/3 (27) С. 22-26
4. С.И.Алесева. «Выставочная деятельность Ремесленного училища Николая».

¹¹ www.ziyouz.com кутубхонаси. Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси – К харфи.

- 5.Т.П.Калугина. Художественный музей как феномен культуры. 2001. 224 с.
6.Музейная коммуникация: модели, технологии и практики. – Москва. 2010.199 с.

O'SMIRLAR MUNOSABATIDAGI NIZOLARNING YUZAGA KELISH SABABLARI

Bahriddinova Nargiza Jaloliddin qizi
Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti
Pedagogika va psixologiya fakulteti tyutori
Ne'matova Madina Muxtor Qizi
Jizzax davlat pedagogika universiteti talabasi

Annatsiya. Ushbu maqolada O'smirlar munosabatidagi nizolarning yuzaga kelish sabablari va ularni yuzaga keltiruvchi omillar haqida fikr bildirilgan.

Kalit so'zlar. Taqlid qilish, biologik va ijtimoiy omil, jinsiy yetilish, konflikt, psixologik yangilik.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7785471>

Ma'lumki bolalarda turli xil psixologik va fiziologik jihatidan o'zgarishlar ro'y beradigan davr – o'smirlik davri hisoblanadi. O'smirlik 10- yoshdan 15 yoshgacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi. Hozirgi kunda o'smirlar o'tmishdoshlariga nisbatan jismoniy, aqliy, siyosiy jihatdan birmuncha ustunlikka egadir. Ularda jinsiy yetilish ijtimoiylashuv jarayoni, psixik o'sish oldinroq namoyon bo'lmoqda. O'smirlik davri “**o'tish davri**” “**kirizis davri**” kabi nomlarni olgan psixologik ko'rinishlar bilan xarakterlanadi. Chunki bu yoshdagi o'smirlarning xatti-harakatida muqobil, yangi sharoitlarda o'z o'rnini topa olmaganligidan psixik portlash hollari ham kuzatiladi. O'z davrida L.S Vigotsky bunday holatni “psixik rivojlanishdagi krizis” deb nomlagan. Bu davrda o'smir fiziologiyasida o'zgarishlar sodir bo'la boshlaydi. Butun endokrin sistemasining, xususan gipofizning aktivlashishi tufayli o'smir organizmida sifat jihatdan o'zgarishlar yuz beradi. Ikkilamchi jinsiy belgilar paydo bo'ladi, o'smirning tashqi ko'rinishi o'zgaradi. Muskullar massasi va muskul kuchi o'sadi, bu holat jinsiy yetilish davrining oxiriga borib tezlashadi. Ichki organlar, xususan yurak o'sadi. Ba`zan yurak qon-tomir sistemasida patologik o'zgarishlar yuz beradi. Bu esa o'smir psixikasiga ta'sir o'tqazmay qolmaydi. O'smir o'zini asta-sekin katta odam deb his qila boshlaydi, lekin ko'p odat va xususiyatlari bolalarcha bo'lib qoladi. Bu hissiyot kattalik hissi deb ataladi va o'smirlikdagi asosiy psixologik yangilikdir. Bu his o'smirda o'ziga, atrof muhitga, odamlarga nisbatan yangi hissiy pozitsiyani yuzaga keltiradi. U bolalar xulq-atvorini kattalar xulqi va qadriyatlariga qayta orientatsiya qila boshlaydi. O'smir o'z huquqlari doirasini kengaytiradi, kattalarni esa cheklashni xohlaydi. Kattalar esa o'smirlar bilan muloqotga kirishar ekan, ularga buyruq berish, ularning xatti-xarakatiga nisbatan o'z fikrini bildirish, o'zining hayot tajribasiga asoslanib yo'nalish berish va biror narsani tushuntirish maqsadini qo'yadi.

O'smir yoshida bolalarning xoxish-istaklari ya'ni ehtiyojlari bilan kattalarning ehtiyojlari bir-biriga to'g'ri kelmasligi, dunyoqarashning har xilligi natijasida ularda asabiylashish, stress yuzaga keladi. Shu bois kattalar va o'smirlar o'rtasidagi dastlabki konfliktlar yuzaga kela

boshlaydi. Bu esa kattalar tomonidan tanqidiy fikrlarning ko'payishi, o'smir faoliyatiga bo'lgan cheklovlar o'smir psixologiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Kattalar tomonidan bolaning xatti-xarakatlari baholanishi o'smir nazdida to'g'ri qabul qilinmaydi. Ular ushbu tanqidiy fikrlarni o'z shaxsiga nisbatan tahdiddek qabul qilishadi va kattalarga nisbatan salbiy agressiv holatni yuzaga keltiradi. Bu esa o'smir va kattalar o'rtasidagi nizolarni kattalashishiga xizmat qiladi. Bundan tashqari o'smir fiziologiyasida sodir bo'layotgan o'zgarishlar ya'ni ilgari anglanilmagan jarayonlar xavotirlanish hissini oshishiga sabab bo'ladi. Bu holat albatta bizning kognitiv jarayonlarimizga o'z ta'sirini ko'rsatadi. Natijada o'smir o'zi haqida negativ fikrlarni qamrab olib, o'smirning tushkun holatga tushishiga, yolg'izlikka intilishi va hayotga salbiy munosabatda bo'lishiga olib keladi. I.S.Konning fikriga ko'ra "Yolg'izlik tabiiy holat, u o'smir ichki holati, ichki dunyoning shakllanayotganidan dalolat beradi". Yolg'izlik o'smirda o'z-o'zini anglashga yordam beradi. O'z-o'zini anglagandan so'ng yolg'izlikdan qutilish, muloqot qilish va do'stlar orttirishga harakat qiladi. O'smirlarning yolg'izlikka intilishi, ota-onalarni tashvishga soladi va o'z hukmini o'tkazishga harakat qiladi. O'smir yoshdagi bolalar ota-onasidan tashqari o'qituvchilari yoki katta yoshdagi qarindoshlarini xam kuzata boshlaydilar. U bilan teng muloqotda bo'lishga harakat qiladilar. Shu paytda o'smirni qiziqtirgan masala va muammolarni kim tezroq va erinmasdan yechib bersa, shu odam bilan muloqotga yaxshi kirishadi.

O'smirlik yoshida do'stlik muhim ahamiyatga ega. Misol uchun, o'qituvchi tomonidan o'quvchilar bilan guruhlarda ishlashni olaylik, bu vaqtda o'smir guruhning umumiy fikriga qo'shiladi va guruhi uchun harakat qiladi. Guruh o'smirlarda "Biz" hissini shakllanishiga yordam beradi. Munosabatlar ishtirokchilari bo'lgan shaxslar o'rtasida vujudga keladigan psixik konfliktlarning sabablari shular jumlasidandir. O'smirlar o'rtasidagi konfliktlarni bartaraf etish uchun ota onalar farzandlariga bu davrda do'stona munosabatda bo'lishi, fikrlarini inobatga olishi, psixologik bilimlar va tajribalarga asoslanib yordam berishi ularda "kattalik hissi" ni so'ndirish emas, katta odamlar qanday bo'lishi, o'zlarini qanday tutishi va qanday talablarga javob berishini anglatish zarur. O'smirlar konfliktning yechimini topish konfliktga bog'liq bo'lmay, balki unda ishtirok etayotgan tomonlar irodasi va xohishiga bog'liqdir. Konfliktning to'la yechimi, ya'ni haqiqiy hal bo'lishi uchun har bir tomon ham to'la qoniqish hissini to'yan, uning yechimidan to'la rozi bo'lgan bo'lishi shart. Agar konflikt yechimidan qaysi bir tomon qoniqmagan bo'lsa, uning qayta «olovlanishiga» sabab va imkoniyat doim mavjud bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, o'smirlarda ro'y beradigan psixologik o'zgarishlarni inobatga olgan holda ularga nafaqat ota - ona balki maktab o'qituvchilari, psixologlar va har bir jamoa a'zosi ko'makdosh bo'lishi lozim. Maktab o'qituvchilari tomonidan o'smirlarni turli xil fanlarga qiziqtirishi, kasbga yo'naltirishi ularning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil qilish uchun qo'shimcha darsliklarga jalb qilisi o'smirlarning imkoniyatlari yetadigan faoliyatlari bilan shug'ullantirishni yo'lga qo'yish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. F.I.XAYDAROV N.I.XALILOVA Umumiy psixologiya Toshkent 2009

2. N. S. H. Mullaboyeva “Yolg’izlik hissi psixokorreksiyasi” (O’smirlik davri misolida) T.2018Y.
3. Saidov A. I., eshquvvatov T. E., Isnonqulova N.I. KONFLIKTLAR PSIXOLOGIYASI uslubiy qo’llanma Samarqand 2015 y
4. Z.T.NISHANOVA, N.G.KAMILOVA, D.U.ABDULLAYEVA, M.X.XOLNAZAROVA . Rivojlanish psixologiyasi 0 ‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati» nashriyoti t o s h k e n t - 2018
5. Z. NISHONOVA D.ABDULAYEVA G.BAYKUNOSOVA. O’smirlik davri psixodiagnostikasi va psixokorreksiyasi.
6. Ziyonet.uz.

**“BARKAMOL AVLOD” BOLALAR MAKTABLARIDA STEAM TA’LIM
DASTURINING JORIY ETILISHI**

Amanova Farida Ashirboy qizi

Orental universeti Ta’lim menejmenti yo’nalishi magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada “Xalq ta’limi tizimidagi maktabdan tashqari ta’lim samaradorligini tubdan oshirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi Qarorini imzoladi va bu tizimga STEAM ta’limini kiritdi. mazmun-mohiyati tahlil. Shuningdek, shu sababli STEAM tamoyillarini ta’limga tatbiq etish, bolalar uchun sinfda ko’proq ta’limni tushunish, innovasiya va hamkorlikda ta’lim olishga ham imkon berishi muhokama etilgan.

Kalit so’zlar: Vizual fikrlash. STEAM, muhandis, investisiya, STEM.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7785500>

KIRISH Xalq ta’limi tizimida maktabdan tashqari ta’lim muassasalari samaradorligini yanada oshirish, o’quvchi-yoshlarning bo’sh vaqtlarini mazmunli tashkil etish hamda ularda yuksak ma’naviy fazilatlarini kamol toptirish, kasb-hunarga yo’naltirish orqali mustaqil hayotga tayyorlash, har tomonlama yetuk salohiyatli barkamol avlodni tarbiyalash maqsadida hurmatli prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev alohida e’tibor berib, 2019 yil 30 sentyabr kuni PQ-4467-sonli “Xalq ta’limi tizimidagi maktabdan tashqari ta’lim samaradorligini tubdan oshirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi Qarorini imzoladi va bu tizimga STEAM ta’limini kiritdi.

“Belgilansinki:

“Barkamol avlod” bolalar maktablarida 2020/2021 o’quv yilidan boshlab “**STEAM-ta’lim**” (Science – tabiiy fanlar, Technology – texnologiyalar, Engineering – muhandislik, Art – san’at, Mathematics - matematika) dasturi joriy etiladi;”¹

Demak STEAM ta’limi texnologiya, muhandislik, san’at va matematikadan o’quvchilarni qiziqtirish, tanqidiy fikrlashga yo’naltiradigan foydalanish usuli.

STEAM- muhandisi, dizayneri bo’lishidan qat’iy nazar, har qanday yoshdagi o’quvchilarga innovasion va ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish imkoniyatini beradi. Bu dastur orqali bolalar nafaqat ijodkorlik, balki o’ziga ishonch va yetakchilikni namoyish etish ko’nikmalarini ham shakllantiradilar. Bu kelajakda zarur bo’ladigan yetakchilik ko’nikmalaridir. Ular ishonchsizlikni yengib, shaxslararo munosabatlarga kirishib boshqalar bilan intellektual jihatdan bog’lanadilar. Shuningdek o’quvchilar milliy qadriyatlarimiz bilan yaqindan tanishib, san’at tarixini o’rganar ekan, bu orqali o’quvchilar madaniy qadriyatlarni egallaydilar va milliy san’atga sodiq fuqaro sifatida shakllanadilar. Ular yaratgan kichik san’at asarlari kelajakda go’zallikni yaratuvchi buyuk shaxs sifatida namoyon bo’lishlariga ilk asar bo’lishi mumkin.

Bolalarning san’at orqali ijodiy fikrlash qobiliyatlari yanada rivojlantiriladi.

¹ Ўз.Р.Президентини 4467-сонли “Халқ таълими тизимидаги мактабдан ташқари таълим самарадорлигини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори.

Bundan tashqari ular ijro san'ati bilan tanishish paytida faol bo'lishni odat qiladilar, bu sog'lom turmush tarzi va ijobiy turmush tarzini tanlash bo'yicha umrbod amaliyotga aylanadi.

Horijiy davlatlardagi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, musiqa va san'at bo'yicha o'quv dasturi dasturlarga kiritilganda, o'quv natijalari yaxshilangan, chunki bolalar o'qish, yozish va matematikani yanada yaxshiroq o'zlashtirishlariga erishganlar. Shuning uchun ko'plab maktablar STEAM ta'limiga ko'proq e'tibor berib, bu dasturga mos keladigan o'qitish usullarini tanlaganlar. Chunki san'at ta'limi ko'proq qiziqishni uyg'otadigan va bolalarni ko'proq jalb qiladigan ekanligi ayon bo'ldi.

Ma'lumotlarga ko'ra bu dastur o'quvchilarni tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi va san'at, fan, texnologiya, muhandislik va matematikaning birligini aniqlashga yordam beradi. Shu bilan u o'z mazmunini mustahkamlaydi. Bu bolalarga muammolarni hal qilishning samarali va ijodiy usullarini o'rganish, ma'lumotlarni namoyish etish, yangilik kiritish va bir nechta sohalarini bog'lash uchun vositalar va usullarni taqdim etadi. Bunda fanlar bir birlarini to'ldiradilar.

Shu sababli STEAM tamoyillarini ta'limga tatbiq etish, bolalar uchun sinfda ko'proq ta'limni tushunish, innovasiya va hamkorlikda ta'lim olishga ham imkon beradi.

STEM dasturi maktablarda ko'proq kerakligi to'g'risida ko'p ishlar amalga oshirilgan. Kelajak hayot, iqtisodiy farovonlik uchun ilm-fan, texnologiya, muhandislik va matematika kabi fanlar asosiy kuch hisoblangan. O'sib borayotgan mehnat bozorlarida mana shuning o'zi yetarli hisoblangan. Natijada maktablarda STEM tashabbuslariga investisiyalarning ko'payishi kuzatildi. Bunga quyidagilar kiradi

- bolalarni kompyuter texnikalari va mobil aloqalari bilan ta'minlash
- maktabdan keyingi STEM klublari yoki dasturlari
- STEM o'quv rejasi, unda STEM amaliyotidan foydalanadigan loyihalar joylashtirilgan
- Ushbu fanlarning har birida amaliy tadqiqotlarni rag'batlantirish uchun STEM maxsus kuni.
- Robototexnika dasturlari.

STEM dasturlaridagi ma'lumotlar bazasi bilan o'quvchilar ko'proq eksperimental o'rganish imkoniyatlariga ega bo'lishi mumkin, ammo ular faqat fan, texnologiya, muhandislik va matematika bilan cheklanib qoladilar. Bizning iqtisodiyotimiz ushbu yo'nalishlarni tushunishdan ko'proq narsani talab qiladi.- bu qo'llash, yaratish va zukkolikni talab qiladi. Shunday yo'l tutish kerakki, bola ijod qilsin, ijodiy fikrlasin, qobiliyati rivojlansin, nimadir yaratsin, yaratuvchanlikka ichki motivatsiyasi uyg'onsin. Bunday natijaga erishishda STEM ning o'zi kamlik qiladi. Bolaning ichki ruhiyatiga ijodkorlik urug'larini sochishga imkon beruvchi vosita boshqa narsa bo'lishi mumkin. Bu dasturga san'at qo'shilishi muhimligi o'z tasdig'ini ko'rsatdi.

STEAM – bu STEMga san'atni qo'shib uning afzalliklaridan bahramand bo'lishning bir usuli. STEAM STEMni yangi natijalarga olib chiqadi. Bu o'quvchilarga ijod jarayonida hamda ushbu muhim sohalarida o'z bilimlarini san'at amaliyotlari, elementlari, dizayn tamoyillari va standartlari bilan birgalikda bog'lab ijod qilishlariga imkon beradi. STEAM erkin ijod qilish uchun sharoit yaratadi, cheklovlarni olib tashlaydi va ularni hayrat, ilhomlanish va yangilik bilan almashtiradi.

STEAMning yo'li samarali. U o'qitishning integrasion yaxlit jarayoni bo'lib, standartlar, baholashlar va darslar o'rtasidagi bog'liqlikni yaratadi. Uning tajribasi fan, texnologiya, muhandislik, matematika va san'atning kerak bo'lsa undan ortiq ko'p standartlarni o'z ichiga oladi, ular bir birlarini to'ldiradi. Hamkorlik, integrasiya uning asosini tashkil qiladi. Uning o'zagi san'atdir. STEAM maqsadiga erishish uchun quyidagilarni hisobga olish kerak. Jumladan, rejalashtirish, o'qishning yangi usuliga moslashtirish, ushbu dastur amaliyoti va tamoyillari bo'yicha barcha xodimlarning malakasini oshirish, o'quv rejasi va baholashni loyihalash uchun STEAM sxemasini tuzish, standartlar va baholashlarni moslashtirish va ochish, darslarni uzluksiz amalga oshirish jarayonlari va strategiyalaridan iborat. Qaysi sohada ta'lim olib borilishidan qat'iy nazar 6 muhim qadamga e'tibor berish talab qilinadi.

Birinchi qadam tanlangan muammoni o'rganib chiqish. Ya'ni uning san'atga aloqador tomonini topishdan iborat.

Ikkinchi qadam boshqa sohalar bilan aloqadorlik tomonlarini qidirish, izlash va ma'lumotlarni, jarayonlarni ko'nikmalarni topish.

Uchinchi qadam bu buyuk kashfiyotlar bosqichi. Bunda bolalar erishilgan mavjud yechimlarga asoslanib ishlamayotgan narsalarni o'rganadilar. O'qituvchi ushbu bosqichda o'quvchilarning qobiliyatlarini va ko'nikmalarini rivojlantiradi.

To'rtinchi bosqich erishilgan yutuq va hal bo'lgan muammolar yechimlarini yaratishni boshlashlari mumkin. Bu yerda ular uchinchi kashfiyot bosqichida o'qitilgan ko'nikmalar, jarayonlar va bilimlarni amaliyotda qo'llaydilar.

Beshinchi bosqich taqdimot bo'lib, bunda bolalar o'zlarining yechimlarini yoki kompozitsiyalarini taqdimot qiladilar. O'z mehnatlaridan zavq oladilar. Bu mehnat mahsulini o'z qarashlari bilan ifodalab beradilar.

Oltinchi bosqich o'quvchilar o'zaro fikr almashish bosqichi. Bunda bolalar o'z mehnatlari samarasi haqida suhbatlashib, buning natijasida o'z ishlarini qayta ko'rib chiqishlari va yanada maqbul yechimlarni topishlari mumkin.

Jismonan sog'lom, ma'nan yetuk, mustaqil fikrlaydigan, chuqur bilim va zamonaviy dunyoqarashga ega Vatanimizning taqdiri va kelajagi uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga qodir bo'lgan barkamol yosh avlodni tarbiyalash hamda voyaga yetkazish uchun mamlakatimizda keng ko'lamlilik ishlar olib borilmoqda.

Shu bilan birga, yoshlar ta'lim-tarbiyasi uchun qo'shimcha sharoitlar yaratishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlarni o'z ishiga olgan beshta tashabbusni amaliyotga tatbiq etish, respublikamizda jadal sur'atlar bilan amalga oshirilayotgan ijtimoiy-siyosiy, sosial-iqtisodiy va boshqa sohalardagi islohotlar ulg'ayib kelayotgan o'spirin iqtidorini yanada rivojlantirish, yuqori malakali kadrlarni tayyorlash, yurt ravnaqi yo'lida ularning faol ishtirokini ta'minlashni bugungi kunning ustuvor vazifalaridan biri etib belgilamoqda.

STEAM va savodxonlikni o'zaro bog'lash

STEAM izlanish, tanqidiy fikrlash va faol ta'limni belgilovchi jarayonga asoslangan. STEAM darslari va STEAM yondashuvining butun g'oyasi shundan iboratki, tekshiruv, qiziquvchanlik, muammoning yechimini topishda ijodiy bo'lish yondashuvning asosi hisoblanadi. STEAMda gumanitar fanlar o'zaro bog'langan.

Biz STEAMdan darsda shunday foydalanishimiz mumkinki, bunda ushbu tarkibiy qismlardan mavjud muammolarni hal qilishda samarali foydalaniladi.

Bu faqat STEM sohalarida yoki STEAM bilan san'at sohalarida sodir bo'lishi shart emas; barcha gumanitar fanlarni STEAM orqali bir-biriga bog'lashi mumkin. Ammo bir savol tug'iladi: agar STEAM fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematikani anglatsa, bu yerda o'qish va yozish bilan qanday aloqa mavjud? Biz ularni STEAM deb nomlaymizmi?

Bu ajoyib savollar. Javoblar ikkita tushunchaga asoslangan:

1. Savodxonlik har doim tarkibiy qismning bir qismidir.

Siz matematika, san'at, o'qish, ijtimoiy tadqiqotlar, musiqa va boshqa fanlardan savodli bo'lishingiz mumkin. Savodxonlik - bu ma'lumotlarni o'zlashtirishimiz va umumiy yaxlit bir holatga keltirishimiz mumkin bo'lgan jarayon. Shunday ekan, bu tabiiy ravishda STEAMning bir qismi.

2. Tabiiy ravishda moslashtirilgan standartlarni tanlash muhimdir.

STEAM - bu aniqlangan tarkibiy qismlar doirasidagi standartlarni muvofiqlashtirish va to'garaklarda ikkala sohani ham adolatli baholashni o'z ichiga oladi. U qo'llanishga, yaratishga va baholashga yo'naltirilgan.

Ushbu tushunchalarni yodda tutgan holda, savodxonlik va STEAMni birlashtirishning ko'plab usullari mavjudligini ko'ramiz. Bizga foydali bo'lishi mumkin bo'lgan ba'zi misollarni keltiramiz.

Vizual fikrlash. Vizual fikrlash savodxonlikka asoslanadi. Biz oddiy badiiy matnни o'qiganimiz kabi san'at yoki musiqa asarini ham o'qishimiz mumkin. Vizual fikrlash - bu tushunchani o'quvchilarimizga tanishtirishdan iborat.

Matnga qaraymiz va ushbu uchta savolni beramiz:

1. Ushbu matnda / rasmda / nima voqealar yuz bergan?
2. Siz nimani ko'rmoqdasiz?
3. Yana nimani olishimiz mumkin?

Vizual fikrlash uchun savollarga va o'quvchilarning javoblarini tinglashga ahamiyat qaratish lozim. Bular ham STEAMning o'ziga xos belgilari, shuning uchun vizual fikrlash va savodxonlik mantiqiy birlikdir.

Matnни o'zida mujassam etgan

Ma'noga ega bo'lish uchun mavhumdan aniqlikka o'tishni talab qiladi. STEMning ko'pgina sohaları tasavvur qilish yoki his qilish qiyin bo'lgan mavhum tushunchalar bilan shug'ullanadi.

O'zaro ta'lim

O'zaro o'qitish matnlar bo'yicha rasmiy suhbatlar o'tkazish. Agar matn badiiy asar bo'lsa yoki u ilmiy matn bo'lsa, o'zaro o'qitish tarkibidan qat'iy nazar mos keladi. Mana bizga kerak bo'lgan qadamlar:

1. Bashorat qilish
2. Savol
3. Aniqlash
4. Xulosalash

O'quvchilardan biror bir voqeani tasavvur qilishni so'rang. Keyin savollar bilan murojaat qiling, yana bir birlariga savol bilan murojaat qilishlarini ham so'rang. Jarayonda o'quvchilar voqeani ifodalashlarida savollarni keltirib chiqaradilar. Keyin ular ushbu savollarga javoblarni izlab topishlari va xulosalarini chiqarishlari mumkin. Ushbu strategiya ko'pincha an'anaviy matnni tahlil qilish uchun ishlatiladi va savodxonlikning asosiy tarkibiy qismi hisoblanadi.

STEAMni maxsus ta'lim bilan ulash uchun 5 ta eng yaxshi amaliyotlar.

STEAM loyihalarini maqsadli rejalashtirish uchun o'quvchilarning yodda tutadigan beshta eng yaxshi amaliyotlari ro'yhati:

1. Belgilangan natijani emas, balki variantlarni berish

O'quvchilar ijodkorligi, ijod mahsullari hamda o'z qobiliyatlari bilan bizni hayratda qoldirishadi.

Ijtimoiy tarmoqlarda biz bolalarning erishgan yutuqlari va ijodlari bilan tanishib ularning ijodiy g'oyalari bilan natijalarga erishganini kuzatamiz. Kuzatuvlarimiz asosida biz bolalarga variantlar taklif etamiz. Bu jarayonda ijodiy mahsullari bilan tajriba almashinadilar.

2. Kutishga vaqt bering

STEAM darsini nazorat qilishning eng qiyin jihatlaridan biri bu qo'shimcha kutish vaqtini berish. Bu esa o'quvchilarni samarali mehnat natijalariga erishishlari uchun imkon beradi. O'quvchilarni mustaqil ishlashga, muammolarni o'z kuchlari bilan hal qilishlariga o'rgatadi. Keyin ushbu qiyinchiliklar xususida muhokamalar o'tkaziladi. O'tkazilgan muhokamalar va bartaraf etilgan qiyinchiliklar bolani ijobiy hamda ijodiy tarbiyalaydi.

3. Uni mavhum emas, balki aniq qiling

Maxsus ehtiyojga ega bo'lgan ko'plab o'quvchilar, ayniqsa autizmli o'quvchilar majoziy til bilan aytganda kurashishga moyildirlar. Dars davomida o'quvchilar muammoni hal qilayotganlarida mavhum tushunchalar ularni qiynaydi. Shu sababli mavhumlar ustida ishlash muammoni yechishdagi muhim tomon hisoblanadi.

4. Fikrlash xaritalari o'quvchi uchun eng yaxshi vosita

Loyihani dastlabki rejalashtirish bosqichida ko'plab o'quvchilar o'zlarining fikrlarini bildiradilar. Katta rasmni vizual tarzda tasavvur qilishlari kerak bo'ladi. Bu, ayniqsa qiyin vaziyatga tushib qolgan o'quvchilar uchun to'g'ri keladi. Har xil chizmalar, rasmlar mavhum narsalarni tushunishga yordam beradi. Texnologiya o'qituvchisi o'quvchilarga kompyuter dasturida o'zlarining grafik chizmalarini tanlashni o'rgatadi.

5. O'quvchi maqsadlari va turar joylarini darsingizda moslashtiring.

O'quvchilar har bir darsda ma'lum bir maqsadga ega bo'ladilar. Ana shu maqsadga erishish uchun o'quvchiga yaqindan yordam berish muhimdir. Bunda fanlardan bo'shliqlar, ya'ni, (og'zaki va yozma) nutqiy kamchiliklar yoki matematik savodxonliklar bartaraf etilishi, bolaning yashash manzili rejalashtirib olinadi.

STEAM qidiruvlari ro'yxati

STEAMdan foydalanish haqida gap ketganda, shuni tushunishimiz kerakki, darsni loyihalashtirish boshqa, STEAMni amalda ko'rish butunlay boshqa narsa. Ushbu darslar davomida o'quvchilar mutlaqo boshqa darajadagi mashg'ulotlar bilan shug'ullanadilar va ko'pincha ancha kuchliroq natijalarga erishadilar. Darsda san'atning aralashuvi natijaviylikni ko'rsatadi. Tarkibiy qismlarni ko'rib chiqamiz. Masalan, agar fan standarti o'quvchilardan

biror narsani namoyish qilishni talab qilsa san'at standarti o'quvchilardan o'z mahoratini ko'rsata bilishni talab qiladi.

Ma'lumot.

Har qanday yaxshi STEAM darsi izlanish, muammolarni yechish va jarayonga asoslangan ta'limga asoslangan. STEAM darslaridan har safar foydalanilganda, san'at mazmuni maqsadli ravishda tanlanganligi va boshqa tarkibga xizmat qilmasdan, balki yaxlitlik bilan o'qitilishi shartligi kuzatiladi. Ko'p marta biz dars oxirida o'quvchilarning hunarmandchilik asosidagi darslarni ko'ramiz va o'qituvchilar buni STEAM deb atashadi. Bu san'at uchun xos bo'lgan fikrni susaytiradi. Buning o'rniga, darsda san'at darslarida o'quvchilar o'rgangan bilimlarni qo'llash orqali san'at ko'nikmalarini faol ravishda o'rgatish kerak. Bu yerda faol mashg'ulot haqiqatan ham o'quvchilar guruhlari bilan porlay boshlaydi, betakror kompozitsiyalar yaratadi. STEAM darslarini tashkil etuvchi o'qituvchi barcha shartlarni talab darajasida bajarishi lozim bo'ladi.

STEAM o'qituvchisi bo'lish

Ko'pgina maktablar STEAM yondashuvini qo'llashga o'tishmoqda. Bunda birgina savol tug'iladi: STEAM o'qituvchilari kim? Buning uchun biz quyidagi savollarga javoblar izlaymiz:

- STEAM qachon paydo bo'ladi? Bu darsmi yoki kun davomidagi jarayonmi?
- STEAMni o'qitish uchun o'qituvchi qanday malakaga ega bo'lishi kerak?
- STEAM ma'lumotlari bormi?
- Biz shunchaki STEM o'qituvchilarini STEAM o'qituvchilariga aylantiryapmizmi?
- STEAM badiiy sinf uchun yaratilganmi? Bu san'at vaqtini o'zgartirishimiz kyerakligini anglatadimi?

STEAMni kim o'qitadi?

Bunga javob topish oson: har bir maktabda STEAM o'qituvchisi bo'lishi mumkin. Har bir o'qituvchida bunday qobiliyat bor. Bu nafaqat musiqa o'qituvchisi yoki fan o'qituvchisi bo'lishi mumkin.

STEMga Art bog'lanishi, qo'shilishi bilan STEAMni keltirib chiqardik. Biz fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematikaning ushbu sohalariga alohida emas, kompleks qarashga harakat qilmoqdamiz. Biz hammamiz STEAM o'qituvchilarimiz. Bu o'qituvchilar hamma ishni birgalikda olib boradilar. Bu jarayonda hech bir ishni o'qituvchi mening vazifamga kirmaydi deya olmaydi.

1. STEAM qachon paydo bo'ladi?

Bu savol bizning birinchi savolimizga bog'liq. Agar har bir kishi STEAM o'qituvchisi bo'lsa, demak STEAM har joyda, har qanday vaqtda sodir bo'lishi mumkin.

Maktabingizda maxsus STEAM vaqti yoki kursi bo'lsa, buning hech qanday yomon joyi yo'q. Bu odatda STEAM uchun vaqt ajratish uchun maktablar qo'yadigan birinchi qadamdir. Bundan tashqari, ko'plab maktablar ishni qayerdan boshlashni bilishmaydi. Shunday qilib, ular bino uchun mutaxassis bo'lish uchun STEAM o'qituvchini tayinlashadi. Siz shunchaki STEAM sinfini ko'rib STEAM maktabi deb atay olmaysiz. STEAMni o'rgatish bu bitta odamning ishi emas. STEAM kun davomida sodir bo'ladi. U zarur bo'lganda foydalanishga yondashish va o'rganish imkoniyati maqsadiga muvofiq tabiiy usul sifatida kiritilgan. Bu

STEAMni matematik sinfingizga, musiqa sinfingizga - hamma narsaga qo'shishingiz mumkin degan ma'noni anglatadi.

2. STEAMni o'qitish uchun o'qituvchi qanday malakaga ega bo'lishi kerak?

Har bir inson STEAM orqali dars berishi mumkinligi, ular buni darhol halollik bilan amalga oshirishi mumkinligini anglatmaydi. Aslida, aksariyat o'qituvchilar STEAM aslida nima ekanligiga amin emaslar, shuning uchun uni qanday qilib samarali o'tishlari mumkin?

Ta'lim sohasidagi aksariyat yondashuvlar singari, bizning o'qituvchilarimiz amalga oshirilishidan oldin yuqori malakaga ega bo'lishlari kerak. STEAM bo'yicha bir nechta konferensiyalar va kurslar tashkil qilingan. Qaysi birini tanlaysiz, shunchaki ishonch hosil qilingki, o'qituvchilar ushbu yondashuv qanday ishlashi va uni o'z sinflarida qanday qo'llash to'g'risida ko'proq ma'lumotga ega bo'lishlari mumkin.

STEAM yondashuv bo'lganligi sababli o'qituvchilar o'quv dasturlarini qanday moslashtirishni, integrasiyalangan baholashlarni tuzishni, san'atning ham, STEM sohalarining ham yaxlitlik bilan o'qitilishini ta'minlaydigan darslarni ishlab chiqishlari kerak va o'quvchilar bilan foydalanish mumkin bo'lgan maxsus strategiyalarni ishlab chiqishlari kerak.

Bu shunchaki qadamma-qadam o'quv dasturi yoki ishlab chiqaruvchilar uchun bo'sh joy yoki 3D bosib chiqarish laboratoriyasi emas. STEAM bundan ham ko'proq narsa va siz undan qanday foydalanishni biladigan malakaga ega bo'lishingiz kerak. Qaysi variantni tanlashingizdan qat'iy nazar, muvaffaqiyatga erishish uchun eng yaxshi imkoniyatni ta'minlash uchun Maktablarda mashg'ulot o'tkazing.

STEAM hisob ma'lumotlari bormi?

Bu rivojlanayotgan yondashuv. Bu biz hammamiz iloi boricha amalga oshirishni faol o'rganayotganimiz va tadqiq qilayotganligimizni anglatadi. Endi ko'plab institutlar STEAM sertifikatlari yoki STEAM yo'naltirilgan magistrlik dasturlarini taklif qila boshlamoqdalar. Bu o'qituvchilar uchun ajoyib tanlov bo'lishi mumkin. Quyida ayrim ta'lim muassasalarining ro'yhatini keltirishimiz mumkin:

San-Diyego Universiteti STEAM magistratura

Camson Universitetining STEAM ta'lim sertifikati

Konkordiya universitetining STEAM magistrlik darajasi

Ko'pgina boshqa institutlar STEAM kurslarini taklif qiladilar, ammo ular to'liq darajaga ega emas.

Maktablarni XXI asrning o'quv markazlariga aylantirish maqsadida ko'pchilik STEM o'qituvchilarini shunchaki STEAM o'qituvchilari deb qayta nomlashni tanlashdi. Afsuski, bu ham o'qituvchilarga, ham yondashuvga ta'sir qiladi. STEM sohasidagi o'qituvchilar STEAMni STEMdan farq qiladigan narsalar haqida ma'lumotga ega emaslar. Shunday ekan, ular o'zlarining tarkiblarini har doimgidek o'rgatishda davom etadilar.

Ko'pgina maktablar STEAMni takomillashtirish rejalariga o'tdilar. Buning o'rniga ular STEM o'qituvchilaridan STEAM o'qituvchisi bo'lishlarini va hozirgi o'quv dasturlariga san'at sohasini qo'shilishini so'rashdi. Ammo shuni ta'kidlash kerakki, na STEM, na STEAM ushbu individual ko'nikmalar, tushunchalarning bevosita ko'rsatmalarisiz ro'y berolmaydi. Agar o'quvchilar har bir sohada bevosita ko'nikmalarni o'rganmagan bo'lsa, siz ikkita sohani bog'laydigan STEM yoki STEAM darslarini o'rgata olmaysiz. Masalan, agar siz parabola va

aktyorlik mahoratini bog'lamoqchi bo'lsangiz, avval bularning har birini alohida o'rgatish kerak. Bu shuni anglatadiki, biz STEAMni har doim ham kerak bo'lganda ishlatamiz. Ilmiy, matematik, texnologiya va muhandislik darslari birinchi navbatda ushbu ko'nikmalarni o'qitishga qaratilishi kerak. Shundagina biz STEAM darsini bera olamiz, bu o'zaro aloqadorlikda birlashtiriladi.

STEAM badiiy sinf uchun yaratilganmi?

Agar bularning barchasi rost bo'lsa, unda STEAM faqat san'at darslarida ro'y beradigan narsaga aylanadi. STEAM sohalarida bo'lgani kabi, STEAMning paydo bo'lishi uchun o'quvchilar san'at mahorati va jarayonlarida to'g'ridan-to'g'ri dars berishlari kerak. Agar o'quvchilar san'at texnikasini, usta rassomlar va bastakorlarni o'rganish, tanqidiy san'at ko'nikmalarini yaratish, javob berish, ijro etish, taqdim etish va bog'lash uchun bilimga ega bo'lmasa, STEAM bo'lmaydi.

STEAM darslari san'at yoki musiqa xonasida bo'lishi mumkinmi? Albatta! Ammo ular matematikada yoki fan xonasida ham sodir bo'lishi mumkin.

STEAM nima, qayerda yoki qachon emas - bu nima uchun va qanday qilib bo'lishi haqida fikr yuritiladi. STEAM - bu amal qilish jarayoni. Bu bizning o'quvchilarimizga qobiliyatlarining rivojlanishi uchun hamda o'zlari va boshqalar uchun mazmun yaratishga imkon beradi.

Ta'limga bunday yondashish oson ish emas, lekin o'quvchilar va butun maktab jamoatchiligi uchun katta foyda bor. STEAM bilan shug'ullanuvchi o'quvchilar va o'qituvchilar ko'proq hayotiy aloqalarni o'rnatmoqdalar, shunda maktab siz o'qishni o'rganadigan joy emas, balki u o'zi o'qishning butun tajribasiga aylanadi. Biz doimo o'rganamiz, doimo o'sib boramiz, doimo tajriba qilamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati.

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni –O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2013 y. 41-son, 543-modda.
2. O'zbekiston Respublikasi Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. –O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2013 y. 41-son, 543-modda.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-son Farmoni. – O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017 yil. 6-son, 70-modda.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 30 sentyabrdagi "Xalq ta'limi tizimidagi maktabdan tashqari ta'lim samaradorligini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4467 son Qarori

THE PROGRAM OF APPLYING NEW PSYCHOLOGICAL RESEARCH AND PEDAGOGICAL METHODS IN TEACHING CHEMISTRY AT SCHOOL

O'telbayeva Muhayyo Alisherovna
Chemistry teacher at school

Abstract: *School chemical experiment to students is an important method of acquiring scientific knowledge. Teaching and explaining chemical processes through joint learning and experimentation is important for the teacher. Teacher plays an important role in improving students' scientific literacy. However, the available chemical some problems may arise during experimental teaching in elementary school. for example, lack of reactants needed for a chemical reaction. These problems hinder the scientific study of elementary school. This study analyzes the advantages of the chemical experiment teaching mode and new research-based methods of explaining chemical reaction processes to the student will be considered from a cooperative learning perspective. Based on chemical principles and in terms of collaborative learning, this study suggests that experiential learning is a new methods of cooperative teaching for elementary school chemistry experiments are presented. Cooperative learning situations for elementary school chemistry, so learn how helps to increase the scientific literacy of students and increase their interest in chemistry. For this, the teacher will need to apply pedagogical and psychological knowledge and research.*

Keywords: *Learning chemistry in the laboratory, chemical experiments, teaching model, science chemistry in elementary school, pedagogical skills, psychological approaches.*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7785519>

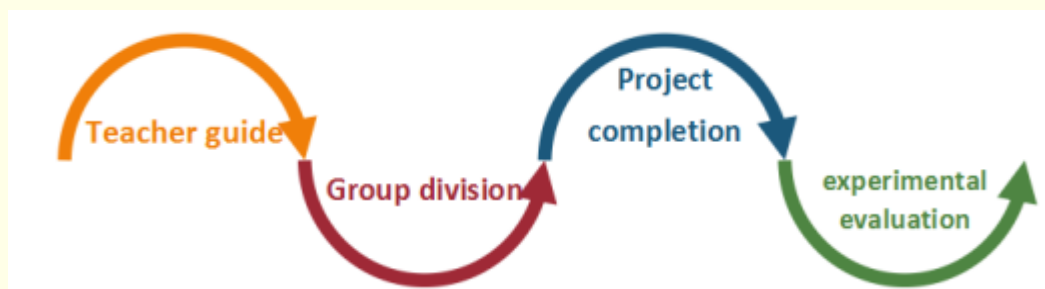
Introduction

A chemical experiment is the main way to study and study a material is to change it. Demonstration of chemical experiments plays an important role for students to understand chemistry in school. It is necessary to develop the main achievements of students in chemistry and to explain the content and essence of chemistry to students. Arousing and gaining students' interest the use of chemical experiments in the study of chemistry and it can create visual learning situations. At school, it will be necessary to help students to understand and master chemical knowledge and skills, pedagogical knowledge and psychological approaches will be needed from the teacher. For this, it is necessary to teach students scientific methods, to explain scientific attitudes and approaches in students. However, cooperative awareness is currently weak and its role in primary classes is not clear several problems may arise in the experimental teaching of chemistry at school. The individual difference of schoolchildren is clear, the class balance is difficult; The topics discussed in the group are not aggregated and scientific understanding not clear. To solve existing problems in experimental teaching of chemistry in elementary grades it is necessary to innovate the existing cooperative education model in schools. At the same time, the student should follow the experimental work during chemistry. Experimental teaching of chemistry in elementary schools has the characteristics of a

cooperative it is necessary to apply learning and waiting methods. First, classroom inquiry activities are designed according to academic research and the model of social cooperation of scholars and the academic tasks of elementary school learners are promoted through social interpersonal relationships. Second, through formation study groups, close and interdependent relationships are built in which individuals interact and with other individuals or groups around and using each other's resources and skills can be shared. Ask each other for information, evaluate each other's opinion, monitor each other, work and other strategies, each person's learning effect can be optimized, and then overall academic goals can be achieved. Finally, cooperative learning has a solid theoretical foundation. To improve pedagogical and psychological skills I think it is necessary to study philosophy, sociology and psychology. Its advantages lie in two visible integrations and provides a variety of goals, academic learning and interpersonal communication. Performs a variety of training and guides the achievement of goals through the learning process. **Experiential Task Specific Requirement:** Muhayyo believes in good collaborative learning and tasks require high intelligence, strong creativity and open results. **Experimental selection** In experimental projects, the context should be compatible with the requirement of good cooperation. Learning tasks through problem setting and collaborative learning in real environments, it is necessary to find a way to solve the problem and achieve the educational goal. Each student should be given memorable information about chemistry during the lesson.

Emphasis on problem solving and developing students' ways of thinking in chemistry teaching

The main purpose of experimental teaching of chemistry in school is to improve students' understanding and is to better explain scientific laws through experiments. For this, first of all, the mode of experimental training based on cooperative learning helps to develop scientific thinking. students can supplement what they have learned and can accomplish challenging tasks together through cooperative learning through active participation. It can change learning responsibilities to students in the classroom, which students define and decide to accomplish. Rather than copying and pasting problems to provide teachers and textbooks in their own words can share information from the material with each other. Students in the class talk more and ask more questions than students who are not in it. Students try to explain their understanding of the topic. Understanding the content of chemistry is a means of effective strengthening of scientific information communication. When students actively participate in the learning environment and share ideas, students are truly engaged learning process, they control their own learning, which has a direct positive effect and stimulate students' learning motivation, affect learning time and learning, we can see good learning outcomes. Therefore, students' inclination towards science increases. When team members have disagreements about cooperation, they act the conflict in your mind needs to be resolved through deeper reflection and adjustment and they begin to think to understand problems. Thus, it forms, strengthens and strengthens scientific thinking at a higher level scientific concepts of critical thinking, improving understanding of science, helping to further develop strategies for solving scientific problems, strengthening students' continuous attention to chemistry, creates opportunities for students' future success.

Picture 1. An experimental mode of teaching chemistry based on cooperative learning.

Method of experimental teaching process

The main goal of this educational method is for students to work under the guidance of teachers. Enriching their knowledge and concepts, to improve the ability to conduct scientific experiments, to increase their interests it is necessary to conduct scientific experimental courses. First of all, this experiment should combine scientific experience and artistic practical painting, involves some complex operational steps. The project has certain difficulties, so it needs it is necessary to have a high level of leadership and pedagogical potential of teachers. One of them is that the students understood and participated before this lesson group cooperative learning and the teacher gives appropriate explanations of the basic skills, team management, communication and conflict resolution will be required. Second, before officially starting experiment, the teacher explains the cooperative learning mode and the meaning of this lesson and emphasizes group goals, individual responsibilities, evaluation methods, and other content. Thirdly, the teacher conducted an experiment in advance, eliminated the possible danger of the laboratory and ensures the safety of the experiment, strengthened the students' knowledge of laboratory safety and develops the ability to cope with danger. Second, doing good work in the form of group division it is necessary to provide brief information about the work and project content within the group division of labor. In terms of the division of labor outside group, the teacher divides the class into six groups according to the knowledge base, operative it increases the ability and interest of the students. In terms of division of labor within the group, based on the requirements of various tasks such as general planning, information regulation experimental operation, safety guarantee, environmental protection, etc., arranged by the teacher different roles for each member of the group, such as group leader, information collector, experimental operator, safety assurance officer, environmental protection supervisor and so on by means of grouping, cooperation achieves unity in form and content.

Evaluation criteria for experimental teaching of chemistry

First of all, students' understanding of chemistry comes in so many shapes and forms that it is impossible to each student should be properly assessed by quantitative methods, which will adopt an experiential method and the data must be shown and explained in order to be qualitatively evaluated. Second, according to the assessment procedure, the group should be assessed first to see who can and it is required of the teacher to gain the consent of more students in the group. Then by selecting the group to see whose results and will be recognized by more people in the class. Teachers also evaluate students' work. Finally, the teacher explained the evaluation criteria. For example, in this evaluation criteria experience includes internal standards and external standards and includes internal standards it is ensured that they have

complete information about the essence of chemistry, the level of novelty of the work and the content of the science. External standards include experimental attitudes, communication, operational standards, division of labor. Teachers play an important role in creating, implementing and reviewing and shows the results of the assessment standards.

Conclusions

Experiential learning based on cooperative learning takes into account the differences between students, creates an active learning environment for students and provides opportunities for students to learn. It links improved student engagement with more realistic academic practice and clear learning objectives in the laboratory, which is one of the most powerful methods of improvement grades, promote cognitive development, improve self-esteem, and improve interpersonal relationships relationships are reflected. In designing to achieve better experiential learning outcomes and implementation of cooperative learning activities, first of all, optimization of the group structure, the structure of tasks, learner roles and group norms, positive reciprocity, reward and evaluation mechanisms will need to be established. Students awareness of roles and cooperation needs to be strengthened. Second, by positive installation interdependence and individual responsibility, ensuring that each learner contributes and receives responsibility for learning, fully respects individual differences and gives play to everyone. Strengths are identified to balance the classroom structure. And finally, the group orientation of cooperative learning should be reduced as much as possible and the learning efficiency of different types of students should be increased and should be improved.

References

1. Bekturganova, Z., & Jumamuratov, R. (2017). МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЕ УЧАЩИХСЯ НА УРОКЕ ХИМИИ.
2. Бектурганова, З., & Jumamuratov, R. (2016). Методические особенности и характер формирования понятий по химии.
3. Kaipbergenov, A., & Jumamuratov, R. (2019). The methodology of teaching chemistry based on the use of computer programs.
4. Каипберганов, А., Косназаров, С., Нургалиева, М., Jumamuratov, R., & Жумамуратов, Р. (2018). АНАЛИЗ ПРОЦЕССА ПОЛУЧЕНИЯ ТРОНЫ МЕТОДОМ КАРБОНИЗАЦИИ СОДОВОГО РАСТВОРА УГЛЕКИСЛОТОЙ.
5. Aynazarova, S., & Jumamuratov, R. (2020). ЗНАЧЕНИЕ БИОЛОГИИ В ЖИЗНИ ЧЕЛОВЕКА.
6. Bekturganova, Z., Bektileyova, G., & Jumamuratov, R. (2017). ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НОВЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ ХИМИИ.
7. Aynazarova, S., Embergenova, U., & Jumamuratov, R. (2021). KIMYONI O'QITISH VOSITALARI TIZIMI VA UNING DIDAKTIK IMKONIYATLARINI O'RGANISH.
8. Abdirazakov, I., & Jumamuratov, R. (2022). МАКТАБДА КИМЙО ФАНИНИ О'QITISHDA КОМПЬУТЕР МОДЕЛЛАРИНИ QO'LLASH.
9. Kaipbergenov, A., Aynazarova, S., & Jumamuratov, R. (2022). XIMIYA SABAQLIGIN OQITIWDA INFORMACIYALIQ TEXNOLOGIYALARINAN PAYDALANIW.
10. Bekturganova, Z., Tangirbergenova, R., & Jumamuratov, R. (2017). ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ ХИМИИ.

11. Бектурганова, З., Жумамуратов, Р., & Султанов, Д. (2017). РЕКОМЕНДАЦИИ ПО РАЗРАБОТКЕ И ПРОВЕДЕНИЮ С МЕТОДОМ ПРОБЛЕМНОГО ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ ХИМИИ.
12. O'TELBAYEVA Muhayyo Alisherovna. (2023). METHODOLOGY AND THEORY OF CHEMISTRY TEACHING IN SCHOOLS, METHODS AND PROCESSES OF THEIR STUDY. Journal of Experimental Studies, 2(2), 10–16. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7623700>
13. O'TELBAYEVA Muhayyo Alisherovna. (2023). ANALYSIS OF PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL METHODS AND APPROACHES. Pedagogical and Psychological Studies, 2(2), 12–16. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7624764>
14. Нажимова Н. Б. и др. РОЛЬ МИНЕРАЛЬНОГО НАПОЛНИТЕЛЯ В АСФАЛЬТОВОЙ СМЕСИ //МОЛОДОЙ УЧЁНЫЙ. – 2021. – С. 15-18.
15. Кадирбаев А. Б. и др. ПРИМЕР ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТРАДИЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРОИЗВОДСТВА ИЗВЕСТИ //ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ. – 2021. – С. 15-17.
16. Туремуратов Ш. Н., Нажимова Н. Б. Химические и физико-химические свойства карбонатных минералов плато Устюрт //Universum: химия и биология. – 2020. – №. 10-1 (76). – С. 61-63.
17. Нажимова Н. Б. ИССЛЕДОВАНИЕ ТЕРМИЧЕСКИХ СВОЙСТВ СЫРЬЯ АСФАЛЬТОБЕТОННЫХ СМЕСЕЙ //ПРОРЫВНЫЕ НАУЧНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ПРОБЛЕМЫ, ЗАКОНОМЕРНОСТИ, ПЕРСПЕКТИВЫ. – 2020. – С. 30-32.
18. Нажимова Н. Б. и др. ҚОРАҚАЛПОҒИСТОН ФОСФОРИТЛАРИ ВА ГЛАУКОНИТЛАРИ ТАВСИФИ ҲАМДА УЛАРНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2022. – Т. 2. – №. 12. – С. 186-190.
19. Нажимова Н. Б. и др. ВЛИЯНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ И КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ И ЛАБОРАТОРНОЙ МОДЕЛИ ПРИ ОБУЧЕНИИ ХИМИИ //ЛУЧШАЯ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКАЯ РАБОТА 2021. – 2021. – С. 416-420.
20. O'telbayeva Muhayyo Alisherovna, O'telbayev Azizbek Alisher o'g'li. (2023). EXPERIMENTAL WORKS BASED ON ADVANCED, PEDAGOGICAL-PSYCHOLOGICAL AND MODERN METHODS OF TEACHING CHEMISTRY AT SCHOOL. EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH, 3(3), 79–88. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7754580>
21. Najimova Nursuliw Bazarbaevna. (2023). GENERAL INFORMATION ABOUT CHEMICAL PROCESSES AND REACTORS. EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH, 3(3), 28–37. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7773462>

TA'LIM TIZIMIDA INNOVATSION KOMPETENSIYANI AHAMIYATI

Abduazizova Veronika Vadimovna

Namangan muhandislik-qurilish instituti PhD, dotsent

Muxtoraliyeva Muxtasar Akramjon qizi

Namangan Davlat Universiteti doktoranti

E-mail: muxtasar.muxtoraliyeva17@mail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada kompetensiya tushunchasi va ta'lim tizimida innovatsion kompetensiyani ahamiyati va uning dolzarbligi haqida so'z boradi

Kalit so'zlar: ta'lim, innovatsiya, kompetensiya, ta'lim sifati, kasbiy faoliyat, innovatsion kompetentlik

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7785557>

Kirish. Dunyoda talabalarni innovatsion kompetentlik salohiyati samaradorligini oshirish texnologiyasini rivojlantirish mexanizmini takomillashtirishga qaratilgan (innovatsion texnologiya va metodlarni ishlab chiqish, bo'lajak mutaxassislarining kasbiy bilimlarni oshirish, moderatorlik va supervayzerlik qobiliyatlari, tizimli tahlil qilish, mantiqiy fikrlash va mohirona munozara olib borish mahoratini rivojlantirish kabi) ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilmoqda. Talabalarni innovatsion salohiyatli qilib tayyorlash jarayoni samaradorligini oshirish texnologiyalari sohasida ilmiy-pedagogik modullarini joriy etish, milliy malaka talablarini ishlab chiqish hamda ularni turli darajadagi milliy ta'lim tizimlari bilan uyg'unlashtirish muhim vazifa sifatida belgilangan. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi «2022 – 2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida»gi PF-60-sonli, 2019 yil 8 oktyabrdagi O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risidagi PF-5847-sonli Farmonlarida shaxsning ijodiy rivojlanishi ta'limning ustuvor maqsadlaridan biri bo'lib, uni amalga oshirish ma'lum pedagogik sharoitlarni yaratishni talab qiladi. Shundan kelib chiqib, kompetentlik o'zi nima, uning negizida qanday sifatlar aks etadi, ta'lim tizimida innovatsion kompetentlikni ahamiyati qanday?- degan savollar paydo bo'lishi tabiiy. “Kompetentlik” tushunchasi ta'lim sohasiga psixologlarning ilmiy izlanishlari natijasida kirib kelgan. Psixologik nuqtai nazardan kompetentlik “noan'anaviy [vaziyatlar](#), kutilmagan hollarda mutaxassisning o'zini qanday tutishi, muloqotga kirishishi, raqiblar bilan o'zaro munosabatlarda yangi yo'l tutishi, noaniq vazifalarni bajarishda, ziddiyatlarga to'la ma'lumotlardan foydalanishda, izchil rivojlanib boruvchi va murakkab jarayonlarda harakatlanish rejasiga egalik”ni anglatadi[1].

Metodologiya. Kompetensiyalar ta'rifiga bir qancha yondashuvlar mavjud:- Amerikanacha yondashuvda kompetensiyalar xodimlarning xulq-atvorinamunasi sifatida ko'rib chiqiladi. Agar xodim zarur ko'nikma va bilimlarga ega bo'lsa, yaxshi natijalarni namoyish etadi.- Yevropacha yondashuvda kompetensiyalar ish vazifalari va kutilgan ishnatijalarining tavsifi, ya'ni qabul qilingan standartlarga muvofiq harakat qilishqobiliyati sifatida ko'riladi[2]. Ta'lim

tizimida innovatsion kompetentlikni shakllanishi masalalari bo'yicha taniqli olimlar R.X.Djuraev, Sh.E.Qurbonov, A.R.Xodjaboyevlar ilmiy-tadqiqot ishlarida ilmiy-uslubiy jihatdan tahlil qilingan. D.L.Tompson, D.Pristinlar: «Kasbiy kompetentlik - ishda kerak bo'lgan bilimlarning va barcha axloqiy qoidalarning yig'indisidir», - deb ta'kidlaydilar. Shuningdek, kompetentsiya mutaxassislik bilimlarini doimo boyitib borishni, yangi axborotlarni o'rganishni, muhim ijtimoiy talablarni anglay olishni, yangi ma'lumotlarni izlab topish, ularni qayta ishlash va o'z faoliyatida qo'llay bilishni taqozo etadi. Kompetentlik murakkab jarayonlarda, noaniq vazifalarni bajarishda, bir-biriga zid ma'lumotlardan foydalanishda, kutilmagan vaziyatda harakat rejasiga ega bo'la olishda namoyon bo'ladi. Dars jarayonida innovatsion fikrlash va yaratish qobiliyatini shakllantirish hozirgi kunda enf asosiy dars o'tish metodikasi hisoblanadi.

Muhokama. Bugungi kunda kasbiy kompetentlik negizida aks etuvchi sifatlarning mohiyati innovatsion kompetentlik tushunchasi yordamida yoritiladi. Innovatsion kompetentlik tushunchasi keng ma'noda ta'limdagi innovatsion jarayonlar mohiyatidan xabardorlik, kasbiy faoliyat sohasidagi innovatsiyalarni o'zlashtirish, amaliyotga faol tatbiq etish, zamonaviy pedagogik, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasidagi bilimdonlik, lingvistik tayyorgarlik, muloqotchanlik, jamovay ishlash mahorati va novatorlik faoliyatida ko'rinadi. Ta'lim tizimida innovatsion kompetentlikni dolzarbligi ta'limdagi zamonaviy vaziyat oliy ta'lim muassasalari talabalarini tayyorlashga yangi talablarni belgilaydi, chunki faqat maxsus bilimlarni olish raqobatbardosh bitiruvchi bo'lish uchun yetarli emas, bunday shaxsiyat qobiliyatlarini rivojlantirish kerak, bu uning o'ziga xosligini va ijodkorligini eng ko'p ochib beradi.

Xulosa. Shunday qilib, bozor munosabatlari sharoitida mehnat bozorida yuzaga keladigan kuchli raqobatga bardoshli bo'lish ehtiyoji har bir mutaxassisni o'zida innovatsion kompetentlik va unga xos sifatlarni tarkib toptirishga undaydi. Lug'aviy jihatdan "qobiliyat", mazmunan esa "faoliyatda nazariy bilimlardan samarali foydalanish, yuqori darajadagi kasbiy malaka, mahorat va iqtidorni namoyon eta olish" ma'nosini anglatuvchi kompetentlik negizida muayyan sifatlarni namoyon bo'ladi. Zamonaviy talabalarda yangilik yaratuvchanlik bitiruvchilarda bo'lishi hozirgi zamon talabidir.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi «2022 – 2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida»gi PF-60-sonli farmoni
2. OCHILOVA G.O.-"Kasbiy kompetensiya" o'quv qo'llanma. Innovatsion rivojlanish nashriyot matbaa uyi. 2021
3. Azizxo'jaeva N.N. Pedagogik texnologiya va Pedagogik mahorat. – T.: 2003.– 95 b.
4. Sh.Sharipov, N.Muslimov, M.Ismoilova: "Kasbiy ta'lim pedagogikasi". Metodik qo'llanma. - T. 2005 y.
5. M.Usmonboeva, G.Anorkulova, G.Shamaripxodjaeva "Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari" o'quv-uslubiy majmua. T. 2015 yil. 14-15-betlar

EMOTIONAL INTELLECT

Rashidova Zamira Sharofovna

Termiz State University

Student of the Faculty of Social Sciences

Sattorova Mahliyo

Teacher of the Department of psychology

Abstract: *In this article you will get complete information about intelligence. It is the quality of the psyche that consists of the ability to recognize new things through intelligence. it refers to the ability to learn and memorize through situations, experience, understand and apply abstract concepts, and use one's knowledge to manage the human environment.*

Key words: *Intellect, mind, perception, crystallized intelligence, psychogenetic research, classical logic, non-classical logic, mental retardation,*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7785638>

Intellect (Latin intellectus means "perception"; "understanding", "comprehension"; "concept", "reason"). The use of special tests to assess intelligence began in the late 19th and early 20th centuries. The initial task was to assess the level of development of children in order to determine further education programs at school, taking into account individual characteristics. As a measure of the development of intelligence, it was proposed to consider the ratio of the child's actual chronological age and his "mental age". Mental age is determined by performing tasks that children of a certain age can usually solve. The difference between mental and chronological age was considered an indicator of mental retardation (mental age below chronological age) or mental ability (mental age above chronological age). At the same time, the intelligence quotient was proposed: $(\text{mental age} / \text{chronological age}) \times 100\%$.

The necessary conditions of intelligence are the main mental processes that determine the overall success of intellectual activity: attention, memory, thinking, speech, speed of mental processes, etc. 'is the result of mysteries; It is evaluated by tests for vocabulary, reading, calculation, taking into account social norms, etc. more descriptive intelligence than 'lim. A series is evaluated with tests to identify patterns in numbers and figures, spatial operations, etc. Culture-independent intelligence tests have been developed to assess free intelligence (eg, Cattell's Culture-Independent Intelligence Test, Raven's Standard At the same time, different authors distinguish different basic "factors of mind" from one or two to 120. The division of the mind into many components prevents the understanding of its totality. Home psychology is based on the principle of the unity of the intellect, its relationship with the individual. Much attention is paid to the study of the interrelationship of practical and theoretical intelligence, their dependence on the emotional and volitional characteristics of a person. The inconsistency of statements about the innate conditionality of differences in the level of intellectual development between representatives of different nationalities and social groups was shown. At the same time, it is recognized that the intellectual abilities of a person depend on the socio-

economic conditions of life. The specific definition of intelligence and the characteristics of its measurement tools depend on the nature of the corresponding socially significant activities of the individual's field (education, production, politics, etc.).

As the intellect is formed, its normal pathology is also observed. The pathology of the mind (dementia) can be congenital or acquired. Congenital dementia: mental retardation is a congenital or acquired significant impairment of mental abilities in early childhood (up to 3 years old). mental retardation can be caused by various etiological and pathogenetic factors affecting fetal development, birth or the first years of life. " was the term (Greek oligos - small, phren - mind, i.e. dementia), but in modern classifications of mental illness it has been replaced with the term "mental retardation". Acquired dementia: dementia (lat. de - without + mens - from the mind) is a permanent, irreversible loss of previously formed intelligence due to various brain diseases. It is manifested by the loss of previously formed intellectual and practical skills, knowledge, a decrease in the general productivity of mental activity, and a change in personality. Mental retardation is not a painful process, but a pathological condition, the result of a harmful effect that once acted and does not tend to develop. Previously, there were three levels of mental retardation:

1. Idiocy (Greek - idiotea, ignorance).
2. Imbecility (from Latin - im - without + baculus - rod, staff, that is, inability to do without intellectual help).
3. Debilitate (lat. - debilis - disabled, weak, weak).

In the 10th revision of the International Classification of Diseases (1994), mental retardation is divided into four levels of severity: mild, moderate, severe and profound (that is, immobility is divided into two levels - moderate and severe mental development).

1. Idiocy is the most gross violation of the development of cognitive abilities. People with severe mental retardation cannot master even the most basic self-care skills (dressing, washing, using cutlery, etc.), their speech is either not formed at all or with little consists of a number of simple words that they understand. They have little speech, may not recognize the people they care for (eg, mother), do not distinguish edible from inedible (swallows inedible), often do not have an idea about spatial relations (for example, about height: they fall from a great height), rarely form ideas about hot, bitter, etc. (can be injured, burned). In most cases, underdeveloped intelligence is accompanied by motor disorders and severe somatic anomalies. The lives of such patients, who need constant care and supervision of others, are defined by the satisfaction of the most basic life needs. People with severe mental retardation have an IQ below 20.

2. Severe mental retardation (severe variants of imbecility) Cognitive activity is limited to the ability to form only the simplest imaginations; abstract thinking, generalization does not exist. Patients learn only basic self-care skills that cannot be taught. Vocabulary is limited to one or two dozen words, enough to meet their basic needs. Often there are neurological diseases. Patients need constant attention and care. The IQ of these patients is in the range of 20-34.

3. Moderate mental retardation (lighter variants of imbecility) People with moderate mental retardation are able to form more and more complex representations than people with severe mental retardation. They acquire the skills of self-service, they can master the simplest labor

operations by teaching imitation movements. Their vocabulary is richer, they can express themselves with simple phrases, carry on a simple conversation. The relative adaptation of these individuals is possible only in conditions that are well known to them, any change in the situation will lead them to generalizations that allow them to transfer existing ideas from specific (directly experienced) ideas. can be difficult due to the impossibility of passing. experience in new situations. Such people cannot live independently, they need constant guidance and supervision. Some of them do the simplest work in specially created conditions (for example, in medical and labor workshops). The IQ of these patients is in the range of 35-49.

4. Mild level of mental retardation (deficiency) In these cases, cognitive disorders are difficulty in forming complex concepts and generalizations, impossibility or difficulty of abstract thinking. Thinking is mainly visual-figurative, everyday speech is often well developed (sometimes complex abstract concepts are used in it, but their meaning is not always well understood). In most cases, people with mild mental retardation can successfully perform daily household chores and show good practical awareness ("their abilities exceed their knowledge" - E. Kraepelin).

Conclusion: Intelligence is the most complex psychophysiological process of a person. The level of IQ is directly related to this form of intelligence. It is precisely this level of intelligence that begins to form under the influence of the complex activity of our mind. becomes more appropriate and the intellect becomes more complex.

List of used literature:

1. Патология интеллекта <https://psychiatr.ru/education/slide/365/https://>
2. [2postnauka.ru/longreads/86864](http://postnauka.ru/longreads/86864) Генетика и интеллекта
3. Эмоциональный интеллект. Развитие базовых эмоций: рабочая тетрадь. (Трясорукова Т)
4. Психика и жизнь (Бехтеров)
5. <http://ebook.tsue.uz/public/ebooks/>

DOSTONLARDA TO'SIQ –SINOV MOTIVINING TASVIRLANISHI

Raximova Shoira Atabekovna

TTA Urganch filiali

Ingliz tili kafedrası v.b.dotsenti, (PhD)

E-mail: shoira77.77@bk.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada xalq og'zaki ijodining epos janri haqida so'z boradi. Ushbu janr eng murakkab janrlaridan biri bo'lib, uning tarkibi turli hil motivlardan tashkil topadi. Eposda asosiy harakat qiluvchi obraz bosh epik qahramon bo'lib, u o'z faoliyatini qanday olib borishi va hatti-xarakati davomida qanday qiyinchiliklarga duch kelishi bilan yoritiladi. Uning jangovor oti, mo'jizaviy quroli bo'lishi va ular yordamida umr yo'ldoshiga erishish yo'lida uchraydigan to'siqlar va boshqalar shular jumlasidandir. Maqolada shu kabi motivlarga e'tibor qaratilgan bo'lib, ularning tub mazmun mohiyati ochib berilgan va dunyo xalqlari eposlari namunalarini bilan qiyoslab o'rganilgan.

Kalit so'zlar: to'siq-sinov, epik qahramon, turkum doston, epos, motiv, obraz, epos namunasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7785677>

Ma'lumki, dostonlar har bir millatning qadimiy tarixi bilan chambarchas aloqaga ega bo'lib, ularda o'sha xalq tarixi o'zining badiiy ifodasini topadi.

O'zbek xalqi o'zining boy va rang-barang eposiga ega. Xorazm o'sha ko'hna yodgorliklarni o'z bag'rida eng ko'p asrab kelgan qadimiy o'lkalardan biridir. Bu vohada "Go'ro'g'li" va "Oshiq" turkumi dostonlari ommaviy tarqalgan. Oshiqning o'z ma'shuqasiga yetishuvida to'siq-sinovlar hal qiluvchi rol o'ynaydi. Aslida har qanday epik asarda qahramonning yoriga yetishuvida o'ziga xos to'siq-sinovlar mavjud bo'lib, ularning talqinlari ma'lum asarning qaysi janr va qanday turga mansubligiga ko'ra farqlanadi.

Xususan, o'zbek xalq dostonlari orasida qahramonlik va romanik eposni ana shu nuqtai nazardan o'zaro qiyoslab chiqilsa ham, o'rtadagi xususiyat farqlar yaqqol namoyon bo'ladi. Masalan, "Alpomish" dostonida Hakimbekka ro'baro' bo'lgan ilk sinov uning yetti yoshida o'n to'rt botmon bo'lgan yoyni ko'tirib otishi edi. U ana shu yoyni otib, alplar safiga kirdi. Dostonda aytilishicha, u nafaqat o'tgan to'qson alplarning biri, balki alplikning muhri bo'ldi.

Ko'rib turibmizki, bu motiv izlari xalqimizning qadimiy marosimiy miflariga borib ulanadi va bevosita eposda mifo-poetik talqin sifatida namoyon bo'ladi. Yana bir e'tiborli jihati shundaki, ushbu sinov motivi birinchi galda qahramonning o'z missiyasini bajarishga tayyor ekanligini bildiradi. "Oshiq turkum dostonlarida ham mohiyatan ana shu motivga uyg'un motivni uchramiz. Jumladan, "Oshiq Alband" dostonining boshlama qismidagi ushbu tasvirlarga diqqat qilaylik. Mulla Ma'rufiy Bag'dod podshohiga Oshiq Oydinni ta'rif- tavsif etib, uni qiziqtirgach, Odilxon Go'yo mahramini jo'natganida, Oshiq Oydin podsho yoniga beadablik, takabburlik qilmag'il, deb shogirdi Oshiq Albandni jo'natadi.

Oshiq Alband podsho huzurida xalifa Jahongir bilan savol-javob aytishuvi o'tkazib, uni yengib, o'z ustoz-pirining ishonchini oqlaydi. Odilxon alamidan xalifa Jahongirni o'limga buyuradi. Lekin xalifaning qizi otasining xunini tilab oladi. Ana shundan so'ng Oshiq Alband So'na kelinni ko'rib uni izlab yo'lga tushadi.

Sirtan qaralsa, Oshiq Alband Bag'dodga kelib, xalifa Jahongir bilan so'zu sozda sinashuvi hech bir jasorat emasdek ko'rinadi. Lekin, aslini olganda, bu Oshiq Alband uchun juda katta sinov –to'siq edi. Chunki xalifa Jahongir Bag'dod podshosining eng ishongan baxshisi sanalar edi. Shu sababli ham podsho Oshiq Oydinning ta'rifini eshitish bilanoq, uni yo bo'lmasa pirining kuchu qudratini namoyon etuvchi biror shogirdini o'z saroyiga taklif etadi. Oshiq Oydin esa: "Sen ham har yerda bo'lsang biz xabardormiz", -deb Oshiq Albandni jo'natadi.

Oshiq Alband ushbu sinov bellashuvda nafaqat o'z kuchu kamolini namiyish etdi, balki piri-ustoz Oshiq Oydinning ham kuchu qudratini ko'rsatadi. Ayni paytda, ustoz va butun jamoatchilik oldida chinakam oshiq-baxshi, shoir va yetuk alloma sifatida kamolga yetganligini bildiradi. Mohiyat e'tibori bilan Hakimbekning yoy otib ko'rsatgan jasorati va Oshiq Albandning Odilxon huzurida xalifa Jahongir bilan bo'lgan bellashuvidagi g'alabasi bir xil darajada turadi. Ular o'rtasidagi farq esa ushbu sinov motivining mifopoetik darajadan o'sib, sof poetik talqin olganligidadir. Bu esa, o'z navbatida, "oshiq" turkum dostonlaridagi sinov motivlari talqinining tub ildizlarini ochishda muhim ko'rsatkichlardan biri bo'lib xizmat qiladi.

"Oshiq" turkumi dostonlarida boshqa turdagi dostonlar kabi, qahramonning o'z maqsadiga yetishuvi ma'lum sinovlar orqali o'tadi. Ushbu o'rinda ana shu sinovlardan eng xarakterli ko'rinishlariga to'xtalamiz.

"Oshiq" turkumi dostonlarining biz shartli ravishda ajratgan ikkinchi tur tipiga mansub "Oshiq Alband" va "Oshiq Mahmud" dostonlarida qahramonlar ma'shuqalarini izlab safarga chiqqanlarida ularning qarshisidan qizlar chiqadi. Har ikki dostonda ham ayni sinov motivi deyarli bir xil tafsilotga ega. Masalan, "Oshiq Mahmud"da bu epizod shunday berilgan:

"Mahmudjon yop bo'ylab ko'prikni qidirib borar edi. Ko'prikka yetganda ko'za ko'targan ikkita qizga duch keladi. Qizlar qo'l qovushtirib, salom beradi. Mahmudjon alik oladi. Qizlar Mahmudjonga tikilib:

-qaysi bog'ning guli, qaysi chamanning bulbulisan? Xabaringni berib o't, shahzoda, -deb har qaysisi ot jilovining bir tomonidan tutib turaveradi.

Mahmudjon hayron bo'lib aytadi:

-So'roqchi desam, yo'lda so'roq qilaszlar, qaroqchi desam, ishva bilan noz qilaszlar. Mening qaysi yerdan kelib, qayerga borishimni bilish sizlarga nega zarur bo'lib qoldi?

Shundan so'ng Mahmud borar manzili, maqsadini aytadi. Qizlar esa: "Nigorxon turgan o'rinda turishimiz mumkin-ku!"-deyishadi.

"Oshiq Alband" dostonida esa sinov-to'siqlar bir nechta bo'lib, ularning murakkabligi borgan sari ortib boradi. Oshiq Alband, avvalo, xalifa Jahongirning qizi Sarvinoz qo'ygan "ishq" to'sig'idan o'tib, Xo'ja Goyibning uyiga –uch yuz oltmish qizning ustiga boradi. Qizlarning ichida Guljamol va Durjamol: "Bizlar So'na bo'lamiz", -deb Oshiq Albandning ko'ngliga g'ulg'ula soladi. Ana shunda "...bir boboyi mo'ysafid kelib aytdi: "Ey, Albandjon,

hay-hay, albatta bir ishda erkansan”, -deb nasihat qildi”. Alband pining nasihati, madadi bilan bu to‘siq-sinovdan o‘tdi.

Navbatdagi sinov savdogarlarning qutqusi edi. Alband bu sinovdan ham o‘tib, yo‘lida davom qildi. Ma‘shuqasining manziliga yetishda Oshiq Alband oldidagi so‘nggi to‘siq ikki baland tog‘ edi. “Albandjon borar edi –oldidan ikki tog‘ chiqdi. Shu tog‘larga qarab, zor-zor yig‘ladi, bir so‘z aytdi:

Siyosatli baland tog‘lar,
Yo‘l bering, dog‘lar, yo‘l bering.
Yodaga tushdi toza bog‘lar,
Yo‘l bering, dog‘lar yo‘l bering...

Ikki devona osmondan tushib, oshiq Albandni bu tog‘dan o‘tkazib qo‘yishadi.

Ko‘rib turibmizki, “Oshiq Alband” dostonida qahramonning to‘siq sinovlardan o‘tishida homiy ruhlar, eranlar yaqindan yordam bermoqda. Homiy ruhlar Oshiq Albandning bevosita yor vasliga yetishuvida ham ko‘makka kelishadi. “Oshiq Mahmud “ dostonida esa Oshiq Mahmudga homiy eranlar tomonidan buyurilgan do‘st hamkorlik qiladi. Tom ma‘noda olinsa, bu do‘st obrazi ruhan homiy eranlarga bog‘liq va uning xatti-harakatlarini keng ma‘noda homiylik ko‘lamida baholash mumkin.

Demak, yuqorida tahlil etilgan misollar asosida shunday umumiy xulosaga kelish mumkinki, “oshiq” turkum dostonlaridagi to‘siq-sinov motivlari bilvosita mifologik tafakkurga bog‘liq bo‘lib, asosan poetik talqin olgan. Ayni paytda, qahramonning sinov-to‘siqlardan o‘tishida esa bevosita mifopoetik tafakkur ko‘lamida o‘z izohini topadi.

ADABIYOTLAR:

1. Лебедева Ж.К. Архаический эпос евенов, Новосибирск, 1981, В.38-39.
2. Путилов Б.Н. Героический эпос черногорцев, Л., 1982, В.162.
3. Путилов Б.Н. Героический эпос действительности, Л., 1988, В.77.
4. Жирмунский В.М. Сравнительное литературоведения, Л., 1979, -С.271.
5. Жирмунский В.М. Тюркский героический эпос, Л., 1974. –С.153.

METHODS OF IMPROVING THE QUALITY OF EDUCATION USING ELECTRONIC EDUCATIONAL RESOURCES AND VR TECHNOLOGY

Kojabekova Gulbadam Kudaynazarovna

*2nd year student of master's degree of Information technologies in education,
Nukus State Pedagogical Institute*

Daniyarova Ulbosin Kuatbaevna

*2nd year student of master's degree of Information technologies in education,
Nukus State Pedagogical Institute*

Abstract: *In this article, we describe some of the methods and technologies used to improve the quality of education. Nowadays, technologies are rapidly developing with the demand of time and the new concept of VR has entered the field of education and has become an integral part of our life. It is very important and significant to improve the quality of education using electronic resources in the methodology.*

Key words: *educational resources, VR technology, quality of education, e-class, artificial reality, digital technologies.*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7792001>

INTRODUCTION: The need to transition to the information society is a new technology in the world economy order formation and priority, socio-economic information resources transition to real resources of development, information products and society meeting the demand for services, information in the social development system increasing importance of communication infrastructure, international information exchanges on the basis of improvement of educational, scientific, technical and cultural spheres, "global information benefits" are conditioned by using them on the basis of equal rights. Electronic in recent years advantages of education compared to traditional education are being identified more. In recent times, learners and teachers are part of traditional education to the conclusion that the advantages of online education are more than those of other types they are coming. The reason is digital, aimed at improving the quality of education in the education system educational platforms are increasing, in which traditional and online education are the most mixed education system is being formed by combining the good aspects. Mixed education low price, flexibility, free of charge, besides, in the educational process the advantage of using complex technologies is the reason for this alternative. Interest in this trend affects students in the educational process and education increases the quality. Many studies have shown that online learning promotes creative thinking in students showed that it is the cause of development, that is, independent education of students adaptation to the educational process, taking into account individual needs is the basis for forming the ability.

MATERIALS AND DISCUSSION: Teaching in the real time system through the Internet in the current era of globalization is considered one of the rapidly developing types of education. The e-learning system provides education and training at a voluntary distance without any

barriers makes it possible to get Experts say that traditional education teaching in a real-time distance education system compared to the system efficiency is higher (Means, Toyama, Murphy, Bakiya, & Jones, 2013). Real use of video lectures in the distance education system in the time system is the most is an effective teaching method. For example, Wang (2008) in Taiwan 10 years of studying in the field of medicine, a video on medicine taught online. He says that with the help of lectures, the medical service among the population has improved. Again one example is Chung-Eng, located in Seoul, the capital of South Korea. The university has an online electronic class (e-class) for each subject. To science a student who has registered for participation will also have the right to enter the —e-class. In this —e-class, presentations are made not only in Microsoft Power Point but there are also video lectures and homework assignments. Training is known a student who could not attend the lesson or did not master the lesson well —e-class can access video lectures. This is definitely an education that it will further increase its efficiency and provide a basis for the training of mature personnel. Currently, information and communication technologies are used in the educational process (ICT) is increasing its effectiveness in education remains one of the most favorable factors. That is why advanced countries computer technology, modern information communication in the educational system research aimed at effective use of technologies is non-stop is passing. In general, today's society is standard industrialized transition from economy to new economy is being observed. Customers of the new economy - is the economy of users, so the world information. The main factor in the development of the telecommunications industry is the new generation providing services.

Basic mechanisms of integration of science and production in education development, implementation, study, independent distance education system individualization of learning, development and mastering of technology, using ET on the basis of new pedagogical and information technologies. Acceleration of students' education is one of such urgent tasks. Education organization of the process on the basis of ET, including the description of educational materials, it will be necessary to make certain changes to the principles of improvement. In this introduction of modern information technologies to the educational process and from them use is the most effective way to achieve the goal.

The use of ET is the skill of users in communicating with them and skills. Therefore, at first, modern telecommunications, it is important to know what the means are. The capabilities of modern telecommunications are a very wide system, computer, multimedia tools, computer networks known to him, in addition to concepts such as the Internet, a number of new concepts are included. To these information systems, information systems management, information transmission systems, database, database management system, knowledge repository can be an example. To the field of education in the 21st century information age introduction of electronic education in every educational institution: teaching and learning process; management of the educational institution; activity of the educational institution environment requires information. Organization of ET environment in the educational institution, the stages of achievement begin with the creation of a psychological information environment. Technological and modern tools based on scientific results, created software products and the need to use methods is formed. This is in every educational institution independent and computer pedagogues on the basis of

individual and advisory training, it is necessary to organize an education system. Organization of information resources in the field of education and use in education is paid special attention in our country, education introduction of ET into the system, first of all, to the intellectual potential of society, including the informatization of the education sector, the development of information and educational resources depending on the output. The integration of education with science and production is justified development of mechanisms, its implementation, learning, independent knowledge individualization of learning, distance education (MT) system technology and development and mastering of tools, new pedagogy and information acceleration of students' studies using ET based on technologies is among such important tasks. Organize the educational process on the basis of ET including the principles of improving the presentation of educational materials. It will be necessary to make certain changes. ICT in the educational process (in particular, MT process) is mainly used in two ways. The first condition is this in the case of technical equipment, and the second condition is with special software provided.

Virtual reality (VR, English: virtual reality, VR, artificial reality) is a world created by technical means, transmitted to a person through his senses: sight, hearing, touch, etc. Virtual reality simulates both impact and reaction. Perform computer synthesis of virtual reality and real-time reactions for a robust set of reality experiences. The power of virtual objects is kept close to the security of an object resembling the reality of physical reality. real laws of physics (gravity, properties of water, collisions with objects, reflections, etc.) can effectively help these objects. However, users of virtual worlds are often given more permission than in real life for recreational purposes (such as flying, searching for certain items, etc.). Virtual reality should not be confused with real reality. The main difference between them is that virtual reality builds a new artificial world, while augmented reality only adds certain artificial objects to the perception of the real world. Modern virtual glasses (English: HMD-display) are not helmets, but glasses, and contain one or more displays that display images for the left and right eyes, a lens system for correcting the image geometry, and a tracking system that monitors the orientation of the device in space. Typically, virtual reality helmet loading systems are based on gyroscopes, accelerometers, and magnetometers. For such systems, wide field of view, accuracy in tracking the tilt and turn of the user's head, determining the position of the head in space and displaying a clear image are moderately minimal. It includes many different devices, from some smartphones to virtual reality rooms (CAVEs). The three embedded devices give the user the illusion of a three-dimensional object by displaying specially shaped projections on one or more virtual displays based on information about the user's eye position. the effective eye positions depicted in the displays themselves, and the corresponding changes in them. It also provides a stereo image for stereoscopic stereo displays. Various additional optical technologies are used for this: (detecting the coordinates of the user's eyes in the image from the camera, saving active or passive markers), small - ultrasound. Often, tracking systems can include additional devices: gyroscopes, accelerometers and magnetometers. For remote systems, the accuracy of the user's position in space, the specificity of the position of the head in space, and the minimum delay in displaying the corresponding image are important. Here, systems can be implemented in different shapes and sizes: from direct immersion in a virtual

room to virtual reality on a three-inch virtual screen. Office equipment creates an image directly on the retina, the user sees an image "Hanging" in the air in front of them. Operating devices are directly close to real systems because the virtual objects that the user sees are images of real objects. The implementation is possible under certain conditions (dark room, retinal coating and connection with tracking system) to immerse the user in virtual reality on these devices. Various hybrid options are also possible: for example, getting the correct projection of the image onto the plane is achieved by viewing the projectors directly, and the stereoscopic output reflection on the surface helps, made the projection. But so far, such products are not widely used and are produced only in the form of prototypes. Such a system is a room that projects a 3D stereo image onto all walls. The user's position and head rotation are controlled by tracking systems, which ensures maximum immersion efficiency. These systems are actively used for marketing, military, scientific and other purposes. The person described above is influenced by their emotions, but information can be transmitted directly to the nerve endings and even directly to the brain through brain interfaces. A similar technology is used in medicine to replace lost sensory abilities, but so far it is too expensive for everyday use and does not achieve the quality of data transmission acceptable for virtual reality transmission. Various physiotherapeutic devices and devices are based on the same principle and reproduce real-world sensations in an altered state of consciousness ("Radoson", etc.).

The main task of education is to form the skills that the student will need today and in the future to lead a successful life in society. Creative thinking is an important skill for today's youth (Lucas and Spencer, 2017 [15]). These skills help them adapt to a world that is constantly and rapidly changing, requiring workers with "21st century" skills that go beyond simple literacy. In general, today's student is expected to work in areas that do not even exist now, to solve new problems using new technologies. Formation of creative thinking skills in students allows them to solve increasingly complex local and global problems through an unusual approach, digital technologies- Internet of Things (IoT). To digital information, one of the key technologies based on this is the Internet of things. Many household appliances, It's common to be plugged in, but gradually more and more of the physical world, objects are connected to the Internet, which allows to collect information and even control these objects remotely allows to control. Indeed, on the Internet, the object and the outside world are different which includes parameters and allows the object via the Internet, a virtual copy of the physical object appears. An example of the Internet of Things is in the cinema a device such as a projector from a detected fault and plan to the technical support service a signal about the list of spare parts to be replaced as part of the external repair sends.

CONCLUSION: Digital technologies - virtual reality (Virtual reality, VR). Human in virtual reality the appearance of technical devices that allow this technology made it in demand in the entertainment industry. Virtual reality helmets and suits, specialized rooms allow you to enter an unknown world, which is all your actions are programmed to respond from the virtual world, giving you totally allows you to immerse yourself.

REFERENCES:

1. Jasur Doniyor o'g'li Saidov, Saydullo Payzievich Allayorov, Said Xalilovich Islikov, Ma'lumotlar omborini yaratish bo'yicha kasbiy kompetentligini baholash mezonlari // Scientific progress. 2021. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ma-lumotlaromborini-yaratish-bo-yicha-kasbiy-kompetentligini-baholash-mezonlari> (дата обращения: 02.06.2022).
2. Toshtemirov D., Muminov B., Saidov J. Fundamentals of compilation of electronic tasks for students to test and strengthen their knowledge of database //International Journal of Scientific and Technology Research. – 2020. – Т. 9, – №. 4. –С. 3226-3228.
3. Грегг Б. «Производительность систем: Enterprise и Cloud», 2014. https://koptelov.info/publikatsii/digital_technology.
4. Bakiyeva, F. R., Primkulova, A. A., & Mirzahmedova, N. D. (2020). Smart And Development Of Modern Education.

IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALARNING IJTMOIYLASHUVIDA
TA'LIMNING O'RNI

Sobirova Azizaxon Maribjon qizi

FarDU talabasi

Turaboyeva Feruza Qo'shmat qizi

FarDU talabasi

Muhammadjonova O'g'iloy Baxodirjon qizi

FarDU talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada, imkoniyati cheklangan bolalarning jamiyat hayotiga kirib borishlari, va ularning ijtmoylashuv jarayonida ta'lim shaklining qanchalik ahamiyatga ega ekanligi, shuningdek, imkoniyati cheklangan bolalar uchun mamlakatimizda qanday imkoniyatlar qilinayotganligi haqida ushbu maqolada keng yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: imkoniyati cheklangan, ijtmoylashuv jarayoni, ixtisoslashtirilgan ta'lim, inklyuziv ta'lim

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7796042>

Abstract: In this article, the entry of children with disabilities into society, and the importance of the form of education in the process of their socialization, as well as the opportunities provided for children with disabilities in our country, are widely covered in this article.

Аннотация: В данной статье широко освещается вхождение детей с ОВЗ в общество, значение формы обучения в процессе их социализации, а также возможности, предоставляемые детям с ОВЗ в нашей стране.

Key words: disabled, socialization process, specialized education, inclusive education.

Ключевые слова: инвалид, процесс социализации, профильное образование, инклюзивное образование.

Imkoniyati cheklangan-bu shaxsiy ehtiyojlarini va ijtimoiy hayot yetishmovchiliklarini qisman yoki to'liq o'zi mustaqil ta'minlay olmaydiga istalgan shaxs. Nogironlik qabul qilingan tasnifnomaga ko'ra organizmdagi doimiy, buzilishlarga olib keluvchi, hayot faoliyatining cheklanishiga sabab bo'luvchi, alohida ijtimoiy qo'llab-quvvatlashga ehtiyoj tug'diruvchi ijtimoiy zaiflik sifatida talqin etiladi. Rivojlanishida turli nuqsonlari bo'lgan hamda davolanishga va sog'lomlashtirishga muhtoj bo'lgan bolalarning ijtimoiy kafolatlarini ta'minlovchi chora-tadbirlar samaradorligini yanada oshirish, ularning ta'lim-tarbiya olishlari uchun moslashuv muhitini yaratish, imkoniyatlari cheklangan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari (maktablar, maktab-internatlar)ning differensiallashgan tarmoqlarini maqbullashtirish to'risida farmon va farmoyishlar qabul qilingan. Hozirgi kunda ko'plab davlatlar qatori O'zbekistonda ham imkoniyati cheklangan bolalarning ta'lim va tarbiya olishlari, tibbiy muolajalar olib borishlari uchun imkoniyatlar yaratib kelinmoqda va bunday insonlar va bolalarning haq-huquqlari qonun hujjatlari bilan

mustahkamlab qo'yilgan va himoya qilinmoqda. . BMT ning Nogironlar huquqlari to'g'risidagi Konvensiyaning xalqaro standartlari, shuningdek, "nogiron" so'zi o'rniga "nogironligi bo'lgan shaxs" atamasidan foydalanishni nazarda tutuvchi "Nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlari to'g'risida" gi Qonun yurtimizda yuqoridagi toifaga mansub shaxslarning huquq va manfaatlarini ifodalashga xizmat qiladi. Prezidentimiz tomonidan 13- oktabr 2020-yilda " Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim – tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora – tadbirlari to'g'risida" gi PQ-4860-son qarori qabul qilindi. Bu hujjat Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasida e'lon qilingan va 2020- yil 14 – oktabrdan kuchga kirgan. Hujjatga ko'ra 2020-2025-yillarda Xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi va 2020-2021 yillarda uni amalga oshirish bo'yicha " Yo'l xaritasi" tuzib chiqiladi. Bu konsepsiya 2 bosqichda amalga oshirish rejalashtirilgan bo'lib, 1- bosqichda (2020-2022-yillar) inklyuziv ta'limni yo'lga qo'yish uchun shart-sharoitlar yaratish, bu bo'yicha mutaxassislarni tayyorlash, ijtimoiy, normativ bazani yaratish, jihozlash va zarur o'quv qurollari bilan maktablarni ta'minlash nazarda tutilgan.

Ikkinchi bosqichda (2023-2025-yillar) inklyuziv ta'lim tizimini bosqichma-bosqich umumiy o'rta ta'lim muassasalarida joriy etish, bu bo'yicha chora – tadbirlarni amalga oshirish kabilar. Inklyuziv ta'lim – bu maxsus ta'lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning xilma – xilligini hisobga olgan holda barcha tahsil oluvchilar uchun ta'lim muassasalarida ta'lim olish imkoniyatini teng ravishda ta'minlashdir. Ushbu qonun imkoniyati cheklangan bolalarga tengdoshlari bilan teng ravishda ta'lim olish imkonini beradi. Bu ta'lim tizimini joriy etish uchun avvalo jamiyatni, maktabdagi sog'lom bolalarni ham, imkoniyati cheklangan bolalarni ham bunga moslashtirish kerak. Ayniqsa, boshlang'ich sinfda tahsil olayotgan bolalar nogironlik nima ekanligi, bunday bolalarning ustidan kulmaslik kerakligini bilishmaydi. Shuning uchun ham ularinklyuziv ta'lim davomida nogironligi bo'lgan tengdoshining ustidan kulishi, masxara qilishi, uni ajratib qo'yishi, kamsitishi kabilar kuzatilsa, bu albatta nogironligi bo'lgan bolaning ruhiyatiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Sog'lom bolalar orasida o'zini kamsitilganday his etish bola uchun doimiy ruhiy zo'riqish ostida yashashga sababchi bo'ladi. Maxsus maktab-internatlarda esa nogironlik jihatidan bir-biriga o'xshash bo'lgan bolalar ta'lim va tarbiya olishi jarayonida atrofidagi tengdoshlari ham o'ziga o'xshashligi, u kabi kasallik bilan og'rigani uchun ham ortiqcha ruhiy bosimlar kuzatilmaydi va ular o'zlarini atrofdagilardan zaif va kuchsizday his etishmaydi.

Imkoniyati cheklangan bolalarning ijtimoiylashuv jarayonida ya'ni ularning jamiyat hayotiga kirib borishlarida, ularning o'z tengqurlari bilan birgaliokda ta'lim olishlarida mamlakatimizda keng targ'ibot ishlari amalga oshirilmoqda. Mamlakatimiz rahbari tomonidan bu ta'lim shakli haqida keng farmon va farmoyishlar qabul qilinmoqda. Davlatimiz va jamiyatimiz tomonidan imkoniyatlari cheklangan bolalarning imkoniyatlarini oshirish, integratsiya va ishtirok etish prinsipini kiritish bo'yicha olib borilayotgan sa'y-harakatlar yaxshi natijalarga olib kelishi bilan birga, o'z navbatida, uni rivojlantirish va muammolarini vaqtida bartaraf etishni taqozo etadi, va bu sohada yechimini kutayotgan muammolar yetarli. Inklyuziv ta'limga jalb etilgan bolalar bilan ishlashda induviduallik tamoyillari asosida, bosqichma-bosqich amalga oshirilishi zarur va maqsadga muvofiqdir. Har bir bolaning

jismoniy va ruhiy holatini hisobga olgan holda, uning mavjud imkoniyatlarini rivojlantirish orqali tengdoshlari qatoridan o‘rin egallashiga erishish mumkundir.

Bugungi kunda mamlakatimizda ijtimoiy himoyaga muhtoj insonlarga yaratilgan imkoniyatlar bilan birga, imkoniyati cheklangan maktab yoshidagi bolalarni uy sharoitida yakka tartibda o‘qitish kabi amaliy ishlar yo‘lga qo‘yilgan. Bu kabi ishlar tahsinga sazovor albatta, ammo shu bilan birga bu holat imkoniyati cheklangan bolani yakkalanishi va ijtimoiylashuvining qiyinlashuviga, jamiyatdan uzilib qolishiga olib kelishi turgan gapdir. Shundog‘ ham o‘zini zaif xis qiladigan bolaning ruhiyati uchun bu psixologik zarba bo‘lishi mumkin. Uning ruhiyatida bolaligidan shakllanib kelgan "Men boshqalardek emasman" degan tushuncha yoniga endi "Men ulardek bo‘lolmayman" degan mafkura shakllanib boradi. Bu esa uning psixikasining rivojlanishida o‘z aksini topib kelajak hayotida iz qoldirib boradi. Shu o‘rinda imkoniyati cheklangan murg‘ak qalbning yaqinlari, oila a‘zolari, pedagog o‘qituvchilar va albatta psixologlar zimmasiga katta mas‘uliyat yuklanadi. Konstitutsiyamizda belgilab qo‘yilganidek kemtik jismlil insonlar ham jamiyat hayotida faol ishtirok etishga haqlidirlar. Jismoniy nuqsonga ega bo‘lgan insonlar, sog‘lom fikrli, dunyo qarashi keng, sezgir bo‘lishiga qaramay, ularning ko‘pchiligidagi ijtimoiylashuvning sustligi sabab, yetuk shaxs sifatida qabul qilinmaydi. Shu sababdan birinchi galdagi vazifa ularni ijtimoiylashuvini ta‘minlash, yangi muhitlarga adaptatsiyasini tezlashtirish, atrofdagilarning unga bo‘lgan munosabatlarini o‘zgartirish, ya‘ni rahm-shafqatni motivatsion kuch berishga almashtirish. Bu kabi ishlar qancha erta amalga oshirilsa o‘sha insonning hayotida shunchalik yaxshi tomonga o‘zgarishlar bo‘lishi aniqdir. Shu bilan birga, imkoniyati cheklangan shaxslarni sport, mehnat faoliyati, kasbhunar, oliy ta‘lim bilan qamrab olish ham ularda kelajakka bo‘lgan ishonchni, ruhiy barkamollikni taminlashga yordam beradi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkunki, imkoniyati cheklangan bolalarning, ularning har tomonlama barkamol, yetuk qobilyatli bo‘lishlariga biz ham o‘z hissamizni qo‘shishimiz qo‘limizdan kelgancha ularga yordam berishimiz jamiyat hayotiga kirib borishlarida yordam berishimiz kerak. Ularning ta‘lim olish jarayonida esa mamlakatimizda har qanday shar-sharoitlar yaratilmoqda, jumladan inlklyuziv ta‘lim shakli bunga misol bo‘la olishi mumkun.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Гарифуллин Р.Р. Иллюзионизм личности как новая философско-психологическая концепция. – Казань: «Мари Эл», 1997.
2. Грязнов В.М. Методология научного творчества. - М., изд. РУДН, 2000.
3. Нишанова З., Эргашев П. Олий мактаб психологияси. - Т.: Низомий номидаги Тошкент педагогика университети нашриёти, 2008.
4. Салахутдинова М. Ижод психологияси. - Самарқанд: СамДУ, 2005.
5. Ғозиев Э. Умумий психология. Дарслик. – Т.: Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти нашриёти, 2001.
6. Egamberdiyev, O. A. O., Turdaliyev, A. Y. O., & Maxamadjonov, J. Z. O. (2021). Kasbiy kompetentlikni shakllantirishning pedagogik asoslari. *Science and Education*, 2(11), 985-991.

7. Zarnigor, R. A. Q., Egamberdiyev, O. A. O. G. L., & Sotvoldiyeva, O. M. R. Q. (2021). Pedagogik kompetentlikning: nazariy va amaliy tahlili. *Science and Education*, 2(9), 309-314.
8. Egamberdiyev, O. A. O., Sotvoldiyeva, O. M. Q., & Turdaliyev, A. Y. O. (2021). PEDAGOGIK MAHORATNING MUAMMOLI O'ZLASHTIRISH YO'LLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(10), 535-542.
9. Yusufovich, A. A., & O'G'Li, E. O. A. (2022). BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIGINI TAKOMILLASHTIRISHNING PEDAGOIK ASOSLARI. *Science and innovation*, 1(B3), 40-46.
10. Alisher o'g'li, E. O. (2022). O 'ZBEKISTONDA MADANIYAT VA SAN'AT TARIXI MASALALARI. *Journal of new century innovations*, 14(3), 33-36.
11. Alisher o'g'li, E. O. (2022). O'QUVCHILARNI TANQIDIY FIKRLASHGA O'RGATISH DOLZARB PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA. *Journal of new century innovations*, 4(1), 52-59.
12. Alisher o'g'li, Y. O. (2022). IJTIMOY MUHITNING SHAXS RIVOJLANISHIGA TA'SIRI. *PEDAGOGS jurnali*, 18(1), 220-225.
13. Yusufovich, A. A. (2020). ISSUES OF FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE, WHICH IS AN INTEGRAL PART OF PROFESSIONAL-PEDAGOGICAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS IN THE EDUCATIONAL PROCESS. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol*, 8(7).
14. Tojimamatov, J., & Egamberdiyev, O. (2022). THE IMPORTANCE OF PHYSICAL EDUCATION IN THE FORMATION OF PSYCHOLOGICAL HEALTH OF A PERSON.
15. Egamberdiyev, O., Kholdarova, Z., & Khusanova, M. (2022). THE ORDER OF THE APPEARANCE OF THE PEOPLE'S DIPLOMACY OF THE GREAT SILK ROAD COUNTRIES.
16. ugli Egamberdiyev, O. A., ugli Maxamadjonov, J. Z., & kizi Sobirova, A. M. (2022). NEED TO FORM CREATIVE COMPETENCE IN EDUCATORS. *Educational Research in Universal Sciences*, 1(3), 162-165.
17. ugli Egamberdiyev, O. A., ugli Maxamadjonov, J. Z., & kizi Sobirova, A. M. (2022). USE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE EDUCATIONAL ACTIVITY OF EDUCATIONAL ORGANIZATIONS. *Educational Research in Universal Sciences*, 1(3), 166-169.
18. ugli Egamberdiyev, O. A., ugli Maxamadjonov, J. Z., & kizi Sobirova, A. M. (2022). DIFFERENT APPROACHES TO THE DEVELOPMENT OF CHILDREN'S SPEECH. *Educational Research in Universal Sciences*, 1(3), 158-161.
19. Oyatillokh Alishero'g'li, E. (2022). Ways and Methods of Formation of Communicative Competence in Future Teachers. *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 2(4), 63-65.

20. Oyatillokh Alishero'g'li, E. (2022). Ways and Methods of Formation of Communicative Competence in Future Teachers. EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION, 2(4), 63-65.
21. Iqboljon O'g'li, T. J., & Alisher o'g'li, E. O. (2022). THE IMPORTANCE OF PHYSICAL EDUCATION IN THE FORMATION OF PSYCHOLOGICAL HEALTH OF A PERSON. PEDAGOGS jurnali, 9(3), 4-7.
22. Alisher o'g'li, E. O. (2022). Issues of Retraining and Professional Development of Pedagogical Personnel. The Peerian Journal, 5, 192-194.
23. Yusufovich, A. A., & Alisher o'g'li, E. O. (2022). PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL OPPORTUNITIES FOR THE FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE IN FUTURE TEACHERS. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 10(6), 1157-1161.
24. Alisher o'g'li, E. O., & Zokirjon o'g'li, M. J. (2022). The Role of Psychology in the Treatment of Heart Failure in Humans. European Multidisciplinary Journal of Modern Science, 5, 500-502.
25. Ахмедов, А., Эгамбердиев, А., & Сотволдиева, О. (2022). The role of pedagogical technologies in improving the quality of education. Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar, 1(1), 59-60.
26. Alisher o'g'li, Y. O. (2022). IJTIMOY MUHITNING SHAXS RIVOJLANISHIGA TA'SIRI. PEDAGOGS jurnali, 18(1), 220-225.
27. Yusufovich, A. A. (2022). PEDAGOGICAL ASPECTS OF FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE IN FUTURE TEACHERS. Science and Innovation, 1(4), 136-138.
28. Zokirjon o'g'li, M. J. (2022). PROFESSIONALISM AS A GENERALIZED TYPICAL MODEL OF A PROFESSIONAL IN THE HIGHER EDUCATION SYSTEM. Journal of new century innovations, 11(1), 186-189.

**AHOLINING MOLIYAVIY SAVODXONLIGINI OSHIRISHDA
PEDAGOG-MURABBIYLARNING O‘RNI**

Muhammadjonova O‘g‘iloy Baxodirjon qizi

FarDU talabasi

Sobirova Azizaxon Maribjon qizi

FarDU talabasi

Turaboyeva Feruza Qo‘shmat qizi

FarDU talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada moliyaviy savodxonlik haqida tushuncha va aholining moliyaviy savodxonligini oshirishda pedagoglarning o‘rni ochib berilib, moliyaviy savodxonlikka qaratilgan pedagoglarning bugungi kundagi roli va aholining savodxonligini oshirishda yurtimizda amalga oshirilayotgan islohot va yangiliklar shuningdek, moliyaviy savodxonlik bo‘yicha adabiyotchilarimizning fikrlari yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: Moliyaviy savodxonlik, ta‘lim tizimi, iqtisodiyot, jamiyat, rivojlanish, fuqaro, aholining savodxonligi, tarbiya, ta‘limparvarlik, muassasa, moliya institutlari.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7796062>

Аннотация: В данной статье раскрывается понятие финансовой грамотности и роль педагогов в повышении финансовой грамотности населения, роль педагогов, ориентированных на финансовую грамотность сегодня и проводимые в нашей стране реформы и инновации в повышении грамотности населения, а также мнения наших писателей о финансовой грамотности.

Abstract: This article reveals the concept of financial literacy and the role of pedagogues in improving the financial literacy of the population, the role of pedagogues focused on financial literacy today and the reforms and innovations implemented in our country in improving the literacy of the population, as well as the opinions of our writers on financial literacy.

Ключевые слова: Финансовая грамотность, система образования, экономика, общество, развитие, гражданин, грамотность населения, образование, образование, институт, финансовые институты.

Key words: Financial literacy, educational system, economy, society, development, citizen, population literacy, education, education, institution, financial institutions.

Aholining moliyaviy savodxonligini oshirish, iqtisodiy bilimlarni yuksaltirish masalasi, jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish, jamiyatning yuksak

ma'naviyatini yuksaltirish kabi muhimdir. Savodxonlik- bu aholi ta'limining xususiy ko'rsatkichidir. Moliyaviy savodxonlik deganda avvalambor, asosan moliya insitutulari va ularning o'zaro munosabatlari haqida bilimlar to'plami tushuniladi. Hayot sifatini yaxshilashga qaratilgan, insonning moliya sohadagi bilimlar to'plami deb tushunsak ham bo'ladi. Deyarli, rivojlangan mamlakatlarda aholining moliyaviy savodxonlik darajasi tahlil qilinadi va davlatning o'zaro siyosati darajasiga ko'tarilgan. Afsuski, uning darajasi ko'p joylarda yuqori bo'lmaydi. Davlatning iqtisodiy o'sishi mamlakat aholisining moliyaviy savodxonlik darajasiga ham bog'liq. Moliyaviy sohada xizmatlar qancha ko'p bo'lsa, raqobat ham shuncha ortadi. Moliyaviy savodxonlik rivojlangan mamlakatlarda iqtisodiyoti yanada shaffof, sog'lom va barqaror iqtisodiyotga intilishda muhim ahamiyatga ega. Agar biz moliyaviy savodxonlikka kengroq tushuncha beradigan bo'lsak, shundan iboratki, o'z mablag'ini boshqarish va uni ko'paytirish mahoratini va moliyaviy bozorning o'ziga xosliklarini bilish, bozor ishtirokchilari tomonidan taklif etilayotgan mahsulot va xizmatlarda habardor bo'lish hamda shu asosda qabul qilingan qaror va ma'sulyatni zimmasiga olish degani hamdir.

Jamiyatda savodxonlikni oshirish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Insonlarda moliyaviy savodxonlikning yuqori darajada bo'lishi to'g'ri invitetsiya qilishi, doimiy daromad manbaini shakllantirishida hamda keksalikda o'zining moddiy ehtiyojlarini qoplashi uchun aql bilan tadbirli ish qilishni ta'minlaydi. Bunda aholining, moliyaviy savodxonligining ijtmoy ahamiyati ham bor. Chunki, shaxsning moliya borasidagi bilim va ko'nikmalari natijasida butun jamiyat iqtisodiy hayotining muvaffaqiyati va barqarorligini ta'minlab beradi. Aholining moliyaviy jihatdan savodsizligi nafaqat shaxsiy farovonlikka, balki butun moliyaviy sohaga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Insonlarning boyligini, uning ilmsizligini, yetarli ma'lumotga ega emasligi, haq-huquqlarini yaxshi bilmasligidan foydalangan holda osonlikcha o'zlashtirish firibgarlikdan foydalanish o'tmishdan beri davom etib kelmoqda. Insonning ma'lum soha bo'yicha ilm va tushuncha olishida, ta'lim eng muhim tizim hisoblanadi.

Aholining moliyaviy savodxonligini darajashini oshirish xalqaro iqtisodiy munosabatlarga jalb qilgan har qanday davlat, shu jumladan zamonaviy O'zbekistonning jadal rivojlangan zaruriy qismidir. Bunday vaziyatda hukumat tomonidan belgilangan asosiy maqsadlardan biri fuqorolarni shaxsiy mablag'larini samarali boshqarish uchun, ma'lumot va ta'lim vositalari bilan "qurollantirish" va natijada mamlakatning ijtmoy-iqtisodiy hayotida teng ravishda ishtirok etishdir.

A. Sudakovning ta'kidlashicha "Hozirgi vaqtda moliyaviy savodxon tushunchasi moliyaviy ma'lumot, kompetenlik, xabardorlik va boshqa atamalar bilan uzviy bog'liq. Moliyaviy savodxonligning ko'rsatib o'tilgan asosiy tushunchalardan farqi unga tegishli bo'lgan asosiy elementlarning tatbiq etishi va kengligi va bayon etilishining chuqurligida namayon bo'ladi. Shaxsning moliyaviy savodxonligi tushunchasi o'z farovonligini oshirish uchun moliyaviy jihatdan asoslangan to'g'ri qabul qilish imkonini beruvchi kompetensiyalar

sifatida talqin etish mumkin.” Mazkur tushunchalar O.Kuzino tomonidan nisbatan batafsil va yetarli darajada tushunarli holda bayon etilgan. Shuningdek, S.Xaston tomonidan moliyaviy savodxonlikka tegishli 52 ta ma’lumotlar bazasida to’plangan 71 ta tahlil asosida ayrim dastlabki ta’riflar berilgan. Agar aholining savodxonlik darajasiga to’xtaladigan bo’lsak, tarixiy nuqtai nazaridan, so’nggi ikki asrda dunyo aholisining darajasi keskin ko’tarildi. 1820-yilda dunyodagi odamlarning atigi 12 foizi yozishi va o’qishi mumkin bo’lgan bo’lsa, bugungi kunda bu ko’rsatkich teskari tomonga o’zgargan;

So’nggi 65 yil ichida dunyo miqyosida savodxonlik darajasi ham 5 yilda 4 foizga o’sgan. Joriy yilda esa bu daraja O’zbekistonda 99,99 foizga yetdi. Bu haqida UNESCO tashkiloti ma’lum qilgan. Ta’kidlanishicha, O’zbekiston Respublikasi Prezidenti SHavkat Mirziyoyev rahbarligida ta’lim muassasa faoliyatlarini to’rt barobarga oshirishga erishildi. Aholi sonining tez o’sishiga qaramay, ta’lim tizimi ta’limparvarlik darajasi bilan qamrab olinmoqda. Unga ko’ra, bu daraja 2017- yildagi 24 foizdan, 2021- yilda 62 foizga yetdi.

Bizning Respublikamizda sifatli oliy pedagogik ta’lim, berish uchun to’liq sharoit yaratilgan. O’zbekiston Respublikasida oliy pedagogik bilim berish va kadrlar tayyorlash ishi yuksak talablar darajasida tashkil etilayotgani jahon afkor ommasiga ma’lum va mashhur. Zero, Respublikamizda sifatli oliy pedagogik ta’lim berish uchun to’liq sharoit yaratilgan. Mustaqillik yillarida davlat ta’lim standartlari, o’quv rejalari, fanning o’quv dasturlari, ta’lim berish uchun ta’lim texnologiyalari takomillashtirildi, darslik va qo’llanmalarning uch va undan ortiq avlodi yaratildi, professor- o’qituvchilarning salohiyati yuksaltirildi. Ayniqsa, ta’lim jarayonlarining industrlashtirilishi va texnologiyalashtirilishi O’zbekiston Respublikasida oliy ta’limning taraqqiy etgan mamlakatlar darajasiga kamol topib kelayotganini ko’rsatadi. Shu bilan birga O’zbekiston Respublikasi Prezidentining oliy ta’lim muassasi reytingi to’g’risidagi qarori oliy ta’limni shuningdek, oliy pedagogik ta’lim sifatini ta’minlashga xizmat qilayotganligi, buning yaqqol dalilidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Судакова А.Е. Финансовая грамотность: теоретическое осмысление и практическое исследование // Финансы и кредит, 2017, т. 23, вып. 26, стр. 1563-1582.
2. Кузина О. Финансовая грамотность и финансовая компетентность: определение, методики измерения и результаты анализа в России // Вопросы экономики. 2015. № 8. С. 129-148.
3. Улугмуродов Д. Молиявий savodxonlik nima? - <http://old.xs.uz/index.php/homepage/zhamiyat/item/10461> -moliyaviy savodkxonlik-nima.

1. Egamberdiyev, O. A. O., Turdaliyev, A. Y. O., & Maxamadjonov, J. Z. O. (2021). Kasbiy kompetentlikni shakllantirishning pedagogik asoslari. *Science and Education*, 2(11), 985-991.
2. Zarnigor, R. A. Q., Egamberdiyev, O. A. O. G. L., & Sotvoldiyeva, O. M. R. Q. (2021). Pedagogik kompetentlikning: nazariy va amaliy tahlili. *Science and Education*, 2(9), 309-314.
3. Egamberdiyev, O. A. O., Sotvoldiyeva, O. M. Q., & Turdaliyev, A. Y. O. (2021). PEDAGOGIK MAHORATNING MUAMMOLI O'ZLASHTIRISH YO'LLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(10), 535-542.
4. Yusufovich, A. A., & O'G'Li, E. O. A. (2022). BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIGINI TAKOMILLASHTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI. *Science and innovation*, 1(B3), 40-46.
5. Alisher o'g'li, E. O. (2022). O 'ZBEKISTONDA MADANIYAT VA SAN'AT TARIXI MASALALARI. *Journal of new century innovations*, 14(3), 33-36.
6. Alisher o'g'li, E. O. (2022). O'QUVCHILARNI TANQIDIY FIKRLASHGA O'RGATISH DOLZARB PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA. *Journal of new century innovations*, 4(1), 52-59.
7. Alisher o'g'li, Y. O. (2022). IJTIMOY MUHITNING SHAXS RIVOJLANISHIGA TA'SIRI. *PEDAGOGS jurnali*, 18(1), 220-225.
8. Yusufovich, A. A. (2020). ISSUES OF FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE, WHICH IS AN INTEGRAL PART OF PROFESSIONAL-PEDAGOGICAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS IN THE EDUCATIONAL PROCESS. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol*, 8(7).
9. Tojimamatov, J., & Egamberdiyev, O. (2022). THE IMPORTANCE OF PHYSICAL EDUCATION IN THE FORMATION OF PSYCHOLOGICAL HEALTH OF A PERSON.
10. Egamberdiyev, O., Kholdarova, Z., & Khusanova, M. (2022). THE ORDER OF THE APPEARANCE OF THE PEOPLE'S DIPLOMACY OF THE GREAT SILK ROAD COUNTRIES.
11. ugli Egamberdiyev, O. A., ugli Maxamadjonov, J. Z., & kizi Sobirova, A. M. (2022). NEED TO FORM CREATIVE COMPETENCE IN EDUCATORS. *Educational Research in Universal Sciences*, 1(3), 162-165.
12. ugli Egamberdiyev, O. A., ugli Maxamadjonov, J. Z., & kizi Sobirova, A. M. (2022). USE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE EDUCATIONAL ACTIVITY OF EDUCATIONAL ORGANIZATIONS. *Educational Research in Universal Sciences*, 1(3), 166-169.

13. ugli Egamberdiyev, O. A., ugli Maxamadjonov, J. Z., & kizi Sobirova, A. M. (2022). DIFFERENT APPROACHES TO THE DEVELOPMENT OF CHILDREN'S SPEECH. Educational Research in Universal Sciences, 1(3), 158-161.
  14. Oyatillokh Alishero'g'li, E. (2022). Ways and Methods of Formation of Communicative Competence in Future Teachers. EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION, 2(4), 63-65.
  15. Oyatillokh Alishero'g'li, E. (2022). Ways and Methods of Formation of Communicative Competence in Future Teachers. EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION, 2(4), 63-65.
  16. Iqboljon O'g'li, T. J., & Alisher o'g'li, E. O. (2022). THE IMPORTANCE OF PHYSICAL EDUCATION IN THE FORMATION OF PSYCHOLOGICAL HEALTH OF A PERSON. PEDAGOGS jurnali, 9(3), 4-7.
  17. Alisher o'g'li, E. O. (2022). Issues of Retraining and Professional Development of Pedagogical Personnel. The Peerian Journal, 5, 192-194.
  18. Yusufovich, A. A., & Alisher o'g'li, E. O. (2022). PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL OPPORTUNITIES FOR THE FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE IN FUTURE TEACHERS. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 10(6), 1157-1161.
  19. Alisher o'g'li, E. O., & Zokirjon o'g'li, M. J. (2022). The Role of Psychology in the Treatment of Heart Failure in Humans. European Multidisciplinary Journal of Modern Science, 5, 500-502.
  20. Ахмедов, А., Эгамбердиев, А., & Сотволдиева, О. (2022). The role of pedagogical technologies in improving the quality of education. Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollari, 1(1), 59-60.
  21. Alisher o'g'li, Y. O. (2022). IJTIMOIIY MUHITNING SHAXS RIVOJLANISHIGA TA'SIRI. PEDAGOGS jurnali, 18(1), 220-225.
  22. Yusufovich, A. A. (2022). PEDAGOGICAL ASPECTS OF FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE IN FUTURE TEACHERS. Science and Innovation, 1(4), 136-138.
- Zokirjon o'g'li, M. J. (2022). PROFESSIONALISM AS A GENERALIZED TYPICAL MODEL OF A PROFESSIONAL IN THE HIGHER EDUCATION SYSTEM. Journal of new century innovations, 11(1), 186-189.

UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABI O'QUVCHILARIDA
EMOTSIONAL INTELLEKTNI SHAKLLANTIRISH

Muhammadjonova O'g'iloy Baxodirjon qizi

FarDU talabasi

Sobirova Azizaxon Maribjon qizi

FarDU talabasi

Turaboyeva Feruza Qo'shmat qizi

FarDU talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada, emotsional intellekt tushunchasi haqida hamda uning tarixi va mohiyati, olimlarning qarashlari shuningdek, maktab o'quvchilarida, emotsional intellektni shakllantirish masalalari keng yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: intellekt, emotsional intellekt, zamonaviy psixologiya, tadqiqotlar, emotsional kompetensiya, aqliy qobiliyat, hissiy intellekt.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7796076>

Аннотация: В данной статье широко освещены понятие эмоционального интеллекта, его история и сущность, взгляды ученых, а также вопросы формирования эмоционального интеллекта у школьников.

Annotation: In this article, the concept of emotional intelligence, its history and essence, views of scientists, as well as issues of forming emotional intelligence in schoolchildren are widely covered.

Ключевые слова: интеллект, эмоциональный интеллект, современная психология, исследования, эмоциональная компетентность, умственные способности, эмоциональный интеллект.

Key words: intelligence, emotional intelligence, modern psychology, research, emotional competence, mental ability, emotional intelligence.

Intellekt atamasi kundalik hayotimizda juda ko'p ma'noda qo'llanadi, turlicha izoh beriladi. Intellektni mustaqil reallik sifatida ajratishni asosiy mezon uning xulq atvorini boshqarish funksiyasi hisoblanadi. Intellekt to'g'risida qandaydir qobiliyat sifatida gapirgan vaqtlarida birinchi navbatda uning inson va oliy hayvonlar uchun uning adaptatsiya (ko'nikuvchanlik, moslashish) ahamiyatiga tayanadilar. Chindan ham intellektual salohiyatni yuksaltirish bugungi kunda milliy taraqqiyotning asosiy sharti va mezoniga aylanmoqda. Chunki intellektual jihatdan qoloq xalq hech qachon rivojlanmaydi. Dunyodagi taraqqiy topgan mamlakatlar eksport qiladigan mahsulotlarining ko'pchiligi intellektual mulk hisoblanadi. Odamning intellekti ancha murakkab tuzilishga ega bo'ladi va faqat ko'plab fikrlash turlarini emas, balki har xil intellektual operatsiyalar, malaka va ko'nikmalarni o'z ichiga oladi. Intellekt individning ma'lum darajada mustahkam, barqaror aqliy qobiliyatlari tuzilishidan iboratdir.

Emotsional intellekt tushunchasi shaxsning yuqori darajada rivojlangan o'z his-tuyg'ularini va boshqa odamlarning his-tuyg'ularini tushunish, ularni boshqarish qobiliyati hisoblanadi. Emotsional intellekt zamonaviy psixologiyada jadal rivojlanayotgan tadqiqot sohaslaridan biridir. Emotsional intellekt- bu hissiyotlarni anglash, boshqa odamlarning va ularning shaxsiy maqsadlari, g'ayrati va istaklarini, anglash qobiliyati, shuningdek amaliy muammolarni hal qilish uchun ularning his-tuyg'ulari va boshqa odamlarning his-tuyg'ularini boshqarish tushuniladi.

O'zining his-tuyg'ularini boshqarmasdan, inson o'z kasbiy faoliyatida va shaxsiy hayotida muvaffaqiyatga erisha olmaydi, chunki umumiy muammolarni muvaffaqiyatli hal qilish hissiyotlarini anglash bilan bog'liq. Bu borada ko'plab tadqiqotlar amalga oshirilgan, jumladan: A. K. Kravtsova hissiy aql va jamoadagi yetakchilik masalalarini ko'rib chiqadi.

T.I. Solodkova o'qituvchilar ishida intellektning resurs imkoniyatlarini tahlil qiladi, K.S. Kuznetsova, I.N. Meshcheryakova va boshqalar turli yoshdagi odamlarning emotsional intellektning dolzarb muammolarini o'rganadilar. Emotsional intellekt, boshqa narsalar qatori chuqur hamdardlik, o'zingizni yo'qatmasdan boshqalarga donolik bilan rahbarlik qilish va ularga ergashish boshqalarning chegaralarini hurmat qilish va o'z iste'dodlarini rivojlantirish va qo'llab- quvvatlash kabi qobiliyatlarni o'z ichiga oladi. Intellekt inson aqliy faoliyatining, aql-zakovatini, ongli hatti-harakatining yuksak shakli hisoblanadi. Intellekt tevarak-atrofdi, ijtimoiy muhitni hamda voqelikni bilish quroli, shuningdek, insonning keng ko'lamdagi faoliyatini oqilona amalga oshirishning asosiy sharti sanaladi.

Ilm fandagi an'analar shundayki, aql va idrok masalasi, odamning intellektiga bog'liq sifatlar juda ko'plab tadqiqotlar ob'ekti bo'lgan. Olimlar qobiliyatlarining rivojlanish mexanizmlari, ularning psixologik tarkibi va tizimini aniqlashga, ishonchli metodikalar yaratib, har bir kishining aql sifatiga aloqador bo'lgan ko'rsatkichni o'lchashga uringanlar. Ko'pchilik olimlar odam intellektida uning verbal, miqdoriy, fazoviy ko'rsatkichlarini aniqlab, ularga yana mantiq, xotira va xayol jarayonlari bilan bog'laydilar. Qobiliyatlar ijtimoiy xarakterga ega bo'lib, unga va intellektga bevosita tashqi muhit, undagi insoniy munosabatlar, yashash davri ta'sir ko'rsatadi. Oila muhitining aql o'sishiga ta'sirini hech kim inkor etmaydi. O'sib kelayotgan yosh avlodda ijodiy faollikni va uning negizida yotuvchi ijodiy qobiliyatni shakllantirish respublika maktablari oldida turgan muhim vazifalardan biridir. Chunki "hozirgi maktabning asosiy vazifasi ta'lim metodlarini, o'quvchilarning fikrlashlarini taraqqiy ettirish metodlarini takomillashtirishdir".Maktab o'quvchilarida emotsional intellektni shakllantirish masalasida avvalo ularning aqliy faoliyatni tarbiyalaydigan, uning mahsuldorligini oshiradigan, ijodiy xislatlarni rivojlantiradigan an'anaviy metodlar sarasiga quyidagilarni kiritish mumkin:

1. Maktablarda fanlardan ilmiy to'garaklar;
2. O'rta maxsus va oliy o'quv yurtlarida o'quvchilarning ilmiy jamiyatlari;
3. O'quvchilar va o'quvchilarning har xil doirada o'tadigan olimpiadalari;

Bugungi kunda emotsional intellekt tushunchasini mahalliy tadqiqotlarda nazariy va amaliy jihatdan o'rganishga ehtiyoj yuqori sanaladi. Albatta, hissiy intellekt shaxsda ijtimoiy va biologik ehtiyojlarni amalga oshirishda sezilarli ta'sir ko'rsatadi; kasbiy qiziqishlarda nazariy, amaliy va kasbiy tayyorgarlik shular jumlasindandir. Ushbu intellektning rivojlanishi

va shakllanishi shaxsda muhim omil sifatida qaraladi. Tom ma'noga ko'ra, emotsional intellekt tushunchasi emotsional kompetentlik bilan o'zaro bog'liq bo'lib, bir xil mazmunga ega sanaladi. "Emotsional kompetensiya" buinson tomonidan o'zining va boshqalarning his-tuyg'ularini tushunish va baxolashdagi barcha bilim va ko'nikmalari hamda malakalaridir. Masalan, tanish qobiliyati o'zga insonning xissiyotlarini anglash va o'zgalarni ruhlantirish, ularga ta'sir etish qobiliyatini rivojlantirish imkoniyatini beradi. Shunga mos tarzda, o'z emotsiyalarini yaxshi boshqarishga qodir insonlar, turli xil stress vaziyatlarida chidamli va ishlash qobiliyatiga ega sanaladi.

Emotsional intellekt bu barchamizda yashiringan hissiyotlarimiz bo'lishi ham ehtimol, aytaylikki, o'smirning hissiyotlari bilan xech kim qiziqmadi, u esa olamga jar soldi; menga e'tibor kerak, menga yordam kerak, lekin xech kim uni eshitmadi va oqibatda uning hissiyotlari javobsiz qoldi. Oqibat unda hissiy intellekt borgan sari pasayib biror-bir faoliyatga bundan buyon hissiyotini ishlatmaslikka qaror qildi. Natijada biorobotga aylana boshladi, shuning uchun ham jamiyatda emotsionla intellktning nechog'li muhim ekanligini barchamiz tushunshimiz va anglab olishimiz darkor. Zeroki, davlatimiz tomonidan yaratilayotgan imkoniyatlar ayni vaqtda yoshlarda aqliy va hissiy tomonlarini yutuqlarini olib chiqib berishi mumkin. Bu esa yangidan-yangi fikrlarni va innovatsiyalarni beradi.

Xulosa qilib aytganda, emotsional intellekt tushunchasi juda ham keng ma'noga ega hisoblanadi va bu intellektni rivojlantirish bizning o'zimizga bog'liqdir. Maktab yoshidagi bolalarda bu intellektni rivojlantirish uchun esa uni maktab psixologlari tomonidan har xil metodlar, suhbatlar orqali bilib olish mumkundir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Drigas AS, Papoutsi C. A new layered model on emotional intelligence. Behav Sci (Basel). 2018;
2. Отамурастов Р.У., Ўқувчиларда касбий мотивациялар шаклланишининг психологик омиллари. Ўзбекистонда психологияни ривожлантириш муаммолари: назария ва амалиёт уйғундиги. 2021., - 282 б.
3. В.М.Каримова, Р.И.Суннатова, Р.Н.Тожибоева. Мустақил фикрлаш. "Шарк" Т: 2000, 50-бет.
4. Egamberdiyev, O. A. O., Turdaliyev, A. Y. O., & Maxamadjonov, J. Z. O. (2021). Kasbiy kompetentlikni shakllantirishning pedagogik asoslari. Science and Education, 2(11), 985-991.
5. Zarnigor, R. A. Q., Egamberdiyev, O. A. O. G. L., & Sotvoldiyeva, O. M. R. Q. (2021). Pedagogik kompetentlikning: nazariy va amaliy tahlili. Science and Education, 2(9), 309-314.
6. Egamberdiyev, O. A. O., Sotvoldiyeva, O. M. Q., & Turdaliyev, A. Y. O. (2021). PEDAGOGIK MAHORATNING MUAMMOLI O'ZLASHTIRISH YO'LLARI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1(10), 535-542.
7. Yusufovich, A. A., & O'G'Li, E. O. A. (2022). BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIGINI

TAKOMILLASHTIRISHNING PEDAGOIK ASOSLARI. Science and innovation, 1(B3), 40-46.

8. Alisher o'g'li, E. O. (2022). O 'ZBEKISTONDA MADANIYAT VA SAN'AT TARIXI MASALALARI. Journal of new century innovations, 14(3), 33-36.

9. Alisher o'g'li, E. O. (2022). O'QUVCHILARNI TANQIDIY FIKRLASHGA O'RGATISH DOLZARB PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA. Journal of new century innovations, 4(1), 52-59.

10. Alisher o'g'li, Y. O. (2022). IJTIMOY MUHITNING SHAXS RIVOJLANISHIGA TA'SIRI. PEDAGOGS jurnali, 18(1), 220-225.

11. Yusufovich, A. A. (2020). ISSUES OF FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE, WHICH IS AN INTEGRAL PART OF PROFESSIONAL-PEDAGOGICAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS IN THE EDUCATIONAL PROCESS. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 8(7).

12. Tojimamatov, J., & Egamberdiyev, O. (2022). THE IMPORTANCE OF PHYSICAL EDUCATION IN THE FORMATION OF PSYCHOLOGICAL HEALTH OF A PERSON.

13. Egamberdiyev, O., Kholdarova, Z., & Khusanova, M. (2022). THE ORDER OF THE APPEARANCE OF THE PEOPLE'S DIPLOMACY OF THE GREAT SILK ROAD COUNTRIES.

14. ugli Egamberdiyev, O. A., ugli Maxamadjonov, J. Z., & kizi Sobirova, A. M. (2022). NEED TO FORM CREATIVE COMPETENCE IN EDUCATORS. Educational Research in Universal Sciences, 1(3), 162-165.

15. ugli Egamberdiyev, O. A., ugli Maxamadjonov, J. Z., & kizi Sobirova, A. M. (2022). USE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE EDUCATIONAL ACTIVITY OF EDUCATIONAL ORGANIZATIONS. Educational Research in Universal Sciences, 1(3), 166-169.

16. ugli Egamberdiyev, O. A., ugli Maxamadjonov, J. Z., & kizi Sobirova, A. M. (2022). DIFFERENT APPROACHES TO THE DEVELOPMENT OF CHILDREN'S SPEECH. Educational Research in Universal Sciences, 1(3), 158-161.

17. Oyatillokh Alishero'g'li, E. (2022). Ways and Methods of Formation of Communicative Competence in Future Teachers. EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION, 2(4), 63-65.

18. Oyatillokh Alishero'g'li, E. (2022). Ways and Methods of Formation of Communicative Competence in Future Teachers. EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION, 2(4), 63-65.

19. Iqboljon O'g'li, T. J., & Alisher o'g'li, E. O. (2022). THE IMPORTANCE OF PHYSICAL EDUCATION IN THE FORMATION OF PSYCHOLOGICAL HEALTH OF A PERSON. PEDAGOGS jurnali, 9(3), 4-7.

20. Alisher o'g'li, E. O. (2022). Issues of Retraining and Professional Development of Pedagogical Personnel. The Peerian Journal, 5, 192-194.

21. Yusufovich, A. A., & Alisher o'g'li, E. O. (2022). PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL OPPORTUNITIES FOR THE FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE IN FUTURE TEACHERS. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(6), 1157-1161.
22. Alisher o'g'li, E. O., & Zokirjon o'g'li, M. J. (2022). The Role of Psychology in the Treatment of Heart Failure in Humans. *European Multidisciplinary Journal of Modern Science*, 5, 500-502.
23. Ахмедов, А., Эгамбердиев, А., & Сотволдиева, О. (2022). The role of pedagogical technologies in improving the quality of education. *Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollari*, 1(1), 59-60.
24. Alisher o'g'li, Y. O. (2022). IJTIMOIIY MUHITNING SHAXS RIVOJLANISHIGA TA'SIRI. *PEDAGOGS jurnali*, 18(1), 220-225.
25. Yusufovich, A. A. (2022). PEDAGOGICAL ASPECTS OF FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE IN FUTURE TEACHERS. *Science and Innovation*, 1(4), 136-138.
- Zokirjon o'g'li, M. J. (2022). PROFESSIONALISM AS A GENERALIZED TYPICAL MODEL OF A PROFESSIONAL IN THE HIGHER EDUCATION SYSTEM. *Journal of new century innovations*, 11(1), 186-189.

DEVELOPMENT OF INFORMATION COMPETENCE OF FUTURE PRIMARY CLASS TEACHERS THROUGH VIRTUAL TECHNOLOGIES

Suvankulova Aziza Abdurazzaq kizi

Gulistan State University 1st year foundation doctoral student

Annotation: *In the article, a modern educational institution is responsible for the formation of a socially active, positive-thinking person, the development of the skills and competences of students to use the flow of information correctly, the acquisition of innovative technologies, the task of independent learning by deepening and expanding knowledge. The problem of shifting attention from a knowledgeable approach to a competent approach is discussed in the modernization of national education. The concept and brief essence of virtualization of education is revealed.*

Key words: *modern education, virtual education, information technologies, elementary school, computer science course, future elementary school teachers, future professional specialization.*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7796094>

Аннотация: *В статье современное образовательное учреждение несет ответственность за формирование социально активной, позитивно мыслящей личности, развитие умений и компетенций учащихся по правильному использованию информационных потоков, овладение инновационными технологиями, задача самостоятельного обучения путем углубления и расширения знаний. Обсуждается проблема смещения внимания со знающего на компетентный подход в модернизации отечественного образования. Раскрывается понятие и краткая сущность виртуализации образования.*

Ключевые слова: *современное образование, виртуальное образование, информационные технологии, начальная школа, курс информатики, будущие учителя начальных классов, будущая профессиональная специализация.*

In the conditions of the transition to the information society, the non-traditional school model based on education requires the training of personnel based on the social order. In the context of information education, with a sharp increase in the volume of all types of information, each new generation faces new conditions that require different knowledge. Today, as a result of the rapid development of information and communication technologies, new achievements are being made in many fields. In our opinion, the use of ICT for the purpose of improving the education system is also very important. Students live in a "special" field of knowledge created by new communication tools that is much richer and more complex than any traditional method of education. With the emergence of information priorities, virtual education can gradually return to self education. The introduction of

multimedia educational products is carried out not only by educational institutions, therefore, the educational process can be carried out directly outside the social institution, but "with a computer" individually. Virtual education is closely related to distance education, but is not limited to it. It can (and does) occur in the normal face-to-face interactions of teachers, students, and subjects. Distance education technologies make it possible to expand the possibilities of full-time education by increasing the possibility of mutual use of students, teachers, specialists and information complexes located far from each other. The main goal of virtual education, as well as human education in general, is to determine and achieve one's destiny in the real world, including the virtual component. The information society demonstrates the high level of virtualization in the social, economic, and political aspects of society's life, and this indicates the trend of virtualization of the entire society's life. The virtualization of the educational system is based on a technologically informed approach, which consists of virtual information space, virtual educational models, virtual educational technologies, virtual information structures and information effects. These components represent new educational technologies as an integral part of virtuality. Virtual modeling and virtual technologies create new factors for connecting visual images with objective reality, which are characterized by such factors as space scale, time scale, time reversal, modeling of unrealistic situations. The emergence of information models containing large information capacity has created additional opportunities for virtual education. Virtual educational technology is one of the new educational technologies implemented using information and telecommunication technologies in the process of virtual information interaction between the student and the educational resource. The advantages of virtual education are often justified by the possibilities of using multimedia teaching tools. Mediation is the basis of virtual education, and now it is becoming a necessary element of traditional education. The variety of surrounding events and the connections between them can create different structures of images in the mind. Naturally, the methods of reflecting reality should be as polymorphic as possible. Therefore, the complexity of the information effect, that is, if information is mediated, it has such a great impact on the communicator in terms of influencing the information-mental structures in the receiver's mind. Therefore, a modern educational institution has the task of forming a socially active, positive-thinking person, developing the skills and competences of students to use the flow of information correctly, mastering innovative technologies, deepening and expanding knowledge, and learning independently. puts in front of z. The problem of shifting attention from a knowledgeable approach to a competent approach is especially relevant in terms of modernization of national education. Reforms in education, in the strategy of modernization of the content of higher education, the main result of the activity of the educational institution is not only the system of knowledge, skills and qualifications, but also having a set of basic competencies in civil-legal, linguistic, communication, information and other fields. It is clearly defined that he must be a graduate. One of the strategic aspects of the modernization of higher education, which envisages the organization of a new model of the educational process with the use of innovative information technologies in teaching science with elementary school students and in extracurricular

activities in order to increase the effectiveness of the educational process. Informatization of primary education. Informatization of education sets new requirements for the quality of professional expertise of primary school teachers and their level of training. In the context of improving education, the integral indicators of the quality of future teacher training should be considered as professional-specialist competence characterizing the ability to use acquired knowledge and experience in certain situations. The teacher's professional competence includes various structural, including informational parts. It is known that in the conditions of innovative education, the teacher's information skills clearly determine his professional pedagogical competence. The formation of the information skills of the future elementary school teacher implies the development of the main components of his information ability (professionally oriented skills related to the implementation of various information activities) and blocks of special components, this study in their work, they are defined together as special information competence. Regulatory competence. Its content includes mastery of certain normative relations in the field of teacher-learner, teacher-parent, knowledge and skills of using basic documents on children's rights and obligations of adults towards children (Child's Rights Convention, the International Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms, the Constitution of the Republic of Uzbekistan, the Law "On Education"), moral and legal regulations regulating the relationship of man to man, society and nature we include ownership of land, environmental and legal culture. The content of reflective competencies includes: the ability to analyze and evaluate one's own work and the behavior of learners, self-awareness, self-motivation and self-actualization increase It is considered a regulator of personal achievements of the pedagogue, as well as a motivator for professional growth and improvement of pedagogical skills. Reflexive competence is directly integrated with special competences. Special competencies distinguish a primary school teacher from other pedagogues and require additional learning. We defined its content as follows: a) subject competence - preparation for applying knowledge of the scientific foundations of the content of the primary education course, a positive attitude to the subject of study, the necessary volume of special concepts in interaction with the content of the educational material. the skill of conscious acquisition, understanding and systematization of scientific information on science; the ability to adapt the content of the academic subject to the capabilities of learners. b) methodical competence - readiness to plan, select, synthesize and build educational material for the subject, preparation for organizing various forms of training for the subject, preparation for implementation of active approaches to education and primary school students' ability to organize educational work, preparation for the use of innovative teaching technologies, competent use of health technologies of teaching. In such an approach to determining the structure of the primary teacher's competence, it can be used in the development of new educational content and new curricula, programs, writing textbooks, as well as in the development of innovative technologies for the training of future teachers. there is an opportunity to rely on and shorten the adaptation period of a young specialist. Thus, the teacher's information competence begins to serve as a decisive factor in increasing the effectiveness of the educational process in primary school. The scientific basis of the competent approach is given in the

works of O. V. Akulova, Y. S. Zair-Bek, I. A. Zimnyaya, V. A. Kozyrev, A. A. Pinsky, N. F. Radionova, M. V. Rizhakov, A. P. Tryapitsina, I. D. Frumin, A. V. Khutorsky, S. Y. Shishov and others from the scientists of the Commonwealth of Independent States. The problem of the formation or development of the teacher's information competence was considered by many scientists: O. B. Zayseva, N. V. Kisel, A. M. Orobinsky, M. M. Pshukova, O. G. Smolyaninova. G. G. Brusnitsina, T. V. Dobudko, S. A. Zayseva, I. V. Ryakhinova, A. A. Uzdenova and others researches are devoted to the issue of preparing for computer lessons in elementary grades. In them, the issues of using information technologies in the educational process in the teaching of the computer science course in the theory and methodology of primary education or in the training of future primary school teachers were studied. However, special attention was paid to the development of information competence of future primary school teachers. We believe that the primary teacher should perform the following tasks in the development of information competence:

- information skills as one of the most important components of the professional qualification of the future primary school teacher, as well as the information competence of the future primary school teacher organization of goal-oriented processes of improvement;
- development in the field of new information technologies, the expansion of their didactic capabilities and the correct orientation of teachers in the process of primary education.

Thus, we came to the conclusion that it is necessary to form the qualification of the future primary school teacher to use new information technologies correctly in his professional activity. In the process of solving these tasks, approaches to the formation of information competence (management in development) of the future elementary school teacher were developed.

To study the basis of information competence development of the future elementary school teacher: the ideas of humanization and personal development, the concept of developmental and educational teaching, the concept of a personal approach to the organization of the teaching process, pedagogical phenomena and its application. is a systematic approach to learning.

LIST OF USED LITERATURE:

1. Begimkulov U.Sh. Theory and practice of organization and management of informatization of pedagogical educational processes. //Ped. science. doc. diss. - T.: 2007.- 305 p.
2. Zayseva O.B. Formirovanie informatsionnoy kompetentnosti budushchikh uchiteley sredstami innovatsionnyx: Dis. ... candy. ped. nauk/ O.B. Zayseva.- Armavir, 2002.- 169 S.
3. Zimnyaya I.A. Kompetentnost cheloveka – novoe kachestvo rezultatova obrazovaniya/ I.A.Zimnyaya// Problemy kachestva obrazovaniya. Kniga 2. Kompetentnost cheloveka – novoe kachestvo rezultata obrazovaniya: Mat. XIII Vseros. soveshchaniya.- M.: Ufa: Issled. The center is a special problem, 2003. - S. 4-13.
4. Zlotnikova I. Ya. Formirovanie informatsionnoy kompetentnosti budushchego

uchitelya-predmetnika v pedagogicheskom vuze / I. Ya. Zlotnikova// Pedagogical informatics.- 2004.- No. 1.- S. 40-44.

5. Pak N. I. Information approach and electronic means of education: monograph Krasnoyarsk: RIO KGPU, 2013.

6. Deshko I.P. Information construction: Monograph. - M.: MAKS Press, 2016. - 64p. ISBN 978-5-317-05244-7. 3. Tsvetkov V. Ya. Information Constructions // European Journal of Technology and Design, 2014, Vol.(5), No. 3- p147-152 4. Tsvetkov V. Ya. Information interaction // European Researcher. - 2013. - Vol. (62), No. 11-1. - p.2573- 2577 5. Zayseva O.V. Igrovoe incrementnoe obuchenie // Slavyansky forum, 2016. - 3(13). - pp. 105-111.

7. Rosenberg I.N., Svetkov V.Ya. Information situation. // Journal of applied and fundamental research. - 2010. - 12. - pp. 126-127.

AQLI ZAIF O'QUVCHILARNI OILADA TARBIYALASH MUAMMOLARI

Jumaboyev Nurillo Xayrillo 'og'li

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti

Maxsus pedagogika va imklyuziv ta'lim fakulteti

Oligofrenopedagogika mutaxassisligi magistranti

Anotatsiya: Mazkur maqolada aqli zaif o'quvchilarni oilada tarbiyalashda to'sqinlik qiluvchi muammolar, shuningdek ota-onalarning bunday bolalarga bo'lgan e'tibori haqida. Aqli nuqsonga ega bolalari mavjud bo'lgan oilalarning tarbiyaviy, ijtimoiy, ma'naviy hamda axloqiy darajalari haqida batafsil ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: aqli zaif bola, tarbiya, axloq, ota-ona, oila, korreksiya, oila psixologiyasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7796116>

Oilada tarbiyaning ahamiyati juda ham katta o'rin egallaydi. Ota-ona tamonidan berilgan ta'lim-tarbiya asosida bolaning kelajagi shakllanadi. "Yoshlikda berilgan bilim toshga o'yilgan naqsh" deb bejiz aytmagan donishmant xalqimiz. Tarbiya o'chog'i bo'lgan oilada tarbiya to'g'ri berilmas ekan juda ko'plab salbiy oqibatlar yuzaga keladi.

O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vaziri Po'lat Bobojonovning 2021-yil mart oyidagi taqdim etgan xisobotida, O'zbekistonda sodir bo'layotgan qotilliklarning 37 % ni oiladagi nizolar bilan bog'liqligi. Og'ir tan jarohatlarini 14 % ni ham oilada sodir bo'ladi. Natijada O'zbekistonda bo'layotgan qotillik va og'ir tan jarohatlari umumiy holda 51 % ni oilada sodir bo'ladi¹.

Shu bilan birga ixtisoslashtirilgan maktab o'quvchilarining ota-onalarining katta qismi aqli, madaniy, ma'rifiy, moddiy va ma'lumot jihatdan o'rtadan past saviyada xisoblanadi. Ularning aksariyat qismi esa aqli zaiflikka ega. Bundan ko'rinib turibdiki aqli zaif bolalarning ota-onalari eng muhim vazifa xisoblangan tarbiya funksiyasini talab darajasida bajara olmaydi. Oila va oilaviy tarbiya pedagogika fanining muhim muammolaridan hisoblanadi. Milliy istiqloq vazifalaridan biri ham ushbu muammoni har tomonlama va chuqur tadqiq etilishini talab qiladi. Ijtimoiy hayotning barcha sohalarida bo'layotgan o'zgarishlar, oilaga, bola tarbiyasiga bo'lgan munosabatga ham sezilarli darajada ta'sir qilmoqda.

Ayniqsa, milliy mustaqilik sharoitida oiladagi bola tarbiyasiga bo'lgan e'tibor kuchaydi. Chunki jamiyat jismonan baquvvat, axloqan pok, ruhan boy, aqlan yetuk avlodni tarbiyalashdan manfaatdor. Bunday avlod, eng avvalo, ma'naviy-axloqiy jihatdan mustahkam va sog'lom oilada shakllanadi. Oilani rivojlantirish va mustahkamlash uchun qilinadigan g'amxo'rlik kelajak avlod taqdiri bilan bog'liqdir. Har qanday jamiyatda ham buyuk davlatning barpo etilishi yoshlar qanday bo'lishlariga, ularning qanday tarbiya olishlariga bog'liq. Bola tarbiyasi umumdavlat ahamiyatiga molik masala hisoblanib, har qanday jamiyatning oilada

¹ (Gazeta.uz. Po'lat Bobojonov xisobati 2021-yil mart.)

bola tarbiyasiga bo'lgan talabi ortib boradi. Ayni vaqtda davlatning ota-onaning bolalarni tarbiyalashdagi, farzandlarning ota-ona oldidagi mas'uliyatini oshirishdagi roli kuchayadi.

Agar oila bolani uyda qoldirishga qaror qilsa, uning barcha a'zolari uchun bolani jamiyat tomonidan rad etish qiyinchiliklarini doimiy ravishda bartaraf etish bilan bog'liq uzoq muddatli murakkab davr boshlanadi: davlat darajasida og'ir nogironlik darajasi bo'lgan bolani tarbiyalaydigan oilani kompleks qo'llab-quvvatlashning yo'qligi, ta'lim olish va to'liq tibbiy yordam olish imkoniyati yo'qligi, ijtimoiy xizmatlarning etishmasligi ota-ona mehnatini, bu holatda ijtimoiy o'qituvchining vazifalari oilani reabilitatsiya xizmatlarining barcha turlari haqida to'liq ma'lumot bilan ta'minlash va ularni taqdim etadigan mavjud ijtimoiy xizmatlar, muassasalar va mutaxassislarning faoliyatini muvofiqlashtiradi. Bunday oilalarning psixologik yordamga muhtojligi, turli manbalarga ko'ra, faqat 3,5 %, bu bizning jamiyatimiz uchun bunday yordamning odati, tegishli ehtiyojning nomutanosibli, oilaning samimiy hayotiga aralashish qo'rquvi bilan bog'liq emas. Katta muammo-oilalarning reabilitatsiya faoliyati, nogiron bolalar uchun ta'lim muassasalari, shuningdek, ijtimoiy xizmatlar faoliyati to'g'risida xabardorligi pastligi. Nogiron bolasi bo'lgan oilaning juda past va huquqiy mustaqilligi. Ota-onalar tez o'zgarib borayotgan qonunchilikka yomon munosabatda bo'lishadi, ko'pincha ular qanday foyda olishlari mumkinligini bilishmaydi.²

Oilada eng yaxshi va olijanob an'analar ruhida tarbiyalangan bola o'zini anglashga, o'zligini ko'rsatib, o'z shaxsini namoyon etishga harakat qiladi. Uning oldida shafqatsiz taqdiming zarbalariga ma'yuslik bilan bo'ysunib, ulardan orqaga qarab chekinish kerakmi yoki qiyinchiliklarga qarshilik ko'rsatib, uni yengib chiqish, o'z oldiga qo'ygan maqsad yo'lida og'ishmay kurashish va unga erishish sharafligi va olijanoblik degan savol ko'ndalang bo'lib turadi. Xuddi shunda bolada yaxshilikka muhabbat, yomonlikka nisbatan nafrat tug'iladi va hayotining asosiy axloqiy tamoyiliga aylanib qoladi. Ana shunday shaxslarni tarbiyalash, menimcha, oilaviy tarbiyaning bugungi kundagi asosiy vazifasi bo'lib qolmog'i kerak. Bu vazifaga erishish yo'llari, vositalari va usullarini izlab topish muhim pedagogik muammodir.

Shuni alohida ta'kidlab o'tish kerakki bola tarbiyasiga, eng avvalo, ota-onaning shaxsi, hayotiy faoliyatlari, turmush tarzi va hokozalar bilan birgalikda oiladagi ma'naviy-axloqiy muhit ham katta ta'sir etadi. Oilaviy muhit qanday bo'lsa, bolalar xuddi shu muhit ta'sirida ulg'ayadilar, umuman, har qanday oilaning mustahkamligi, oilaviy tarbiyaning ta'sirchanligi va samaradorligi ko'p jihatdan oilada qaror topgan er-xotin o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning xarakteriga, ma'naviy-axloqiy. iqlimga bog'liq.

Yuqoridagi mulohazalarimizdan kelib chiqib, ruhshunos olim G'.B.Shoumarov o'zining tahriri ostida nashr etilgan « Oila psixologiyasi » kitobida oila va oilaviy munosabatlar, oilaviy nizolar, oilalarning ajralish sabablarini tahlil qilgan ekan, uning asosiy sabablari oilada o'zaro munosabatning barqaror emasligi, er-xotinning eng nozik yaqin munosabati haqida tushunchaga, bilimga ega emasligida, degan xulosaga keladi.³

Yoshlarni umuminsoniy va milliy qadriyatlar asosida ma'naviy- axloqiy tarbiyalash bugungi kundagi pedagogika fani oldida turgan dolzarb masaladir. Shu ma'noda O.Musurmonovning

² [Aksenova_L.I.]_Socialnaya_pedagogika_v_specialnom

³ 2. G'.B.Shoumarovning tahriri ostida " Oila psixologiyasi" 2010.

tadqiqoti katta e'tiborga molik. Olima yuqori sinf o'quvchilari ma'naviy madaniyatini shakllantirish borasidagi qator pedagogik muammolarni yechishga harakat qiladi.

«Bizning nazarimizda, — deb ta'kidlaydi O.Musurmonova,— shaxsning ichki ma'naviy dunyosi ma'naviy qiziqish, ma'naviy faoliyat va ma'naviy qadriyat kabi asosiy belgilar tizimidan iboratdir».

Haqiqatan ham, tadqiqotchi qayd etgani kabi, shaxsning ma'naviy- axloqiy qarashlari, tasavvurlari fan, adabiyot, san'at, maorif, din kabi vositalar orqali tarbiyalanadi. Zero, shu tarbiyaviy vositalar yordamida insonda ma'naviy-axloqiy ehtiyojlar tug'iladi va bevosita unga intilish asosida ma'lum maqsadlar, intilishlar yuzaga keladi.

Oilaviy tarbiyaga olim M.Inomova quyidagicha ta'rif berish mumkin, deb hisoblaydi: «Oilaviy tarbiya shunday pedagogik tushuncha bo'lib, u ota-onalarning o'z hayotiy faoliyatlari, turmush tarzlari, an'analar yordamida bola shaxsiga siyosiy, huquqiy, axloqiy, estetik, diniy qarashlar, g'oyalar, tasavurlarni shakllantirishni nazarda tutib, bir maqsadga qaratilgan holda muntazam olib boriladigan izchil ma'naviy ta'sir o'tkazish jarayonini ifodalaydi».

L.Nurmuhamedova aqli zaif o'quvchilarni oilada tarbiyalashning korreksion pedagogik jihatlarni o'zining tadqiqot ishlarida yoritib berar ekan, ota-onalarning pedagogik savodxonligini oshirish va oila madaniyatini shakllantirish muammolarini hal etgan taqdirdagina kutilgan natijalarga erishish mumkinligini ilmiy asoslab bergan. Aqli zaif bolalar ota-onalari, mahalla, jamoatchilik hamkorligidagina ta'lim-tarbiya ishlari o'z samarasini beradi degan fikrlarga men ham qo'shilaman.

Ota-onalarning bolalarga bo'lgan munosabati bolaga nisbatan turli-tuman his-tuyg'ular tizimi, uning xarakterini tushunish, butun shaxsiyat va umuman harakatlardir. Oilaning psixologik muhitini o'rganish bolani tarbiyalashning turini, shuningdek, muayyan ta'lim modellarining aqliy va shaxsiy shakllanishiga ta'sirini prognoz qilish imkoniyatini aniqlash imkonini beradi, bu esa kelajakda bunday bolani oilada ham, jamiyatda ham moslashishda juda muhim rol o'ynaydi. Ota-onalarning aqliy zaif bolalarni tarbiyalash jarayonlarining asosiy qonunlarini bilishlarini bilmasligi yoki istamasligi kelajakda sotsializmning buzilishiga, aqliy holatning noqulayligiga olib keladi va bunday bolalarda shaxsning rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shunday ekan defektologlar va pedagog-psixologlar oldiga mashaqqatli yo'l qo'yiladi. Zero jamiyatda har bir shaxsning o'z o'rnini va mavqeyi mavjud. Aqli zaif bolalarni huddi shu mavqeyi va o'rnini topishida pedagoglar hamda ota-onalar o'rtasida bevosita hamkorlik va hamjihatlikda ishlamoq'iz lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Aksyonova A.K. (Metodika obucheniya russkomu vspomogatelnoy shkole.) gumanitar sent vlados 2004.
2. G'.B.Shoumarovning tahriri ostida " Oila psixologiyasi" 2010.
3. Pulatova F.M. Oligolienopedagogika.T, 2006.
4. Rahmanova V,S.MaHSus pedagogika.T.2005.
5. I.V.Dubrovina. A.G.Ruzskaya tarixi osida "Psixicheskaya razvitiye vospitannikov detskogo doma" M.Prosversheniye. 1990 yil.
6. Tsabibin S.A. Maktab va oilaning o'zaro ta'siri (pedagogik universal ta'lim) "O'qituvchi" nashriyoti, Volglgrad, 2004 yil.

**TAQSIMLOVCHI ELEKTR TARMOQLARIDA ELEKTR ENERGIYA
ISROFLARINI GIBRID SUN'IY NEYRON TARMOQLAR ASOSIDA BAXOLASH**

Dolimov M.M magistrant (ToshDTU)
E-mail: : dolimovmarufjon97@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada muallif taqsimlovchi elektr tarmoqlarida elektr energiya isroflarini gibrid sun'iy neyron tarmoqlar asosida baxolash bo'yicha olib borgan imperik tadqiqot metodlarini tavsiflaydi. Bir necha baholash usullarini keltirish orqali ularni taqqoslab, umumiy xulosalaydi.

Kalit so'zlar: Gibrid sun'iy neyron, Texnik yo'qotishlar, elektr energiyasi, iste'molchilar, aqlli hisoblagichlar, in'duksiya modeli, transformatsiya

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7796124>

**ESTIMATION OF ELECTRICAL ENERGY LOSSES IN DISTRIBUTION
NETWORKS BASED ON HYBRID ARTIFICIAL NEURAL NETWORKS**

**ОЦЕНКА ПОТЕРЬ ЭЛЕКТРОЭНЕРГИИ В РАСПРЕДЕЛИТЕЛЬНЫХ
СЕТЯХ НА ОСНОВЕ ГИБРИДНЫХ ИСКУССТВЕННЫХ НЕЙРОННЫХ СЕТЕЙ**

Annotation: In this article, the author describes the empirical research methods carried out by hybrid artificial neural networks for the evaluation of electricity losses in distribution networks. By citing several assessment methods, he compares them and makes a general conclusion.

Keywords: Hybrid artificial neuron, Technical losses, electricity, consumers, smart meters, induction model, transformation

Аннотация

В данной статье автор описывает эмпирические методы исследования, проведенные гибридными искусственными нейронными сетями для оценки потерь электроэнергии в распределительных сетях. Приводя несколько методов оценки, он сравнивает их и делает общий вывод.

Ключевые слова: Гибридный искусственный нейрон, Технические потери, электроэнергия, потребители, интеллектуальные счетчики, индукционная модель, преобразование

Kirish. Energiya tizimining yo'qotishlari tizimga kiritilgan elektr energiyasi iste'molchilarga hisoblangan energiya o'rtasidagi farq sifatida aniqlanadi. Energiya yo'qotishlarini texnik va texnik bo'lmagan deb tasniflash mumkin. Texnik yo'qotishlar (TY) elektr energiyasini tashish jarayoniga xosdir. Texnik bo'lmagan yo'qotishlar (TBY), aksincha yetkazib berilgan energiyaga to'g'ri keladi, lekin o'lchash xatolari, firibgarlik yoki o'g'irlik tufayli hisoblanmaydi. Energiya yo'qotishlari kommunal xizmatlarning daromadlariga,

energiya sifatiga va elektr energiyasi tariflariga ta'sir qiluvchi omillardan eng muhimlari hisoblanadi.

Metodlar. TBY hozirda tartibsiz iste'molning oldini olish, aniqlash va tuzatish orqali yumshatiladi. Eng zamonaviy yechimlar TBYni mashinani o'rganish va anomalialarni aniqlash usullari [1] orqali aniqlaydi. Ushbu yechimlar tadqiqot jarayonida iste'molchilarni tasniflash usullari (ITU) deb nomlanadi. ITU ma'lumotlarga asoslangan holda, qo'llab-quvvatlovchi vektor mashinalari, ekstremal o'rganish mashinalari, loyqa tasnif, qoidalar induksiya modellari, optimal yo'l o'rmoni, nazariy xulosaga asoslangan modellar, statistik asoslangan usullar, Markov zanjirlari, Petri Nets [2], nazoratsiz va nazorat ostida o'rganish, to'liq paketli transformatsiyaga asoslangan va A. yulduzli algoritmlar [3]. Nazoratsiz o'rganish usullari sifatida, shuningdek, nazoratsiz optimal yo'l o'rmonidan, qisqa muddatli naqshlardan va maksimal axborot koeffitsienti, tezkor qidirish va topish kabi usullarni birlashtirgan ma'lumotlarga asoslangan tizimdan foydalanish ka'bilar kiradi.

TBY ni fizikaviy modelga asoslangan yechimlar hamda, quvvat tizimining holatini baholash (QTHB) yechimlari [3] orqali yana qo'shimcha baholash mumkin. Bunday yondashuvni hisobga olgan holda, TBY har bir avtobusda o'lchangan va taxmin qilingan quvvat in'yektsiyalari o'rtasidagi farq bilan baholanadi. TBY ni qo'shimcha xatolik (QH) bilan o'lchovlar sifatida modellashtirish mumkin, ular statistik jihatdan katta xatolarga ega o'lchovlar sifatida aniqlanadi va QTHB jarayonida baholanadi [4]. Smart Gibril texnologiyalari yanada qulay bo'lganligi uchun elektromexanik hisoblagichlar asta-sekin aqlli hisoblagichlarga almashtirilmoqda. DSda o'lchovlarning ko'payishi tizim holatini aniq baholash imkonini beradi, aqlli hisoblagichlar tomonidan taqdim etilgan ma'lumotlar esa ITU uchun qo'shimcha ma'lumot bo'ladi. Boshqa tomondan, aqlli hisoblagichlarda soxta ma'lumotlarni kiritish kabi kiberhujumlar amalga oshirilishi ehtimoli ancha quyi darajada.

Natijalar. Ma'lumotlarga asoslangan yechimlar tarmoqning vaqtinchalik xususiyatlarini modellashtirishga qodir bo'lsa-da, kvazistatik fizikaga asoslangan modellar fazoviy xususiyatlarni modellashtirishga qodir [5]. QTHB va ITU aqlli tarmoq ishlashida asosiy qo'shimcha vositalar bo'lib, yanada mustahkamroq TBY baholash tizimini yaratishi mumkin. Fizika modeliga asoslangan quvvat tizimining holatini baholash ITU ni yaxshilash uchun ishlatilgan.

TBY ni baholash uchun gibril ma'lumotlarga asoslangan fizika modeliga kelsak, yaqinda taqdim etilgan strategiyalar shuni ko'rsatadiki, ularda birinchi navbatda TBY fizika modeliga asoslangan analitik testlar orqali aniqlanadi, so'ngra shubhali iste'molchilar ITU tomonidan yuzalanadi. Mualliflarning oldingi ishlarida TBY ni aniqlash va baholash uchun fizika modeliga asoslangan analitik testlardan foydalanilgan. Analitik testlar orqali barcha TBY lar aniqlanmaganligi sababli TBYni aniqlashni yaxshilash uchun keyingi ITU tahlili qo'llaniladi. Oldin taqdim etilgan gibril yechimlarda o'lchovlar o'rta kuchlanishli (MV) avtobuslarga o'rnatiladi deb taxmin qilingan. Biroq, real hayotda aqlli hisoblagichlar asosan past kuchlanishli iste'molchilarga ajratiladi [6]. Bundan tashqari, real hayotda qo'llanilishiga xalaqit beradigan kam o'lchov ortiqcha bo'lgan tizim sohalarida QH tahlilini yaxshilash uchun hech qanday model taqdim etilmagan.

Umumiy xulosalar shuni ko'rsatadiki, taqsimlovchi elektr tarmoqlarida elektr energiya isroflarini gibrid sun'iy neyron tarmoqlar asosida baxolash qolgan o'lchov va hisoblagichlardan ko'ra samaradorligi hamda, aniqligi bilan ajralib turadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Gracheva EI, Safin AR, Sadykov RR. Application of an analytical method for calculating the reliability of elements of power supply systems based on probabilistic models. Reliability and Safety of Energy. 2017; p-48-52.
2. Shtremberg TK, Belozerova NA, Gartmanova IS. Estimation of the contact resistance using gamma distribution. Questions of radio electronics. Wired communication technology. 1966 p 102-117.
3. Shevchenko VV, Gracheva EI. Determination of the resistance of contact connections of low voltage switching devices. Promyshlennaya energetika. 2002;
4. Herzbach IB, Kordonsky H.B. Failure Models. M : Soviet Radio, 1966. P-140
5. Kolemaev VA, Kalinina VN. Theory of Probability and Mathematical Statistics. 2nd ed. M.: UNITY-DANA, 2003. P-289
6. Fedorov OV, Sarvarov A.S., Petushkov M.Yu. Electromagnetic compatibility of starting devices for AC electric drives with a power supply network. Scientific works of Vinnitsa National Technical University. 2015.

FIZIKA FANINI O'QITISHDA IJODIY INTELEKTUAL YONDASHUV

Shayzakova Hilola

GulDU tayanch doktoranti

Annotatsiya: Fizika fani ijodkorlik, kreativlik hamda intellektual qobiliyatlarni talab etadi. Dars jarayonida ushbu malakalarni qo'llash o'quvchi-talabalarning bilim darajasiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ushbu maqolada fizika darslarida masalalar yechishda yuqorida qayd etilgan qobiliyatlarni rivojlantirish masalalari muhokama etiladi.

Kalit so'zlar: fizika, tajriba, o'quvchilarning ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7796130>

KIRISH

Umumta'lim va o'rta maxsus ta'lim tizimida fizika fanining umumta'limpredmetlari qatorida o'qitilishi o'quvchilarning zamonaviy ilg'or texnika va fan yutuqlarini tushunishlarida va ularning umumiy dunyoqarashini shakllanishida muhim o'rin tutadi. Yaqin vaqtlarga qadar fizika fanini o'qitish o'quvchilarga fizika asoslarini chuqur o'rgatishdangina iborat bo'lib kelgan. Endilikda mazkur vazifalar bilan bir qatorda fizika fanini o'qitish orqali o'quvchilarni so'ngi fan-texnika yutuqlaridan xabardor qilish va ularda nazariy bilimlarini amalda qo'llay olish, ijodiy izlanish kabi ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish hamda globallashtirish jarayonida insoniyat oldiga qo'shimcha vazifalar ko'ndalang qilib qo'yilmoqda. Bunday vazifani bajarish uchun o'quvchilarning ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish va tarbiyalash jarayoni bevosita fanlarni o'qitish jarayonida amalga oshirilishi maqsadga muvofiqdir.

ADABIYOTLAR SHARHI

Fizika fani o'qitilishini maktabdan boshlab tahlil etadigan bo'lsak, unda bir qancha nomutanosiblikni kuzatamiz. Maktablarda fizika fanini o'qitilishida:

*Birinchi*dan – maktab o'quv dasturida amaliy masalalar ustida ishlashga ajratilgan vaqt kam ekanligi sabab, o'quvchilarda real voqelikni to'liq anglashgaimkon bo'lmaydi.

*Ikkinchi*dan – fizika fanining o'qitish metodikasi eskicha usulda davom etayotganligi tufayli o'quvchi yoshlar orasida fanga bo'lgan qiziqish sustligi, ilmga bo'lgan intilish pasayganligini ko'rish mumkin.

*Uchinchi*dan – fan - texnika taraqqiyoti davrida maktab o'quv dasturida fizika faniga ajratilgan yuklama tobora kamayib bormoqda [2].

Hozirgi vaqtda aksariyat o'quvchilarda abstrakt fikrlash, voqea va hodisanitasavvur etish, qo'yilgan masalani yecha olish qobiliyatlari yetarli darajada deb bo'lmaydi. Fizika fani ularning ko'z o'ngidagi voqelik va hodisalarni o'rgansada, bu fan o'quvchilar uchun o'zlashtirilishi qiyin fanlar qatoriga kirib qolgan.

Fizika o'qitishda asosan nazariy va amaliy dars shakllaridan foydalaniladi. Amaliy darslar ichida fizikadan masalalar yechish darsining o'rni va ahamiyati salmoqlidir. Masala yechish jarayonida o'quvchilarga bilimberish bilan birga o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, olgan nazariy bilimlarini mustahkamlash va ularni amaliyotda qo'llay olish

ko'nikmalarini shakllantirish hamda o'quvchilarga ilmiy asoslangan tarbiya berish kabi muhim vazifalar hal qilinadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib aytishimiz mumkinki, fizika fanini o'qitishda pedagoglar quyidagi asosiy maqsadlarga erisha olishlari kerak [3]:

- o'qitish jarayonida o'quvchilarni kelajakdagi o'z kasbini aniqlashlariga va unga tayyorlanishlariga ilmiy va uslubiy asosli imkoniyatlar yaratish;

- o'quvchilarning layoqatlarini to'g'ri baholash, ijodkorlik qobiliyatlarini aniqlash, shakllantirish va rivojlantirish;

- o'qitish jarayoniga uzluksiz ijodiy yondashish, uning yangi shakllari va usullarini yaratish hamda ta'limga joriy etish.

Yuqoridagi maqsadlarga erishish uchun kelajakda pedagog bo'lib yetishuvchi, oliy ta'limdagi bakalavrlarni tayyorlashda fanlar integratsiyasini o'zida mujassamlashtirgan qo'shimcha bilimlar o'rgatilishi lozim. Maktabda o'tkazilgan tajriba va kuzatishlar shuni ko'rsatdiki, tabiat hodisalarini o'rganish jarayonida, voqelikni animatsion ko'rib, ulardagi voqea parametrlarni o'zgartirilganda hodisada qanday o'zgarishlar yuz berishini kuzatish o'quvchilardafizika faniga nisbatan katta qiziqish uyg'otdi.

Shuningdek ko'p yillik tajriba va kuzatishlar davomida maktab, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari o'quvchilarining masalalar yechishga qiziqishini, ularning ijodiy faoliyatini o'rganish, malakali o'qituvchilar bilan o'tkazilgan suhbatlar, so'rovnomalar, ilmiy-metodik konferensiyalar xulosalari hamda o'tkazilgan nazariy pedagogik tadqiqot natijalariga asosan quyidagi umumiy hal etilishi lozim bo'lgan muammolar mavjudligini ta'kidlash mumkin [4]:

1. O'qituvchilarning shaxsiy xarakterlari va psixologiyalarining o'qitish jarayoniga ta'sir ko'rsatishi va ayrim hollarda salbiy ahamiyatga ega bo'lish holatlarining mavjudligi;

2. O'quvchilarning ayrim fizik tajriba jarayonini texnik jihatidan to'la kuzata olmasligi va oqibatda hodisalarni to'g'ri tahlil eta olmaslik holatlarining mavjudligi;

3. Masala yechish jarayonida o'quvchilar yondashgan variantlarining (yo'llarini) to'g'ri yoki noto'g'riligini bilishga qiynalishi yoki kechikib bilishi va oqibatda mazkur masalaga keragidan ortiqcha vaqt sarflash holatining mavjudligi;

4. Masala yechishni o'rgatish jarayonida misol tariqasida asosan o'rtacha og'irlikdagi masalalar ko'rsatiladi. Bu esa kam unumli va kam samarali usul bo'lib, o'quvchilarda ko'proq masalaga rasmiy (formalizm) jihatidan qarashni shakllantirishi;

5. Atrofdagi real muhit bilan bog'liq va ayniqsa ijodiy xarakterdagi masalalarning kamligi, yohud o'qituvchilarda bunday masalalar tuzish, ularni yechish hamda ulardan darsda foydalanish ko'nikmalarining yetishmasligi;

6. Fizika o'qitishda qo'llanilishi mumkin bo'lgan va ayniqsa o'quvchilarning ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan yangi pedagogik texnologiyalarning tizimli tarzda tahlil etilmaganligi.

O'quvchilarda ijodkorlik qobiliyatlarining rivojlanishi va shakllanishini boshqarish tizimi hamda ketma-ketligi aniq bir fan uchun pedagogika nazariyasida berilmaydi. Ammo,

fizika fanini o'qitishda shundayusul qo'llashimiz mumkinki, bu usulda har bir fizika fani o'qituvchisi o'z ustidaishlashi tufayli masalaga formalizm jihatidan qarashni rad etishga majbur bo'lib, yuqori natijaga erishish uchun mustaqil fikrlashni, ilmiy dunyoqarashni rivojlantiruvchi, ilmiy izlantiruvchi va ijodiy yondashuvni talab etuvchi integratsion usullardan foydalanishga majbur bo'lishi lozim.

Aytib o'tilgan fikrlardan kelib chiqib, o'quvchilarning ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirishga alohida e'tibor berish muhimligini ta'kidlash mumkin. Shu maqsadda kompyuter yordamida fizika masalalarini yechishga etibor qaratilib, quyidagi xulosalarga kelindi:

Masalaning fizik tushunchalarni shakllantirishdagi o'rniga ko'ra [5]

- 1.fizik tushunchani aniqlashtiruvchi masala,
2. tushuncha hajmini va real mohiyatini aniqlashtiruvchi masala,
3. tushunchani miqdoriy yoki sifatiy jihatidan differensirolovchi masala, 4.yangi tushuncha hosil qiluvchi va mustahkamlovchi masala,
5. tushunchalarni tizimlashtiruvchi va o'quvchilarga tushunchalarni klassifikatsiyalashga o'rgatuvchi masala,
6. fizik tushunchalarni turli holatlarda qo'llashni o'rgatuvchi masalalarga bo'linadi.

XULOSA VA MUNOZARA

Oliy ta'lim muassasalarida yuqorida ko'rib o'tilgan fikrlarni, muammolarni hal etish yo'lida olib borilgan izlanish, tadqiqotlar, kafedra mutaxassislari, talabalar bilan birga ishlash natijasida ko'plab EHM dasturlari yaratilib, o'qitish jarayoniga tadbiiq etildi. Natijada talabalardagi fizik masalaga nisbatan formal yondashuvlar kamayib, ijodiy fikrlash qirralari namoyon bo'ldi. Aynan shu izlanishlar hamda tadqiqotlar umumta'lim maktablarida ham qo'llanilib, EHM dasturlaridan foydalanilgan holda fizik masalalarni yechishda maxsus dastur ishlab chiqilsa, o'quvchi yoshlar orasida fizika faniga bo'lgan qiziqish va intilishda ijobiy natijalarga erishgan bo'lar edik.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. G.Ye. Karlibayeva.Fizika o'qitish metodikasi fanining samaradorligini oshirish yo'llari,2014, Fan va texnologiya.
  2. Krainova E.E. Fizika darslarida talabalarning ijodiy tugunlarini rivojlantirish Qozon, Yosh olim № 2 (188) 2018 yil yanvar.
  3. Utemov V. V., Zinovkina M. M., Gorev P. M. Ijod pedagogikasi: Ilmiy ijodning amaliy kursi: Darslik. – Kirov: ANOO "Mintaqalararo CITO", 2013 yil.
  4. Utemov V.V. O'quvchilarda ijodkorlikni rivojlantirish metodikasi // Konsepsiya.–2012.–No1 (yanvar).–ART 1202. reg. El No FS 77-49965. – ISSN 2304-120X.
- Buxvalov V. A. Talabalarning ijodkorlik va hamkorlik jarayonida rivojlanishi.-M .:2018

INSON XOTIRASI VA UNI YAXSHILASHNING BIOLOGIK TOMONLARI

Anorboyev Hayitboy Eshboy o'g'li

UzMU Psixologiya yo'nalishi

2-bosqich magistranti

Annotatsiya: *Maqola turli xil oziq-ovqat va kimyoviy moddalarning xotiraga ta'siriga bag'ishlangan. Miyadagi energiya almashinuvi, xotira turlari va uni yaxshilash usullari, xotiraga faol ta'sir ko'rsatadigan eng keng tarqalgan moddalar qisqacha tasvirlangan.*

Kalit so'zlar: *xotira; moddalar; ta'sir; takomillashtirish; harakat.*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7796138>

Annotation: *the article focuses on the effects of various foods and chemicals on memory. Energy metabolism in the brain, types of memory and ways to improve it, the most common substances that actively affect memory, are briefly described.*

Keywords: *memory; substances; effect; improvement; action.*

Inson miyasi (tana vaznining atigi 2 foizini tashkil qiladi) tanadan olingan kislorodning 1/5 qismini iste'mol qiladi. Miyadagi asosiy energiya iste'molchisi neyronlarning elektr faolligini saqlaydigan ATP fermentidir. Kislorod iste'moli miya yarim korteksining bioelektrik faolligiga to'g'ridan-to'g'ri proporsionaldir va o'rtacha 3-3,5 ml/100 g/min (50 ml/min). Miyaning kislorodga bo'lgan ehtiyoji boshqa organlarga nisbatan juda katta va unda kislorod zaxirasi yo'q. Agar miya qon oqimi 3-8 daqiqa ichida tiklanmasa, u holda ATP zaxiralari tugaydi va neyronlarga doimiy zarar etkaziladi. Uglevodlarning katabolizmi anaerob yoki aerob bo'lishi mumkin bo'lgan glikoliz va glikogenoliz orqali sodir bo'ladi. Anaerob glikoliz sitoplazmada kislorod ishtirokisiz piruvik va sut kislotasiga o'tadi. Anaerob glikoliz natijasida bitta glyukoza molekulasi ikkita ATP molekulasi sintezlanadi. Miyaning energiya ehtiyojining asosiy ulushi kislorod ishtirokida mitoxondriyadagi trikarboksilik kislota siklida (Krebs siklida) glyukoza katabolizmi orqali qondiriladi. Krebs siklida glyukozaning aerob oksidlanishi natijasida 38 ATP molekulasi sintezlanadi. Oqsillarning katabolizmi va ularning gidrolitik parchalanishi lizosomalarda sodir bo'ladi, natijada aminokislotalar hosil bo'ladi. Bundan tashqari, aminokislotalardan aminokislotalar ajralib chiqadi va hujayradan karbamid shaklida chiqariladi va uglerod bo'lagi trikarboksilik kislota siklida metabollanadi. Aminokislotalarning katabolizmi natijasida glyukoza oksidlanishidagi kabi taxminan bir xil miqdordagi ATP olinadi. Energiya sarfi va glyukoza etishmovchiligi ko'paygan taqdirda, neyronlar uchun inhibitiv vosita bo'lgan va miyaning ayrim tuzilmalarida funktsional faollikni pasaytiradigan GABA miqdori ortadi. Energiya ehtiyojlarining oshishi bilan, masalan, stress bilan, glikoliz kuchayadi. Anaerob glikolizning energiya almashinuviga qo'shimcha qo'shilishi miya patologiyalarida, masalan, ishemiya va hujayralarning gipoksik shikastlanishida sodir bo'ladi, bu esa laktat to'planishi bilan birga keladi. Inson xotirasining turlari: a) vizual xotira-

yuzlar, matnlar, vaziyatlarni yodlash; b) eshitish xotirasi - ma'lumotni "quloq bilan" yaxshi eslaydigan odamlar; C) vosita xotirasi - odam yozishda yaxshi eslaydi.

Vaqtinchalik xususiyatlarga ko'ra xotira quyidagicha bo'ladi: 1) uzoq muddatli; 2) operatsion; 3) to'g'ridan-to'g'ri. Xotiraga ta'sir qiladigan birinchi narsa bu ma'lumotlarning ahamiyati. Bu yoki boshqa ma'lumotlar biz uchun qanchalik muhim bo'lsa, biz uni tezroq eslaymiz. Xotiraga gormonlar, ayniqsa qalqonsimon gormonlar ham ta'sir qiladi. Tanadagi yod tanqisligi intellektual darajani 13% ga kamaytiradi. Ayol kasalliklarida estrogen darajasi pasayadi.

XOTIRANI YAXSHILAYDIGAN MODDALAR Alfa lipoik kislota hatto keksa odamlarda ham uning xotirasini yaxshilaydi. Unda ismaloq, go'sht va pivo xamirturushlari mavjud. Pantotenik kislota va biotin. B guruhining bu a'zolari odatda oziq-ovqat mahsulotlarida mavjud. Ular uglevodlar, oqsillar va yog'larning, ayniqsa asab to'qimalarida so'rilishini rag'batlantiradi. Miya va asab tizimining qolgan qismi o'rtasidagi munosabatni qo'llab-quvvatlash uchun bizga pantotenik kislota kerak. U ko'plab oziq-ovqat mahsulotlarida mavjud, ammo qizdirilganda parchalanadi. Pantotenik kislotaning kunlik dozasini ta'minlash uchun har kuni 100 g bug'doy ko'chatlarini iste'mol qilish kerak. Tiamin (B1 vitamini) eng og'ir kasalliklarga chalingan bemorlarda, hatto Altsgeymer kasalligi tashxisi qo'yilgan bemorlarda ham xotirani yaxshilashga yordam beradi va fikrlashni yanada aniqroq qilishga yordam beradi. Ushbu vitamin yog'siz cho'chqa go'shti, don, loviya, yong'oq va urug'larda mavjud. Riboflavin, niatsin (B3), kobalamin (B12). Bularning barchasi xotira faoliyatini yaxshilaydigan b guruhidagi moddalardir, chunki ular tana hujayralarini kislorod bilan ta'minlaydi. Yangi sutda juda ko'p riboflavin - agar siz kuniga 3 stakan ichsangiz, kunlik stavka ta'minlanadi. Biroq, u yorug'lik ta'sirida juda tez parchalanadi, shuning uchun sutdan tashqari siz temir qo'shilishi bilan maxsus qo'shimchalarni ham olishingiz mumkin. Niatsin tovuq go'shti, baliq va yong'oqda mavjud. Kobala mina pishloqda eng ko'p, u boshqa protein mahsulotlarida ham mavjud. Lesitin va xolin ham b guruhining vakillari bo'lib, lesitin xolin manbai hisoblanadi. Ular xotira mexanizmlarini takomillashtirishda ishtirok etadilar. Vitamin C. bu tanadagi barcha jarayonlarga sezilarli ta'sir ko'rsatadigan antioksidant. U odamning kontsentratsiyasi va aqliy qobiliyatini, shu jumladan xotirani bir necha bor oshirishga qodir. Uni sitrus, bargli ko'katlar va bolgar qalampiridan olish mumkin. S vitaminining asosiy dushmani chekishdir. Shuning uchun chekuvchilarga bundan ham ko'proq narsa kerak. Mineral moddalar. Xotirani saqlash va yaxshilash uchun temir va yod kerak.

XOTIRA UCHUN MASHQLAR Xotira kartalarini chizish. Ushbu usul tobora ommalashib bormoqda va ko'p miqdordagi ma'lumotlarni eslab qolish va saqlashga yordam beradi. Xotira kartalari odamlarga har qanday yodlashda yordam beradi, chunki ular vizual komponentni, eshitish va motorni o'z ichiga oladi. Oddiy o'qish xotirani yaxshilashi mumkin, chunki ushbu faoliyat davomida ushbu faoliyat uchun mas'ul bo'lgan miya hujayralarining kontsentratsiyasi mavjud. Albatta, bu "oson o'qish" bo'lmasligi kerak. Ommabop ilmiy adabiyotlarni o'qish eng mos keladi, Tercihen bitta mavzu bo'yicha, shunda e'tibor turli narsalarga tarqalmaydi.

Krossvordlarni yechish xotirani sezilarli darajada mustahkamlaydi, shunchaki akademik bo'ladi. Biror kishi minglab turli xil so'zlarni ularning belgilarini tushunish bilan

yodda tutishga majbur bo'ladi va bu xotirani yaxshilashga yordam beradi. Xotirani yaxshilashning juda yaxshi usuli bu she'rlarni yodlashdir. She'riy asarlarning ritmik tuzilishi xotirani tuzadi, uni yanada hajmli qiladi va har kuni ko'plab oyatlarni takrorlashda uni doimiy ravishda mashq qilishga yordam beradi. Xuddi shu narsa ibodatlariga ham tegishli. Agar siz doimiy ravishda yangi ibodatlarini yodlasangiz, xotira hajmi kengayadi. Bundan tashqari, ibodat qilish hujayralardagi suyuqlikni tuzadi va bu butun organizm uchun foydalidir. Har bir harf uchun ism yoki shaharni eslab qolishingiz kerak bo'lgan alifbo harflari bilan mashq qiling. Shunday qilib, xotira mashq qilinadi. Katta raqamlarni teskari hisoblash ham yaxshi yordam beradi. Xotira va chet tillarini o'rganishni o'rgatadi. Ilgari noma'lum bo'lgan ma'lumotlarni eslab qolish miyaning barcha "burchaklarini" faollashtirishga yordam beradi, bu esa uni yanada harakatchan va samarali qiladi. Jismoniy faoliyatga alohida e'tibor bering, ko'proq harakatlaning. Kam harakatchanlik tufayli kislorod etishmasligi xotira va fikrlash tezligiga salbiy ta'sir qiladi. Kaliforniya biologik tadqiqotlar instituti olimlari kamroq harakatlanuvchi hamkasblariga qaraganda g'ildirakda tez-tez yuguradigan sichqonlar miyaning xotira uchun mas'ul bo'lgan qismida ko'proq hujayralarga ega ekanligini aniqladilar. Tez-tez tabassum qiling. Kulgi miyani zaryad qiladigan va kuchlanishni engillashtiradigan endorfinlarni ishlab chiqarishga yordam beradi. Klassik musiqa tinglang. 10 yildan ko'proq vaqt oldin frantsuz psixologlari muhim kashfiyot qilishdi. Motsart ijodi misolida odamning musiqiy asarlarni idrok etishini o'rganib, ularning ijobiy ta'siri haqida tezis tuzdilar- fikrlash jarayonlari uchun taniqli bastakorning boti. Ushbu effekt darhol uning sharafiga Motsart effekti deb nomlandi. Xayol qiling. O'z tasavvuriga ega o'yinlar reaksiya va fikrlash jarayonlariga eng yaxshi ta'sir qiladi. Aynan shu mashqlar tufayli miya yarim korteksining kundalik hayotda ishtirok etmaydigan joylari faollashadi.

XOTIRANI YAXSHILASH UCHUN MAHSULOTLAR Bizning ovqatlanish sifatimiz aqliy qobiliyatimiz darajasiga, xususan, xotiramizga bevosita ta'sir qiladi. Shunday qilib, dietada ko'p miqdordagi meva va sabzavotlarning mavjudligi bizning aqliy qobiliyatimizga ijobiy ta'sir qiladi, ammo og'ir ovqatlarni tez-tez iste'mol qilish, shu jumladan go'sht, ularning zaiflashishiga olib keladi. Qadim zamonlardan beri donishmandlar, faylasuflar va olimlar o'zlarining aqliy va jismoniy sog'lig'ini kuzatib borishgan va ular dunyo haqida qanchalik ko'p ma'lumotga ega bo'lishlari kerak bo'lsa, ular o'z xotiralarini yuqori darajada saqlashga shunchalik ahamiyat berishgan. Xotirani yaxshilashga qodir mahsulotlarga bo'lgan qiziqish olimlarni izlash va tajriba o'tkazishga undadi. Bunday qidiruvlarning yillari va asrlari ushbu maqsad uchun eng yaxshi mahsulotlarni aniqlashga imkon berdi. Va bizning davrimizda ilmfanning barcha sohalarida amaliy yutuqlarning ilmiy yutug'i ko'p yillar oldin qilingan xulosalar va xulosalarni tasdiqlashga imkon berdi va albatta, yangi kashfiyotlarga olib keldi. Suv. Ular aytganidek, "agar siz uni to'g'ri kayfiyatda iste'mol qilsangiz, suv eng yaxshi ichimlikdir". Bizning tanamiz taxminan 70% suvdan iborat va bizning miyamiz bundan mustasno emas va ba'zi ma'lumotlarga ko'ra, bizning miyamiz to'qimalari 85% suvdan iborat. Tana uchun suvning ahamiyatini ortiqcha baholab bo'lmaydi, ammo uning xotiraga ta'siriga kelsak, tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, miyaning suvsizlanishi kortizol gormoni ishlab chiqarishga yordam beradi, bu bizning miyamizning ma'lumotni saqlash qobiliyatiga salbiy ta'sir qiladi. O'tlar va ildizlar. Ginkgo Biloba-bu o'simlik Sharqiy mamlakatlarda ming yillar davomida xotira muammolarini

davolash uchun ishlatilgan. Ginkgo miyada qon aylanishini yaxshilaydi, buning natijasida unga ko'proq kislorod va ozuqa moddalari kiradi, shuningdek, bu o't miya hujayralarining shikastlanishiga yo'l qo'ymaydi. * Bibariya-bu miyamizning charchoqlarini tabiiy ravishda kamaytiradigan o't. So'nggi tadqiqotlar natijalariga ko'ra, bu o'simlik yodlash qobiliyatini 18% ga oshiradi. Rosemaryga boy antioksidantlar va karnosino-vaya kislotasi miyamiz faoliyatini yaxshilashga yordam beradi. Shuni ham ta'kidlash kerakki, hatto bibariya hidi ham ofis ishchilarining xotira samaradorligini oshirishi mumkin. * Sage-miyamizga yaqin ta'sir ko'rsatadigan o't, xotirani yaxshilaydigan o'tlar orasida oxirgi o'rinda turmaydi. Bu o't miya kimyoviy darajasini optimallashtiradi va miya hujayralarini tiklash uchun kalit rolini o'ynaydi.

XOTIRAGA FAOL TA'SIR QILUVCHI MODDALAR Qadim zamonlardan beri haddan tashqari iste'mol qilish (masalan, spirtli ichimliklar) bilan xotirani yomonlashtiradigan moddalar mavjudligi ma'lum. Ammo faqat o'tgan asrda tozalash va sintez texnologiyalarining rivojlanishi tufayli harakat qila oladigan moddalar olindi tez va juda kichik dozalarda. Ko'pincha, bu ta'sir giyohvand moddalar sifatida moddalarni o'rganishda yon toksik ta'sir bo'lib, terapevtik dozalarga qaraganda yuqori dozalarda namoyon bo'ladi. Asosiy taniqli guruhlar:1) o'ziga xos bo'lmagan m-antikolinergiklar (atropin, skopolamin, siklodol, benzil kislotasi hosilalari va boshqalar). Ushbu dorilar guruhining farmakologik va toksikologik tekshiruv shuni ko'rsatdiki, agar u terapevtik dozadan yuqori dozalarda qonga kirsam, bu guruh zaharlanish davrida oldingi xotiralarga ta'sir qilmasdan aniq xotira buzilishiga olib keladi. Ushbu ta'sir "ijobiy" ma'noga ega, chunki shu sababli ushbu guruhdagi dorilar deyarli gallyutsinogenlar sifatida ishlatilmaydi (istisno mavjud siklo-dol va taren), garchi ularning aksariyati bunga ega. Xususan, skopolamin uchun uni jinoiy maqsadlarda "irodani bostiruvchi" va "haqiqat dori" sifatida ishlatish tasvirlangan, shundan so'ng jabrlanuvchi unga nima bo'lganini eslay olmaydi. Xotirani yo'qotish, shuningdek, oqartirilgan va Datura bilan zaharlanishning xarakterli alomati, shuningdek Bz kabi bo'v sifatida tavsiflanadi. Bz zaharlanishida shikastlanish belgilari o'quvchilarning kengayishida, quruq og'izda, yurak urishining tezlashuvida, bosh aylanishida namoyon bo'ladi.2) benzodiazepinlar (nitrazepam, flunitrazepam va boshqalar). Kunduzgi uyquchanlik, amneziya, avtohalokat xavfi ortishi, sonning tushishi va sinishiga olib keladigan yomon muvofiqlashtirish, o'rganish qobiliyatining pasayishi, nutqning chalkashligi va hatto o'limga olib kelishi ushbu dorilarning yon ta'siridir. Bu, ayniqsa, ushbu dorilarni spirtli ichimliklar yoki Markaziy asab tizimini inhibe qiluvchi boshqa dorilar bilan birga qabul qilishda mumkin. Biror kishi harakat qilish, muloqot qilish va hokazolarni saqlab qoladi, lekin keyin o'z harakatlarini eslay olmaydi. Salbiy ta'sir xavfini kamaytirishning eng yaxshi usuli-bu dori-darmonlarni qabul qilishdan saqlanish, agar kerak bo'lsa; 3) miyada DNK tarjimasini inhibitorlari (puromitsin, sikloheksimid). Ma'lumki, puromitsin va sikloheksimid - oqsil sintezining ingibitorlari-hayvonlar va inson miyasida AHE sintezi va aksonal tashilishini ham inhibe qiladi. Bundan tashqari, amneziani keltirib chiqaradigan bu moddalar. 4) nootropiklar va miya qon aylanishini yaxshilaydigan moddalar (Nootropil, sinnarizin va boshqalar). Ushbu dorilar guruhlari miya ovqatlanishini yaxshilash orqali xotirani passiv ravishda yaxshilaydi va kam toksikdir. Nootrop dorilarning terapevtik ta'siri neyronlarning energiya holatini yaxshilash mexanizmlariga asoslangan (ATP sintezini

kuchaytirish, antihipoksik va antioksidant ta'sir), RNK va oqsillar sintezini kuchaytirish orqali Markaziy asab tizimidagi plastik jarayonlarni faollashtirish, Markaziy asab tizimiga sinaptik uzatish jarayonlarini kuchaytirish, glyukozadan foydalanishni yaxshilash, membranani barqarorlashtiruvchi ta'sir. Nootro-py oksidlanish-qaytarilish jarayonlarini rag'batlantiradi, glyukozadan foydalanishni kuchaytiradi, miyaning ishemik joylarida mintaqaviy qon oqimini yaxshilaydi, ATP aylanishini tezlashtirish, adenilat siklaza faolligini oshirish va nukleotidfosfazani inhibe qilish orqali organizmning energiya salohiyatini oshiradi, energiya jarayonlarini yaxshilaydi, gipoksiya va toksik b-da miya to'qimalarining qarshiligini oshiradi.

Adabiyotlar

1. Zaharov V. V., Yaxno N. N. xotira buzilishi. M.: Geotarmed, 2003 Yil.
2. Klatskiy R. inson xotirasi: tuzilmalar va jarayonlar. M.: Mir, 1978 Yil.
3. Kiyashchenko N. K miya va xotira (mahalliy miya shikastlanishlarida ixtiyoriy va beixtiyor yodlashning buzilishi). M., 1975 yil. 4. Luriya A. R. insonning yuqori kortikal funksiyalari.

va hamkorlik jarayonida rivojlanishi.-M .:2018

**BOSHLANG'ICH TA'LIMDA INNOVATSION O'QUV MASHG'ULOTLARINI
TASHKIL ETISHDA XALQARO TAJRIBALARDAN FOYDALANISH MOHIYATI**

Qudratova Shaxnoza Baxtiyor qizi

*Guliston davlat universiteti, 120100. Sirdaryo viloyati, Guliston shahri 4-mayze,
"Boshlang'ich ta'lim metodikasi" kafedrasi o'qituvchisi*

Email: qudratovashahnoza768@gmail.com

Eshqo'ziyeva Muhayyo Ermat qizi

Guliston davlat universiteti, Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 2-kurs talabasi

Email: mahliyoeshqoziyeva7@mail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola ta'lim tizimini rivojlantirishda, mamlakatimizda olib borilayotgan innovatsion jarayonlar. Jahonda ta'limga innovatsion yondashuv asosida o'quvchilarning raqobatbardoshligini oshirish, innovatsion faoliyatini rivojlantirish orqali ijodiy ta'lim jarayonini loyihalashtirishning zamonaviy metodik ta'minotini yaratish, ularda innovatsion faoliyat sohasiga yo'naltirilgan qobiliyatlarini rivojlantirish, shuningdek ta'lim sifatini ta'minlash jarayonidagi ijtimoiy rolini oshirish masalalari dolzarb yo'nalishlardan biri sifatida tadqiq etilmoqda, maqolada ushbularga qisman to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Innovatsiya, ta'lim texnologiyalari, tizim, novatsiya, pedagogik faoliyat, innovatsion faoliyat, hamkorlik ta'limi, hamkorlik ta'lim texnologiyalari.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7796138>

"Innovatsion ta'lim texnologiyalari" tushunchasining mazmuni. Lug'aviy jihatdan tushuntiradigan bo'lsak **"innovatsiya"** atamasi ingliz tilidan tarjima qilinganda ("innovation") "yangilik kiritish" degan ma'noni anglatadi. Mohiyatan tushuntiradigan bo'lsak tushuncha negizida "innovatsiya" tushunchasi ma'lum bir tizimning ichki tuzilishini o'zgartirishga, yangilik kiritishga qaratilgan ish faoliyatni ifodalaydi.

Innovatsiyalarning asosiy **ko'rinishlari** quyidagilar sanaladi:

- yangi ishlangan g'oyalar;
- tizimni yoki faoliyat yo'nalishini o'zgartirishga yo'naltirilgan qat'iy maqsadlar;
- noan'anaviy yondashuvlar;
- noodatiy tashabbuslar;
- yangi ish uslublari.

Ta'lim innovatsiyalari – ta'lim sohasi yoki o'quv jarayonida mavjud muammoni yangicha yondashuv asosida yechish maqsadida qo'llanilib, avvalgidan ancha samarali natijani kafolatlay oladigan shakl, metod va texnologiyalar.

Ta'lim innovatsiyalari "innovatsion ta'lim" deb ham nomlanadi. "Innovatsion ta'lim" tushunchasi birinchi bor 1979-yilda "Rim klubi" da qo'llanilgan.

Ta'lim innovatsiyalari bir necha turga ajratiladi. Ular:

1. Faoliyat yo'nalishiga ko'ra: pedagogik jarayonda yoki ta'lim tizimini boshqarishda qo'llaniladigan innovatsiyalar.

2. Kiritilgan o'zgarishlarning tavsifiga ko'ra: radikal, modifikatsiyalangan hamda kombinatsiyalangan innovatsiyalar.

3. O'zgarishlarning ko'lamiga ko'ra: tarmoq, modul va tizim innovatsiyalari.

4. Kelib chiqish manbaiga ko'ra: jamoa tomonidan bevosita yaratilgan yoki o'zlashtirilgan innovatsiyalar.

Ta'lim tizimida yoki o'quv faoliyatida innovatsiyalarni qo'llashda sarflangan mablag' va kuchdan imkon qadar eng yuqori natijani olish **maqsadi** ko'zlanadi. Innovatsiyalarning har qanday yangilikdan farqi shundaki, u boshqarish va nazorat qilishga imkon beradigan o'zgaruvchan mexanizmga ega bo'lishi zarur.

Barcha sohalarda bo'lgani kabi ta'limda ham "novatsiya", "innovatsiya" hamda ularning mohiyatini ifodalovchi faoliyat to'g'risida so'z yuritiladi.

Agar faoliyat qisqa muddatli, yaxlit tizim xususiyatiga ega bo'lib, faqatgina tizimdagi ayrim elementlarni o'zgartirishga xizmat qilsa u **novatsiya (yangilanish)** deb yuritiladi. Bordiyu, faoliyat ma'lum kontseptual yondashuv asosida amalga oshirilib, uning natijasi muayyan tizimning rivojlanishiga yoki uni tubdan o'zgartirishga xizmat qilsa, u holda u **innovatsiya (yangilik kiritish)** deb ataladi.

Asosiy farqlar	
Novatsiya	Innovatsiya
1) amaldagi nazariya doirasida qo'llaniladi;	1) tizimli, yaxlit va davomli bo'ladi;
2) ko'lam va vaqt bo'yicha chegaralanadi;	2) ma'lum amaliyotda yangi faoliyat tizimini loyihalaydi;
3) metodlar yangilanadi;	3) sub'ektlarning faoliyati to'la yangilanadi;
4) natija avvalgi tizimni takomillashtiradi	4) yangi texnologiyalar yaratiladi;
	5) faoliyatda yangi sifat natijalariga erishiladi;
	6) amaliyotning o'zi ham yangilanadi

Ta'lim innovatsionlari quyidagi o'zgarishlarga olib keladi (I.P.Podlaso'y):

- pedagogik tizimning tamomila o'zgarishi;
- o'quv jarayonining o'zgarishi;
- pedagogik nazariyaning o'zgarishi;
- o'qituvchi faoliyatining o'zgarishi;
- o'quvchi (talaba) faoliyatining yangilanishi;
- pedagogik texnologiyaning o'zgarishi;
- ta'lim mazmunining yangilanishi;
- o'qitish shakl, metod va vositalarining o'zgarishi;
- ta'lim tizimi boshqaruvning o'zgarishi;
- ta'lim maqsadi va natijalarning o'zgarishi.

Pedagogning innovatsion faoliyati. Innovatsion faoliyat – yangi ijtimoiy talablarning an'anaviy me'yorlarga mos kelmasligi yoki yangi shakllanayotgan g'oyalarning mavjud g'oyalarni inkor etishi natijasida vujudga keladigan majmual muammolarni yechishga qaratilgan faoliyat.

Innovatsion faoliyat ilmiy izlanishlar, ishlanmalar yaratish, tajriba-sinov ishlari olib borish, fan-texnika yutuqlaridan foydalanish asosida yangi texnologik jarayon yoki yangi takomillashtirilgan mahsulot yaratishdan iborat.

Pedagogning innovatsion faoliyati:

- yangilikni qo'llashga tayyorgarligi;
- pedagogik yangiliklarni qabul qilishi;
- novatorlik darajasi;
- kommunikativ qobiliyatning rivojlanganligi;
- ijodkorligi bilan belgilanadi.

Innovatsion faoliyat pedagogning ruhiy, aqliy, jismoniy kuchini ma'lum maqsadga yo'naltirish asosida nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalarni egallash, amaliy faoliyatni

nazariy bilimlar bilan to'ldirib borish, bilish, loyihalash, kommunikativ nutq va tashkilotchilik mahoratini rivojlantirishni talab etadi.

V.Slasteninning fikriga ko'ra innovatsion yondashuv:

- ijodiy faollik;
- faoliyatga yangilik (o'zgartirish) kiritishga texnologik va metodologik jihatdan tayyorgarlik;

- yangicha fikrlash;

- yuksak muomala madaniyatiga ega bo'lishni ifodalaydi.

M.Jumaniyozovaning e'tirof etishicha, pedagogik innovatsion faoliyati quyidagi **belgilar** asosida namoyon bo'ladi:

- ijodiy faoliyat falsafasini egallashga intilish;

- pedagogik tadqiqot metodlarini egallash;

- mualliflik kontseptsiyalarini yaratish qobiliyati;

- tajriba-sinov ishlarini rejalashtirish va amalga oshira olish;

- o'zidan boshqa tadqiqotchi-pedagoglar tajribalarini qo'llay olish;

- hamkasblar bilan hamkorlik;

- fikr almashish va metodik yordam ko'rsata olishlik;

- ziddiyatlarning oldini olish va bartaraf etish;

- yangiliklarni izlab topish va ularni o'z sharoitiga moslashtirib borish.

Ta'lim innovatsiyalarini pedagogik jarayonga tatbiq etish bir necha **bosqichlarda** kechadi.

Ular quyidagilardir:

1. Muammoni tahlil asosida aniqlash.

2. Mo'ljallanayotgan ta'lim tizimini loyihalash.

3. O'zgarishlar va yangiliklarni rejalashtirish.

4. O'zgarishlarni amalga oshirish.

Bugungi kunda pedagoglarning innovatsion faoliyat ko'nikma, malakalariga ega bo'lishlari muhim ahamiyatga ega. Pedagoglar tomonidan innovatsion faoliyat ko'nikma, malakalarini o'zlashtira olishlarida ularning innovatsion yondashuvga ega bo'lishlari talab etiladi. O'z mohiyatiga ko'ra pedagoglar tomonidan innovatsion faoliyat ko'nikma, malakalarining o'zlashtirilishi ularda innovatsion yondashuvni qaror topishi asosida kechadi. Pedagoglarda innovatsion yondashuvning qaror topishi ham murakab jarayon bo'lib, u bir necha bosqichda kechadi. Ya'ni:

1- tayyor metodik tavsiyanoma (mavjud innovatsiya)lardan foydalaniladi.

2-bosqich: mavjud tizimga yangi g'oyalarni, metodlarni kiritadi.

3-bosqi: yangi g'oyani amalga oshirish mazmuni, shakl va metodlarini tizimlashtiradi.

4-bosqich: pedagog o'qitish va tarbiyalashga oid o'z kontseptsiyasi yoki metodikasini yaratadi.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim turlari. Zamonaviy sharoitda ta'lim jarayonining barcha imkoniyatlariga ko'ra shaxsni rivojlantirish, ijtimoiylashtirish va unda mustaqil, mantiqiy, tanqidiy, ijodiy fikrlash qobiliyatlarini tarbiyalashga yo'naltirilishi talab qilinmoqda. O'zida ana shu imkoniyatlarni namoyon eta olgan ta'lim shaxsga yo'naltirilgan ta'lim deb nomlanadi.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim – talabning fikrlash va harakat strategiyasini inobatga olgan holda uning shaxsi, o'ziga xos xususiyatlari, qobiliyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim

Ushbu ta'lim pedagog va talaba o'rtasidagi o'zaro munosabat hamkorlik va tanlash erkinligiga asoslanib, talabani qadriyat sifatida e'tirof etilishini uchun sharoit yaratadi.

Odatda shaxsga yoʻnaltirilgan taʼlim texnologiyalarining quyidagi **turlari** farqlanadi:

1. Modul taʼlim texnologiyalari.
2. Muammoli taʼlim texnologiyalari.
3. Interfaol taʼlim texnologiyalari.
4. Individual taʼlim texnologiyalari.
5. Masofaviy taʼlim texnologiyalari.
6. Kompyuter taʼlim texnologiyalari.
7. Hamkorlik taʼlim texnologiyalari.
8. Loyiha taʼlim texnologiyalari.
9. Dasturiy taʼlim texnologiyalari.
10. Tabaqalashtirilgan taʼlim texnologiyalari.
11. Rivojlantiruvchi taʼlim texnologiyalari.
12. Oʻyin texnologiyalari.
13. Gender taʼlim texnologiyalari.
14. Quvvatni tejovchi taʼlim texnologiyalari.

Hamkorlik taʼlimi texnologiyalarining didaktik mohiyati. Zamonaviy sharoitda hamkorlik taʼlimi, uni tashkil etish oʻziga xos ahamiyat kasb etmoqda.

Hamkorlik taʼlimi – oʻquv jarayonida talabalarning jamoada, kichik guruh va juftlikda bilimlarni birgalikda oʻzlashtirishlari, oʻzaro rivojlanishlari, “pedagog-talaba(lar)” munosabatining hamkorlikda tashkil etilishini ifodalovchi taʼlim boʻlib, uning asosiy gʻoyasi oʻquv topshiriqlarini jamoada, kichik guruhlarda yoki juftlikda birgalikda, oʻzaro hamkorlikda bajarish sanaladi

Hamkorlik taʼlimi yoʻnalishlari:

- taʼlimiy hamkorlikka asoslanuvchi munosabatlarni tashkil etish;
- talabalarga insonparvarlik gʻoyalari asosida individual yondashish;
- taʼlim jarayonida kasbiy va maʼnaviy birlikning qaror topishiga erishish.

Hamkorlik taʼlimi texnologiyalari – oʻquv jarayonida talabalarning jamoada, kichik guruh va juftlikda bilimlarni birgalikda oʻzlashtirishlari, oʻzaro rivojlanishlari, shuningdek, “pedagog-talaba(lar)” munosabatining hamkorlikda tashkil etilishini taʼminlovchi taʼlimiy xarakterdagi texnologiyalar.

Hamkorlik taʼlimi texnologiyalarining gʻoyalari oʻtgan asrning 80-yillarida J.J.Russo, K.D.Ushinskiy, V.A.Suxomlinskiy, A.S.Makarenko va boshqa novator-pedagoglarning qarashlari asosida shakllangan. Hamkorlik taʼlim texnologiyalari talabalarda intellektual, maʼnaviy-axloqiy va jismoniy qobiliyat, qiziqish, motivlarni rivojlantirish asosida dunyoqarashni hosil qilish **maqsadini** ilgari suradi. Hamkorlik taʼlim texnologiyalari “Cooperative learning” dan farq qilib, u juftlik va kichik guruhda ishlash orqali talabalarning jamoada faoliyat yuritish koʻnikmalariga ega boʻlishlarini taʼminlaydi.

Hamkorlik taʼlimi texnologiyalarining tarkibiy elementlari:

1. Tayanch konspekt (fizik, matematik va kimyoviy formulalar, tezislar, izohlovchi suratlar, qisqacha xulosalar, ramziy belgilar, sxemalar, grafiklar, jadvallar, diagrammalar) dan foydalanish.
2. Bilimlarni test asosida sinovdan oʻtkazish.
3. Talabalarning oʻzlashtirish koʻrsatkichlarini baholash.

Hamkorlik taʼlimi texnologiyalari tamoyillari:

- juftlik va kichik guruh aʼzolarining oʻzaro birligi;
- juftlik va kichik guruhda har bir aʼzoning shaxsiy va guruh muvaffaqiyati uchun javobgarligi;

- kichik guruhda hamkorlikka asoslangan o'quv-bilish faoliyatini tashkil etish;
- guruh va jamoa ishining umumiy baholanishi.

Hamkorlik ta'lim texnologiyalarining belgilari:

- talaba shaxsi, individualligiga e'tibor qaratish;
- tayyor bilimlarni o'zlashtirish va ularni qayta ishlab chiqishni inkor qilish;
- talabalarda mustaqil va tanqidiy tafakkurni rivojlantirish;
- pedagogga va tengdoshlarga nisbatan ijobiy munosabatning yuzaga kelishini ta'minlash;
- talabalarda madaniy muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish;
- hamkorlik va o'zaro tenglikka asoslangan muhitni yaratish.

Hamkorlik ta'lim texnologiyalarini qo'llashda talabalar quyidagi shakllarda ta'lim oladilar:

- 1) jamoada;
- 2) kichik guruhda;
- 3) juftlikda

1-variant: Jamoada ta'lim olish. Har bir talabaning yutuqlaridan jamoa xabardor bo'ladi, chunki jamoa har bir talaba tomonidan o'quv materialining muvaffaqiyatli o'zlashtirilishidan manfaatdor. Zero, jamoaning muvaffaqiyati har bir talaba va uning yutug'iga, jamoa oldiga qo'yilgan muammoning echimiga bog'liq.

2-variant: Kichik guruhda ta'lim olish. Talabalar 4-5 nafardan bo'lib, kichik guruhlariga birlashib, blok holida berilgan o'quv materialini ustida ishlaydi. Har bir talaba material ustida alohida ishlaydi. So'ngra bir guruhdagi talabalar boshqa guruhlariga 1 nafardan bo'lib o'tishadi va o'zlarini o'rgangan material bo'yicha ekspert sifatida tengdoshlariga ma'lumot bergandan so'ng o'z guruhlariga qaytirib, tengdoshlaridan o'zlashtirgan ma'lumotlar bilan o'z jamoasi a'zolarini tanishtiradi. Bunda sheriklarni diqqat bilan tinglash, zarur ma'lumotlarni o'z daftarlariga qayd etib borish talab qilinadi. Mashg'ulot so'nggida o'qituvchi istalgan talabadan o'rganilgan mavzu bo'yicha savollarga javob berishini so'raydi.

3-variant. Juftlikda ishlash. Talabalar juftliklarga bo'linadi. Har bir juftlik yaxlit mavzu bo'yicha alohida topshiriq oladi. Birgalikda ishlash asosida juftlik a'zolari o'zlariga berilgan materialni o'zlashtiradi. So'ngra bu haqida jamoa oldida axborot beradi.

Hamkorlik ta'lim texnologiyalarini qo'llashda talabalardan quyidagilar talab etiladi:

- sherigi va guruhdoshlari bilan hamkorlikka erishish;
- faol ishlash, topshiriqqa nisbatan mas'uliyatli yondashish;
- sherigi yoki guruhdoshlariga ijobiy munosabatda bo'lish;
- nafaqat o'z yutug'i, balki sherigi va guruhining muvaffaqiyati uchun javobgarlikni his qilish;
- juftlikda va guruhda ishlash – jiddiy va mas'uliyatli mehnat ekanligini his qilish.

Hamkorlik ta'lim texnologiyalari "pedagog-talaba hamkorligi" tamoyiliga asoslanib, quyidagi shakllarda qo'llaniladi:

- kichik tadqiqotlarni olib borish;
- fan bo'yicha tashkil etiladigan musobaqada ishtirok etish;
- fan olimpiadalariga tayyorlanish;
- hamkorlikda loyihalar tayyorlash;
- ijodiy hamkorlikda ilmiy maqolalar chop etish;
- ijodiy hamkorlikda o'quv manbalarini yaratish.

Hamkorlik ta'lim texnologiyalarini qo'llash tartibi:

- talabalar (4-5 kishi) kichik guruhlarida ishlaydi;
- jamoa uchun yagona o'quv materialini taqdim etiladi;

- har bir guruh alohida savolga javob topadi;
- Ekspert guruhi shakllantiriladi;
- bu guruh har guruh ishi bilan batafsil tanishadi;
- ekspert guruhi har bir talabning faoliyatini individual baholash imkoniyatiga ega;
- talabalar to'plagan ballar umumlashtirilib, kichik guruhning faoliyati baholanadi;
- eng yuqori ball to'plagan jamoa g'olib sanaladi.

Mazkur texnologiyaning yaratilish tarixi o'tgan asrning 30-40-yillariga borib taqaladi. Dastlab texnologiya mavjud harbiy vaziyatlarni to'g'ri baholay oladigan, harbiy harakatlar jarayonini samarali boshqaradigan, zarur o'rinlarda oqilona harakatni tashkil eta oladigan ingliz hamda nemis harbiylari orasidan bilimdon, tadbirkor, mahoratli harbiylar, shuningdek, ofitserlarni tanlash maqsadida qo'llanilgan. Keyinchalik ushbu texnologiya tadbirkorlik sohasiga ham samarali tatbiq etildi. Texnologiya birinchi marta 1954-yilda "AT&T" kompaniyasi tomonidan tadqiqot dasturlarini amalga oshirish doirasida qo'llanilgan. To'rt yildan so'ng malakali menejrlarni tanlash maqsadida qo'llanila boshlangan texnologiya negizida tadbirkorlar psixologlar bilan hamkorlikda mazkur texnologiya yordamida ishlab chiqarish, savdo, maishiy xizmat ko'rsatish korxonasi hamda tashkilotlari uchun malakali mutaxassislarni tanlash xizmati – "Assesment-markaz" ("The Assessment Centre")ni yo'lga qo'yildi. 1960 yilda "IBM", "Standart oyl of Ogayo", "Sirs Robaks" kabi yirik amerika kompaniyalari o'z faoliyatlariga texnologiyani samarali tatbiq etdilar. Agarda 1980 yilda 2000 ta firma "Assesment-markaz" asosida malakali mutaxassislarni tanlashni ma'qul ko'rgan bo'lsa, ayni vaqtda bu texnologiya o'n minglab korxonasi, tashkilot, firma va kompaniyalarda samarali qo'llanilmoqda.

Ayni vaqtda ishlab chiqaruvchi va savdo kompaniyalar malakali menejrlarni tanlash maqsadida mazkur texnologiyadan muvaffaqiyatli foydalanmoqda. So'nggi yillarda mazkur texnologiya ta'lim tizimiga ham samarali joriy etildi. Uning yordamida talabalarning bilim, ko'nikma va malakalari darajasi har tomonlama, xolis baholanmoqda.

Ayni vaqtda respublika ta'lim muassasalarida talabalarning bilim, ko'nikma va malakalari kamida to'rtta topshiriq bo'yicha baholanmoqda. Masalan:

Izohli lug'at	Muammoli vaziyat
Ijodiy ish	Test

Demak, innovatsion faoliyat yangi ijtimoiy talablar bilan an'anaviy me'yorlarning mos kelmasligi yoxud amaliyotning yangi shakllanayotgan me'yorining yuzaga kelgan me'yor bilan to'qnashuvchi natijasida vujudga kelgan qator muammolarni echishga yo'naltirilgan faoliyat sanaladi. U shaxsning, xususan, pedagogning innovatsion jarayonni tashkil etishga tashkiliy –texnologik, metodik va ijodiy jihatdan tayyorligi hisobiga tashkil etiladi. Pedagogik innovatsiyalarning izchil ravishda pedagogik faoliyatga yangiliklarni olib kirishga imkon berish orqali ta'lim tizimi yoki jarayoni muntazam rivojlanib boradi. O'qituvchining innovatsion faoliyati pedagogik jamoani harakatga keltiruvchi, olg'a undovchi, bunyodkorlikka rag'batlantiruvchi kuch sifatida namoyon bo'ladi hamda u ta'lim jarayonining sifatini kafolatlaydi. Shu bois har bir o'qituvchi innovatsiyalarning mohiyatini to'la tushungan holda o'z faoliyatiga izchil tatbiq eta olsa ta'lim jarayoni ham sifat ham samaradorlik nuqtai nazardan taraqqiy etadi. Bu esa o'z navbatida ta'lim tizimining rivojini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 997-sonli qarori. (Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 10.12.2018 y., 09/18/997/2289-son; Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 28.08.2021 y., 09/21/545/0832-son; 05.04.2022 y., 09/22/153/0266-son)
2. Галиев Т.Т. Системный подход интенсификации учебного процесса: дисс.докт. пед. наук. - Караганда, 2002. -150 s.
3. Джалалова Д.Х. Основные тенденции развития современной японской школы : дис.канд. пед. наук.avtoreferat. 2004.-7 s.
4. Qudratova Sh.B.."O'zbekistonda ilm-fan va ta'lim masalalari:muammo va yechimlar"2-to'plammasofaviy ilmiy-amaliy onlayn konferensiya 2021.
5. Qudratov, T. B. (2021). Ta'limda xalqaro tajribalar. Вестник магистратуры, (1-3 (112)), 66-67.
6. Abdikhadirovna, U. D. (2022). POSSIBILITIES OF IMPROVING THE METHODOLOGY OF PREPARING PRIMARY CLASS STUDENTS FOR THE INTERNATIONAL ASSESSMENT PROGRAM BASED ON DIGITAL TECHNOLOGIES (EXAMPLE OF PIRLS). INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM, 3(25), 159-163.
7. Sh. Qayumova БЎЛАЖАК БОСШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚИТУВСЧИЛАРИНИ TIMSS ХАЛҚАРО БАҲОЛАШ ДАСТУРИ АСОСИДА МЕТОДИК ТАЙЁРГАРЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА МУЛТИМЕДИЯ ВОСИТАЛАРИНИНГ ЎРНИ // SAI. 2022. №В4.

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA TADBIRKORLIK FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI

Raxmonqulova Nafisa Olimjon qizi

*Iqtisodiyot kafedrasi, Iqtisodiyot va turizm fakulteti,
Buxoro Davlat Universiteti*

Annotatsiya: Maqolada raqamli iqtisodiyotda tadbirkorlikni rivojlantirishning istiqbollari yoritib berilgan. Raqamli iqtisodiyotning bugungi kundagi dolzarbligi va uning tadbirkorlikni rivojlantirishdagi muhimligi ko'rsatib o'tilgan. Shuningdek raqamli tadbirkorlik haqida ham ma'lumotlar berib o'tilgan.

Kalit so'zlar: raqamli iqtisodiyot, elektron hukumat, innovatsiya, raqamli texnologiyalar, tadbirkorlik, raqamli tadbirkorlik, investitsion muhit.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7796167>

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar barcha sohalarga va odamlar hayotiga jadal kirib bormoqda. Mamlakatimizda ham raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish eng muhim vazifaga aylangan. Prezidentimizning 2020 yil 28 apreldagi "Raqamli iqtisodiyot va elektron hukumatni keng joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorida 2023 yilga borib raqamli iqtisodiyotning mamlakat yalpi ichki mahsulotidagi ulushini 2, ushbu sohadagi xizmatlar hajmini 3 baravar oshirish, ular eksportini 100 million AQSh dollariga yetkazish vazifasi qo'yilgan [1].

Raqamli iqtisodiyot – bu o'zaro bog'liq bo'lgan ishlab chiqarish, taqsimlash, almashish, iste'mol qilish va boshqaruv jarayonlarining raqamli texnologiyalar hamda internet yordamida ma'lumot almashinishni optimallashtirish orqali kata foyda ko'rishga qaratilgan faoliyatdir. Raqamli jamiyatda muayyan o'zgarishlarni yuzaga keltiradi, xususan, uning mehnat sharoitlariga ta'siri sezilarli bo'ladi. Raqamli transformatsiya sharoitida avtomatlashtirish jarayonlarining kuchayishi, sun'iy intellekt, ulkan ma'lumotlar bilan ishlaydigan analitik tizimlar, robotlardan foydalanish ko'lamining ortishi mehnat resurslari uchun o'rinbosar bo'lib xizmat qiladi. Mening fikrimcha raqamli iqtisodiyot bu – kelajak. Milliy iqtisodiyotimizning rivojlanishi uchun raqamli iqtisodiyotning o'rni beqiyos.

Raqamli iqtisodiyot tushunchasi birinchi bo'lib, 1994-yilda Tapskottning "Raqamli iqtisodiyot: tarmoqli razvedka asrida va'da va xavf-xatar" nomli asarida keltirilgan. Uning fikricha, raqamli iqtisodiyotni kompaniya nazariyasiga asoslangan holda, biznesning yangi ommaviy axborot vositalariga o'tishiga oid bir qator farazlarni shakllantirgan. Raqamli iqtisodiyot bilimlarni boshqarish, raqamli aloqa, virtualizatsiya, internet orqali integratsiya, vositachilardan qochish, sohalarni yaqinlashtirish, innovatsiya, iste'molchiga individual xizmat, tezkor javob, globalizatsiya, raqamli bo'linish kabi xususiyatlarga ega [2].

N.Leyn ta'kidlashicha, "Raqamli iqtisodiyot" tushunchasiga quydagicha ta'rif beradi. Internetda hisoblash va kommunikatsiya texnologiyalarining yaqinlashuvi va natijada elektron tijorat va keng tashkiliy o'zgarishlarni rag'batlantiradigan axborot va texnologiyalar oqimi [3].

Ta'kidlash zarurki, jahonda ko'zga ko'ringan xorijlik iqtisodchi olimlardan – A. Bxayd, Dj.K. Gel- breyt, U. Zalman, I.M. Kirsner, L. fon Mizes, F. Nayt, Dj. Stensill, F. Xayek, Y. Shumpeter

,K.V. Ayxel, M.P. Voynarenko, G.K. Ginsa, P.Yu. Yerofeyeva, M.Z. Ilchikova, G.B. Kleyner, Ye.Ye. Kuzmina, L.P. Kuzmina, G.S. Merzlikina, A.F. Moskovseva, Ye.F. Cheberko L.S. Shaxovskaya va boshqalar, O'zbekistonda A.Abduganiev, Q.Abduraxmonov, X.Abulqosimov, Z.Xudoyberdiyev, Z.Tolametova kabi olimlar tadbirkorlikni rivojlantirish masalalarini katta e'tibor bilan o'rganishlar. Raqamli iqtisodiyot sharoitida raqamli tadbirkorlik masalalari V.Y.Pestov, B.G. Preobrajenskiy, N.A. Serebryakova, T.O. Tolstix kabi olimlarning ilmiy izlanishlarida o'z ifodasini topgan.

Raqamli iqtisodiyot bugungi kunda dunyoning ko'plab mamlakatlari iqtisodiyotiga jadal kirib bormoqda. Raqamli texnologiyalarning tez sur'atlar bilan rivojlanishi, iqtisodiyotning globallashtirish jarayonlarini tezlashtirishini yuzaga keltirdi. Iqtisodiyotning barcha jabhalarida ulardan samarali tarzda foydalanish bugungi kun talabiga aylanmoqda. Raqamli transformatsiya tez sur'atda o'zgarayotgan bugungi kun dunyosi uchun asosiy vositadir.

Raqamli iqtisodiyotning afzalliklari quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- raqamli iqtisodiyot sharoitida mahsulotlarni izlash xarajatlari keskin kamayadi;
- raqamli iqtisodiyotdagi tovarlarning bir iste'molchi tomonidan iste'mol qilinishi boshqa mahsulotlarga bo'lgan talab va ularning sifatini pasaytirmaydi;
- raqamli iqtisodiyotda mahsulotlarni tashish va ular to'g'risidagi ma'lumotlarni tarqatish xarajatlari nolga teng;
- raqamli texnologiyalar yordamida iste'molchining xarakterini osonlik bilan o'rganish mumkin. Bu esa o'z o'rnida birga-bir bozorlarni yaratadi;
- raqamli texnologiyalar mahsulot brendi va nufuzini yaratishni ham osonlashtiradi;
- raqamli iqtisodiyotda savdo-sotiqalar elektron shaklda chegaralarni oson kesib o'tadi.

Raqamli iqtisodiyotni rivojlanishi mamlakatlararo biznes faoliyatlariga ham o'z ta'sirini ko'rsatishi mumkin. Axborot kommunikatsiya texnologiyalari sohasida katta rivojlanishlar bo'lmoqda va bular kompaniyalar faoliyatining turli sohalarida o'z ifodasini topishi mumkin. Internet orqali butun dunyo bo'ylab o'z mahsulotlarini sotuvga qo'yib online savdoni yo'lga qo'yishlariga imkoniyat tug'iladi.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida tadbirkor ishlab chiqarishni yangidan yangi kombinatsiyalarini yaratadi, o'z faoliyatiga turli xildagi texnologiyalarni tadbiriq etadi. Hozirgi vaqtda dunyo miqyosida tadbirkorlikni yangi ko'rinishlari, ya'ni raqamli tadbirkorlik, innovatsion tadbirkorlik kabilar rivojlanmoqda.

Raqamli iqtisodiyotni shakllantirish sharoitida ishlab chiqarish jarayoniga innovatsiyalarni, zamonaviy axborot texnologiyalarni joriy etish iqtisodiyotning yangi bilimga yo'naltirilgan tarmoqlarini paydo bo'lishiga olib kelmoqda. Iqtisodiyotning innovatsion sektorini, shuningdek "raqamli tadbirkorlikni" shakllanishi va rivojlanishi ishlab chiqaruvchilarni raqobatbardoshligini oshirish imkoniyatini yaratadi [4].

O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotini tarmoqlarini, jumladan tadbirkorlik faoliyatini innovatsion usulda rivojlantirish O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoev tomonidan qo'yilgan eng dolzarb vazifalardan biridir. Tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish mamlakatimiz fuqarolarining turmush farovonligini oshirish, kambag'allikni kamaytirish, iqtisodiy taraqqiyotga erishishning muhim shartidir. Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi mamlakat iqtisodiyotida barcha tarmoqlarning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi

qulay investitsion muhitning shakllanishiga o'zining ijobiy ta'sirni ko'rsatadi. Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi bu qo'shimcha imkoniyatlarning yaratilayotganligidan darak beradi. Uning rivojlanishi bilan yangi, zamonaviy ish o'rinlari paydo bo'ladi. Insonlarning ortiqcha sarfxarajat qilishlari hamda ortiqcha vaqtlarini o'g'irlanishining oldini oladi. Yalpi ichki mahsulotda raqamli iqtisodiyotning ulushining ko'payishi, yalpi ichki mahsulotning ham shunga mutanosib tarzda o'sishiga olib keladi. Pirovard natijada esa mamlakatda makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi. Shuning uchun ham hozirgi kunda mamlakatimizda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish eng muhim dolzarb masala bo'lib hisoblanadi hamda bugungi kunda bu sohada ko'p islohatlar amalga oshirilmoqda. Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishiga qaratilgan chora-tadbirlarning amaliyotga tadbiiq etilishi natijasida mamlakatimizda raqamli iqtisodiyot jadal rivojlanib kelmoqda. Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi natijasida mamlakatda yuqori iqtisodiy o'sish sur'atlariga erishilib kelinmoqda. Bundan tashqari bunga proporsional tarzda mamlakat iqtisodiyotida investitsiyalarning hajmi ham oshib bormoqda. Bu esa mamlakatda makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga olib keluvchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Raqamli iqtisodiyotni shakllantirish sharoitida Respublikamiz oldida turgan muhim vazifalardan biri jahon bozorida raqobatbardosh bo'lgan mahsulotlar ishlab chiqarish va xizmatlar ko'rsatishni keng yo'lga qo'yishdir. Bugungi kundagi asosiy vazifalardan biri tadbirkorlar o'rtasida sog'lom raqobatni ta'minlash orqali, narxlarni pasaytirish va jahon bozorida raqobatbardosh, eksportbop sifatli mahsulotlarni ishlab chiqarishni kengaytirishdir. Xalqaro tajribani o'rgangan holda monopoliya sohalariga xususiy sektor uchun yanada keng yo'l ochish, "raqamli tadbirkorlikni" rivojlantirish va shu orqali raqobat muhitini shakllantirish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Sh.M.Mirziyoyev "Raqamli iqtisodiyot va elektron hukumatni keng joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori, 2020 yil 28 aprel.
2. D. Tapscott, "The digital Economy: promise and peril in the age of networked intelligence."- New York: McGraw-Hill.-1997.
3. N.Lane Advancing the Digital Economy into the 21st Century (Assistant to the US President for Science and Technology), 1999.
4. Tolametova Z.A. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash jarayonida mehnat bozorini rivojlanish yo'nalishlari 2014. Toshkent. "Iqtisodiyot" 305-b.
5. "Raqamli iqtisodiyot bizga nima beradi ?" nomli maqola. 2022 yil 11 yanvar.

<https://uzlidep.uz/uz/news-of-party/11083>

SOME COMMENTS ON PHRASEOLOGICAL EUPHEMISMS IN ENGLISH AND
UZBEK LANGUAGES*Jumaniyozova Mehrinoz**UrDU Lingvistika (ingliz tili) yo 'nalishi magistranti*

Annotation: *In this article, phraseologisms in English and Uzbek languages comments on the scientific-theoretical aspects of semantic and linguocultural characteristics.*

Key words: *phraseology, phrase, phraseological combination, phraseological combination, phraseological compound.*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7796176>

The phenomenon of euphemism A.M. Katsev, N.S. Boschayeva, L.V. Artyushkina it was studied by V. P. Moskvina and other linguists different aspects are covered from different points of view. For example, L. V. Artyushkina studied the exchange and semantic type of euphemism, its pragmatic aspect is studied in detail by N.S. Boschayeva. G.G. Kujim illuminates euphemism as a meliorating tool of language, A.M. Katsev interprets it from a socio-psychological point of view.¹

With the development of the language, its euphemistic layer also develops. This is because of tabooing based on the norms of a new morality and a new worldview new forms of used euphemisms also appear. In this as opposed to primitive taboo requirements, it has been the norm to say in place of many words and phrases, it is more convenient compared to it (the previous one), phrases that are more pleasant for the speaker and the listener are used.²

In the development of language and society, euphemisms are mainly decency, mutual respect, it appears on the basis of the principle of goodwill, that is, nationality. Euphemisms abound and a widespread phenomenon that is not only in place of taboo words, but also uncomfortable to say is also used to soften the meaning of the units. Uzbek language has a very rich lexical layer, diverse content and unique features have In particular, each word has meanings. National-spiritual speech has figurative and euphemistic meanings that reflect our culture lexical units make up a significant part of our vocabulary.³

Euphemistic lexemes formed by the speaker in the language are spoken the level of culture, as well as the content of explanatory dictionaries is one of the important indicators. Such concepts and units reflecting in explanatory dictionaries is the understanding of the specific characteristics of each language is important. Because it is one of the elements of national spirituality and cultural discourse calculated, i.e. morally and culturally in the relations of individuals and society euphemistic graduonyms used in place of inappropriate, crude units

¹ Edelman M. Political language: words that succeed and politics that fail. New York: Academic Press, 1977. – 473 p.

² Болотнова Н.С. Эвфемизация в современном словоупотреблении и языковая компетенция личности // Языковая компетенция. Новосибирск, 1998. -4.1.-С. 19-23.

³ Кацев А.М. Эвфемизмы в современном английском языке: Автореф. дис... д-ра филол. наук. -Л., 1977. –22 с.

of the rules of presentation in explanatory, educational and translation dictionaries of the Uzbek language to carry out lexicographic research, from the point of view of linguistics approach and giving new scientific and theoretical conclusions become relevant.

I have quoted the thoughts of some of this along the way. Sh.Rahmatullayev interpretation of the issue of □stylistic dyes in frazeological synances. □ Positive and negative contents of synonymous nests on the occasion of making separates fraze units and writes: the negative reality means negative reality some of the synonym cells are evwesm. Euphemism is from calling negative reality the escape serves to mitigate the negative impact of such reality. Such evweism seems as if there is a positive stylistic dye. For example, let the world get off the world every three phrases are an evfeism, to mitigate the negative effects of the callable reality the level can be said that the third is the most powerful characteristic. ⁴ Execution of comparison with appropriate events of Euphema the essence to understand the specific nature more clearly, lice to reveal the aspects of units, speech costs, their mutual differences.

Phraseology, like other branches of linguistics, has its own formation and has stages of development. Phraseologisms are very ancient in origin however, the science of phraseology covers almost two hundred years. Phraseology the founder of the science is the Swiss scientist Charles Balli. He wrote his □French Stylistics□ (1909) is a study of word associations, that is, phraseological units. has introduced special chapters. And Ferdinand de Saussure is syntagma, its signs expressed his views about it. There are such ready-made units in the language that their linguistic nature of the meaning and syntactic features of such compounds he said that it is used ready-made, according to tradition. Phraseology is one of the fastest growing areas in the further development of linguistics is one. Phraseology in Russian and English linguistics began to be studied much earlier that this field has begun to be studied systematically in Uzbek linguistics corresponds to the 40s-50s of the last century. During this period Sh. Rakhmatullayev (1969), G.A. Bayramov (1970), G.Kh. Akhunzyakov (1974), V.G. Uraksin (1975), L.K. Bayramova (1983), Ph.D. dissertations of M.F. Chernov (1986) Phraseologisms dedicated to research.

For example, to give one□s manners, to open one□s face, to come of age, to have two heads to do, to do one-sidedly, to get to the head, to take grain, to pass to dry his pillow, to answer, to open his eyes, even if he dismounts. Compounds such as not falling, slapping, mouthing, crooked hand not from the actual meaning of the words contained in it, but a portable metaphorical concept. If it is a phrase, it means negative impact of reality, unpleasant news from the point of view of mitigating, dealing with verbal abuse within the framework of decency, is a euphemistic tool. The principle of mutual differentiation in relation to lexemes with euphemistic meaning, especially in the following units. In other words, to betroth (marry) (use andisha, tarbiya related to) used instead of the lexeme beshikkerti to be cradled, called to wash/break bread, to be blessed are lexemes in the line of euphemistic synonyms in the semantics of the action (verb) being performed, the action is intensified From the simple stage, the meaning and in the process of taking a serious shape of the action content can be observed to increase. And this is also in euphemistic synonymous lines indicates the existence of a

⁴ Омонтурдиев Ж. Ўзбек тилининг қисқача эвфемик луғати.-Т.: Фан, 2006.-134 б.

grading process. Such a gradually appropriate use of euphemistic synonyms in lines is unique to our language we can feel its features more clearly. Using them in our speech euphemistic leveling of each unit in relation to the speech situation to its content it leads to the need to use it correctly.

USED LITERATURE:

1. Edelman M. Political language: words that succeed and politics that fail. New York: Academic Press, 1977. □ 473 p.
2. Болотнова Н.С. Эвфемизация в современном словоупотреблении и языковая компетенция личности // Языковая компетенция. Новосибирск, 1998.-4.1.-С. 19-23.
3. Кацев А.М. Эвфемизмы в современном английском языке: Автореф. дис... д-ра филол. наук.-Л., 1977.-22 с.
4. Омонтурдиев Ж. Ўзбек тилининг қисқача эвфемик луғати.-Т.: Фан, 2006.-134 б.

INGLIZ VA O`ZBEK TILLARIDA SOMATIK FRAZEOLOGIZMLARNING
TASNIFI

Adambayeva Nargiza Kadambayevna

TTA Urganch filiali Ingliz tili kafedrası v.b.dotsenti, PhD.

Aminova Mahfuza Jamoladdinovna

UrDU, Lingvistika (ingliz tili) 2-kurs magistranti

Annotasiya: Hozirgi kunda tilshunoslikda frazeologizmlarni o`rganish bo`yicha samarali ishlar amalga oshirilmogda. Inson tana a`zolari bilan bog`liq frazeologik birliklar ham shular jumlasiga kiradi. Ushbu maqolada inson tana a`zolari bilan bo`g`liq somatik frazeologik birliklarni xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan o`rganilishi ha,da lingvistik xususiyatlari tahlili amalga oshirilgan.

Kalit so`zlar: frazeologizmlar, somatik birlik, somatik komponent, konsept

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7810684>

Tilimizdagi frazeologik birliklarning aksariyati inson tana a`zolari nomlari orqali shakllanganligi sababli tilshunoslikda somatik frazemalar, somatik FBlar kabi tushunchalar paydo bo`ldi. Tilshunoslikda inson tana a`zolari nomlariga nisbatan ishlatiladigan somatizm atamasini ilk bor eston tili frazeologizmlariga nisbatan qo`llangan F.Vakk o`z dissertasiyasida somatizmlar frazeologizmlarning qadimgi ko`rinishlari qatoriga kirishini va eston tili frazeologik fondining anchagina qismini tashkil etishini ta`kidlagan. Somatik frazeologizm atamasi rus tilshunosligida birinchi marta inson tana a`zolari nomlari bilan bog`liq bo`lgan frazeologizmlarni tadqiq etgan E.M.Mordkovichning maqolasida qo`llangan.

N.A.Krasavskiyning fikricha, frazeologik birliklarning somatik komponentlari "holat indikator"ning majoziy ma`nosini bildiradi. U simvolik ma`no bildiruvchi beshta somatik komponentni ajratadi:

1. Bosh-"fikrlash tizimi nazorati markazi" (tilla bosh).
2. Bosh-ichki xususiyatlar indikator.
3. Yurak-his-tuyg`ular indikator.
4. Qo`l-mehnat a`zosi: qo`li gul.
5. Til, ko`z, tamoq-ichki xususiyatlar indikator: tili uzun, tekintamoq, ko`rolmaydigan ko`z.

Umuman somatik frazeologizmlarni o`rganish, ularning lingvistik tabiatini tadqiq etish XX asrning ikkinchi yarmidan boshlangan, deyish mumkin. Tadqiqotlarning bir qismida somatik frazeologizmlar bir til, ba`zilarida ikki til va uch til doirasida qiyosiy o`rganilgan.

Somatik frazeologizmlarni bir til doirasida o`rganishni 1964 yilda F.Vakk o`zining nomzodlik dissertasiyasida boshlab berdi. U zamonaviy eston tilidagi somatik frazeologizmlarni tadqiq etib, somatizm atamasi mohiyatini keng yoritdi. Ishda olim asosan ko`z, bosh, quloq va burun komponentli frazeologik birliklarni tahlil qildi. Ammo og`iz, lab, til komponentli frazeologik birliklar esa tahlil ob`ektiga kiritilmadi. Ishda somatik FBlar

qiyosiy-tarixiy aspektida o`rganilib, eston tilidagi somatic FBlar qardosh tillar va qardosh bo`lmagan tillar bilan qiysolanib tahlil etilgan.

O`zbek tilida somatik FBlarning atroflicha tadqiqi A.Isayevning “O`zbek tilida somatik frazeologizmlar” nomli nomzodlik dissertatsiyasida yoritilgan. Bu tadqiqot o`zbek tilidagi somatik FBlar tahliliga bag`ishlangan ilk yirik tadqiqotdir. Dissertasiya kirish, uch asosiy bob va xulosadan iborat. Ishning kirish qismida somatik FBlarni o`rganilishi haqida atroflicha fikr yuritilgan. Olimning ta`kidlashicha, somatik FBlarni o`rganish yaqin yillardan boshlangan va hozirgacha ularning tahliliga bag`ishlangan faqat V.O.Vakk, O.Nazarov, Yu.A.Dolgopolovlarning nomzodlik dissertatsiyalarigina mavjud. Ammo keying yillarda bu qator Sh.Usmanova, Sh.Nazirova, X.Alimovalarning tadqiqotlari bilan to`ldirildi.

Mazkur nomzodlik dissertatsiya somatik FBlarni diaxron va sinxron aspektlarda o`rganishga bag`ishlabganligi bilan diqqatga sazovordir. Ishda olim asosiy e`tiborini FBlarning shakllanishi va ularning component tarkibiga qaratgan. Uning qayd etishicha, o`zbek tilida 1400 ga yaqin somatik komponentli FBlar bor va ular tilde taxminan 17,5 foizni tashkil etadi. Bu vaqtda hali Sh.Rahmatullayevning “O`zbek tilining izohli frazeologik lug`ati” yaratilmagani bois A.Isayev ishda X.Berdiyarovning 8000 dan ziyod top`langan FBlar kartotekasiga asoslanganligi ta`kidlangan.

Tadqiqotimiz doirasida, shaxsning shaxsiy xususiyatlarining kontseptual sohasini tavsiflovchi jihatlarning —tanaviy talqiniga murojaat qilaylik. Ushbu sohada ikkita umumiy toifa ajratiladi, ularni yanada aniq kichik toifalarga bo`lish mumkin. Masalan:

1) Shaxsning shaxsiy xususiyatlari: jismoniy xususiyatlar va tashqi xususiyatlar.

2) Har xil turdagi xatti-harakatlar, shu jumladan nutq, iroda, aqliy harakatlar va boshqalarni ifodalovchi soha.

Insonning sog`lig`i, uning jismoniy holati, kuch-quvvati haqida tasavvurga ega bo`lgan shaxsiy xususiyatlar somatik frazeologik birliklar semantikasida mavjud: *to be hale and hearty (especially of old people) healthy and strong: Her grandfather was hale and hearty, walking five miles each day before breakfast.*

Keling, ushbu somatik frazeologik birliklarning tarkibiy qismlarini ko`rib chiqaylik:

1) *hale – partly from Middle English (northern) hale, from Old English hāl; partly from Middle English hail, from Old Norse heill — whole; free from defect, disease, or infirmity; retaining exceptional health and vigor.*

2) *hearty – exhibiting vigorous good health.*

Shaxsning tashqi ma`lumotlarini tavsiflovchi somatik frazeologik birliklar orasida quyi toifalarni ajratib ko`rsatish mumkin:

a) inson qomatini tavsiflovchi somatik frazeologik birliklar;

b) insonning tashqi ma`lumotlari, xususan uning jozibadorligi va go`zalligi haqida tasavvur beradigan somatik frazeologik birliklar. Qizig`i shundaki, inson qaddi-qomatini tavsiflovchi somatik frazeologizmlar ko`pincha —bone va —skin somatik komponentlarini o`z ichiga oladi.

Lingvistik shaklda ifodalangan somatikani tahlil qilish insonning o`z tanasini va uning funksiyalarini qanday tushunishini anglab yetishi uchun kalit bo`lib, bu shaxsning o`zini o`zi bilishiga olib keladi. Inson tanasi o`z-o`zini bilishga bir qator mazmunli xususiyatlarni qo`yadi,

ya'ni inson tanasi o'zining faoliyat funksiyalarini, xatti-harakatlarini, ratsional va hissiy sohalarini, bir so'z bilan aytganda, ichki "men"ini - tashqi "men" bilan, tana va tananing qismlari bilan aniqlaydi".

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Эштўхтарова Б.Б. Инглиз ва ўзбек тилларидаги фразеологик бирликларда “Бош” концептининг лингвомаданий хусусияти // ЎзМУ хабарлари. – Тошкент, 2021. – № 1/3. – Б. 258-261 (10.00.00. № 15).
2. Эштўхтарова Б.Б. Инглиз ва ўзбек тилларида “head/бош” компонентли фразеологик бирликларнинг мавзувий гуруҳлари // ЎзМУ хабарлари. – Тошкент, 2021. – № 1/4. – Б. 277-278 (10.00.00. № 15).
3. Steyer K. Corpus linguistic exploration of modern proverb use and proverb patterns. Computational and corpus-based phraseology: Recent advances and interdisciplinary approaches, Proceedings of the Conference Volume II. – London, UK, Geneva: Editions Tradulex, 2017. – P. 45-52;
4. Babajanov, K., & Sapaeva, D. (2022). MEDICAL DISCOURSE AND ITS COMMUNICATIVE SPECIFICITY. *Science and Innovation*, 1(7), 1394-1396.
5. Маматов А.Э. Ўзбек тили фраземаларининг шаклланиш масалалари. Фил.ф. докт. дис. автореф. – Тошкент, 1999. – 56 б.

MERITS OF SOLO PERFORMERS IN THE DEVELOPMENT OF KARAKALPAK SINGING ART

Aytmuratova Jangilsin Jalgasovna PhD,
Karakalpak State University
E-mail: aytmuratova 88.88@ mail.ru

Annotation: *The article is devoted to the activities of solo performers which are contributed to the development of the singing art of Karakalpakstan, known for their talent of performing solo songs on the stage of the theater of our Republic in the 50-60s of the twentieth century. Ayymkhan Shamuratova, Tarbiya Zholimbetova, Gul Khan Sherazieva, Arzigul Atamuratova, Tokhta Rakhmanova, Fatima Bekpolatova, Tileusan Akhmedova, Kalbike Matyakubova and Sulyokhan Mambetova as actresses and singers skillfully performed songs from their repertoire, taking a place in the hearts of our people and talking about the first steps of Karakalpak girls in the sphere of art.*

Key words: *Theater, stage master, actress, performance, theatrical characters, folk songs.*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7810704>

1. Relevance.

Each nation's own culture and art is one of the main factors that determine its value as a nation. Humanity came into being, using all its potential, constantly searching for creativity, creation, creativity, observation, it gets aesthetic pleasure, and in this process it rises spiritually. Every nation occupies a strong place in world civilization due to the power of its culture and art.

2. Methods and level of study: As our country continues to further strengthen its place and importance in the world arena, further development of national culture, creation of a new history of new Uzbekistan, preservation and promotion of tangible and intangible cultural heritage masterpieces, further popularization of folk art and amateur art, ensuring active integration of our country into the world cultural space, implemented systematic measures aimed at innovative development of culture and art.

As a clear example of this, a series of Resolutions and Decrees adopted by the head of our state on "Development of the field of culture and art", "On measures to further increase the role and influence of culture and art in the life of society" opens the door to huge opportunities necessary for the development of the field. From this point of view, in order to introduce the creative activities of our performers who contributed to the development of Karakalpak singing art to today's youth, we should pay special attention to their activities.

3. Research results:

In the 50-80 years of the XX century, Karakalpakstan occupied a special place in the activities of solo performers in the development of singing art. Of these, Ayimkhan Shamuratova received the title of "people's artist of the USSR" in 1968. Along with playing the main roles in the Karakalpak State Theater, it also sang songs of fraternal peoples.

In the 50-60 years of the XX century, the upbringing of solo singers was known by Jolimbetova (1917-1963), Gulkhan Sherazieva (1920-1978), Arzigul Atamuratova (1923-2017), Rachmanova (1934), Fatima Bekpolatova, Tileuhan Akhmedova, Suliukhan Matyakubova and Suliukan Mambetova. They took a deep place in the heart of the people through their skillfully performed songs in their repertoire. National artist of the Republic of Uzbekistan Gulkhan Sherozieva, along with playing the main role in musical performances, inherited Karakalpak folk songs in her repertoire.

National artist of Uzbekistan and Karakalpakstan Arzigul Atamuratova has devoted more than 40 years of her life to the development of the art of Karakalpakstan. Arzigul Atamuratova "Dembermes", "Eshbay". She performed the songs "Ceti asirim", "Bes perde", "Bahar suygen yar", "today we are in the bosom of Bakhit", "Tang samallari", "nekis gulleri", "bagman girl", "Yar-yar".

In the 60-80s of the XX century, Karakalpak girls, known for their tender voice, made folk songs known to the world. In the days of literature and culture of Karakalpakstan, which took place in Moscow in 1959, Gulparshin Sirimbetova performed the song "Doryasan". The songs "Dem bermes", "Nalish", "Dostima", "my ways" by the owner of istedad Tamara Dorshumova remained in the people's memory as indelible Navos.

In the 60s and 70s of the XX century, an excellent talent Dao'itbay Kayipov for seven years of his work received a place in the heart of the Karakalpak people with his unique songs, sonorous voice.

In the 80s of the XX century, processed variants of Karakalpak national songs appeared in the variety direction. The services of Dautboy Kayipov, Zamira Khozhanazarova, who raised the Karakalpak variety by one step, were great in it. Z. Khajanazarova "Anajanim", "talqin", "who was Janim jaqsi koresen? the word G.Music of Shamuratova D.Janabaeva. "In which did he eat love? Performing arias from the musical drama "shagalas", "Bahar Samali", "Kelmedi", "Magan kelip ket", "Tuo'ilgan jer", "Tahirlik", "Berdaq" enriched Karakalpak national singing art.

These two talents became known to the country for their short life with the art of Karakalpak execution and were regarded as "unfading stars", revered among the people. The repertoire of Bayram Matjanov (1940-2020), known for his 37 years of work, which contributed to the development of Karakalpak singing art, with a pleasant voice, lively feelings and a stage culture that attracts listeners, is popularly known as a rich innovator performer. B. Matzhanov paid special attention to the synchronicity of music with the meaning of words, paying special attention to the issue of choosing a repertoire. B.Matzhanov introduced the art of Karakalpak singing to fraternal peoples and received the title of people's artist of Uzbekistan, Bashkirdistan, Karakalpakstan and state awards.

National artist of Uzbekistan, Turkmenistan, Karakalpakstan Kamiljon Otaniyozov said among his students that Atajon Khudayshukurov "on the other side of the Amudarya there is a talented young man who is distinguished from his peers by the voice given by Allah. It is said by his father Khudayshukurov. Both tomorrow's Nightingale and pride of the bust of art will be that young man." Father Khudayshukurov has been working as a solo singer in the Karakalpak State Philharmonic since 1963. Along with classical songs, Turkmen, Azerbaijani,

Karakalpak, Kazakh and Kyrgyz folk songs were included in his work. O.Khudayshukurov, along with the singer, musician, is also known as the composer of more than 300 songs, such as "your Mujgon", "one in the universe", "my first love". O.Khudayshukurov was attractive, timbre, with a smooth and sonorous voice in all curtains. It was not for nothing that such qualities in his songs as passion, enthusiasm and enthusiasm, and depth in content took a deep place in the hearts of the audience.”

Bazarboy Nodirov, Gulparshin Sirimbetova, Bibiraba Utebergenova, Tursingul Kayipnazarova, Tursinbay Palimbetov, Utebay Temirkhanov, Tamara Doshumova, Marjangul Tileomuratova, Sveta Shinikulova, Makhset Matekov, Hanzada Paloanova, Perikhan Alibekova, who created a unique school in the national singing art of Karakalpakstan in the 70-80s of the XX century left an indelible mark on national singing art with.

Ida Rafikova, Ilyich Khodjametov, Maxset Khozhaniyazov, Davlet Atajanov, Kenesboy Serzhanov, Gulhatiysha Ayimbetova, Bazargul Karimova, Dalibay Mambetmuratov, Mirzagul Sapaeva, Rosa Kutekeeva brought the Karakalpak national singing art to a new level. The fact that the talented singer Maxset Khozhaniyazov was a prize winner at the International Festival in Rio de Janeiro, Brazil, a laureate of the Central Asian Festival of vocalists took an important place in the world recognition of the art of Karakalpak singing.

Ilich Khodjametov also played a great role in the development of the variety route in Karakalpakstan. I.Khodjametov organized the revyu variety ensemble "forty girls" under the Karakalpak State Philharmonic named after Berdak. From the singers of the ensemble Bayarkina, L.Koshan (Russia), I.Vakhlakov (Baku) I.Khadjametav, Q.Allayarov, M.Tileomuratova, O.Temirkhanov, D.Mambetmuratov, M.Artikova, Z.Kamalova, G.Monteeva, M.Tajigalieva, Zamira and Inkar Khojanazarova, V.Chaban from dancers S.Dospanova, Zarema and Lola Rafikova, I.Loseva, I.Shvalova, I.Number, I.Li, A.Kalikovas made a great contribution to the development of the variety genre in the art of Karakalpakstan. The first time the ensemble performed works from the repertoire of foreign performers, Uzbek, Karakalpak folk songs and musics. In particular, the songs "Mukhabbatinon", "Tashkent evening", "Black Willows", "Tuugan jerge", "Shagala", "Tolqin" are preserved in the people's memory to this day. In 1981, the ensemble "Forty Girls" was called variety-choreographic Revue, and the artistic director D.M.Tarleev and chief ballet player D. Yusupov was engaged in work .

1981-1982 with the ensemble concert program, they toured South Sakhalin, the Far East, Kamchatka, the Caucasus, Crimea, Moldavia, the Republic of Buryatia, in 1983 in the cities of Magadan, Chita, Ulan-Ude, in 1986 in the republics of Moykop, Ukraine, Vilnius, Riga, Belarus, Kyrgyzstan, Kazakhstan. Especially Muyassar Razzakova, Rosa Qutekeeva, Eliza Aitniyazova contributed to the recognition of Karakalpak opera, folk songs all over the world.

A Republican competition of Bakhshi performers was organized in Tashkent, dedicated to the 100th anniversary of Japaq Bakhshi Shamuratov, at which the Karakalpakstan T.Gurbanov, M.Pirnazarov, young singer a.Aytiniyazov won.

In 1992, 11 competitions and Memorial evenings were held dedicated to the anniversaries of art artists. In Particular, Japaq Bakshi Shamuratov, Ayimkhan Shamuratova, A.Khajalepesov, E.Gaspalatav, C.Bekmuratov, D.Qayipov, Z.Festivals of young talented

people were organized in memory of Khozhanazarova. The festivals were attended by guests from Tashovuz, Khorezm and Bukhara region of Turkmenistan.

The days of culture of the Republic of Karakalpakstan were held in Tashkent on January 25-29, 1993. During these days of culture, literary and art artists of Karakalpakstan presented concert programs at the State Theater and stage of Tashkent City. A group of Karakalpak artists are awarded honorary titles of the Republic of Uzbekistan by the decree of the president of the Republic of Uzbekistan. Of These, T.Kayipbergenov "people's writer of Uzbekistan", G.Aymbetova, M.Sapayeva, R.Saparova and B.Kayipovs title "Honored artist Of The Republic of Uzbekistan", chief correspondent of the magazine "Aral girls" G.Esemuratova is awarded the title of " honored cultural figure of the Republic of Uzbekistan.

2007 Actress of Karakalpak state musical theater Sarbinaz Annakulova became laureate of the Nihal prize. As a theater actress, she starred in the play" Alpomish " in Gulbarshin, S.Aysanem in the play by hojaniyazov "Syymegenge syykenbe", K.Rakhmanov in the play" Yar diydari " created the images of the main character in Maqpal and many other performances .

In 2008, Variety singer late Rashid Khojasov, the winner of the" Nihol "award, was highly appreciated for his service as a real talent and was awarded the honorable title" Honored artist of the Republic of Karakalpakstan".

In recent years, Aygul Nadirova has been noticed for her skills in performing folk songs and national songs of the variety direction. In his performance, folk songs were sung, modernizing the songs "Nalish" and "walk girls", N.Muhammedinov, "Yor-yor I say", J.Shamuratov's songs" Yestelik seven oramal " performed with high skill in the national style.

Independence has taken an important place in the recognition of our talented youth on the world stage. In particular, the Honored artist of Uzbekistan and the Republic of Karakalpakstan, Jenisbek Piyazov, with his special talent for creativity in the opera direction, was able to receive the "Nihol" award in 2007. Jenisbek Piyazov took part in competitions held in such countries as France, Spain, Portugal, Russia, Malaysia, Kazakhstan. In 2010, in accordance with the presidential decree, he was awarded the Medal of Fame. J.Piyazov's tireless work in introducing national art to the world was highly appreciated, in 2014 he was awarded the title of "Honored artist of the Republic of Uzbekistan", in 2021-"people's artist of the Republic of Uzbekistan".

During the independence period, the folklore and ethnographic ensemble "AMU wave " occupies an important place in the supply of musical treasures of the Karakalpak people to generations. People's artist of Uzbekistan and Karakalpakstan Gylkhatiysha Ayimbetova, honored artists of the Republic of Karakalpakstan Bakhtiyar Yesemuratov, Salamat Kalibekov, Sultan Kasekyev showed their abilities in performing folk and modern songs from the members of the ensemble.

The establishment of the State prize named after Zulfiya by the decree of the president of the Republic of Uzbekistan on June 10, 1999 took a huge place in the material and spiritual support of the creative and active people of gifted youth. To date, more than 20 girls have won the Zulfiya State Prize in the Republic of Karakalpakstan since 2000.

The "germination" award opened a wide path to the identification of young talent and their further improvement from creative abilities. The first winner of the award from the Republic of Karakalpakstan was the talented singer Makset Utemuratov. In subsequent years, Dilfuza Bekimbetova, Gulnar Aljanova, Eleonora Qutlibulatova, Gulnaz Utepova, Sarbinaz Annakulova, Jenisbek Piyazov, Rashid Khojasov, Gulbar Abipova, Zhat Bekchanov, Lola Muhammaddinova, G.Akhimbetova, Janibek Piyazov, Adilbek Bakhtibayev, Naorizbek Mahammadiyarov became winners of the "Nihal" prize.

Conclusions:

In the 50s-80s of the 20th century, professional composers were able to contribute to the development of national singing art with new music in the development of Karakalpak music culture. Genisbek Piyazov's services in introducing the opera genre to the world in the art of singing, as a result, talented talents are emerging after him. In the development of the pop genre in Karakalpakstan, the activity of the Karakalpak State Folklore Ethnographic Ensemble "Amu Wave" marked the beginning of a new era in art. At the same time, the Ayqulash juldyzлары ensemble had a great role in the development of dance art in the republic during the years of independence, and these artists won a number of achievements in the national dance art in the Central Asian republics and at festivals of Eastern dances. During the period of independence, G. Allamberganova, Z. Sharipova, T. Qalliev, G. Akhymbetova contributed to the introduction of the Karakalpak national art of charity to the peoples of the world. The Decision of the President of the Republic of Uzbekistan on April 10, 2021 "On additional measures related to the preparation for the Second International Bakhshiki Art Festival and the creation of favorable conditions for the development of the art of Bakhshiki" opened the door of opportunities for the development of national Bakhshiki art at the national and international level.

Иқтибослар/Сноски/References:

1. Шамуратова А. Шеберликтин шыңына қарай. Еске тусириўлер. –Нөкис: «Қарақалпақстан» баспасы, 1984.
2. Nadirova A. Qaraqalpaq muzika tariyxi. –Toshkent: 2018.
3. Жиемурастов М. «Аққан жулдызлар» - Нөкис: «Қарақалпақстан» баспасы, 1998.
4. Т.Давлетмуратова, Ә.Әбдикамалов. «Бизге кел...». Нөкис: «Qaraqalpaqstan», 2018-жыл.
5. Қ.Камалов. Ел хызметинде Еске тусириўлер. –Нөкис: «Қарақалпақстан» баспасы, 1995.
6. ҚР МД архиви Фонд-Р229, 1-рўйхат,2443-иш.
7. Айтмуратов, Ж. (2023). Первая Каракалпакская Актриса И Самоотверженный Деятель Искусства. *CENTRAL ASIAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HISTORY*, 4(1), 1-9.
8. Айтмуратов, Ж. (2012). XX әсирдин биринши ярымында миллий мәдениятымыздың раўажланыўында карақалпақ мәмлекетлик сазлы театры хызмети. *вестник каракалпакского государственного университета имени бердаха*, 17(3-4), 36-41.

9. Aytmuratova, J., & Kalimbetov, B. (2022). Service of representatives of modern singing arts in karakalpak musical culture. *Science and innovation*, 1(C4), 214-220.
- Aytmuratov, J., & Aytmuratova, J. (2020). FOLK MUSIC IN THE ART OF THE KARAKALPAK BAKHSY: THE PROBLEM OF EMERGENCE. *Polish Journal of Science*, (29-1), 58-62.

PROFESSIONAL TA'LIM MUASSASALARI O'QUVCHILARINI KASBGA
TAYYORLASHDA INGLIZ TILINING O'RNI

Xolxodjaeva Dilfuza Shoakrom qizi

O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Pedagogik innovatsiyalar, professional ta'lim boshqaruv hamda pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti 1-kurs tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada ingliz tilini dunyo bo'yicha mavqeyining oshib borayotganligi va O'zbekistonda o'qitilishining sabablari hamda ushbu tilning mustaqillikdan so'ng ta'limning barcha bosqichlarda o'qitilishi kuchayishiga prezident qarorlarining ta'siri hamda professional ta'lim muassasalarida o'quvchilarni kasbga tayyorlashda ingliz tilining ahamiyati va o'rni. Chet tili o'qitishda yangi metodlardan, ta'lim reytingi yuqori davlatlar tajribalaridan foydalanish o'rganib chiqilgan

Kalit so'zlar: Xorijiy tillar, ingliz tili, harakatlar strategiyasi, xalqaro standartlar, lingvistik ma'lumot, eksrtalingvistik ma'lumot.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7810716>

Xorijiy tillarni o'rgatish orqali yosh avlodni ona Vatanga muhabbat va sadoqat, milliy g'urur, yuksak axloq va ma'naviyat, qadimiy va boy merosimiz, milliy va umuminsoniy qadriyatlarimiz bilan g'ururlanish ruhida tarbiyalash bugungi kunning eng dolzarb masalalaridan biridir. Jahon ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan tub islohotlar o'quvchilarning chet tillarini mukammal o'rganishi, chet tilini bilgan holda barcha sohalarda o'zini namoyon qila olishi, chet tilida og'zaki va yozma nutqini rivojlantirishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish muammolarini ilgari surmoqda. Dunyoning yirik tashkilotlari o'quvchilarning chet tilida fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, so'z erkinligini ro'yobga chiqarish, intellektual faolligini shakllantirish, tayyorgarligini baholash masalalari bilan shug'ullanadi. Bu masalani umumiy tendensiyalarda ishlab chiqish zamonaviylik va yosh avlodda chet tilini bilish ko'nikmalarini shakllantirishda katta ahamiyatga ega bo'lib, zamonaviy ta'lim muammolari bilan bog'liq holda o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini oshirishga xizmat qiladi.

Respublikamiz ta'lim tizimini isloh qilishda xorijiy tajribaga asoslangan va xalqaro standartlarga javob beradigan ta'lim dasturlari bilan muvofiqlashtirish oliy pedagogik ta'lim tizimini takomillashtirishning asosi bo'ldi. O'zbekiston sharoitida milliy mentalitetimiz va an'analarimizni hisobga olgan holda, xorijiy tajribalar asosida ta'lim sifatini tubdan isloh qilish davr talabidir. Bu borada 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasida mamlakatimizda "...ta'lim va o'qitish sifatini baholashning xalqaro standartlarini joriy qilish asosida oliy ta'lim muassasalari faoliyatining sifati hamda samaradorligini oshirish, ilmiy tadqiqotva innovatsion faoliyatni rag'batlantirish, ilmiy va innovatsion yutuqlarni amaliyotga joriy qilishning samarali mexanizmlarini yaratish...", kadrlar tayyorlashning sifati darajasini oshirish, xalqaro

standartlar asosida malakali mutaxassislar tayyorlash uchun zarur shart- sharoitlarni yaratish, har bir oliy ta'lim muassasasi jahonning yetakchi ilmiy-ta'lim muassasalari bilan yaqin hamkorlik aloqalari o'rnatishi va talabalarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish, yoshlar auditoriyasi bilan ish olib borishda interfaol usullardan samarali foydalanish, ularga chet tilidan sifatli ta'lim bera olish, oliy ta'lim darajasini namunali bosqichga olib chiqish va tubdan takomillashtirish asosiy vazifalar sifatida belgilandi.

Chet tilini o'qitishning maqsadlari jamiyat talablari, ijtimoiy buyurtmalar, shart-sharoitlar va siyosatdan kelib chiqib belgilanadi. Chet tillarni o'qitishning maqsadlari jamiyat taraqqiyoti va rivojlanishiga bog'liq. Oliy o'quv yurtlarida chet tilini o'rgatishning o'ziga xos maqsadlari bor va chet tilini o'rgatuvchi barcha trenerlar ularni oldindan belgilab berishi kerak..

Oliy ta'lim muassasalarida chet tillar o'qitish o'z oldiga:

- 1) amaliy yoki kommunikativ;
- 2) umumta'lim berish;
- 3) tarbiyalash;
- 4) hosil qilingan malaka va ko'nikmalarni boshqa maqsadlarda ishlatilishni, ya'ni rivojlantirish kabi maqsadlarini qo'yadi. Umum ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlar kommunikativ maqsadni amalga oshirishda sodir bo'ladi. Bu 4 ta maqsadlarni kengroq ko'rib chiqamiz:

1. Kommunikativ (amaliy) maqsad: Bu maqsad orqali talabalarda ingliz tili materiallari bo'yicha malaka, ko'nikma hosil qilinadi. Talabalar leksik, grammatik talaffuz materiallarini nutqda o'zlari mustaqil qo'llay olishlari kerak. Inglizcha og'zaki nutq, o'qish, yozuv ko'nikmalari hosil qilinadi.

2. Umumta'limiy maqsadi: Bu maqsad orqali o'quvchilarning tafakkurini yanada o'stirish, ingliz tilidan ma'lumot olish va berish, ingliz tilini yanada chuqurroq anglab olish, ingliz tili haqidagi yangi bilimlar hamda tili o'rganilayotgan mamlakat xalqining tarixi, adabiyoti va madaniyati haqida tushuncha va ma'lumotlar olish hisobiga talaba o'quvchilar dunyoqarashini kengaytirish tushuniladi. Talabalarning anglash, fikrlashini o'stirish, dunyoqarashini kengaytirish chet tili hisobiga yoki ingliz tilida bo'ladi.

3. Tarbiyaviy maqsad: Bu maqsad chet tili — ingliz tili darsida baynalminal, axloq va estetik tarbiya berish hamda mehnatga munosabatini tarbiyalashni ko'zda tutadi. Albatta, bular ingliz tili — materiallari orqali inglizcha nutq mavzusini, inglizcha matnlar mazmunini tahlil qilish orqali amalga oshiriladi.

4. Rivojlantiruvchi maqsad: Ushbu maqsad talabalar va talabalar bilan shaxsan tanishish bo'yicha ko'rsatmalarni belgilaydi. Til faktlarini tahlil qilish, umumlashtirish, mustaqil xulosa chiqarish, tinglash, nutq va harakat qobiliyatlarini rivojlantiradi. Tasavvur qilish, nutqiy vaziyat yaratish, nutqda mantiqiy bog'lanish, mustaqil fikrlash, so'z ma'nosini tushunish, lug'at, qo'llanmalar bilan mustaqil ishlash, ixtiyoriy mashg'ulotlarda qatnashish orqali

o'rgatadi. , sinfdan tashqari mashg'ulotlarga mustaqil tayyorgarlikni, ularni amalga oshirishni rivojlantiradi. Yuqoridagi to'rtta maqsad har doim bir-birini to'ldiradi va o'zaro bog'liqdir. Ushbu to'rtta maqsad har bir darsda o'qitiladigan ingliz tilidagi materiallar, ko'rib chiqish va nutq faoliyati orqali amalga oshirilishi kerak.

Talabalar oliy ta'lim muassasasini tamomlagunga qadar ingliz tilida og'zaki va yozma ravishda fikrlarni qabul qilish, tushunish va ifodalash imkoniyatiga ega bo'lishlari talab etiladi. Tillarga ixtisoslashtirilmagan oliy ta'lim muassasalarida dars soatlari miqdori ushbu muassasalarning dasturlarida ko'rsatilgan. Nofilologiya ta'lim muassasalarida chet tillari maxsus dasturlar asosida o'qitiladi. Bunday ingliz tilidagi maxsus nofilologiya ta'lim muassasalari uchun hali dastur va darsliklar ishlab chiqilmagani uchun o'zbek tilida ta'lim beradigan bunday ta'lim muassasalaridagi o'qituvchilar sohaning xususiyatini hisobga olgan holda turli darslik va o'quv qo'llanmalarini tanlaydilar. foydalanmoqdalar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida/ O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017-yil, 6-son.
  2. O'.Hoshimov. I.Yoqubov. Ingliz tili o'qitish metodikasi.- Toshkent-2003.
- Alien, J.P.B. and H.G. Widdowson. 1974. «Teaching the communicative use of English» International Review of Applied Linguistics XII (1).

**“NODIR MIRISHKOR” FERMER XUJALIGI MISOLIDA ISHLAB CHIKARISH
XARAJATLARI XISOBI VA UNI TAKOMILLASHTIRISH**

Z.M.Salahiddinova

*Andijon qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar institute
“Buhgalteriya hisobi va audit” yo'nalishi 2-bosqich magistri*

N.U.Yuldashev

“Nodir mirishkor” urug'chilik fermer xo'jaligi rahbari.

D.A.Dadajonova

*Andijon qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar institute
“Mexanizatsiyalash” yo'nalishi 1-bosqich magistri*

Annotatsiya: Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozidan keyingi davrda fermer xo'jaliklari asosiy ishlab chiqarish faoliyatida o'simlikchilik va chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarishdan ko'zda tutilgan maqsad iste'molchilarning talablarini qondirish va talabga qarab ishlab chiqarish ko'lamini rivojlantirish asosiy vazifalardan biri hisoblanadi.

Kalit so'zlar: fermer xo'jaligi, ishlab chiqarish xarajatlari, iste'molchi, faoliyat.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7810726>

KIRISH

O'simlikchilik va chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarish xarajatlariga ta'sir qiluvchi omillarni ko'pligi va ularning ayrimlarining fermer faoliyatiga bog'liq bo'lmagan holda paydo bo'lishi qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish sharoitini chegaralaydi. Ushbu masala ishlab chiqarish ko'lamini oshirish fermer xo'jaliklarining ichki imkoniyatlariga bog'liq. Bunday sharoitda fermer xo'jaligi o'z ichki imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda mahsulotlar ishlab chiqarish hajmini to'g'ri belgilay olishi muhim ahamiyatga egadir.

ADABIYOTLAR SHARHI

Omili tahlilni amalga oshirishda uning axborot manbai nimalardan iborat bo'lishi lozim degan masala asosiy va dolzarb hisoblanadi. Bugungi kunda amalda bo'lgan «Mahsulot (ish, xizmat) larni ishlab chiqarish va realizatsiya xarajatlarining tarkibi hamda moliyaviy natijalarni shakllantirish tartibi to'g'risida nizom»ga muvofiq mahsulot (ish, xizmat)larni ishlab chiqarish xarajatlari tarkibiga kiradigan moddalar tarkibini tahlil qilish va ushbu xarajatlarni tarkibini aniqlashdan maqsad quyidagilardan iboratdir:

1. Buhgalteriya hisobi schotida jami xarajatlarni to'g'risida to'liq va aniq ma'lumotlarga ega bo'lish, fermer xo'jaligi faoliyatining rentabelligi va bozor iqtisodiyoti sharoitidaraqobatbardoshligini aniqlash.
2. O'simlikchilik va chorvachilik mahsulotlar tannarxini aniq hisob-kitob qilish.
3. Mahsulot tannarxiga kiritilmaydigan xarajatlarni alohida hisobga olish va ularni moliyaviy natijalarga bog'lanish darajasini tahlil qilish.
4. Ishlab chiqarish xarajatlarini yuzaga chiqish joyi va javobgarlik markazlari bo'yicha

hisobga olish hamda tahlilini amalga oshirish hisoblanadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Yuqorida keltirilgan ishlab chiqarish xarajatlarini buxgalteriya hisobida yuritish tartibidagi masalalarni yechimini topish uchun eng avvalo omilli tahlilning asosiy vazifalarini belgilab olish lozim.

«Mahsulot (ish, xizmat)lar tannarxiga kiritiladigan, mahsulot (ish, xizmat)larni ishlab chiqarish va sotish bo'yicha xara jatlar tarkibi hamda moliyaviy natijalarni shakllantirish haqida»gi Nizomga muvofiq ishlab chiqarish xarajatlarini hisobga olishning umumiyliigi ta'minlangan. Buning natijasida fermer xo'jaligi faoliyatini mahsulot (ish, xizmat)larni ishlab chiqarish va sotish xarajatlarini rejalashtirish, tahlil etish va nazorat qilishga imkoniyat tug'iladi. Bugungi kunda fermer xo'jaligining ishlab chiqarish xarajatlari va mahsulot tannarxini tahlil qilishda omilli tahlilning asosiy axborot manbalari bo'lib quyidagilar hisoblanadi:

- o fermer xo'jaliklarining biznes-reja ma'lumotlari;
- o «Korxonalar sarf-xarajatlari to'g'risida»gi hisoboti ma'lumotlari;
- o «Mehnat hisoboti» ma'lumotlari;
- o buxgalteriya hisobining ishlab chiqarish xarajatlarini hisobga olib boruvchi buxgalteriya hisobining sintetik schotlari ma'lumotlari;
- o Xarajatlar bo'yicha anilitik schot ma'lumotlari va ishlab chiqarish xarajatlarini hisobga oluvchi daftarlar, registrlar va tannarx aniqlash bo'yicha hisob-kitoblar bo'yicha axborotlar;
- o Fermer xo'jaliklarini boshqaruvidagi qo'shimcha ma'lumotlar.

Tashqi axborot iste'molchilar uchun zarur bo'lgan moliyaviy hisobotlar tahlilining axborot manbasi bo'lib fermer xo'jaligi tomonidan tayorlangan moliyaviy hisobot shakllari hisoblanadi. Bular eng avvalo buxgalteriya balansining aktiv qismidagi "Tugallanmagan ishlab chiqarish" moddasi, "Foyda va zararlar to'g'risidagi hisobot" shaklidagi sotilgan mahsulotning ishlab chiqarish tannarxi, davr xarajatlari, shu jumladan sotish bilan bog'liq xarajatlar, ma'muriy-boshqaruv xarajatlari, boshqa operatsion xarajatlar kabi moddalardagi ko'rsatkichlar asos bo'lib xizmat qiladi.

Ko'rsatkichlar	2020 yil	2021 yil	2022 yil
Mahsulot (ish, xizmat) sotishdan olingan sof tushum, sotish baholarida, ming so'm	995 173	690 276	863 650
Mahsulot ishlab chiqarish tannarxi, ming so'm	837 341	650 171	806 334
Yalpi foyda, ming so'm	157 832	40 105	57 316

Tahlil ishlarini batafsil amalga oshirish jarayonida sintetik schotlarning qoldiqlari va oborot vedomostlari ko'rsatkichlaridan xam foydalaniladi. Shu jumladan 2010-Asosiy ishlab chiqarish;

- 2310-Yordamchi ishlab chiqarish;
- 2510-Umum ishlab chiqarish xarajatlari;
- 2810-Ombordagi tayyor mahsulotlar; 3190-Boshqa kelgusi davr xarajatlari; 9010-Tayyor mahsulotlarni sotishdan daromadlar;
- 9030-Bajarilgan ish va ko'rsatilgan xizmatlardan daromadlar;

9110-Sotilgan tovarlarning tannarxi; 9130- Bajarilgan ish va ko'rsatilgan xizmatlarning tannarxi.

Dehqonchilik mahsulotlarini ishlab chiqarish xarajatlari va mahsulot chiqishini hisobga olish qaydnomasi moddalar bo'yicha yil boshidan boshlab o'sib borish tartibida xarajatlarning, shuningdek mahsulot chiqishining analitik hisobi uchun mo'ljallangan.

Yordamchi ishlab chiqarish xarajatlari va xizmatlarini hisobga olish qaydnomasi yordamchi ishlab chiqarish va ko'rsatiladigan xizmatlar (bajariladigan ishlar) xarajatlari turlari bo'yicha analitik hisobni yuritishga mo'ljallangan. Xarajatlar 2310 schotning debetida xarajatlar moddalari bo'yicha kreditlanadigan schotlarni ko'rsatgan holda aks ettiriladi. Xizmatlar 2310 schotning kreditidan hisobot davri davomida rejali tannarx bo'yicha ko'rsatilgan xizmatlarni hisobot davri yakunida haqiqiy tannarx darajasigacha tuzatib berilgan holda hisobdan chiqariladi.

Fermer xo'jaligining hisobot davri qaydnomalarida (dehqonchilik mahsulotlarini ishlab chiqarish xarajatlari va mahsulot chiqishini hisobga olish qaydnomasi, chorvachilik mahsulotlarini ishlab chiqarish xarajatlari va mahsulot chiqishini hisobga olish qaydnomasi, yordamchi ishlab chiqarish xarajatlari va xizmatlarini hisobga olish qaydnomalaridan tashqari) aks ettirilgan moliyaviy-xo'jalik faoliyati natijalarini umumlashtirish, xo'jalik operatsiyalarini hisobga olish Jamlanma qaydnomasida amalga oshiriladi.

Hisobot davrining yakunida har bir schotning debet va krediti bo'yicha aylanmasi hisoblanadi va hisobot davrining oxiriga (keyingi hisobot davrining boshiga) qoldiq chiqariladi.

Xo'jalik operatsiyalarini hisobga olish Jamlanma qaydnomasi sintetik hisob registri sanaladi, uning asosida hisobot davrining oxirida mablag'larning va ular manbalarining mavjudligini aniqlash va moliyaviy hisobotni tuzish mumkin.

Xo'jalik operatsiyalarini hisobga olish Jamlanma qaydnomasi hisobot davri uchun ochiladi va unda hisobot davridagi operatsiyalar hisobi umumlashtiriladi. Xo'jalik operatsiyalarini hisobga olish Jamlanma qaydnomasining so'nggi varag'i fermer yoki qonunchilikda belgilangan tartibda u tomonidan belgilangan shaxs tomonidan imzolanadi.

Andijon viloyati Andijon tumanidagi "Nodir mirishkor" urug'chilik fermer xo'jaligining ayrim ma'lumotlarini tahlil etamiz. Ushbu xo'jalikning umumiy maydoni 26.8ga, hosildorlik 41ts/ga, yalpi hosil 109.8ts/ga, kutiladigan urug'lik paxta 48 tonnani tashkil etmoqda. Ushbu ma'lumotlar va hisob-kitoblardan ko'rinadiki, fermer xo'jaligi o'z yer hududiga nisbatan namunali darajada hosil olmoqda.

XULOSA VA MUNOZARA

Keyingi xulosa shundan iboratli omillarning ta'sirini tahlil qilish jarayonida omilli tahlilning informatsion ta'minotini quyidagi ketma-ketlikda ko'rish mumkin deb o'ylaymiz. Eng avvalo biznes-rejada quyidagi axborotlar olish lozim:

- O'simlikchilik va chorvachilik mahsuloti turlari bo'yicha rejadagi xajmi va qiymati,
- Ishlab chiqarish xarajatlari va mahsulot tannarxi rejasi;
- Ayrim mahsulot turlari bo'yicha rejadagi tannarx va uning tarkibi.

Shunday qilib, ushbu takliflarni amaliyotga joriy etish fermer xo'jaliklarini faoliyatini omilli tahlil qilish imkonini beradi va shu asosda tahlil qilish ularning xarajatlari va mahsulot tan-narxini kamaytirish omillarini ochibberish imkoniyatini yaratadi.

ADABIYOTLAR RO`YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999 yil 5 fevral- dagi №54 –sonli «Mahsulot (ish, xizmat)larni ishlab chiqarish va realizatsiya xarajatlarining tarkibi hamda moliyaviy natijalarni shakllantirish tartibi to'g'risida nizom» Qarori keyingi o'zgarish va qo'shimchalar bilan . Toshkent: BAMA, 2011.
2. O'zbekiston Respublikasi Buxgalteriya hisobi milliy standarti (21-sonli MMS). Toshkent: NORMA, 2019. -240b.
3. Dusmurov R.D., Masharipov O.A. Fermer xo'jaligida buxgalteriya hisobi va hisobotini tashkil etish. Toshkent: 2017. 90b.
4. Pardaev M.Q., Shoalimov A.X., Pardaev R.I., Isroilov J.I. Boshqaruv tahlili. Toshkent: "iqtisodiyot va huquq dunyosi", 2005. 252b.
Petrova V.I. Tizim xarajatlarini tahlil qilish. M.: "Moliya va statistika", 2016. -153b.

UDK: 63.635.635

**KARTOSHKA SABZAVOTI TUGANAK MEVASINING INSON SALOMATLIGI VA
OZIQ-OVQATTAGI AXAMIYATI**

O.G.Axmedov

Qoraqalpog'iston qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalari instituti, assistenti.

A.S.Abdigapbarov

*Qoraqalpog'iston qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalari instituti,
assistenti.*

Аннотация: В данной статье рассказывается о значении картофеля в народном хозяйстве, его роли для здоровья человека, его значении, лечебных свойствах и о полезных свойствах.

Ключевые слова: клубни картофеля, значение, значение, место в народном хозяйстве, значение для здоровья человека, лечебные свойства, полезность, состав.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7810732>

Summary: This article talks about the importance of potatoes in the national economy, its role for human health, its significance, medicinal properties and beneficial properties.

Key words: potato tubers, meaning, value, place in the national economy, importance for human health, medicinal properties, usefulness, composition.

Kirish. Har qanday mustaqil davlatning vazifasi óz mamlakatining oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash hisoblanadi. Bunda davlatning tashqi va ishki tahdidlardan qat'iy nazar, aholining normal hayot kechirishi va faoliyat kórsatkishini ta'minlaydigan darajada muhim mahsulotlarga bólgan ehtiyojini qondirishni kafolatlashi tushuniladi (H.Ch.Bóriev, 2003) [1].

Kópgina mamlakatlarda millat salomatligi insonning ovqatlanishi va ist'emol qilinayotgan mahsulot sifatiga bog'liqligi hisobga olingan holda, aholining so'g'lom ovqatlanishi sohasida davlat siyosatining Dastur va Konsepsiyalari ishlab chiqilgan. Bu dasturlarda sabzavotlarni iste'mol qilishga alohida e'tibor qaratilgan.

Sabzavotlarni iste'mol qilish darajasi kópincha aholining ishga layoqatliligi va umr kórish davomiyligini belgilaydi. Shu sababli so'g'lom ovqatlanishda sabzavotlarning ahamiyati va xavfli mahsulot etishtirishning oldini olish yóllari tu'grisidagi bilimlarni ommalashtirish nihoyatda muhim ahamiyat kasb etadi.

Har qanday ishni bajarish energiya sarflashni talab qiladi: ish qanchalik o'g'ir bólsa, energiya shuncha kóp sarflanadi.

Kattalar energiyaga bólgan kunlik ehtiyoj yosh va ishga qarab, erkaklarda 11-18 ming kJ va ayollarda 9-14 ming kJni tashkil etadi. Tinch holatda kuniga 6,7 ming kJ yoki 1600 kKal (1 J-0,39 kKal, 1 kKal-4,18 J) sarflanadi- bu juda jiddiy miqdordir (A.S.Bolotskix, 1998) [1].

Insonning mehnatga layoqatliligi va umr kórish davomiyliligi iste`mol qilinayotgan ovqat kaloriyasi va sifati bilan belgilanadi. Bir odamning dunyo miqyosida energiya iste`mol qilish miqdori bir kunda 3100 Kkalni tashkil etishi lozim. Bir kunda 3000-3500 Kkal energiya iste`mol qilinadigan mamlakatlarda umr kórish davomiyligi 75-80, 2500-3000 Kkal energiya iste`mol qilinadigan mamlakatlarda 70-75 yosh, 2000-2500 Kkal energiya iste`mol qilinadigan mamlakatlarda 60-70 yosh va 2000 Kkaldan kam energiya iste`mol qilinadigan mamlakatlarda 42-50 yoshni tashkil qiladi (A.V.Gordeev, 2002) [1].

Shu yuqoridagi takidlab ótilgan sabzavotlardan kartoshka sabzavoti eng muhim ahamiyatga ega. Kartoshka inson uchun muhim oziq-ovqatlardan bólib chorvani ham oziqlantiradi.

Jahonda inson oziqlanib quvvat oladigan bu`gdoy, makkajóxori, guruch va arpadan sóng kartoshka beshinchi órinda turadigan quvvat manbasidir. Shu sababli uni halqda ardoqlab «ikkinchi non» deb ataydilar. Kartoshka ishlab chiqarish sanoatining qator tarmoqlari uchun muhim xom-ashyo hisoblanadi. 100 g kartoshka 301,5 kDj yoki 72 kkal quvvat berish manbasidir. [2]

Meva-sabzavotlarning kóp turlari etishtiriladigan janubiy mintaqalarda (regionlarda) kartoshka iste`mol qilish me`yori nisbatan kam tavsiya etiladi. O`zbekistonda sog`likni saqlash mutasaddi tashkilotlari aholi son boshiga yil mobaynida 45 kgdan kartoshka iste`mol qilishni tavsiya etadi. [2]

Tuganakning kimyoviy tarkibi ózgaruvchan bólib, unga nav, etilish darajasi, tuproq, iqlim sharoiti, beriladigan ógit miqdori va uni tarkibi, tuproq namligi va boshqa omillar ta`sir etadi. Masalan, tuganak tarkibidagi suv miqdori 65 dan 85 % gacha quruq modda esa 13 dan 37 % gacha ózgaradi (1-jadval).

1-jadval

Kartoshka tunganagi tarkidagi oziqa moddalar miqdori, xom vazniga nisbatan % da (Shvaar D, 1999)

Moddalar	O`rtacha miqdori	O`zgarish darajasi
Quruq modda	23,7	13,1-36,8
Kraxmal	17,5	8,0-29,4

Eruvchan uglevodlar	0,5	0,0-8,0
Xom kletchatka	0,7	0,2-3,5
Xom protein	2,0	0,7-4,6
Xom yog	0,1	0,004-1,0
Kul	1,1	0,4-1,9

Kartoshkani shifobaxshlik xususiyatlari. Qadim zamonlardagi atoqli shifokor Gippokrat «Bizni taomlarimiz shifobaxsh dori-darmon vositasi b'olishi kerak, bizni shifobaxsh vositamiz taomdir» deb ta'kidlagan. Bu talabga kartoshka to'liq javob beradi. U haqiqatdan ham taom ham dori-darmondur. Kartoshka qimmatli oziqa b'olishi bilan birga, tarkibida vitaminlar, mineral tuzlar, organik kislotalar va boshqa biologik aktiv moddalarni mavjudligi unga shifobaxshlik xususiyatini beradi:

-kartoshka tarkibida xolin va acetilxolin moddalarini b'olishi inson organizmidan zahar xaydashni k'ochaytirib, muskul-larni tortishib qolishni bartaraf qiladi;

-inson buyrak xastaligi-nefrit va qon bosimini oshishi gipertonik bilan kasallanganida parhez qilishi tavsiya etiladi, ya'ni kun mobaynida uch-besh marta (200-300 g) p'osti bilan tuzsiz pishirilgan kartoshka iste'mol qiladilar;

-kartoshka tarkibidagi kaliy tuzi, yurak muskullarida almashuv jarayonlarini neytrallash va uning faoliyatini me'yoriga keltirishda, yurak hamda buyrak xastaligini va suv to'planishini oldini olishda –asosiy vosita vazifasini bajardi;

-tanadan ortiqcha suyuqlik va tuzni olib tashlaydi;

-metabolizmni yaxshilaydi;

-otkir gastrit belgilarini to'xtatadi;

-oshqozonning kislotaliligini pasaytiradi;

-oshqozon yarasi kursini engillashtiradi;

-xolesterin darajasini pasaytiradi;

-qondagi gemoglobin darajasini oshiradi;

-tanani charchoq bilan kurashishga yordam beradigan foydali moddalar bilan to'yintiradi; -ayol go'zalligiga ijobiy ta'sir qiladi: tirnoqlarni mustahkamlaydi, teri va sochlarning holatini yaxshilaydi;

-homiladorlik paytida - shishishni kamaytiradi, ayolni kongil aynishidan qutqaradi, bolaning to'gri rivojlanishini ta'minlaydi. [3]

Og'ir jismoniy mehnat qilib kop terlaydigan insonlar uchun kartoshkani ahamiyati kattadir. Terlash bilan kop mineral tuzlar yo'qotiladi. Kartoshka esa ularga yo'qotilgan tuzlarni ornini tiklash va yurakni zoriqib ishlashidan saqlaydi.

Xulosa. Kartoshka xalq tabobatida keng qollaniladi. Ildizlarning o'zlari, qobiqi va hatto gullari ishlatiladi. Ildiz hosilining o'ziga xos xususiyatlari inson tanasiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi va koplab patologik jarayonlarni engishga yordam beradi.

Foydalangan adabiyotlar

1. V.I.Zuev, X.Ch.B'oriev, D.E.Madreyмова. Ekologik sabzavotlar –so'g'lom ovqatlanish asosi. T.2009.

2. V.Í.Zuev, X.Ch.Bóriev, O.Qodirxójaev, B.B.Alimov. Kartoshkachilik. T.2008.
3. T.E.Ostanaqulov, V.Í.Zuev, O.Q.Qodirxójaev. Sabzavotchilik. T.2009.

**BOSHLANG'ICH SINIF TABIATSHUNOSLIK DARSLARIDA
INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH**

Elmuratova Dilrabo Muxammatovna

Guliston davlat pedagogika instituti

“Pedagogika” kafedrası dotsenti

Raimqulova Yulduz Muhiddin qizi

Guliston davlat pedagogika instituti

“Pedagogika” kafedrası magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tabiatshunoslik darslarida innovatsion kasbiy faoliyatga tayyorlash tahliliga oid ma'lumotlar keltirilgan. Olib borilgan tadqiqotlar o'qituvchi innovatsion faoliyatini aniqlash imkonini beradi. Ilgari surilgan fikr-mulohazalar tabiatshunoslik o'qitish metodikasida bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi innovatsion faoliyatining xususiyatlarini tasniflash imkonini beradi.

Kalit so'zlar: Innovatsion faoliyat, tabiatshunoslik o'qitish metodikasi, talaba, kreativlik, komponent, mezon, malaka talablari.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7810738>

Hozirda ta'lim muassasalari zamonaviy kompyuter, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida jihozlanishi pedagoglarning o'z mehnat faoliyatlariga yangicha yondashuvlarni talab etadi. Ularning joriy etilishi pedagogni o'quv jarayonida ta'lim vositalari asosida faoliyat doirasining cheklanishiga emas, balki uning vazifalari va rolining o'zgarishi, pedagogik faoliyat mukammalashuviga olib keladi. Innovatsiya (inglizcha innovatio so'zidan olingan) – yangilik yaratish, yangilik demakdir. Demak, an'anaviy ta'limdagi kabi bir xil ndazalar asosida emas, balki yangiliklar asosida ta'lim jarayonining ta'sirchanligini oshirishga qaratilgan ish shaklidan foydalanish innovatsiya demakdir. Ta'limda pedagogik texnologiyalarga asoslanish va innovatsiyaga intilish, o'quvchilarni faollashtirishga qaratilgan turli interaktiv metodlardan foydalanish ta'lim maqsadini samarali amalga oshirishga yordam beradi. Darhaqiqat, ta'lim muassasasida innovatsiya jarayonlarini tashkil etishning pedagogik shartlari sifatida quyidagilar sanab o'tiladi:

1. Innovatsion faoliyatning o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiruvchi nazariy-pedagogik qoidalar majmuini ishlab chiqish.

2. Ta'lim muassasasining ilmiy tadqiqot salohiyatini shakllantirish.

3. Innovatsion faoliyatni tashkil etishni ta'minlashning asosiy shartlari, alohida boshqaruv jihatlari, ya'ni mazkur faoliyatni tashkil etishga yo'naltirilgan, yangilangan boshqaruv tizimini shakllantirish. O'qituvchilarni ta'lim tizimidagi innovatsion jarayonlarga va innovatsion faoliyatga tayyorlash o'ziga xos pedagogik muammo bo'lib, uning asosida o'qituvchining o'z-o'zini kasbiy rivojlantirishga intilishi, innovatsion jarayonlarning ahamiyatini anglashi, o'zgarishlar va yangiliklarning mazmun-mohiyatini tushu nishi va

mantiqan zarurligini qabul qilishi kabi omillar yotadi. Rivojlangan pedagogik texnologiya o'qituvchiga o'zini pedagogik faoliyatda chuqurroq va yaqqolroq ko'rsatish, bolalar bilan muomala qilganda o'z shaxsiyatidagi kasbiy jihatdan barcha yaxshi ahamiyatli narsalarni ochib berishga yordamlashadi. Mukammal pedagogik texnologiya pedagogning vaqti va kuchini ijodiy ish uchun bo'shatib beradi. Pedagogik o'zaro ta'sir ko'rsatish jarayonida bolalar bilan muomala qilishda zarur so'zni topish yoki muvaffaqiyatli chiqmagan gap ohangini tushuntirishga o'z fikrini chalg'itmaslik imkonini yaratadi.

Zamonaviy ta'limni amalga oshirishning yana bir zaruriy sharti o'quv fanlari bo'yicha axborot manbalari, shu jumladan, yangi axborot texnologiyalarining tez va qulay foydalanish imkonini beruvchi turlaridan har bir quvchi va o'qituvchi erkin foydalana oladigan sharoit yaratishdan iborat. Ya'ni hozirda sifatli ta'lim berish uchun an'anaviy ikki tomon – o'qituvchi o'quvchiga zarur axborotlarni etkazib turuvchi xizmatdan iborat faoliyatni tashkil qilish zarur. Bu yo'nalish axborot texnologiyalarini ta'lim-tarbiya jarayoniga joriy qilish yo'nalishi deb nomlanadi. Shu axborotlarni o'quvchilar tushuna oladigan mantiqiy shakllarda ifodalash o'quvchi bilan o'qituvchining verbal muloqotini tashkil qiladi. Shuningdek, innovatsion jarayonlarning muhim xususiyati shundaki, ular ta'lim tizimidagi dolzarb vazifalarni samarali hal qilishga ko'maklashishi kerak. Aksariyat hollarda bunga etarli e'tibor berilmaydi, natijada yangiliklarning o'quvchilar tomoni dan o'zlashtirilishi rasmiyatchilikka aylanadi

Innovatsion ta'lim va innovatsion jarayonlar quyidagi ikkita vazifani hal etishga qaratilgan:

1. Voqealarni oldindan ko'ra bilish, shaxsning o'zini real voqelikdagi va keyingi ijtimoiy kasbiy faoliyatidagi rolini anglab etish qobiliyatini tarkib toptirish;
2. shaxsning ongli, oldindan anglab etilgan muqobillari, umumiy xulq-atvori, ishonch-e'tiqodi, axloqiy qadriyatlarini, umuman dunyoqarashini shakllantirishga yo'naltirish.

Mahalliy tashkiliy-boshqaruv darajasidan tortib, global darajagacha, shaxsga ijtimoiy ahamiyatga hamda kasbiy qimmatga ega bo'lgan muhim qarorlarni qabul qilish jarayonida faol ishtirok etish imkonini beruvchi «qatnashish» tamoyilini ro'yobga chiqarish. Ta'limni tashkil etish va yo'lga qo'yish borasidagi o'zgarishlar innovatsion pedagogik texnologiyalarga asoslangan interfaol usullarni yuzaga keltirdi. Interaktiv metod – o'zaro harakat, ya'ni hamkorlik asosida o'qitish demakdir. Interfaol usullar erkin fikrlaydigan, mustaqil izlanadigan o'quvchilarning ilmiy salohiyatini shakllantirishga yo'naltirilganligi bilan e'tiborga loyiqdir. Ta'lim berishning bu usulida o'qitish jarayonidagi asosiy ish o'quvchilar tomonidan amalga oshirilishi, ular ta'limning ob'ekti emas, balki sub'ekti, ya'ni xuddi o'qituvchi kabi ijrochisi bo'lishi ko'zda tutiladi. Interfaol usullar asosida o'qituvchi bilan o'quvchilarning birgalikdagi ishlashigina emas, balki ta'lim olayotgan o'quvchilarning o'zaro hamkorlikda didaktik faoliyat ko'rsatishi turadi. Demak, interfaol usullar ta'lim mazmunining to'liq o'zlashtirilishida o'quvchilarning o'zaro bir-birlari va o'qituvchilar bilan birgalikda faoliyat ko'rsatishlari ko'zda tutiladi. Interfaol usullar ta'lim jarayonida qatnashayotgan har bir o'quvchining faolligiga asoslanadi. Bu usullardan foydalanilganda bilim olish o'quvchi uchun qiziqarli hayotiy faoliyatga aylanadi.

Interfaol usullar qo'llanilganda o'quvchilar o'qitilmaydi, balki ularning o'zlari o'qituvchi bilan birgalikda muayyan yo'nalish va miqdordagi bilimlarni mustaqil

o'zlashtirishadi. Bu hol ayniqsa boshlang'ich sinf o'quvchilarida erkin fikrlash, mustaqil izlanishga rag'bat paydo qiladi. Bu shaklda uyushtirilgan ta'lim jarayoni qatnashchilari o'zaro bemalol tortishadilar, o'quv materialini buyurilganiday emas, balki o'zlari xohlaganday yangi bilimlarni mustaqil o'zlashtiradilar. Ta'lim jarayoni qatnashchilari kichik guruhlarga bo'lingan holda ishlaydilar. O'quv topshiriqlari alohida bir o'quvchiga emas, balki kichik guruhning barcha a'zolariga beriladi. O'quvchilarda jamoa tuyg'usini shakllantiradi va ularning tashabbuskorligini orttiradi. Interfaol usullar o'z-o'zidan tasodifan paydo bo'lib qolgan emas. U XX asrning so'nggi choragida yuzaga keldi. Ta'limni interfaol usulda tashkil etish uchun insoniyat tafakkuri muayyan yuksaklikka ko'tarilishi, ilmu fanning taraqqiyoti o'zining avj nuqtasiga yuksalishi lozim edi. Eng muhimi, insonning tafakkur tarzida interfaol ta'limga ehtiyoji paydo bo'lishi lozim edi. Zamonaviy innovatsion pedagogik texnologiyalar ta'lim jarayonini mukkamal loyihalashtirish, aniq masalalar qo'yish, rejalashtirilgan natijalarni amalga oshiruvchi uzviy bog'langan majmua hisoblanadi. Shunday ekan, ta'lim-tarbiyaga e'tibor bermasdan turib, kelajagimiz bo'lgan navqiron va sog'lom avlodni, bilimli, savodli yoshlarni tasavvur qilib bo'lmaydi. Innovatsiya muhim ahamiyatga ega, u tizimli yangiliklardan iborat bo'lib, ular turli tashabbus va yangilanish asosida yuzaga keladi hamda ta'limning tadrijiy ravishda tashkil topishi uchun istiqbolli hisoblanadi, shuningdek, ta'lim muhitining rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Pedagogik innovatsion faoliyat o'qitish tizimini bir holatdan ikkinchi holatga o'tkazishga olib keluvchi yangilikni tarqatish jarayonidan iborat. Innovatsion ta'lim eng samarali shakl, vosita, metodlar, usullarni izlash yangi g'oyalarni yaratish natijasida yuzaga keladi. Shuning uchun innovatsiya ta'lim evolyutsiyasining muhim elementi hisoblanadi. Boshlang'ich sinflarda tabiatshunoslikni o'qitishni innovatsion metodlardan foydalanib tashkil etish uchun avvalo darsning rejasi va loyihasi aniq ishlab chiqilishi lozim. O'qituvchi o'zining ish shakllari va o'quvchilarning ko'nikmalar egallash jarayonidagi ishlar doirasini aniq belgilab olishi lozim. Shuningdek, u qanday o'qitish metodlaridan foydalanishi ham muhim ahamiyatga ega. Metod tanlashda ko'proq interaktiv metodlarga e'tibor qaratish ta'lim samaradorligini oshiradi. Interaktiv mashg'ulotning asosiy metodlari: interaktiv seminar, trening, aqliy hujum, ishchanlik o'yini, rolli o'yin, muhokama, bahs, munozara, tanqidiy fikrlash, bumerang, press, intervyu, zanjir, sinkveyn, pinbord, insert, suratli diktant, muzyorar va boshqalar. Ta'kidlash joizki, interaktiv mashg'ulotlarda shakl va metodlar birgalikda mavjud bo'lib, ularni shartli ravishdagina ajratish mumkin. Interaktiv mashg'ulotlar aniq rejalashtirilgan holda dars maqsadini belgilab, dars loyihasi va algoritmi ishlab chiqilganidan keyingina amalga oshiriladi. Interaktiv metodlarning barchasida ham o'qituvchi va o'quvchi faoliyati o'rtasidagi hamkorlik, o'qituvchining ta'lim jarayonidagi faol harakati ko'zda tutiladi. Masalan, biror-bir mavzuni o'rgatishda uni modellashtirish qismida o'qituvchi o'quvchilarga modelni namoyish qilish oldidan «Aqliy hujum» metodidan foydalanishi mumkin. Ya'ni o'quvchilar qo'yilgan muammoni qanday tushunishlari va ko'nikmani qanday egallashlari mumkinligi ulardan so'ralib, ularning fikrlari umumlashtiriladi. Bunda o'quvchilar fikri mutlaqo tanqid qilinmaydi. Amaliy qismda o'qituvchi «Hamrohingga o'rgat» metodidan foydalanishi mumkin. Bu metod darsni optimal tashkil etishga imkoniyat yaratib, o'quvchilarni o'z faoliyatini tanqidiy nazorat qilish va xatolarni bartaraf etishga o'rgatadi. Uni qo'llash quyidagicha bo'ladi. Sinf birinchi va ikkinchi

hamkor qismlarga bo'linadi. Darsni o'tish modelidan foydalanib birinchi hamkor ikkalasiga, ikkinchi hamkor esa birinчисiga modeldagi qismlarni o'rgatadi. O'qituvchi o'quvchilarga ta'lim metodlari vositasida model qismlarini avval tushuntiradi, keyin ko'rsatadi. O'quvchilar o'qituvchi aytgan va ko'rsatganlarini takrorlaydilar va bajaradilar. O'qituvchi sinfni nazorat qilish uchun o'ziga ikki nafar hamkorni tanlaydi. O'qituvchi o'z hamkorlariga modelni bosqichma-bosqich bajartirib ko'radi, tushunmaganlarini tushuntirib, o'rganishiga yordam beradi. O'qituvchi sinfdagi hamkorlariga birinchi qismni bir-birlariga o'rgatishlari va bajarishlarini aytadi. Ularning ishlarini nazorat qilib, kamchiliklarini bartaraf etishga yordamlashadi. Bu ish usuli modelning boshqa qismlarini ham bajarishda davom etadi. Bu o'quvchilarni bir-biriga va o'ziga talabchan bo'lishiga, xatolarni o'z vaqtida bartaraf etish, ishni tanqidiy baholashga o'rgatadi. Tushunchalarni tekshirishda o'qituvchi turli interaktiv metodlar: «Bumerang», «Charxpalak», «Aqliy hujum» va boshqalardan foydalanishi mumkin. Jumladan, «Charxpalak metodi»da o'quvchilar guruhlariga bo'linib, ularga topshiriqlar yozilgan varaqa tarqatiladi. Masalan, «Gulli o'simliklar haqida ma'lumot bering». O'quvchilar topshiriqni bajarganlaridan keyin ularning ishlari guruhdagi boshqa o'quvchilarga tarqatiladi. Ular tegishli o'zgartirishlar kiritganlaridan keyin yana boshqa o'quvchilarga beriladi va shu tarzda o'quvchilarning har birining ishi guruhdagi barcha o'quvchilar qo'lidan o'tadi va oxiri o'ziga qaytadi, har birlari o'z nuqtai nazaridan ishga o'zgartirishlar kiritishlari mumkin. Keyin o'qituvchi to'g'ri javobni ko'rsatadi. Bu usulda o'quvchilar ijodiy fikrlash, o'z fikrlarini erkin bayon etish va o'z kamchiliklarini bilish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Абдурахманова М.А. Применение инновационного опыта в педагогической деятельности (теоретико-сравнительный анализ) // Проблемы современного образования. – Москва, 2017. – № 2. – С. 104-109. Электронный ресурс: <http://www.pmedu.ru>.
2. Elmurotova D.M. Talabalarni innovatsion faoliyatga tayyorlash// Xalq ta'limi jurnali. – Toshkent, 2011. – 3. – B. 45-47. (13.00.00; № 17).
2. Elmurotova D.M. Bo'lg'usi o'qituvchilarni innovatsion kasbiy faoliyatga tayyorlashning tarkibiy komponentlari// Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti Axborotnomasi. – Nukus, 2017. – 4. – B 44-46. (13.00.00; № 13).
3. Elmurotova D. M. Theoretical Basis of Training Future Teachers to Innovative Professional Activities// Eastern European Scientific Journal. – Germaniya, 2017. – Ausgabe 1. – B. 194-197. (13.00.00; № 1).
4. Elmurotova D.M. Boshlang'ich sinf o'qituvchisining innovatsion faoliyatga kasbiy tayyorgarligining asosiy ko'rsatkichlari// TDPU Ilmiy Axborotnomasi, ilmiy-nazariy jurnal. – Toshkent, 2019. – № 1. – B. 63-68. (13.00.00; № 1).
5. Elmurotova D.M. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisini kasbiy faoliyatga tayyorlashdagi muammolar// Mustaqil O'zbekiston - innovatsion taraqqiyot yo'lida: Resp. ilmiy-amaliy konf. material. – Toshkent: TDPU, 2018. – B. 136-137.
6. Elmurotova D.M. Boshlang'ich ta'lim talabalarini innovatsion faoliyatga tayyorlash// Boshlang'ich ta'limda integratsiyaviy – innovatsion yondashuvlar: Resp. miqyosida o'tkazilgan ilmiy-amaliy anjuman material. –Toshkent: TDPU, 2019. – B. 26-29.

7. Norbo'tayev X.B. Boshlang'ich sinf tabiatshunoslik darslarida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish metodikasi // Zamonaviy ta'limi. –Toshkent, 2016. -№6.

**SPECIFIC CHARACTERISTICS OF PREPARING PRIMARY STUDENTS FOR
THE PEARLS INTERNATIONAL ASSESSMENT PROGRAM**

Utanbayeva Dildora Abdikhadirovna

Gulistan State University

teacher of the "Methodology of Primary Education" department

Abstract. *The article describes the PIRLS international assessment program, recommendations on the specific features of preparing primary school students for the PIRLS international assessment program. The PIRLS 2021 international evaluation program tests are conducted and their analysis is presented. Preparation processes for the next PIRLS international assessment program, tasks to be performed, tasks encountered in program tests and methodical instructions for their fulfillment by students are presented. In order to evaluate the level of reading and understanding of the text of primary school students, the methodology of selecting stories, developing tasks related to the story, and strengthening the content of the story based on these tasks is presented.*

Key words: *international assessment program, PIRLS, TIMSS, PISA, TALIS, reading literacy, comprehension levels, assessment system.*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7810756>

**ОСОБЕННОСТИ ПОДГОТОВКИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ
К МЕЖДУНАРОДНОЙ ПРОГРАММЕ ОЦЕНИВАНИЯ PIRLS**

Утанбаева Дилдора Абдихадировна

Гулистанский государственный университет, преподаватель кафедры «Методика начального образования»

Аннотация. *В статье описана международная программа оценивания PIRLS, даны рекомендации по особенностям подготовки учащихся начальных классов к международной программе оценивания PIRLS. Проведены испытания международной программы оценки PIRLS 2021 и представлен их анализ. Представлены процессы подготовки к очередной международной программе оценивания PIRLS, задачи, которые необходимо выполнить, задачи, встречающиеся на программных тестах, и методические указания по их выполнению учащимися. С целью оценки уровня чтения и понимания текста учащимися начальных классов представлена методика подбора рассказов, разработки заданий, связанных с рассказом, и закрепления содержания рассказа на основе этих заданий.*

Ключевые слова: *международная программа оценивания, PIRLS, TIMSS, PISA, TALIS, грамотность чтения, уровни понимания, система оценивания.*

**BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI PIRLS XALQARO BAHOLASH
DASTURIGA TAYYORLASHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI**

Utanbayeva Dildora Abdixadirovna

Guliston davlat universiteti, "Boshlang'ich ta'lim metodikasi" kafedrasida o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada PIRLS xalqaro baholash dasturi, boshlang'ich sinf o'quvchilarini PIRLS xalqaro baholash dasturiga tayyorlashning o'ziga xos xususiyatlari bo'yicha tavsiyalar bayon qilingan. PIRLS 2021 xalqaro baholash dasturi sinovlarining o'tkazilishi, ularning tahlili keltirilgan. Navbatdagi PIRLS xalqaro baholash dasturiga tayyorlanish jarayonlari, amalga oshiriladigan ishlar, dastur sinovlarida uchraydigan topshiriqlar va ularni o'quvchilar tomonidan bajarilishiga doir metodik ko'rsatmalar keltirilgan. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining matnni o'qish va tushunish darajasini baholash uchun hikoyalarni tanlash, hikoyaga doir topshiriqlar ishlab chiqish va shu topshiriqlar asosida hikoyaning mazmunini mustahkamlash metodikasi keltirilgan.

Kalit so'zlar: xalqaro baholash dasturi, PIRLS, TIMSS, PISA, TALIS, o'qish savodxonligi, tushunish darajalari, baholash tizimi.

Introduction. Like all developed countries, a number of reforms are being implemented in the education system in our republic. In particular, a number of practical works were carried out on the participation of students in international evaluation programs, the evaluation of their knowledge, as a result of attention to education and further improvement of the quality of education.

The Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated September 5, 2018 "On additional measures to improve the public education management system" No. PF-5538 introduced effective mechanisms for the management of the public education system. It is noted that education is considered the most important condition for raising the spiritual, moral and intellectual development of the growing young generation to a new level in terms of quality, as well as helping to use innovative forms and methods of education in the educational process. the task of organizing the participation of students of general education institutions in international programs and studies on the assessment of students' knowledge level (PISA, TIMSS, PIRLS, etc.) [1].

As another example of reforms in the education system, the decision of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan No. 997 of December 8, 2018 "On measures to organize international research in the field of education quality assessment in the public education system" possible. In this decision, international assessment programs PIRLS - to assess the level of reading and comprehension of primary 4th grade students, TIMSS - to assess the level of mastery of mathematics and natural sciences of 4th and 8th grade students, PISA - for 15-year-old students of reading, mathematics and natural sciences. to assess the level of mastery and TALIS - the most clear and necessary directions for studying the environment of teaching and learning in general secondary educational institutions and the working conditions of teachers are indicated [2].

Materials and Methods

PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) is an international assessment system that assesses the quality of reading and comprehension levels of primary school students in different countries. This type of test is designed to be conducted once every 5 years. In order to successfully complete the PIRLS program research, the student is required to respond to assignments with independent, creative thinking [4].

Research on international assessment programs was conducted by J.R. from foreign scientists. Campbell, D.L. Kelly, I.V.S. Mullis, M. O. Martin, M. Sainsbury, A. M. Kennedy, P. Foy, A. Arora, H. Wendt, A. Walzebug, W. Bos, D. S. Smith, A. Bremerich-Vos, S. Goh, C. Prendergast, T. Loveless, L. Yin, A. Taboada, S.M. Tonks, A. Wigfield, J.T. Guthrie, J. Coiro, C. Kennedy and others in the researches of G.S. Kovalevoy, L.A. Ryabininoy, T. Yu. Chabans in the CIS countries, A. Ismailov in our Republic, Conducted by Q. Karimberdiev, Z. Islamova.

While foreign scientists conduct scientific research in this field, PIRLS international research aims to reflect on written texts and other types of information in order to achieve the goals set for the individual and society, such an approach is more evident in today's society. , who expressed the opinion that society requires the student to have the ability to use the information obtained through reading[7].

Methods of classification, description, comparison, complex and functional analysis were used to clarify the research topic.

Results and Discussion

Preparation for the PIRLS international assessment program requires an active search for new approaches and methods for assessing the educational achievements of primary school students. This evaluation program is a process that reflects the real picture of educational achievements, educational situation, and determines the level of implementation of quality education.

In 2021, the next stage of this research was conducted. 4th grade students of the Republic of Uzbekistan also participated in this program for the first time.

In 2021, 60 countries of the world participated in the study conducted under the PIRLS international assessment program. The PIRLS study conducts a comparative analysis of the reading literacy of 4th graders around the world. About 6,000 students from 180 schools and their parents, school principals and class leaders participated in the PIRLS-2021 survey. As part of the research, it is necessary to participate in questionnaires aimed at determining the environment in the educational process along with completing tasks aimed at determining the level of reading, understanding, drawing conclusions, and connecting ideas and thoughts in the texts of the 4th grade students. will be done.

Also, parents participated in a questionnaire about the factors affecting the quality of education, the environment of the student's home and their relationship with the educational institution. The schools and students participating in the study were selected based on the principle of randomness in cooperation with the International Association for the Assessment of Educational Achievement. In this competition, the language of instruction, the number of students and the criteria of seniority according to their age were also taken into account. Researches were conducted in Uzbek, Russian and Karakalpak languages.

Uzbekistan's participation in this research serves to improve the quality of education, strengthen the country's reputation at the international level, and bring the students' knowledge to the level of international requirements.

A total of 18 new texts and item sets, as well as 2 new ePIRLS tasks, have been developed, taking into account the 12 texts and 2 ePIRLS tasks required for the PIRLS 2021 test.

Identifying appropriate texts for PIRLS and ePIRLS is important because students use text not only for reading purposes, but also to create meaning in different ways depending on the difficulty of the text and their prior knowledge. To reflect the goal of approximating authentic reading experiences in the assessment, the texts included in the PIRLS should be specific to the texts read by students in their everyday experiences, whether presented digitally, online, or in print.

All texts proposed for use in the PIRLS 2021 study were extensively reviewed by the Study Development Group (RDG) and the National Research Coordinators (NRCs) of the participating countries. In particular, great effort has been made to ensure that texts and websites have the following features:

- ✓ Accuracy and consistency
- ✓ Specific to countries and cultures
- ✓ Interesting for a wide range of students
- ✓ Validity for assessing the full spectrum of comprehension processes.

The availability of assessment resources places some restrictions on the length of the texts, as students need time to read and understand the passage in its entirety, and to answer the questions. Corresponding to the PIRLS difficulty range, literary and informational texts were generally defined as averaging between 500 and 800 words in length[5].

Descriptions of the PIRLS 2021 Assessment Texts [5]:

	Literary Texts	Informational Texts
Difficult	Shiny Straw – This animal story demonstrates heroism and the consequences of a reckless attitude.	Where’s the Honey? – This passage describes the relationship between the honeyguide bird and the Boran people in Africa using a combination of explanation, photographs, and graphic displays.
	Oliver and the Griffin* – In this fantasy story, a boy named Oliver meets an old griffin in a garden and decides to help him.	Icelandic Horses* – This article describes the history and characteristics of Icelandic horses as they developed along with the people who lived near them.
	Ink Drinker* – In this fantasy story, a boy encounters a strange customer in his father’s bookstore and as a result has an exciting	The World’s Bank for Seeds* – This article describes the world’s largest and most secure seed bank located in

	adventure and learns the joy of reading.	Svalbard, Norway, and why it is important.
Medium	The Empty Pot – This traditional tale set in China has a moral message about the importance of honesty.	Sharks – This article presents information about sharks in a variety of formats, using subheadings, a labeled diagram, and photographs.
	Ostrich and The Hat* – In this tale about a father and daughter in Botswana, the father tells his daughter a story about a time he encountered danger and how his hat saved his life.	Marie Curie Prize-Winning Scientist* – This biographical text describes Marie Curie’s life, her contributions to scientific research, and why she was a role model for other women.
	Pemba Sherpa* – This modern tale set in the Himalayan Mountains tells the story of a young girl determined to be a sherpa.	How Did We Learn to Fly?* – This historical text explains how the modern airplane was developed.
Easy	Learning a New Language – This modern story is about a young girl who struggles to learn to read in the language of her new country.	The Amazing Octopus – This article explains the natural habitat and behavior of octopuses, their life in aquariums, and the amazing things they do.
	The Summer My Father Was Ten* – In this thought-provoking story with a realistic contemporary setting, a boy is allowed to make amends for his thoughtless behavior.	Training a Deaf Polar Bear* – This passage describes how zookeepers worked with a polar bear that was found to be deaf.
	Library Mouse* – This story is about a mouse who lives in the library and inspires young children to be authors.	Hungry Plant* – This scientific text describes the Venus Flytrap plant and explains how it captures insects for food.

A number of activities have been carried out in Uzbekistan to prepare for the PIRLS international evaluation program. In particular, the National Center for the Implementation of International Research on the Evaluation of the Quality of Education was opened, trainers were appointed from primary school teachers, seminar trainings were organized for trainers at the regional and national level, and online webinars were held at the national level. On the republican level, students were prepared for the international assessment program based on the texts in the PIRLS preparation exercise books in primary grades[3].

Based on the innovative activities of elementary school teachers, it is effective to work on texts on the basis of questions and test tasks aimed at students' understanding and analysis of the text in each lesson. Here are some recommended stories for elementary school students:

The story. The tree of compassion. Olloyor Begali. Whether there is or not, whether it is open or full, the sky is cloudy, the earth is generous and blessed. Once upon a time, a mother and child lived in an unnamed place. Sometimes they make ends meet, sometimes not enough. This boy, who is a man of his mother, became a big man month after month, year after year.

- Alas, my child, - one day his mother said to him, - you are no longer a child. You have become a big boy. Dusting the street and walking barefoot - shame on you now. Ma, take my jewelry and take it to the market and sell it. Buy a pair of boots with the money and something to eat with the rest.

The barefoot young man wrapped the necklace around his waist and tucked it under his arm, listening to his mother's words and running to the market. The guy is kind-hearted. The worries of this world have not overshadowed his youthful heart. ... After selling the zebigardon and playing with the four or five white coins that fell into his hands, he went to the boot rack and noticed an old woman who was holding a poplar sapling in her hand. The old woman could not ignore the fact that she looked like her mother. The old woman would offer a poplar seedling to the passers-by and say: "Good people, take care of my seedling, I won't ask for much money in return." Many: "You are crazy, who cares about you? Poplars are growing all over the place," they said as they jerked him. The poor old woman was not upset by this and held her seedlings to new passers-by.

After observing this situation of the old woman for a while, the young man took pity and approached her.

- "Hey, my child, take this plant," said the poor old woman. - I'm dizzy from hunger, and my breath is drying up.

The young man didn't bargain, he gave all the money he had to the old woman and bought the seedling. People who saw this laughed heartily at the pitiful and foolish young man.

Now hear from the boy's mother. After sending his son to the market, he rolled up his sleeves to cook something for lunch. However, all the containers are empty. There is no flour in the bag, there is grain in the bag... "We will be as long as we are clean," he said, pinning all his hopes on his son's marketability. Going out into the street, Iloya walked eagerly, hoping that my son would not encounter any scumbags. When Kun came to Choshgoh, the boy was seen at the beginning of the road. Yes! He has no boots on his feet. And in his hand is not food, but some kind of club. The mother, who was in a hurry, greeted him with a shout that maybe my son had met a gang of thieves, had taken everything, and broke a branch of a tree to fight them.

No, his son did not meet any sons. He bought this "beat" - a poplar seedling with all his money.

- Wow, stupid! - the mother is now forcing herself to cry. - Couldn't you get boots for your feet, flour and grain to eat?

- Yes, it's okay, - said the mother, who was overcome with tears, - let's plant your sapling well. At least let's make it clear. Puli ate burnt pepper, after all!

After that, mother and child plant a poplar tree in the middle of the yard, pour water under it, and go to sleep hungry.

In the morning, the young man went out into the yard and froze in place. The saplings that were planted in the middle of the yard yesterday have already sprouted leaves and are taller than a person. The most surprising thing is that a pair of expensive boots and bags with something are hanging on the branches. When the boy was stuck not knowing what to do, his mother left the house and went to the poplar tree where she washed her face while taking the clothes on her way. Since he was not yet sleepy, he started washing his face, unaware of these changes in the poplar sprout. At that moment, the "fruits" hanging on the poplar branches fell on the old woman's head. The old woman, clutching her head, fell to one side and the other side.

Only then, the dazed boy came to his senses, ran to his mother, and raised her up.

- Alas, my child, even though you are a big boy, you have no more childhood fun! - said the mother. - Why did you buy so many things and hide them?!

- Well, I must have hidden these things. But what do you say that the sapling we planted just yesterday turned into such a tree overnight? Look, the surrounding trees are now budding.

- Yes?! - the old woman was also surprised.

Are you surprised by this too? I was also very surprised when I first heard about it. I even tried to find that tree of the compassionate young man. After all, I have a lot of things to ask from that poplar: interesting books, strange toys, housing, and even, sorry, beautiful and ripe hats...

However, as mentioned above, these events took place in the past, in unknown places. I think that before we can find the tree of mercy, we have to find the time of peace. Then it will not be so difficult to find the side without a name[8].

Assignments:

1. Why did the young man buy the caper sapling without bargaining?

A) because the old woman looks like her mother

B) because the old woman is hungry and her lips are dry

D) because no one bought the seedling

E) for being compassionate and stupid

2. Why did the mother think that her son had met a gang of thieves?

A) for not bringing food

B) because he did not have boots on his feet and saw a club in his hand

D) because his son has no money left

E) because of his son's face and eyes

3. What was the son doing while the mother was washing her face?

_____4. Why did the mother and child get shoes and food?

A)

B)

D)

E)

5. If you were the author of the story, what title would you give it?

6. Give two examples of the young man's compassion.

7. What does the author want to ask the tree of mercy?

8. Explain the meaning of the words "Obdasta" and "Boshmaq".

Conclusion. As the PIRLS international evaluation program determines the place of our country's elementary school students in terms of reading and understanding literacy among countries in the world, each of us is required to approach this process responsibly. For this, every primary school teacher should organize each lesson based on real life examples and strengthen lessons based on the examples that exist in real life.

Literature:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Xalq ta'limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-5538-sonli Farmoni. 2018-yil 5-sentabr. <https://lex.uz>

2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 997-sonli qarori. 2018-yil 8-dekabr. <https://lex.uz>.

3. Abdixadirovna, U. D. (2022). Reviews on Preparation for the Pirls International Assessment Program. *European Multidisciplinary Journal of Modern Science*, 6, 696-700.

4. Abdug'aniyeva Z. 2016-yilgi PIRLSning natijalariga ko'ra boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini ta'minlaydigan omillar. Maqola. PIRLS xalqaro baholash dasturi: nazariya va tatbiq etish istiqbollari. Xalqaro ilmiy-amaliy masofaviy konferensiya materiallari. 2020-yil. 24-b.

5. Erin Wry, Ina V.S. Mullis. METHODS AND PROCEDURES: PIRLS 2021 TECHNICAL REPORT. <https://pirls.bc.edu/>

6. Ina V.S. Mullis, Michael O. Martin, and Jenny Liu. PIRLS 2021 Context Questionnaire Framework. <https://pirls.bc.edu/>

7. Wineburg, S., McGrew, S., Breakstone, J., Ortega, T. (2016). Evaluating information: The cornerstone of civic online reasoning. Stanford, CA: Stanford University. Retrieved from <http://purl.stanford.edu/fv751yt5934>

8. <http://erkatoy.uz>

monaviy ta'limi. –Toshkent, 2016. -№6.

**AYOLLARGA NISBATAN ZO‘RAVONLIKNING KELIB CHIQISH
SABABLARI, TURLARI VA UNING IJTIMOIIY PSIXOLOGIK ASOSLARI**

Eshankulova Irodaxon Avazxanovna
Guliston davlat universiteti tayanch doktoranti
e-mail: irabonu@mail.ru

Anotatsiya: Maqolada ayollarga nisbatan zo‘ravonlikning muammosi, uning turlari, kelib chiqish sabablari va bu muammoni bartaraf etish bo‘yicha xulosa va takliflar keltirilgan. Zo‘ravonlik ko‘p hollarda oilalarda er-xotin munosabatlarida aks etib, zo‘ravonlikning asosiy jihati er-xotinning jamiyatda teng huquqli emas degan fikrning mavjudligi, ayolning xatti-xarakterini doimiy nazorat qilinishi va oilada erkakning dominant pozitsiyada bo‘lishi oqibatida vujudga keladi.

Kalit so‘zlar: zo‘ravonlik, zo‘ravon shaxs, jabrlanuvchi, stress, jismoniy zo‘ravonlik, psixologik travma, shikast, jinsiy zo‘ravonlik, jarohat, iqtisodiy zo‘ravonlik.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7810761>

**ПРИЧИНЫ, ВИДЫ НАСИЛИЯ НАД ЖЕНЩИНАМИ И ЕГО
СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ**

Эшанкулова Иродахон Авазхановна –
докторант Гулистанского государственного университета.
e-mail: irabonu@mail.ru

Аннотация: В статье представлена проблема насилия над женщинами, его виды, причины, а также выводы и предложения по устранению этой проблемы. Во многих случаях насилие находит свое отражение в отношениях между супругами в семье, и основным аспектом насилия является существование мнения о неравноправности супругов в обществе, постоянный контроль за поведением женщины, а также тот факт, что мужчина занимает доминирующее положение в семье.

Ключевые слова: насилие, жертва, стресс, физическое насилие, психологическая травма, сексуальное насилие, экономическое насилие.

**CAUSES, TYPES OF VIOLENCE AGAINST WOMEN AND ITS SOCIO-
PSYCHOLOGICAL BASES**

Eshankulova Irodakhon Avazkhanovna
Ph.D student of Gulistan State University
e-mail: irabonu@mail.ru

Annotation: *The article presents the problem of violence against women, its types, causes, as well as conclusions and proposals for eliminating this problem. In many cases, violence is reflected in the relationship between spouses in the family, and the main aspect of violence is the existence of an opinion about the inequality of spouses in society, constant control over the behavior of a woman, and the fact that a man occupies a dominant position in the family.*

Keywords: *violence, victim, stress, physical abuse, psychological trauma, sexual abuse, economic abuse.*

Kirish. Ayollarga nisbatan zoʻravonlik har bir jamiyatning eng asosiy muammolaridan biridir. Shu bilan birga dunyoning barcha mamlakatlarida yuz beradigan hodisa hisoblanadi. Jamiyatimizda insonparvarlik gʻoyalarining taraqqiy etishi oilada ayollarga nisbatan zoʻravonlik sabablarini aniqlash va uni bartaraf etish usullarini ilmiy jihatdan koʻrib chiqishni takozo etadi. Ayollarga nisbatan zoʻravonlikni oldini olish va uni bartaraf qilish usullarini ishlab chiqishning dolzarbligi, bu hodisa ayollarning shaxsiy va ruhiy hayotiga taʼsir koʻrsatishi bilan bogʻliq boʻlib, ijtimoiy rivojlanish hamda gender tenglik tushunchasini oshirishga yordam beradi.

Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 27 iyundagi “Oʻzbekiston Respublikasida oila institutini mustaxkamlash kontsepsiyasini tasdiqlash toʻgʻrisida”gi PK-3808-son qarori, Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 2019 yil 7 iyundagi 472-son “Psixologiya sohasida kadrlarni tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish va jamiyatda huquqbuzarliklarning oldini olish chora-tadbirlari toʻgʻrisida”gi qarori, 2019 yil 2 sentyabrda “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari toʻgʻrisida” va “Xotin-qizlarni tazyiq va zoʻravonlikdan himoya qilish toʻgʻrisida”gi Oʻzbekiston Respublikasining qonunlari va Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 18 fevraldagi “Oʻzbekiston Respublikasi mahalla va oilani qoʻllab quvvatlash vazirligi faoliyatini tashkil etish toʻgʻrisida”gi PK-4602-son qarori oilaviy zoʻravonlikni oldini olishdagi asosiy qonun hujjatlari boʻlib xizmat qiladi.¹

Bundan tashqari Oʻzbekistonda oilaviy (maishiy) zoʻravonlik uchun maʼmuriy va jinoiy javobgarlik joriy etilishi rejalashtirilmoqda. Oliy Majlis Qonunchilik palatasi 23 mart kuni boʻlib oʻtgan majlisda tegishli qonunni ikkinchi va uchinchi oʻqishda [qabul qilib](#), hujjatni tasdiqlash uchun Senatga yubordi.

Yana bir muhim yangilik — **oilaviy (maishiy) zoʻravonlik uchun maʼmuriy va jinoiy javobgarlik kiritilmoqda**. Xususan, xotin-qizlar va bolalarning huquqlarini himoya qilish boʻyicha eng zamonaviy xalqaro normalar va xorijiy tajribadan kelib chiqib, jismoniy zoʻravonlik bilan bir qatorda **iqtisodiy va ruhiy zoʻravonlik** uchun ham maʼmuriy va jinoiy javobgarlik belgilanmoqda. Yurtimizda zoʻravonlikni oldini olish hamda zoʻravonliklar sonini kamaytirish maqsadida olib borilayotgan ishlar nafaqat ayollar balki oilalarda tarbiya topayotgan farzandlar taqdirini ham oʻzgarishiga imkon yaratadi.

¹ Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “Oʻzbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish boʻyicha Xarakteristik strategiyasi toʻgʻrisida”gi PF-4947-son farmoni. - <https://lex.uz>

Mavzuning dolzarbligi. Respublikamizda zo‘ravonlik oqibatida jabr ko‘rayotgan ayollar huquqlarini himoya qilish, ularning jamiyatda tutgan o‘rnini mustaxkamlash, zo‘ravonlik muammosini o‘rganish, ayniqsa, oilalarda vujudga keladigan oilaviy nizolarni oldini olish va ularni bartaraf qilish usullarini tushunish juda muhim vazifadir. Bugungi kunda jamiyatimizda ayollarga nisbatan zo‘ravonlik murakkab ijtimoiy muammodir. “Zo‘ravonlik o‘zi nima?” Zo‘ravonlik tushunchasi – ayollarga nisbatan ruhiy, jismoniy, jinsiy yoki iqtisodiy ta’sir o‘tkazish yoki bunday ta’sir o‘tkazish choralari qo‘llash bilan tahdid qilish orqali ularning hayoti, sog‘ligi, jinsiy daxlsizligi, sha’ni, qadr-qimmat va qonun bilan himoya qilinadigan boshqa huquqlari hamda erkinliklariga tajovuz qiladigan g‘ayrihuquqiy xarakter (xarakatsizlik) tushuniladi. Er-xotin munosabatlarida zo‘ravonlik ayolga zarar keltirishi bilan birga, ijtimoiy hayotda yutuqlarga erishishga xalaqit berib, mehnat unumdorligini pasaytiradi, sog‘likni saqlash, sud ishi va IIB bilan bog‘liq xarajatlarni oshiradi, shu bilan bir qatorda jamiyatning xam ma’naviy xam madaniy taraqqiyotiga zarar keltiradi.

Tadqiqotning maqsadi. Jamiyatdagi ayollarga nisbatan tahdidlarning ijtimoiy psixologik ahamiyatini o‘rganish, zo‘ravonlikning vujudga kelish sabablarini aniqlash va bartaraf etish bo‘yicha taklif va xulosalar ishlab chiqishdir.

Muammoning qo‘yilishi. Ayni damda zo‘ravonlik muammosining o‘rganilishi ijtimoiy psixologiyada ayollarga nisbatan kuch ishlatishga va oilada yuzaga keladigan nizoli vaziyatlarni bartaraf etish bilan xarakterlanadi. Ayollarga nisbatan zo‘ravonlik bilan bog‘liq muammolarning o‘rganilishi bir necha fanlar (psixologiya, tibbiyot, huquqshunoslik, falsafa, sotsiologiya, iqtisodiyot va boshqalar) majmuini jipslashtiradi. Ijtimoiy tengsizlikning mohiyati va kelib chiqishi haqidagi klassik nazariyalar O.Kont, E.Dyurkgeym, M.Veberom, K.Marks, F.Engels, Z.Freyd tomonidan shakllantirilgan. Er-xotin munosabatlarini ilk nazariy tahlili D.Mill, T.Gobbs, J.Russo, J.Lokk, Sh.Fure, K.Stentonlarning ilmiy izlanishlarida uchraydi. Ayollarga nisbatan zo‘ravonlik muammosining konsepsiyasi ijtimoiy ziddiyat nazariyasi bilan xarakterlanadi.

Tadqiqotning ob‘yektini sifatida Sirdaryo viloyati, Guliston shahrida 20 nafar zo‘ravonlikdan aziyat chekkan ayollar qatnashishdi.

Tadqiqotning predmetini ayollarga nisbatan zo‘ravonlikning ijtimoiy psixologik omillarini o‘rganish, zuravonlikka uchragan ayollarning zo‘ravonlik motivlaridan yiroqlashtirish va zo‘ravonlikka barham berish mexanizmlaridan iborat.

ADABIYOTLAR TAXLILI.

Oila jamiyatning asosiy bo‘g‘ini bo‘lsa, ayol oila qo‘rg‘onining qo‘riqchisi hisoblanadi. Oilalardagi barqaror qadriyatlar, urf-odatlar davlatning ijtimoiy rivojlanishiga uzluksiz ta’sirini ko‘rsatadi. Hozirgi davrda ayollarga nisbatan zo‘ravonlik masalalari dolzarb muammoga aylanib qoldi.

“Xotin - qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasining qonunida “zo‘ravonlik-xotin-qizlarga nisbatan jismoniy, ruhiy, jinsiy yoki iqtisodiy ta’sir o‘tkazish yoki bunday ta’sir o‘tkazish choralari qo‘llash bilan tahdid qilish orqali ularning hayoti, sog‘ligi, jinsiy daxlsizligi, sha’ni, qadr-qimmat va qonun bilan himoya

qilinadigan boshqa huquqlari hamda erkinliklariga tajovuz qiladigan gayrihuquqiy xarakat (xarakatsizlik)" - deya ta'riflanadi.²

“O‘ziga, o‘zgalarga, insonlar guruhiga yoki jamiyatga qarshi qaratilgan xaqiqiy yoki taxdid shaklida jismoniy kuch ishlatish natijasida tan jarohati yetkazish, o‘lim, ruhiy jarohatlar, rivojlanish nuqsonlari yoki har xil turdagi zararlar yetkazish”.³

G.N. Kireev zo‘ravonlikni shunday ta'riflaydi: “Zo‘ravonlik-bu odamlar o‘rtasidagi munosabatlarning o‘ziga xos turi bo‘lib, ular mavjudligining tabiiy, ob‘ektiv sharoitlariga qarama-qarshi munosabat asosida shakllanadi va egalik qilish, bostirish, sub‘ekt irodasiga bo‘ysunish, uning ustidan hukmronlik qilish”.⁴

L.V.Serdyukning ta'kidlashicha, “Zo‘ravonlik - shaxsga (yoki bir guruh shaxslarga) uning irodasiga qo‘shimcha ravishda yoki unga qarshi amalga oshiriladigan va unga organik, fiziologik va ruhiy jarohat yetkazishi, erkinligini cheklashi mumkin bo‘lgan tashqi qasddan va noqonuniy ta'sir kursatishdir.”⁵

G.F.Belyaevaning fikriga ko‘ra, “oilaviy zo‘ravonlik-bir kishining nazorat o‘rnatish uchun boshqasiga nisbatan xatti-xarakatining modeli”dir.⁶

R.F.Dobash, R.P.Dobash oilaviy zo‘ravonlikka shunday ta'rif beradilar, oilaviy zo‘ravonlik-erkaklarning dominant pozitsiyasi va ayollarning xatti-xarakatlari ustidan nazorat qilish natijasidir.⁷

O‘zbekiston Respublikasining “Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida” gi konunida zo‘ravonlikning to‘rtta asosiy turi belgilangan.

Jismoniy zo‘ravonlik – tanaga shikast yetkazish, tishlash, bo‘g‘ish, itarib yuborish, o‘tkir tig‘li buyumlar bilan qo‘rqitish yoki yaralash, tepish, turtkilash, qiynoqqa solish, mushk bilan urish kabilarni o‘z ichiga oladi. Jismoniy zo‘ravonlikdan ayollar asosan, yuz qismining momataloq bo‘lishi, tanadagi jarohatlar, ko‘karishlar, kuyishlar, suyaklardagi sinishlar, miyaga qon quyilishi, quloq pardasiga shikast yetishi, burun sinishi, ichki organlarga shikast yetishi, lablarning yorilishi kabilarni bilan shikastlanadilar.

Ruxiy zo‘ravonlik - zo‘ravonlikning ushbu turi juda keng tarqalgan hisoblanadi. Bu zo‘ravonlikning belgilari inson tanasida kuzatilmaydi. Psixologik zo‘ravonlik bilvosita amalga oshiriladi. Ko‘pchilik ayollarimiz ruhiy zo‘ravonlikni anglab yetmaydilar ham. Ammo, psixologlarning fikriga ko‘ra, ruhiy zo‘ravonlik er-xotin o‘rtasidagi zo‘ravonlikning keng tarkalgan turi bulib, psixologik xarakterdagi inqiroz sanaladi. Ruhiy zo‘ravonlik qurbonlari insonni xaqorat qilish, his-tuyg‘ularni tan olmaslik, majburlash, tuhmat qilish, qo‘rkitish, uning va yakinlarining sha'nini kamsitish, qadr-qimmatini yerga urish, qamab qo‘yish, inson erkinligini cheklash kabi holatlar bilan aziyat chekishadi.

Jinsiy zo‘ravonlik - zo‘ravonlikning yana bir keng tarqalgan turidir. Jinsiy zo‘ravonlik oilaviy munosabatlarda er-xotin o‘rtasida, yaqin qarindoshlar hamda begona shaxslarning

² O‘zbekiston Respublikasining "Xotin - qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida"gi Qonuni. - lex.uz

³ Насилие и его влияние на здоровье. Доклад о ситуации в мире - М: Издательство «Весь Мир», 2002, 4-6

⁴ Киреев Г.Н. Сущность насилия. - М.: 1990. 18-6

⁵ Сердюк Л.В. Насилие. Криминологическое и уголовно-правовое исследование. - М.: 2002. С. 179.

⁶ Гендерный подход к проблеме насилия: психологические стратегии и роль образовательных программ / Ред. коллег.: Г.Ф.Беляева и др. - М.: 2002. С. 31.

⁷ Dobash R.F., Dobash R.P. Violence against wives: a case against patriarchy. NY, 1979

ayollarga va bolalarga nisbatan zo‘ravonlik sodir etishidir. Jinsiy zo‘ravonlik ayollarning roziligisiz shaxvoniylarini qondirishga qaratiladi. Jinsiy zo‘ravonlik qurbonlari asosan, jinsiy aloqani shafkatsiz amalga oshirish, zo‘rlash yo‘li bilan jinsiy aloqaga majburlash, jinsiy kamsitish, avval kaltaklab, so‘ng jinsiy aloqa qilish, pornografik ko‘rinishdagi buzuvchi xatti-harakatlar bajarishga majburlash, doimiy ravishda zinokorlikda ayblash, ayolga nisbatan faqat jinsiy ob‘ekt kabi munosabatda bo‘lish kabilar bilan azoblanishadi.

Iqtisodiy zo‘ravonlik - ushbu zo‘ravonlik turi erning ayolni ta‘lim olish va mehnatga bo‘lgan huquqini cheklash, pul mablag‘larini o‘z xohishiga ko‘ra sarf qilishdan mahrum qilish kabilar bilan tavsiflanadi.

Xulosa qilib shuni ayta olamizki, zo‘ravonlik qurboni aylangan ayollar zo‘ravonlikning bir nechta turlaridan aziyat chekadilar. Zo‘ravonlik asosan zanjirli xarakterga ega. Biri ikkinchisi bilan bog‘langan holda amalga oshiriladi. Ayrim ayollar esa o‘zlariga nisbatan zo‘ravonlik amalga oshirilayotganligini anglamaydilar xatto. Ammo prezidentimiz tashabbusi bilan amalga oshirilayotgan ishlar ayollarni qo‘llab-quvvatlash, ularni jamiyatda o‘z o‘rniga ega bo‘lishlari uchun asos bo‘la oladi.

TAHLIL VA NATIJALAR.

Ushbu tadqiqot 2022-2023 yillarda bir qancha bosqichda olib borildi. Tadqiqotning maqsadi jamiyatdagi ayollarga nisbatan tahdidlarning ijtimoiy psixologik ahamiyatini o‘rganish, zo‘ravonlikning vujudga kelish sabablarini aniqlash va bartaraf etish bo‘yicha taklif va xulosalar ishlab chiqishdan tashkil topgan.

Tadqiqotning ob‘ekti sifatida Sirdaryo viloyati, Guliston shahrida 20 nafar zo‘ravonlikdan aziyat chekkan ayollar qatnashishdi. Tadqiqotda suhbat, so‘rovnoma, intervyu, kuzatuv, test metodlaridan foydalanildi.

Tadqiqot natijalaridan shu narsa ma‘lum bo‘ladiki, zo‘ravonlikka uchragan ayollarning erlari orasida yosh farqining kattaligi, turmush o‘rtoqlarining ma‘lumot darajasi bir-biriga mos kelmasligi bilan tavsiflanadi. Tajriba guruhidagi ayollarning ko‘pchiligida erlarning ishsizligi, moddiy yetishmovchilikning mavjudligi, shuningdek, erning giyohvand moddalar yoki spirtli ichimliklar iste‘mol qilishga mukkasidan ketganligi bilan xarakterlanadi.

Shunday qilib, ishsizlik yoki ishdagi maoshning yetarli emasligi, ma‘lumot darajasining quyi ko‘rsatkichga ega ekanligi, diniy bilimlarning yetishmasligi, hamda er-xotin munosabatlarida yetarlicha malakaga ega bo‘lmagan er hukmronlikni qo‘lga olish uchun kuch ishlatishga majbur bo‘ladi. Tadqiqotimiz davomida ayollarning ish bilan band bo‘lishi, erkaklarda asossiz rashk hissini uyg‘onishi zo‘ravonlikning asosiy sabablaridan biri ekanligini ko‘rsatdi.

Xulosa va takliflar. Suhbat, so‘rovnoma, intervyu, kuzatuv, test metodlari va empirik tadqiqot natijalari asosida ayollarga nisbatan zo‘ravonlikning kelib chiqish sabablarini bir necha guruhlariga ajratdik:

- o‘zaro ishonchning yo‘qligi;
- er-xotin munosabatlarida uchinchi shaxsning aralashuvi;
- er yoki xotinning spirtli ichimliklar iste‘mol qilishi;
- diniy va ahloqiy tarbiyaning yo‘qligi;
- moddiy yetishmovchilik;

- turmush o'rtog'ini asossiz rashk qilish;
- fikrlar nomutanosibligi;
- erkak yoki ayolning xiyonati va boshqalar.

Muammoning yechimi bo'yicha takliflar: Zuravonlikka uchragan ayollar bilan ishlovchi reabilitatsiya markazlari faoliyatini yanada takomillashtirish uchun ularda ayollar bandligini ta'minlash, shuningdek zo'ravonlik oqibatida stress holatini boshdan kechirayotgan ayollarga motivatsion treninglar o'tkazilishi, zo'ravonlikni sodir etgan erkaklarga nisbatan diniy va ahloqiy bilim berilishi hamda ayollarsiz jamiyatni tasavvur qilib bo'lmaslikni uqtirish, ishsiz erkaklarni bandligini ta'minlash usbu holatni oldini olishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Xarakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-son farmoni. - <https://lex.uz>
2. O'zbekiston Respublikasining 2019 yil 2 sentyabrdagi "Xotin-qizlarni tazyiq, va zo'ravonlikdan himoya qilish to'g'risida"gi O'RQ,-561-son Qonuni. - <https://lex.uz>
3. "Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida"gi O'RQ-562-son qonuni. (qonun xujjatlari milliy bazasi 03.09.2019 yil)
4. A.X. Saidov Inson huquqlari umumiy nazariyasi. -T. 2012.
5. Насилие и его влияние на здоровье. Доклад о ситуации в мире - М: Издательство «Весь Мир», 2002, 4-б.
6. Киреев Г.Н. Сущность насилия. - М.: 1990. 18-б
7. Сердюк Л.В. Насилие. Криминологическое и уголовно-правовое исследование. -М.: 2002. С. 179.
8. Dobash R.F., Dobash R.P. Violence against wives: a case against patriarchy. NY, 1979.
9. Гендерный подход к проблеме насилия: психологические стратегии и роль образовательных программ / Ред. коллег.: Г.Ф. Беляева и др. - М.: 2002. С. 31

**YIGITLARNI OILAVIY HAYOTGA PSIXOLOGIK TAYYORLASHNI
TAKOMILLASHTIRISHDA MA'NAVIY-AXLOQIY VA DINIY TARBIYANING
O'RNI**

Axmetova Sevara Avazxanovna

Guliston davlat universiteti tayanch doktoranti

e-mail: sevara.axmetova1979@gmail.com

Anotatsiya: Mazkur maqolada yigitlarni oilaviy hayotga psixologik tayyorlashni takomillashtirishda ma'naviy-axloqiy va diniy tarbiyaning o'rni, diniy ongning shakllantirishining oilaviy tarbiya jarayonida shakllanish ta'siri bevosita tahlil qilingan. Hamda talaba yigitlarning milliy qadriyatlar ruhida oilaviy hayotga tayyorlash va o'rgatishning psixologik xususiyatlari va uning ijtimoiy va ilmiy pedagogik asoslari to'g'risida so'z yuritilgan. Bundan tashqari talaba yigitlarning milliy qadriyatlar asosida oilaviy hayotga tayyorlash mexanizmlarini takomillashtirish va samaradorligini oshirish usul va metodlari to'g'risida fikrlar bayon etilgan.

Ma'naviy tahdidlar toboro kuchayib borayotgan bugungi kunda oilaviy tarbiyaning rolini kuchaytirish, yosh yigitlarni oilaviy hayotga tayyorlash borasida amalga oshirilgan ishlarning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: yigitlar, diniy ong, oila, shakllanish, psixologik tayyorlash, shaxs, tarbiya, oilaviy hayot, axloq, diniy tarbiya.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7810769>

**РОЛЬ ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОГО И РЕЛИГИОЗНОГО
ВОСПИТАНИЯ В СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ
ПОДГОТОВКИ МОЛОДЫХ ЛЮДЕЙ К СЕМЕЙНОЙ ЖИЗНИ.**

Ахметова Севара Авазхановна

Докторант Гулистанского

государственного университета

e-mail: sevara.axmetova1979@gmail.com

Аннотация: В данной статье непосредственно проанализирована роль духовно-нравственного и религиозного воспитания в совершенствовании психологической подготовки молодых людей к семейной жизни, влияние формирования религиозного сознания на процесс семейного воспитания. Психологические особенности подготовки и обучения студентов к семейной жизни в духе национальных ценностей и ее социально-научные педагогические основы. Кроме того, изложены идеи и методы совершенствования и повышения эффективности механизмов подготовки школьников к семейной жизни на основе национальных ценностей.

Усиление роли семейного воспитания, подготовка молодых людей к семейной жизни сегодня, когда возрастают моральные угрозы, служит повышению эффективности проводимой работы.

Ключевые слова: *юноши, религиозное сознание, семья, становление, психологическая подготовка, личность, воспитание, семейная жизнь, нравственность, религиозное воспитание.*

THE ROLE OF SPIRITUAL AND MORAL AND RELIGIOUS EDUCATION IN IMPROVING THE PSYCHOLOGICAL PREPARATION OF YOUNG PEOPLE FOR FAMILY LIFE

Akhmetova Sevara Avazkhanovna
Ph.D student of Gulistan State University
e-mail: sevara.axmetova1979@gmail.com

Annotation: *This article directly analyzes the role of spiritual and moral and religious education in improving the psychological preparation of young people for family life, the influence of the formation of religious consciousness in the process of Family Education. And in the spirit of national values, the student talked about the psychological features of preparing and teaching young people to family life and its social and scientific pedagogical foundations. In addition, opinions are expressed on the methods and methods of improving and improving the effectiveness of training mechanisms of student youth for family life on the basis of national values.*

Spiritual threats serve to strengthen the role of family upbringing today, when toboro is growing, to increase the effectiveness of work carried out on preparing young men for family life.

Keywords: *guys, religious consciousness, family, formation, psychological training, personality, upbringing, family life, morality, religious upbringing.*

Kirish. *Ma'naviy-axloqiy tarbiya masalasi bugungi kunda juda dolzarb masala bo'lib qolmoqda. Yigitlarimizni o'z Vatanini sevadigan, hurmat qiladigan vatanparvar va elparvar qilib tarbiyalashda o'z xalqining ma'naviy qadriyatlarini mustahkam bilmasdan turib, buni amalga oshirish mumkin emas. Hozirgi vaqtda yigitlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash muammosi har bir ota-ona, davlat va umuman jamiyat oldida turgan asosiy muammolardan biridir. Zamonaviy jamiyatda yosh yigitlarni ham ma'naviy, ham axloqiy tarbiyalash nuqtai nazaridan noqulay vaziyat yuzaga keldi. Bunday vaziyatning asosiy shartlari, jumladan, yoshlar uchun aniq belgilangan ijobiy hayot yo'l-yo'riqlarining yo'qligi, shuningdek, jamiyatdagi ma'naviy-axloqiy vaziyatning keskin yomonlashishidir.*

Yosh yigitlarni oilaviy hayotga tayyorlash ilmiy asosga va mustahkam amaliyotga tayanadi. Bu muammoga doir oliy ta'lim maskanlari misolida yigitlarni oilaviy hayotga

tayyorlash bo'yicha bir qancha ilmiy ishlar olib borilgan.

Oila va yoshlarni asosan oilaviy hayotga tayyorlash muammosiga bag'ishlangan asrimiz boshida Abdurauf Fitrat xalqimizning oilaviy an'ana va urf- odatlarini, shuningdek, sharq mutafakkirlarining ta'limotlarini o'rgangan holda "Oila yoki oila boshqarish tartiblari" risolasini yaratdiki, bu asar hozirgi davrda ham muhim ahamiyatga ega. Fitrat shunday yozadi: " Bu xalqning harakat qilishi, davlatmand bo'lishi, baxtli bo'lib, izzat-hurmat topishi, jahongir bo'lishi, zaif bo'lib, xorlikka tushishi, baxtsizlik yukini tortib, e'tibordan qolishi, o'zgalarga tobe, qul va asir bo'lishi bolalikdan o'z ota-onalaridan olgan tarbiyalariga bog'liq", shuning uchun ham "Oila yoki oila boshqarish tartiblari" asarida Fitrat oila qurishning maqsad va vazifalari, uning moddiy-ma'naviy va huquqiy asoslari, er va xotin hamda uning turmush tarzi, ayol va erkakning oiladagi o'rni, burchi masalalarini bayon qilgan. Asarning ikkinchi qismi farzand tarbiyasiga bag'ishlanadi.

Markaziy Osiyo allomalarining ta'lim - tarbiyaga oid qarashlarida ma'naviy qadriyatlarga bo'lgan e'tibor asosiy o'rinda turadiki, bu bevosita inson kamolotini shakllantirishga omil bo'la oladigi.

Islomda tarbiya masalalari keng va qat'iy tarzda o'rganilgan. Ulug'lardan biri: "Har bir millatning saodati davlatlarning tinchligi va osayishtaligi yoshlarning yaxshi tarbiyasiga bog'liqdir" degan. Bu o'rinda, marhum muftiy hazratlari Usmonxon Alimovning islom dinining muqaddas manbaalari bo'lmish, Qur'oni Karim va Hadisi Sharifga shuningdek, islomiy axloqning nazariyasi va amaliyotiga suyanib yozilgan "Oilada farzand tarbiyasi" nomli asarining islomda oila va oilaviy munosabatlarga bag'ishlanganligini alohida ko'rsatib o'tish zarur. Bu bevosita, oilada o'smir yoshidagi yigitlarda sog'lom diniy ongini shakllantirishda muhim dasturul amal bo'lib xizmat qiladi.

Oila muhiti bola shaxsining shakllanishi va kamol topishida tabiiy shart-sharoit yaratadi. Oila go'zallik, turmush va tarbiyaning boshlang'ich maktabidir. Shuning uchun oilada ota-ona va boshqa a'zolarining yagona birligi bolaning estetik rivojlanishiga kuchli ta'sir etuvchi go'zallik tushunchasining asosini tashkil etadi. Oila turli xil estetik kechinmalarning asosi bo'lib, bu har bir insonning tabiatan ta'sirlanishiga imkoniyat beradi. Ota-onaning bola tarbiyasidagi mas'uliyati va farzandning ota-ona oldidagi burchlari ham o'zbek millatida oliy qadriyat hisoblanadi. Bu kabi masalalarga bizning ma'naviyatimiz xazinalari bo'lmish "Qur'oni Karim", "Hadislar", ajdodlarimiz merosi bo'lmish "Qobusnoma", Husayn Voiz Koshifiyning "Axloqi Muhsiniy" Alisher Navoiyning "Hayratul Abror", "Farhod va Shirin", "Mahbub- ul qulub", Sa'diy Sheroziyning "Guliston" va boshqa bir qator asarlarda katta berilgan. Bunday asarlar yosh yigitlarda oilaga e'tiqod va mas'uliyatni tarbiyalashda katta ahamiyat kasb etadi.

Farzand Allohning ne'matlari ichidagi bir ne'matdir. U dunyo hayotining ziynatidir. Alloh taolo aytadiki: "Mol-mulk, farzandlar dunyo hayotining ziynatidir..." Yana "Xohlagan kishiga qizlarni hadya etur va xohlagan kishiga o'g'illarni hadya etur..." Shunday ekan ota-ona berilgan ne'matga shukr qilmog'I lozim bo'lib, farzandining tarbiyasini yaxshilamog'i, unga Qur'on va hadis ta'limotlarini o'rgatmog'i, yaxshi axloqli bo'lishiga undamog'i lozim. Yomon kimsalardan farzandini uzoq tutmog'i lozim. Eng asosiysi farzandlarini solih bolishlarini Allohdan duo qilib so'ramog'i lozim. Ota farzandlariga o'zining otasiga yaxshilik qilish bilan o'rnak bo'lmog'i, ularni o'z jonidan ham ortiq ko'rmog'i lozim. Shundagina farzand otasining

tutgan yoldan yuradi, undan ta'sirlanadi, shu holatda unib o'sadi.

Mavzuning dolzarbligi. Mustaqillikka qadar oilaviy hayotga tayyorlash muammosiga etarli e'tibor berilmay, maktab, oliy o'quv yurtlari o'quv rejalarida o'smir yigitlarni oilaviy hayotga tayyorlash, kelajakda o'zlari ota sifatida farzand tarbiyalashlari, oilada sog'lom psixologik muhit yaratish, sog'lom turmush tarzini barpo etish kabi juda ko'p masalalarmaqolada yoritilgan.

Yosh yigitlarni oilaviy hayotga tayyorlash muammosiga Jumhuriyatimizda mustaqillik yillaridagina har tomonlama e'tibor berilib, bunga oila bilan bir qatorda maktab, mahalla, o'quv yurtlari, jamoat tashkilotlari tomonidan har bir fuqaroning mas'ulligiga e'tibor qaratildi va oila muammosiga davlat siyosati darajasiga ko'tarildi.

Zamonaviy tsivilizatsiyaning yangi sharoitida yigitlarni oilaviy hayotga tayyorlashga qodir bo'lgan istiqbolli ta'lim tizimini yaratish hozirgi zamonning asosiy muammolaridan biri bo'lib kelmoqda. Ta'lim ma'naviy-axloqiy tarbiyaning etarlicha yuqori yoki hatto o'rtacha darajasini kafolatlay olmaydi, chunki tarbiya, avvalo, insonning kundalik hayotidagi xatti-harakatlari, shuningdek, uning boshqalarga nisbatan munosabati bilan tavsiflanadigan shaxsiy sifatlaridir. Tarbiyaning zamirida har bir insonga bo'lgan hurmat va yaxshi niyat yotadi.

Ilmiy adabiyotlar tahlilida shuni ko'rishimiz mumkinki, shaxsni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning psixologik jihatlari P. F. Kapterev, Sh. I. Ganelin, N. A. Konstantinov, K. V. Elnitskiy va boshqalarning asarlarida batafsil yoritilgan. O. S. Bogdanova, N. I. Boldirev, D. M. Grishin, I. S. Marenko kabi taniqli axloqiy tarbiya tadqiqotchilarining asarlarida aytib o'tilgandek, ko'pincha yoshlar axloqiy me'yoriy qoidalar haqida ishonchsiz fikrlarga ega. Bu nomuvofiqliklar ko'pincha axloqiy me'yorlarga, talablarga rioya qilmaslikka va hatto axloqsiz xatti-harakatlarga olib kelishi mumkin. Yoshlarni tarbiyalash samaradorligi mezonlarini tashxislash va ishlab chiqish masalalari bilan B. T. Bitinas, N. I. Monaxov, N. G. Golubev kabi tadqiqotchilarning ishlariga bag'ishlangan.

Psixologiya sohasiga nisbatan bizni qiziqtirgan muammo ayrim tadqiqotchilarning ishlarida ko'rib chiqiladi, masalan, L.I.Novikova va V.A.E.V.Bondarevskaya va N. E. Shchurkova - ta'lim va shaxsning ma'naviy rivojlanishining shaxsni rivojlantirish funktsiyasi, Yu. S. Manuylova shaxs rivojlanishining atrof-muhit bilan aloqasini o'rganadi, S. Ya. Jurkin mehnat bilan bog'liq holda ta'lim va tarbiya masalasi bilan shug'ullanadi.

Tadqiqotning maqsadi.

Yigitlarni oilaviy hayotga psixologik tayyorlashni takomillashtirishda ma'naviy-axloqiy va diniy tarbiyaning o'rnini ijtimoiy psixologik ahamiyatini o'rganish, yigitlarni oilaviy hayotga tayyorlashda ma'naviy-axloqiy va diniy ta'limotlar bo'yicha taklif va xulosalar ishlab chiqishdir.

Muammoning qo'yilishi. ilmiy - amaliy ahamiyati talaba - yigitlarning milliy qadriyatlarga bo'lgan qiziqishini shakllantirish jarayonini takomillashtirish tasnifi aniqlanganligi, uning samaradorligini ta'minlovchi omillar ilmiy-nazariy jihatdan talqin qilinganligi, muammoning yechimi bo'yicha taklif qilingan texnologiyalar, ishlab chiqilgan samarali metodikalar, talaba yigitlarni oilaviy hayotga tayyorlashda milliy qadriyatlar asosida takomillashtirishda ularning sifati va samaradorligini oshirishda foydalanishi bilan izohlanadi.

Tadqiqotning ob'yekti sifatida Guliston davlat universiteti Jismoniy madaniyat yo'nalishidagi 20 nafar yigitlar qatnashishdi.

Tadqiqotning predmetini yigitlarni oilaviy hayotga psixologik tayyorlashni takomillashtirishda ma'naviy-axloqiy va diniy tarbiyaning tutgan o'rnini, ma'naviy-axloqiy va diniy ta'limotlar berish mexanizmlarini ishlab chiqishdan iborat.

ADABIYOTLAR TAXLILI.

Yoshlarning ko'pchiligini aynan oliy o'quv yurtini tugatish arafasida yoki tugatgandan so'ng oila-nikoh munosabatiga kirishadilar. Shuning uchun ko'proq talaba-yigitlarni oilaga tayyorlash ishlarini oliy o'quv yurtida rivojlantirish va ularni ma'naviy-axloqiy, maishiy-iqtisodiy, estetik didi, jinsiy va psixologik jihatdan tayyorlikni oshirish zarur. Darhaqiqat oliy o'quv yurtlarida oilaviy hayotga tayyorlashga kuchli ehtiyoj sezilmoqda.

Oilaning ma'naviy-axloqiy, maishiy muhitiga hamda jamiyatning ma'naviy- mafkuraviy barqarorligiga putur etkazadi. Zero, Prezidentimiz ta'kidlaganlaridek, "Oiladagi sog'lom muhit-sog'lom mafkurani shakllantirish manbaidir. Jamiyatda har bir oilaning mustahkamligi, farovonligini, o'zaro hurmat va ahillikni ta'minlash - milliy mafkurada ko'zda tutilgan maqsadlarni amalga oshirishda tayanch bo'ladi" Demak, oiladagi sog'lom muhit, uning mustahkamligi, ahilligi va farovonligi yoshlarini oilaviy hayotga tayyorlash jarayonlarida oila, mahalla, tibbiy muassasalar, oliy o'quv yurtlari va ularning jamoat tashkilotlari, milliy qadriyat va xalq og'zaki ijodi namunalari, ommaviy axborot vositalari, radio va televidenie, tarbiyaviy tadbirlar, fan va ilmiy muassasalar va shu kabi omil hamda vositalar hamkorligidagi pedagogik faoliyatni nazariy va amaliy jihatdan to'g'ri tashkil qilish milliy istiqloq mafkurasining ijtimoiy-pedagogik asosini belgilab beradi.

Oila pedagogikasi va tarbiyashunoslikda asosan qiz bolalar tarbiyasi o'rganiladi. Kuzatishlarimiz o'g'il bolalar tarbiyasi va ularni oilaviy hayotga tayyorlash masalasiga kam e'tibor berilishini ko'rsatdi. Shuningdek, oilaviy hayotga tayyorlash muammosini hal qilish jarayonida qiz bolalar bilan bir qatorda o'g'il bolalar tarbiyasi uchun zaruriy omil va vositalardan unumli foydalanish juda muhimdir. Oila mustahkamligida, moddiy ta'minotida, uni ijtimoiy-pedagogik, ruhiy-ma'naviy jihatdan bir maromda saqlab turishda, shuningdek, farzandlar tarbiyasida ona bilan birga oila boshlig'i, ya'ni erning roli kattadir.

Talaba-yigitlarni oliy o'quv yurtlarida oilaviy hayotga tayyorlash uchun iqtisod fanidan ma'ruza va amaliy mashg'ulotlar jarayonida tejamkorlik, tadbirkorlik, tijorat, oilani moliyaviy jihatdan, to'g'ri boshqarish, gigiena darslarida jinsiy tarbiya, ozodalik qoidalari, pedagogika fanida ma'naviy-axloqiy etuklik, turmush o'rtog'iga hurmat tuyg'ulari, mehnatsevarlik, psixologiya darslarida ruhiy barkamollik, tetiklik, har qanday vaziyatda ham o'zini tuta bilish, ortiqcha hissiyotga berilmaslik, falsafa fanlarida o'zi va oilasining jamiyat taraqqiyotidagi roli hamda o'rnini anglash va shu kabi xislatlarni shakllantirish zarur. Shuningdek, talabalik davrida yigitlar hissiyotining naqadar kuchli ekani hamda uning ruhiy-emotsional rivojlanishga samarali ta'siri, adolat va haqiqat tuyg'ularining yuksakligi, ularning oilaviy va ijtimoiy muhitda muhimligi, go'zallikka shaydoligi va uning kelajakdagi oilaviy hayotda estetik didning zarurligi masalalari alohida zaruriy ahamiyat kasb etadi.

TAHLIL VA NATIJALAR.

Oila, nikoh masalalari eng muhim muammolardan bo'lib turgan hozirgi davrda yosh yigitlarni milliy qadriyatlar asosida oilaviy hayotga tayyorlash ham alohida dolzarb vazifalardandir. Chunki yoshlar mustaqil hayot bo'sag'asida turar ekanlar, ular bir tomondan oilaviy hayotga tayyor bo'lishlari zarur, ikkinchi tomondan yosh avlodni ta'lim muassasalarida oilaviy hayotga tayyorlashda mutaxassis sifatida faoliyat ko'rsatadilar. Oila qurishda yosh yigitlar oldiga bir qator talablar qo'yilgan bo'lib, ulardan eng muhimlari ijtimoiy- maishiy, ma'naviy, ruhiy, jinsiy jihatdan tayyor bo'lishlaridir. Bu sohada sotsiolog, demograf, psixolog, pedagog, olimlarning barchasi yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashni quyidagi yo'nalishlarda olib borishga e'tiborni qaratadilar:

- ma'naviy-axloqiy shakllanganlik yoki muomala me'yorlariga rioya qilish;
- nikoh to'g'risidagi qonun asoslari bilan tanishganlik;
- oila qurishga psixologik jihatdan tayyoko'rish;
- fiziologik-gigienik tayyorgarlik ko'rish;
- pedagogik bilimlar bilan qurollangan bo'lish.

Talaba-yigitlarni oilaviy hayotga tayyorlash o'ziga xos xususiyatga ega bo'lib, bular oila an'analari, iqtisodiy-maishiy imkoniyatlarni bilib olish, sog'lom psixologik muhit yarata olish, oila mas'uliyati va vazifalarini jamiyat talablari bilan uyg'unlashtirish, bo'lajak oilaning modelini yarata bilish, uni boshqarish uchun ko'nikma va malakalarini hosil qilishdan iborat hisoblanadi.

Tadqiqotning maqsadi yigitlarni oilaviy hayotga psixologik tayyorlashni takomillashtirishda ma'naviy-axloqiy va diniy tarbiyaning o'rnini ijtimoiy psixologik ahamiyatini o'rganish, yigitlarni oilaviy hayotga tayyorlashda ma'naviy-axloqiy va diniy ta'limotlar bo'yicha taklif va mulohazalar ishlab chiqishdan tashkil topgan.

Tadqiqotning ob'yekti sifatida Sirdaryo viloyati Guliston davlat universiteti Jismoniy madaniyat yo'nalishidagi 20 nafar talaba yigitlar qatnashishdi. Tadqiqotda suhbat, so'rovnomalar, intervyu, kuzatuv, test metodlaridan foydalanildi.

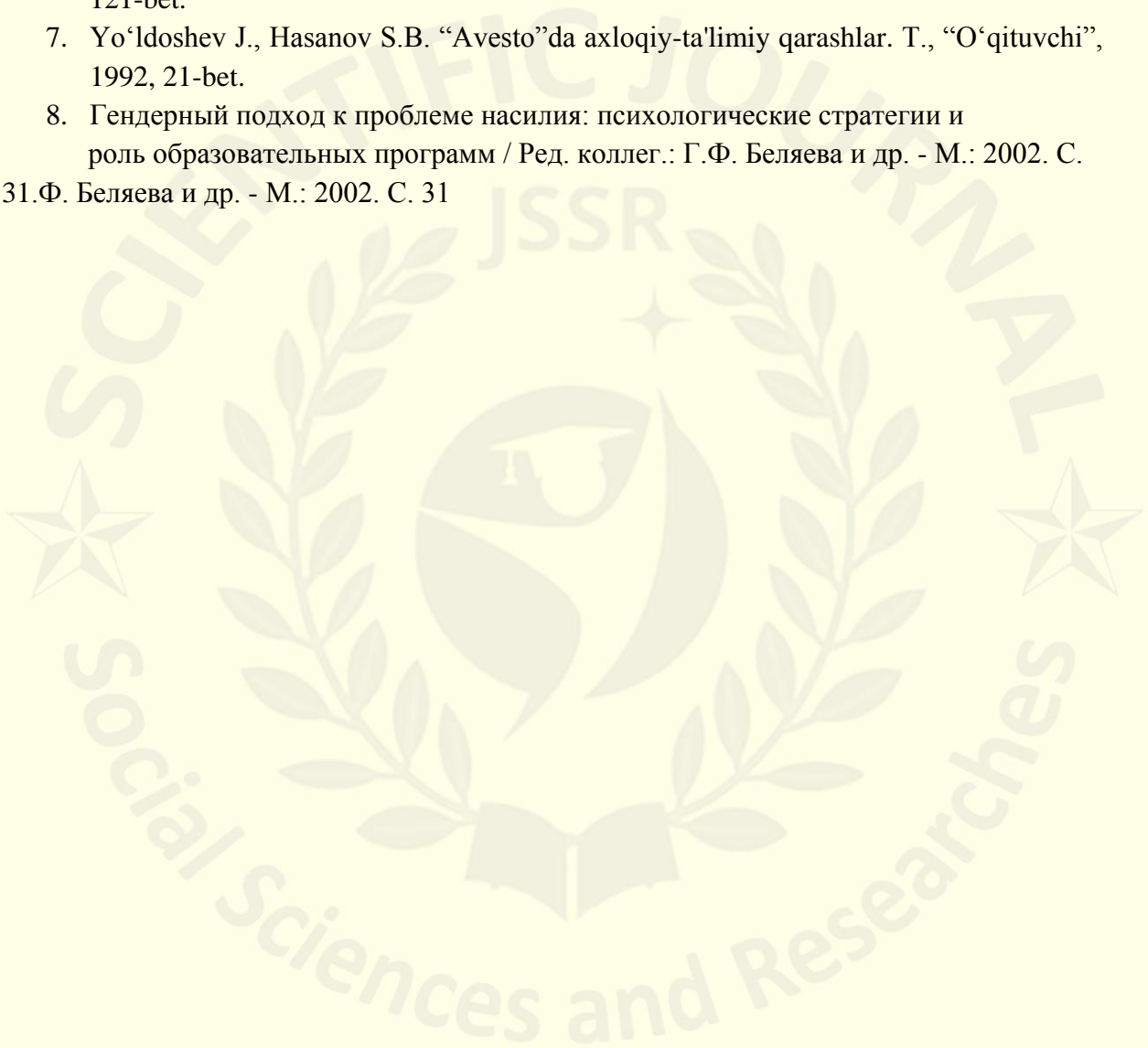
Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, yuqorida biz keltirgan barcha metodlardan unumli foydalanish talaba yigitlarning mazkur fandan har tomonlama bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'lishini talab etadi. Buning uchun o'qituvchilar pediatrik-shifokor, ginekolog, venerolog, psixolog, sotsiolog, huquqshunos, demograf, faylasuflar, nikoh uyi xodimlari bilan mustahkam aloqa bog'lashlari zarur.

Biz talaba-yigitlarni oilaviy hayotga tayyorlashda milliy qadriyatlardan foydalanib, hozirgi davrdagi oila maqomini takomillashtirishda O'zbekiston Respublikasi prezidenti ta'kidlagan dolzarb masalalarni asos qilib oldik. Har bir insonga vatan tuyg'usi ana shu oiladagi ona suti bilan kirib, keyinchalik undagi an'analar, ota-onaning kasb-kori, mehr-muruvvati, tarbiyasi bilan shakllana boradi.

ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. "Tafsiri Hilol"-Hilol-Nashr. - 2017. 3-juz
2. O. Hasanboyeva Oila pedagogikasi-Aloqachi-2007.

3. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. "Baxtiyor oila"-Hilol-Nashr-2016.
  4. Abdurahmonov F. Abdurahmonova Z. Din psixologiyasi-O'zak Falsafa va huquq institute
  5. Shavkat Mirziyoev 2017-2021 Harakatlar Strategiyasi (2017)
  6. Ahmedov B. O'zbek ulusi. T., Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1992, 121-bet.
  7. Yo'ldoshev J., Hasanov S.B. "Avesto"da axloqiy-ta'limiy qarashlar. T., "O'qituvchi", 1992, 21-bet.
  8. Гендерный подход к проблеме насилия: психологические стратегии и роль образовательных программ / Ред. коллег.: Г.Ф. Беляева и др. - М.: 2002. С. 31.
- 31.Ф. Беляева и др. - М.: 2002. С. 31

TALABALARNING O'QUV MOTIVLARINI BAHOLASH MEZONLARI

Jumabekov Ziyovuddin Xazratqul o'g'li
Guliston davlat universiteti 2-bosqich magistri

Annotatsiya: Maqolada talabalarda o'quv motivlarini shakilanishining ijtimoiy-psixologik mezonlari, xususiyatlari, mexanizmlari, talim-tarbiyaga tadbir qilish shart-sharoitlari haqida yozilgan.

Kalit so'zlar: o'quv motivi, mezonlari, ta'lim-tarbiya, psixologik muhit va ijtimoiy psixologik yondashuvlar.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7810771>

Annotation: The article describes the socio-psychological criteria, characteristics, mechanisms of the formation of educational motives in students, and the conditions for their application to education.

Keywords: educational motive, criteria, education, psychological environment and social psychological approaches.

Аннотация: В статье описаны социально-психологические критерии, особенности, механизмы формирования учебных мотивов у учащихся, условия их применения в обучении.

Ключевые слова: учебный мотив, критерии, воспитание, психологическая среда и социально-психологические подходы.

KIRISH

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 20.04.2017 yil 2909-sonli "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari" to'g'risidagi qarori e'lon qilindi. Ushbu farmonda Oliy ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish, mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning ustuvor vazifalaridan kelib chiqqan holda, kadrlar tayyorlash mazmunini tubdan qayta ko'rish, xalqaro standartlar darajasiga mos oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash uchun zarur sharoitlar yaratilishini ta'minlash shart-sharoitlari keltirib o'tilgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasida biz o'z oldimizga mamlakatimizda Uchinchi Renessans poydevorini barpo etishdek ulug' maqsadni qo'ygan ekanmiz, buning uchun yangi Xorazmiylar, Beruniylar, Ibn Sinolar, Ulug'beklar, Navoiy va Boburlarni tarbiyalab beradigan muhit va sharoitlarni yaratishimiz kerak. Bunda, avvalo, ta'lim va tarbiyani rivojlantirish, sog'lom turmush tarzini qaror toptirish, ilm-fan va innovatsiyalarni taraqqiy ettirish milliy g'oyamizning asosiy ustunlari bo'lib xizmat qilishi lozim.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda o'rganuvchining o'qish jarayoniga munosabatini hal qiluvchi omillardan biri – bu uning motivatsiyasi. Motivatsiyani 2 ga bo'lishimiz mumkin: ichki va tashqi. Ichki motivatsiyasi bor inson biror ishni shunchaki o'sha ish unga

yoqqani uchun bajaradi. Tashqi motivatsiya esa shu ishdan biror manfaat bo`lganda yuzaga keladi.

Masalan, matematikadan qaysidir masalani qiziquvchanligi sababli yechishga intilish bu ichki motivatsiya. O`sha masalani yaxshi baho olish yoki o`qituvchidan dakki eshitmaslik uchun yechish – bu tashqi motivatsiya.

Ayrim o`qituvchilarning xatosi shuki, ular ta`lim jarayonida asosan tashqi motivatsiyaga suyanib qolishadi. Turli sovg`alar, stikerlar, maqtovlar ko`rinishidagi mukofotlash va jarima, qattiq tanbeh va hatto jismoniy choralar ko`rinishidagi jazolar asosiga o`qish jarayoni taskil etiladi. Ko`p sonli tadqiqotlar natijasiga ko`ra, tashqi motivatsiya shundoq ham ichki motivatsiyasi bor insonning ana shu ichki motivatsiyasini yo`qotishiga olib kelishi mumkin.

Bir hazilomuz hikoyada aytilishicha, bir cholning uyi yonida yosh bolalar muntazam beysbol o`ynashni odat qilishibdi. Shovqin va to`polondan charchagan chol ajoyib yo`l tutibdi. U bolalarni chaqirib, «uyimning yonida besybol o`ynasanglar, 5 dollardan har biringga beraman» debdi. Shundoq ham har kuni bu yerga kelib, beysbol o`ynab yurgan bolalar cholni tentakka chiqarishsa-da, bunga xursandchilik bilan rozi bo`lishibdi. Bir muddat bolalarga 5 dollardan berib yurgan chol, bir kuni bolalarni chaqirib, endi 5 emas, 1 dollardan berishini aytibdi. Bolalar biroz hafalik bilan buni ham qabul qilishibdi. Yana ozroq vaqtdan so`ng esa, chol bolalarga «endi sizlarga pul bermayman, lekin shu yerga kelib, beysbol o`ynab tursanglar xursand bo`laman» debdi. Bu safar bolalar «agar pul berilmasa, bu sassiqlik joyda beysbol o`ynamaymiz» deb taklifni rad etishibdi.

Tashqi motivatsiyaga urg`u berilgan darslarda o`quvchi fanga oid ma`lumotni emas, unga berilgan mukofot yoki jazoni eslab qolishi osonroq bo`ladi. Masalan, tarix fani o`qituvchisi dars payti har bir to`g`ri javob uchun bittadan konfet bergan bo`lsa, bir necha kun o`tib o`quvchilar konfet yeganini eslaydi-yu, to`g`ri bergan javoblarini unutib qo`yadi. Yoki xuddi o`sha darsda, noto`g`ri javob uchun, o`quvchilarni turg`izib qo`yib, so`kilsa, bola ma`lumotlarni emas, turib, so`kish eshitganini yaxshiroq eslab qoladi.

Qolaversa, mukofot va jazo tizimi vaqt o`tgan sari o`z ta`sirini yo`qotadi, va o`quvchilarda motivatsiya saqlash uchun mukofot va jazolar darajasini tobora oshirib borishga to`g`ri keladi. Mukofot va jazolar berilmay qo`yganda esa, motivatsiya butkul yo`qolish xavfi bor.

Shu sababdan, asosiy e`tibor jazo va mukofotlarga, baho va imtihonlarga emas, fanning o`ziga qaratilishi lozim. O`qituvchi iloji boricha darsga va topshiriqlarga qiziqish uyg`otishi, o`quvchilar bilan yaqindan muloqot o`rnatib, ularning hayotiy sharoitlari, maqsadlari va ularni ruhlantiruvchi omillarni o`rganishi talab etiladi.

Ichki motivatsiyaning kamchilik tomoni shundaki, uni shakllantirish k`oproq vaqt talab etadi. Bundan tashqari, ichki motivatsiyani uyg`otish har bir o`quvchiga alohida yondashuv talab qiladi va o`quvchilar shaxsiyatini yaxshi bilishni taqozo etadi. Garchi qiyin tuyulsa ham, odatda inson o`rganishga bo`lgan tabiiy ichki motivatsiyaga ega bo`ladi.

Faqat ana shu motivatsiyani dars mazmunini boyitish, o`rganuvchilarning qiziqish va kechinmalarini hisobga olish orqali chaqirilsa, bas. Ichki motivatsiyaga ega insonlar yaxshiroq natijalarni ko`rsatishadi, o`rganishlari osonroq kechadi va ichki motivatsiya

uzoqroq muddat yo`qolmay turadi. Va yana bir muhim jihat, ichki motivatsiya insonning ruhiy holati hamda salomatligi yaxshiroq bo`lishiga ham xizmat qiladi. Ichki motivatsiyaning kuchli bo`lishi ko`plab ruhiy muammolar, hayotdan bezish, zo`ravonlik va hatto narkomaniyaning ham oldini olib, o`quv muassasa hududidagi tartib-intizom va ma`naviy muhit yaxshilanishiga xizmat qiladi.

Tashqi motivatsiyadan butunlay voz kechish ham shart emas. U ham muayyan turtkiga sabab bo`ladi. Ayniqsa, dastlabki davrda, hali ichki motivatsiya shakllanib ulgurmagani paytda u ham qo`l kelishi mumkin. Lekin, bolada ichki motivatsiya shakllangan sari, tashqi motivatsiya omillarini asta-sekin kamaytirib borish maqsadga muvofiq.

Ichki motivatsiyaning asosiy shartlaridan biri bu – ixtiyoriylik. Har ikki tomon, o`quvchi ham, o`qituvchi ham darsga xohlab, o`z ixtiyori bilan kelayotgan bo`lishi juda muhim. Shu bois, o`rganuvchi va o`rgatuvchilarning xohish-istaklarini yaxshi aniqlash, ularga nima kerag-u, nima kerak emasligidan ogoh bo`lish zarurdir. O`quv muassasa rahbariyati o`qituvchilarning kayfiyati, ishga bo`lgan intilishini ijobiy bo`lishi uchun mehnat sharoitlari hamda muassasadagi psixologik muhitni yaxshi holatda saqlashi ham juda muhim. Zero, o`qituvchidagi intilish va qiziqish o`quvchiga ham o`tadi, va aksincha, o`qituvchi ham faqat tashqi motivatsiya asosida ishlayotgan bo`lsa, darsda u o`quvchilardagi ichki motivatsiyani so`ndirib qo`yishi ham hech gap emas.

Motivatsiya masalasi nafaqat ta`lim, balki deyarli hamma sohalarga tegishli. Buni anglagan ish beruvchilar tobora ko`proq ish joyini xursandchilik joyiga aylantirishga, har bir xodim o`z mehnatidan chinakamiga rohatlanishiga e`tibor qaratishmoqda. Oddiy misol sifatida, Google kompaniyasini olishimiz mumkin. U yerda ishchilar uchun o`yin maydonlari, massaj kursilari, alohida shinam xonalar, tekin taom va shirinliklar kabi qulayliklar yaratilgan. Maqsad shuki, xodimlar bu yerda o`zini erkin va yoqimli his qilsin.

Natija qanday bo`layotgani ma`lum – Google dunyodagi eng muvaffaqiyatli kompaniyalardan bo`lib kelmoqda. Albatta, bunday darajadagi sharoitlarni hosil qilish katta mablag`ni talab etadi. Hamma ham bunga qodir emas. Lekin, ba`zi bir arzimasi ko`ringan holatlarni yaxshilash, hech bo`lmasa behuda uzundan-uzoq majlis yoki hujjatbozliklarni kamaytirish, xodimlarni bir-biri bilan taqqoslayverishni bas qilishning o`zi ham muhitga va ish sifatiga ijobiy ta`sir o`tkazadi.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalarining ilmiy ahamiyati talabalarning psixologik diagnostika tayyorgarligining psixologik shart-sharoitlarini aniqlanganligi; ta`lim tizimi uchun psixologik motivatsiya dasturlari ishlab chiqilganligi; ta`limni psixologik diagnostika asosida takomillashtirishga yo`naltirilgan o`quv-metodik ta`minot (ilmiy-metodik tavsiyalar)ning mavjudligi bilan izohlanadi.

O`qituvchilar o`quvchilar uchun eng foydali va ta`lim faoliyati uchun zarur bo`lgan shakllantiruvchi baholash turlarini yaratish va ulardan foydalanishlari kerak. Formativ baholar yakuniy baholarga ta`sir qilmaydi va bu o`quvchilarda materialni dastlabki assimilyatsiya qilishda muqarrar bo`lgan xatolardan qo`rqishni olib tashlashga imkon beradi. Muhim shart: baholash haqiqatan ham shakllantiruvchi bo`lishi uchun uning natijalari o`qituvchini o`qitishni to`g`rilash uchun ishlatishi kerak. Ular o`quvchiga etkazilishi va rejalashtirish uchun ishlatilishi

kerak. Nafaqat o'qituvchi, balki bola ham yaqin kelajakda nima ustida ishlashi kerakligini tasavvur qilishi kerak.

XULOSA

Talabalarning ijtimoiy motivlariga va mexanizmlariga ta'sir qiluvchi asosiy psixologik pedagogik omillarni aniqlash, oliy ta'lim tizimida talabalarda ijtimoiy motivatsiyalar shakllanish tamoyillari, shakl, metod va vositalarini aniqlashtirish asosida ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishi kerak.

Foydalaniladigan adabiyotlar

1. Karimov I.A. Barkamol avlod O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. Toshkent. 1997.
2. G'oziev E.G'. —Pedagogik psixologiya asoslari. Toshkent. 1997.
3. V. Karimova —Psixologiya. Toshkent. 2000.
4. G'oziyev E.G'. Psixologiya (Yosh davrlari psixologiyasi) . T. ,O'qituvchi, 1994.
5. Davletshin M.G., Do'stmuxamedova Sh.A., To'ychiyeva S.M., Mavlonov M. —Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. T.: TDPU, 2004 y.

USE OF ELECTRONIC DIDACTIC SOFTWARE TOOLS IN DATABASE TEACHING.

Qulmamatov Sindorqul Ibragimovich

*Head of the Department of Pedagogy, Associate professor (docent) of Gulistan State
Pedagogical Institute, Uzbekistan.*

E-MAIL: squlmamatov@internet.ru

Saidov Jasur Doniyor o'g'li

*Lecturer, Department of Information Technology,
Gulistan State University, Uzbekistan*

E-MAIL: jasr.saidov.92@bk.ru

O'rozboyev Mirjalol Abdivosi o'g'li

*Teacher of the Department of "Exact and Natural Sciences" Gulistan State Pedagogical
Institute, Uzbekistan.*

Abstract. *The article develops the purpose, content and didactic basis for the creation of electronic didactic software materials for the educational process and the use of modern programming languages for independent learners. Learners are provided with download tips. In addition, the article focuses on how students can effectively acquire knowledge, what tools should be used in teaching, aspects to be considered in the preparation of didactic materials, the main objectives of the use of didactic materials in the educational process, didactic materials, the main requirements are didactic, methodological, psychological-pedagogical, technical-technological, aesthetic, ergonomic and sanitary-hygienic requirements for the preparation of electronic software didactic materials aimed at the formation of professional competence in creating a database. The stages of preparation of electronic didactic materials aimed at the formation of professional competence in the creation of the database and the software tools used in them are given. The summary provides recommendations on the role and use of electronic didactic materials based on the current demand for highly qualified personnel in the database.*

Keywords: *electronic didactic material, aesthetic requirements, ergonomic and sanitary requirements, didactic requirements, database training.*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7810785>

Аннотация. *В статье разрабатываются цель, содержание и дидактическая основа создания электронных дидактических программных материалов для учебного процесса и использования современных языков программирования для самостоятельных обучающихся. Учащимся предоставляются советы по загрузке. Кроме того, в статье акцентируется внимание на том, как учащиеся могут эффективно усваивать знания, какие средства следует использовать в обучении, аспекты, которые следует учитывать при подготовке дидактических материалов, основные цели использования дидактических материалов в учебном процессе, дидактические материалы, К*

основным требованиям относятся дидактические, методические, психолого-педагогические, технико-технологические, эстетические, эргономические и санитарно-гигиенические требования к оформлению электронных программно-дидактических материалов, направленных на формирование профессиональной компетенции по созданию базы данных. Приведены этапы подготовки электронных дидактических материалов, направленных на формирование профессиональной компетенции по созданию базы данных и используемых в них программных средств. В резюме даны рекомендации по роли и использованию электронных дидактических материалов исходя из текущей потребности в высококвалифицированных кадрах в базе данных.

Ключевые слова: электронный дидактический материал, эстетические требования, эргономические и санитарные требования, дидактические требования, обучение по базе данных.

Annotatsiya. Maqolada ta'lim jarayoni va mustaqil o'rganuvchilar uchun zamonaviy dasturlash tillari imkoniyatlaridan foydalanilgan holda electron didaktik dasturiy materiallarni yaratish, undan foydalanish maqsadi, mazmuni va didaktik asoslari ishlab chiqilgan. Ta'lim oluvchilar uchun ulardan foydalanish bo'yicha tavsiyalar berilgan. Bundan tashqari maqolada ta'lim oluvchilar bilimlarni qay shakilda samaraliy egallashlari, ta'lim berishda qanday vositalardan foydalanish zarurligi, didaktik materiallarni tayyorlashda e'tiborga olinishi zarur bo'lgan jihatlari, ta'lim jarayonida didaktik materiallardan foydalanish asosiy maqsadlari, didaktik materiallarga qo'yilgan asosiy talablar, ma'lumotlar bazasini yaratish bo'yicha kasbiy kompetentlikni shakllantirishga yo'naltirilgan electron dasturiy didaktik materiallarni tayyorlashga qo'yiladigan didaktik, uslubiy, psixologik-pedagogik, texnik-texnologik, estetik, ergonomik va sanitar-gigienik talablar keltirilgan. Ma'lumotlar bazasini yaratish bo'yicha kasbiy kompetentlikni shakllantirishga yo'naltirilgan electron didaktik materiallarni tayyorlash bosqichlari va ularda foydalaniladigan dasturiy vositalar keltirilgan. Xulosa qismida bugubgi kunda ma'lumotlar bazasi bo'yicha yuqori malakaliy kadrlar tayyorlashga bo'lgan talab asosida electron didaktik materiallarning o'rni va undan foydalanish jihatlari bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: elektron didaktik material, estetik talablar, ergonomik va sanitariya talablari, didaktik talablar, ma'lumotlar bazasini o'qitish.

INTRODUCTION

The rapid development of information and communication technologies is sharply increasing the demand for training highly qualified specialists in the field of databases. This, in turn, encourages them to use new technologies in their teaching process. It is known that the process of acquiring knowledge and perception is carried out in the following ways, based on the basic human senses in the study of any object:

- based on visual perception;
- relying on auditory perception;
- kinetic direct contact, namely skin, full sense, smell, etc;
- polymodal imagery, imagination;

Experiments show that the efficiency of hearing and receiving information in the transfer of knowledge about the object under study increases by 15%, and the efficiency of

reception of information increases by 65% as a result of simultaneous participation in the process. It appears that teaching through modeling, visualization, or problem-solving is highly effective in theory and practice.[1][2]

OBJECT AND METHODS OF RESEARCH.

The necessary didactic tools for the organization of education in the educational process are selected, taking into account such factors as the purpose of education, content, type of education, type of training. It is important to identify the factors that need to be considered in this process and use the right tools. The object of research was the role of electronic didactic tools and their flow in the database. Methods of observation, comparison, experiment, and generalization were used throughout the study.

RESULTS AND ANALYSIS.

Electronic software didactic materials complement the individual sections and topics of the curriculum, activate the learning activities of the learner, involve him in the learning process, comprehend information, think on a given topic, motivate Visual aids designed for a specific purpose that help the learner to form concepts that are close to the original reality on the subject under study, to encourage the acquisition of new knowledge. Didactic materials can also serve as a tool to manage learning in the learning process. In order to guide the learner's independent activity and individual work process, it is necessary to create a visualization in teaching, to supplement the text or concepts given by the teacher, to create problem situations in problem-based learning, self-awareness can be a tool for monitoring and testing knowledge.[3]

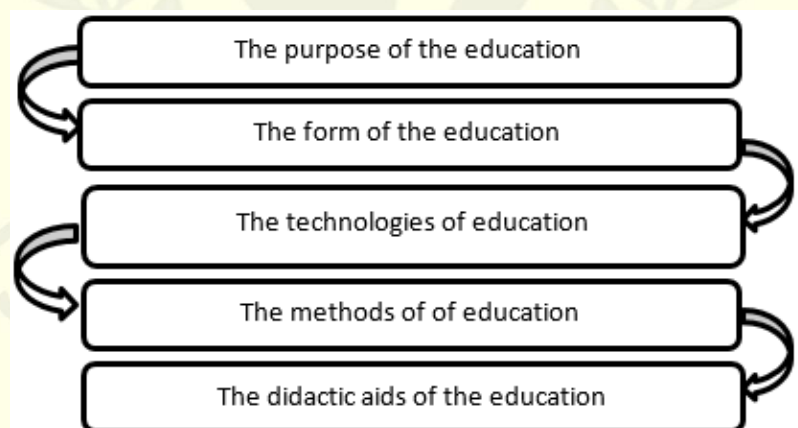

Figure 1. Preliminary factors in the use of didactic tools in education.

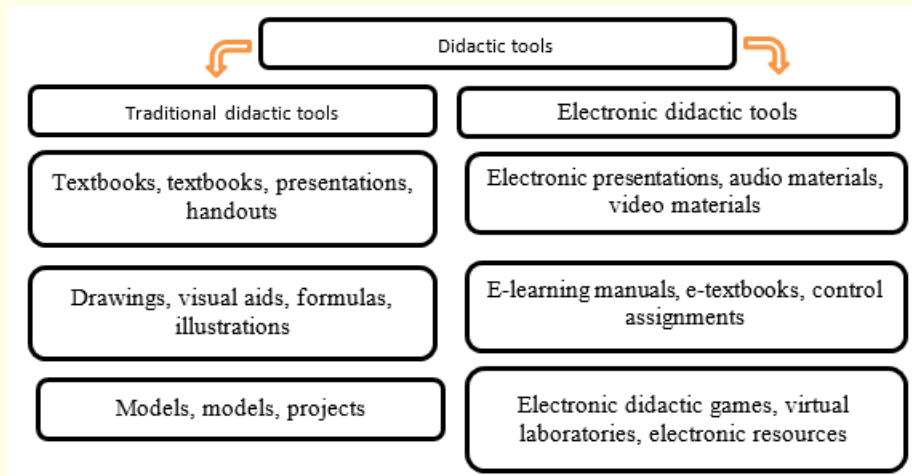

Figure 2. Classification of didactic materials.

The most important principles of education that should be taken into account in the preparation of didactic materials are:

- the principle of availability - the teacher independently selects didactic materials, depending on the level of mastery of students;
- the principle of independent activity - the work with the given materials is carried out independently;
- the principle of person-centeredness - in this case, the selected material is selected according to the individual characteristics of the student;
- principles of demonstration - work with visual components of thinking based on modeling of the object being studied by the student;
- the principle of strength - working with various individual characteristics of the learner, such as memory, intelligence;
- the principle of cognitive motivation;
- the principle of problem orientation;

The main purpose of the use of didactic materials in the educational process is, first of all, to simplify the process of achieving educational goals, the formation of short-term knowledge. It is considered as one of the main factors in the effective organization of the student's learning activities. The use of didactic material activates learning activities, saves learning time, independent study of educational material, work with information, independent study of material, evaluation of their results, analysis of errors, self-study. builds skills such as self-control, motivation to learn, and motivation. The main requirements for didactic materials are based on the established educational standards, clearly prepared for the purpose, the sequence of acquaintance with the information, clearly defined the time of work with the material, independent work and self-monitoring. pedagogical psychological requirements such as age, individual characteristics, level of knowledge of the student are given.

There are aspects that need to be taken into account in the stages of development of didactic materials, in which the development of didactic materials is carried out in strictly defined stages:

- the content of didactic materials fully complies with the State Educational Standards (SES)

and the curriculum of the subject;

- clear definition of learning objectives;
- choose the main content of the given educational material and methods of teaching it;
- defining the purpose of using didactic materials;
- development of technology for the use of didactic materials in the classroom;
- design a set of assignments for the lesson and use them;
- selection of tools used in the preparation of didactic materials;
- development of categories of basic didactic tasks;
- preparation of criteria for evaluating expected learning outcomes;
- development of knowledge control tools and methods of their application;
- introduce didactic material into the educational process as a didactic tool;
- analyze the results obtained.

Electronic didactic materials. The widespread use of information technology in education has ushered in a new era in direct education. As a result, education is accelerating both in content and in organization. Electronic didactic materials are didactic materials created using digital technologies. Electronic didactic materials can be classified according to their didactic purposes as follows:

- various sources of information in electronic form for the student (textbooks, dictionaries, maps, electronic resources);
- tools for use in the cognitive activity of the learner, including scientific experiments, fact-checking, experiment preparation, analysis of physical processes and devices, scientific and technical research, analysis through models, graphs;
- working with levels of thinking such as imagination, thinking: comparison, generalization, classification, analysis, synthesis;
- tasks focused on different levels of knowledge: reproductive, transformative, creative;
- tasks aimed at creating different types of problem situations or working with problem questions;
- tasks to stimulate and develop creativity;
- experimental tasks;
- instructions for research, laboratory work, experiments;
- types of tasks and problem solving algorithms;
- experimental computer programs, mobile applications, virtual laboratories, simulators;
- materials, tests that allow to acquire knowledge and self-control.

The following general, didactic, methodological, psychological-pedagogical, technical-technological, aesthetic, ergonomic and sanitary-hygienic requirements are set for the preparation of electronic software didactic materials aimed at the formation of professional competence in creating a database:

- general requirements: the structure and content of the prepared didactic material in accordance with the curriculum, clear purpose, scientific, problem-oriented, visual, clear time for working with materials, ensuring the active work of the student, use the latest achievements of modern science and technology, the structure and sequence of education, aimed at developing students' abilities such as cognition, thinking, memory, performing the developmental and pedagogical

functions of education, the search for cognitive activity, processes such as collection, storage, analysis, processing and design, construction, experimentation, research, knowledge control and self-assessment tasks, information processing, automation of their processing by working with the trainee to develop the necessary skills for the future of their professional career focused on the formation of i hats.

-didactic requirements: the learner is designed to develop different levels of learning and flexibility, to provide interactivity in taste, to develop imagination and intellectual abilities through visualization of reality, to assess situations and make independent decisions, with information reliance on science in work, ensuring continuity through clear laws of teaching, based on intellectuality.

-methodological requirements: clear boundaries and clarity in working with the specified educational material, ensuring the presentation of materials in the form of a high-order structure, taking into account the logical interdependence, ensuring interdisciplinary and interdisciplinary integration, The learner should be able to master the material step by step and be able to perform various controls and tests.

-psychological requirements: preparation taking into account the individual characteristics of the learner and the general psychological characteristics of the learner, age characteristics, formation of motivation for learning and science, presentation of materials not only verbal but also sensory and cognitive process it should also be appropriate to the conditions of the demonstration, taking into account various psychological features, including intuition, perception, information reception, attention, thinking, imagination, memory, and so on.

-technical, technological requirements: use of information and communication technologies during training or independent work, compliance with the requirements for use in computers, bobbins, video projectors, audio devices, use on various media and networks, multimedia, maximum use of modern means of telecommunications, mobility, accuracy and stability, stable operation of computers and other devices, high efficiency of resources.

In addition, the following special technological requirements may apply to electronic didactic materials:

- Ease of information exchange using a variety of electronic media;
- Ability to work on a computer, mobile device and network;
- Ability to manage and control teaching;
- Interactivity and feedback;
- Opportunity to organize individual and team work.

Sanitary and hygienic requirements: prevention of damage to health by limiting the time of working with materials in electronic devices, the ability to promote a healthy lifestyle, the need for cleanliness and a healthy environment in the analysis of materials, font type in materials and taking into account factors that affect the psychological and mood, such as size, background, color, screen decorations.

It is advisable to carry out the preparation of didactic materials aimed at the formation of professional competence in the creation of the database step by step in the following order:

- setting a clear goal for science;
- selection of sources of scientific materials;

- development of the general structure of the didactic material and the algorithm of preparation;
- selection of software and hardware for the preparation of didactic material;
- preparation of didactic material on the basis of the established algorithm and structure;
- use of various multimedia objects;
- material visualization;
- preparation for use;
- Development of methods of use.

The main content of didactic materials aimed at the formation of professional competence in the creation of databases consists of the following teaching materials:

- Electronic textbooks, including textbooks, teaching aids, guidelines;
- Assignments, tests and questions for independent work and self-control;
- Practical assignments, laboratory work and their description;
- audio materials, video materials;
- Possibility to provide feedback;
- Information on the general structure of the didactic material;
- Instructions for using didactic material.

In the educational process, didactic materials aimed at building professional competence in database creation are used for the following purposes.

The following teaching methods were used in the teaching of database sciences using didactic materials:

- Development of competencies for modeling information and databases of students on the basis of problem-based learning methods in lectures;
- Development of database design competencies in students through the design method in practical training;
- Development of design competence in the laboratory through the illustrative method;
- Development of research competence of students through research methods in independent learning;

Didactic materials for database creation were used in lectures, practical classes, laboratory classes and independent study. Didactic materials for database creation were used to read information, listen to lectures, perform tasks for practical and laboratory classes, test and enrich knowledge, and control knowledge.

Didactic materials for creating a database include simulators, tasks for practical and laboratory classes, test assignments, a tester that monitors the process of simultaneous knowledge and their acquisition, including questions. creates convenient facilities for the andy. Didactic materials can be used effectively to describe the main information of the subject and to consolidate the acquired knowledge.

The preparation of didactic materials aimed at the formation of professional competence in the creation of the database was carried out in the following order. As a result of observations and studies, the general objectives of the training and the main objectives of the science were identified. In particular, the main objectives of the use of the prepared didactic material. In addition, taking into account the possibilities of information and communication technologies in the education system, attention was paid to the diversity of educational

materials, the mixed nature of control tasks.

Taking into account the above analysis, to increase the effectiveness of teaching the subjects "Database" and "Database and Information Systems" in higher education institutions of the Republic, the organization of training sessions. C # programming language from modern programming languages, Inspiring program from modern programs for creating electronic educational resources, Macromedia Dreamweaver program with modern web technologies and graphics Adobe Photoshop software was used to complete the work. The project of the general structure of the electronic didactic material created in the main part of our research work is developed.

During our study, electronic didactic material was implemented in the following stages. In the first stage in the creation of electronic didactic materials for the formation of competencies for the creation of databases in higher education institutions Educational-methodical materials for teaching the subjects "Database" and "Database and Information Technology" were studied and the necessary information on them was collected. The e-learning resources will be designed to effectively organize science education, independent learning, and control over the acquired knowledge. Informatics and information technology teachers are expected to use it as a methodological guide in each theoretical and practical lesson. The content of the created electronic didactic materials was in line with the requirements of higher education SST and the content and purpose of the curriculum.[3][4]

In the second stage, the main goals and objectives for the creation and use of electronic didactic materials for the formation of competencies to create a database were identified. The content of the main tasks is:

- Delivery of educational materials on "Database" and "Database and Information Technology" in higher education institutions to students using electronic visual and animation tools;
- recommend individual learning materials to students and assess their knowledge;
- to organize the study of theoretical materials, basic phrases and concepts relevant to each topic using glossaries of terms;
- create a database for teachers and recommend guidelines for each topic of the subject;
- Development of recommendations for the organization of each lesson in an interactive way;
- Organize individual assignments for students and determine their level of mastery;
- Recommend practical assignments for students in accordance with the results of mastering.

Based on the educational objectives of the subjects "Database" and "Database and Information Systems" in students of higher education institutions with the help of electronic didactic materials for the formation of competencies for the creation of the proposed database serves to build the professional competence as well as the knowledge, skills and competencies that learners need to use in their future careers.

In the third stage, the content of the proposed data set is planned by compiling a table of contents to determine the content of electronic didactic materials designed to build competencies for database creation. The content of the training materials posted on the planned and created e-learning resources was adapted to the content of the SST and the curriculum. The fourth stage describes the content of the use of software in the creation of electronic didactic materials for the formation of competencies to create a database. The content of the software

is as follows:

- The main window of the electronic didactic material was prepared using the programming language C #;
- Text materials are transferred to HTML (Hyper Text Markup Language) and hyperlinks are established through hypertext.
- At the end of each key question in the presentation of the report, a test-based control was established, using the capabilities of HTML and iSping software.
- Unique visual materials and animated objects on each topic were created using Power Point, Macromedia Flash, Dreamweaver.
- Fun games in C # programming language to increase motivation and interest in science;

The content of electronic didactic software materials for the formation of competencies to create a database is described in English, Uzbek, Russian, Latin and Cyrillic alphabets. In addition to textual information, graphics, pictures, slides, animated materials, audio and video materials were used to describe the content of the study materials. The illustrated materials in the electronic didactic materials, designed to build competencies in database creation, were created using the capabilities of Adobe Photoshop and CorelDraw. HTML and Dreamweaver were used to convert text information to HTML.

CONCLUSION.

Using electronic didactic software materials to build database creation competencies, control buttons to control the system, and animation tools in the training materials were developed using Macromedia Flash. Power Point, which is part of Microsoft Office programs, was used to create the presentation materials. The following hardware and software tools are required for the use of electronic didactic materials for the formation of competencies for the creation of databases: Personal computer or laptop, operating systems WINDOWS-7, WINDOWS-8, WINDOWS-10, WINDOWS-11 optional one, Microsoft Office software package, Internet technology, browser software, email service, social network telegram network and more. The use of electronic didactic software materials allows learners to master the material visually with high efficiency.

Resources.

1. Toshtemirov, D., Muminov, B., & Saidov, J. (2020). Fundamentals of compilation of electronic tasks for students to test and strengthen their knowledge of database. *International Journal of Scientific and Technology Research*, 9(4), 3226-3228.
2. Toshtemirov, D. E., Saidov, J. D., & Mamatqulov, S. X. (2019). TECHNOLOGY OF CREATING MODERN ELECTRONIC EDUCATIONAL RESOURCES. *Bulletin of Gulistan State University*, 2019(1), 67-71.
3. Baxtiyor Baxriddinovich Ergashev, Jasur Doniyor Ogli Saidov, & Sait Xalilovich Islikov (2021). BO'LAJAK INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI O'QITUVCHILARI KASBIY KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISH VOSITALARI VA METODLARI. *Academic research in educational sciences*, 2 (2), 1139-1146. doi: 10.24411/2181-1385-2021-00312

4. Saidov, J. D.; Qudratov, A. N.; Islikov, S. X.; Normatova, M. N.; Monasipova, R. F. Journal of Higher Education Theory & Practice. 2023, Vol. 23 Issue 1, p164-171. 8p. DOI: 10.33423/jhetp.v23i1.5786. , Database: Education Research Complete
5. Doniyor o'g'li, S. J. (2022). PROBLEMS AND SOLUTIONS TO INCREASE THE EFFICIENCY OF DATABASE TEACHING. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 10(2).
6. Saidov Jasur Doniyor O'G'Li (2022). TA'LIM OLUVCHILARNING MA'LUMOTLAR BAZASI FANIGA BO'LGAN QIZIQISHLARINI KOMPETENSIYALIY YONDASHUVLAR ASOSIDA OSHIRISH MUAMMOLARI. Science and innovation, 1 (B3), 89-93. doi: 10.5281/zenodo.6654168
7. Jasur Doniyor O'G'Li Saidov, Saydullo Payzievich Allayorov, & Said Xalilovich Islikov (2021). MA'LUMOTLAR OMBORINI YARATISH BO'YICHA KASBIY KOMPETENTLIGINI BAHOLASH MEZONLARI. Scientific progress, 2 (1), 1804-1807.
8. Alijon Normamatovich Qudratov, & Aziz Xolmuhammedovich Yusupov (2021). O'QUV JARAYONIGA AXBOROT KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARINI QO'LLASH. Science and Education, 2 (1), 309-313.
9. A. Qudratov, & A. Adilov (2022). ELEKTRON RAQAMLI IMZO. Science and innovation, 1 (A7), 668-671. doi: 10.5281/zenodo.7313179
10. Qudratov, A., & Adilov, A. (2022). ELECTRONIC DIGITAL SIGNATURE. Science and Innovation, 1(7), 668-671..

PROBLEMS AND SOLUTIONS OF IMPROVING THE TEACHING OF DATABASE CREATION TO STUDENTS

Qulmamatov Sindorqul Ibragimovich

*Head of the Department of Pedagogy, Associate professor (docent) of Gulistan State
Pedagogical Institute, Uzbekistan.*

E-mail: squlmamatov@internet.ru

Saidov Jasur Doniyor o'g'li

*Lecturer at the Department of Applied Mathematics and Information Technology, Gulistan
State University, Uzbekistan.*

E-mail: jasr.saidov.92@bk.ru

Annotation. *The article examines the process of transferring knowledge on the database in the higher education system, the problems encountered in it and ways to overcome them. Modern educational technologies and their possibilities were analyzed. On the basis of a competency-based approach, opportunities to increase the effectiveness of education through their application were identified. Criteria for assessing knowledge on a database of learners have been developed.*

Keywords: *educational technology, competence, competency approach, database, database training..*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7810795>

INTRODUCTION

The use of competency-based learning technologies in the higher education system is characterized, first of all, by the readiness of the future qualified specialist to act effectively and independently in their professional activities. The use of these technologies is important in increasing the effectiveness of education and the formation of the necessary competencies of future professionals.

OBJECT AND METHODS OF RESEARCH.

The object of research is the process of teaching the database in higher education institutions and its improvement on the basis of a competency-based approach. Methods of observation, comparison, experiment, and generalization were used throughout the study.

RESULTS AND ANALYSIS.

Educational technologies based on a competent approach should be defined on the basis of the following requirements:

- Educational technology is person-centered, selected based on the interests and needs of students, encourages students to be active in the learning process, ie to increase the interest of students, increase their curiosity, focus on independent learning;
- with the focus on the organization of activities to address socially important issues and future professional life tasks;
- with a focus on independent activity, self-development and realistic self-assessment.

The didactic principles of competent organization and adaptation of traditional and non-standard educational technologies, which are widely used in practice today, are analyzed in the following table:

The traditional approach	Competence based approach
In the learning process, the teacher introduces the basic concepts of the studied topic, including the main content and theoretical knowledge of the studied subject	In the learning process, the teacher should identify general (strategic) tasks with learners, describe the expected outcomes that are necessary for future activities. The student and the teacher are determined by the development of the level of analysis of motivationally interesting topics and materials for each other through interaction and independent work.
The content and basic concepts of education are directly accepted by the learners, based on the topic covered in the program.	Learners select important information to solve a identified problem and seek solutions to a pre-prepared task or problem, such as the process of solving a life problem.
Academic and professional knowledge is studied and mastered on the basis of established scientific laws	Academic and professional knowledge is based on research in the field of problem solving.
Practical training and laboratory work are aimed at acquiring the planned knowledge and achieving the desired results	Practical training and laboratory work will allow you to compare the results, independently choose the path to the solution
Independent work is organized on the basis of the topics identified by the learners, and the selected topics are set in terms of the content of the subject	Independent work is organized on the basis of the problems set by the study of life problems. The knowledge acquired through the main content of science is used to solve the problem.

Problem-based learning. The use of problem-based learning in education began in the United States, with Dewey's ideas at the forefront. The American psychologist, philosopher and educator J. Dewey conducted research on problem-based learning in his research, and organized problem-based learning based on the physiological and psychological characteristics of children. Problem-based learning is an educational technology that focuses on the development of the individual qualities of the learner as a whole and the formation of many skills and competencies such as his or her creative curiosity, research, assumptions leading to the right solution, and determination [1], [2], [4].

Module training. The program is based primarily on the self-development of the learner, the organization of individual or group lessons on the basis of the selected individual plan. In this process, the tasks are distributed differently and the teacher can perform tasks such

as informing, directing, supervising, leading, collaborating, advising. The student first forms an individual plan for the study period and his own trajectory, mastering a set of modules in this plan.

The following are the basic principles of modular training:

- dynamics and effectiveness of the expected knowledge;
- flexibility of the educational process and academic mobility;
- a clear plan trajectory to achieve the desired goal; [3]

Other technologies include person-centered learning, developmental learning, individual learning, group work, and blended learning.

In-depth knowledge of databases and their creation in higher education institutions is provided on the basis of the disciplines "Database" and "Database and Information Systems". The structure of the organization and conduct of training sessions on this subject, the use of the necessary didactic tools in them, which we have developed, is shown in Figure 1.2. One of the key parts of this model is to ensure the integration of classroom learning with independent learning. Since the organization of the process of working with practical projects and models in independent education, students who have acquired theoretical knowledge will have the opportunity to apply knowledge directly to the practical project. In turn, questions that arise in practice can be discussed in the audience [5], [6], [7].

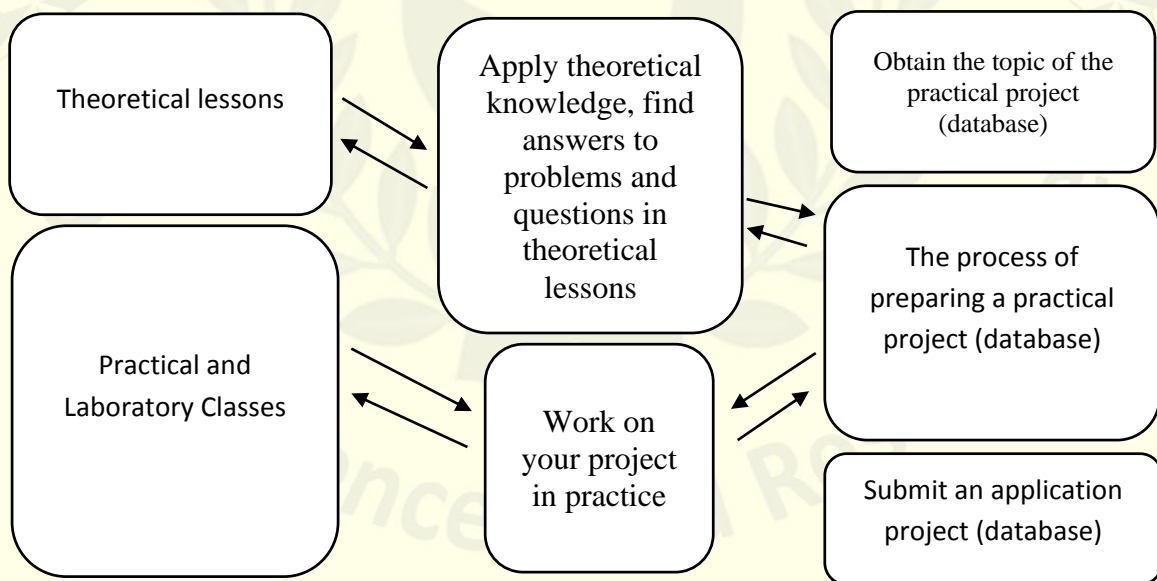

Figure 1. Establish a relationship between the practical project and the classroom session.

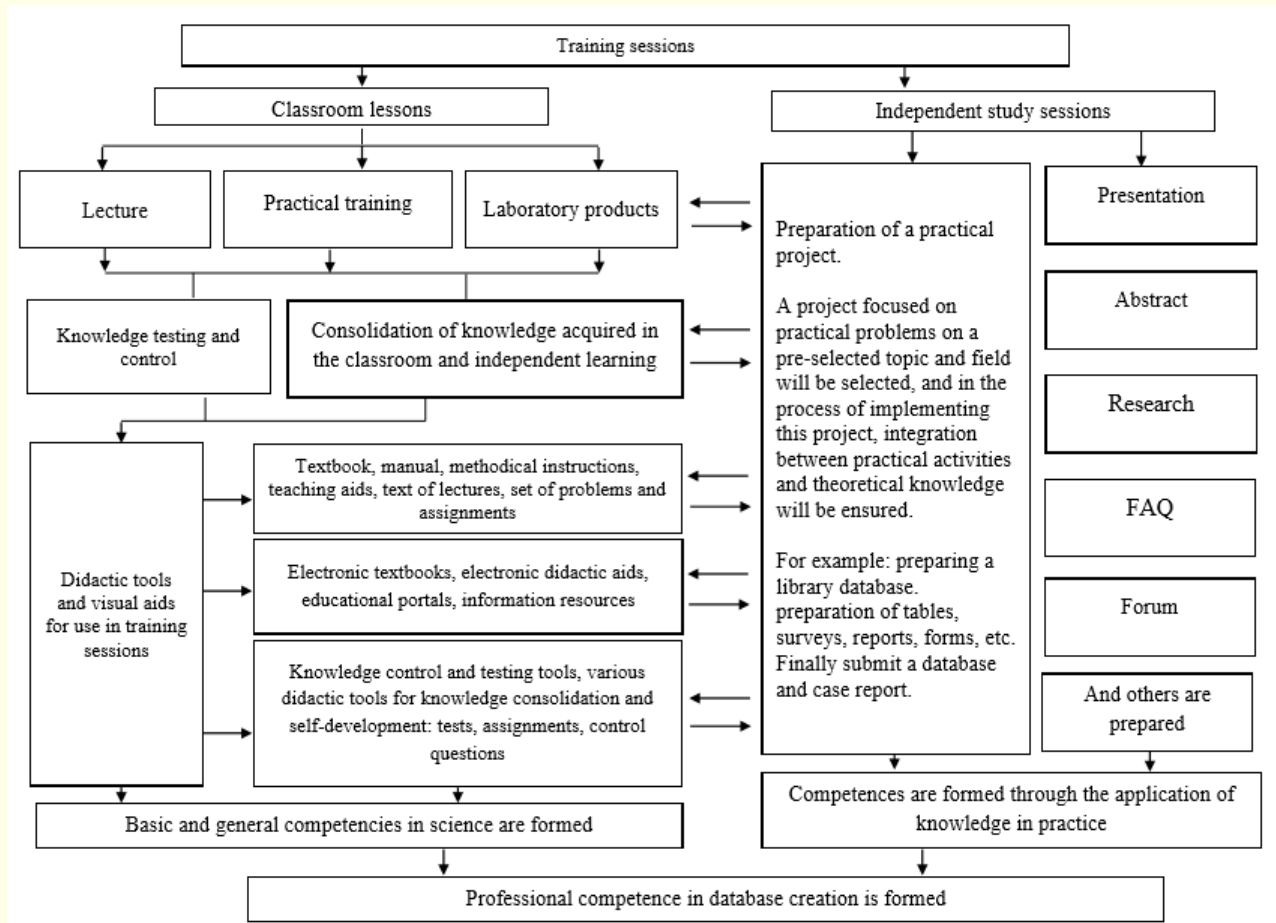

Figure 2. The structure of the organization and conduct of training on the subject "Database".

Competence in science - the ability to take a scientific approach to a given task, problem, issue or problematic situation, including formulas, models, diagrams, diagrams, based on the knowledge, skills and abilities acquired in the course of independent study in the subjects specified in the curriculum. It is determined by the formation of skills such as the ability to analyze materials, draw conclusions based on scientific laws, make plans, increase productivity, use the latest science and technology. These competencies are formed in students through general education subjects. [8], [10]

General competencies in the subject "Database" include:

- Competence of theoretical knowledge and practical skills in science;
- Competence in the processing, transmission and storage of information in electronic media;
- Competence to have theoretical knowledge of the database;
- Competences for creating and working with databases in MS Access;
- Competences in SQL technologies;
- Competences in working with MySQL technologies;
- Competences in working with PHP;
- Client-server competencies; [9] [7]

The criteria for assessing the knowledge of future teachers of computer science and information technology on the creation of the database as a result of mastering the subject "Database" are as follows:

European Credit Transfer System (ECTS)	5 according to the national system based on price	Evaluation criteria
A	5	<ul style="list-style-type: none"> -Logical programming has an in-depth knowledge of its basic elements; -Expert systems have knowledge of their functions, key elements and software; - Has knowledge of artificial intelligence systems, can assess the capabilities of modern artificial intelligence systems; -Knowledge of modern client-server technology, ability to work with modern servers; -Ability to connect and manage MySQL server using PHHP software; -Skills in working with MySQL technologies, MySQL server, MySQL Worgbench and MySQL Shell programs; -Knowledge of SQL language technologies DDL-Data Definition Language, DQL-Data Query Language, DML-Data Manipulation language, DCL-Data Control Language, TCL-Transaction Control Language, can use SQL language operators independently; -Able to take full advantage of MS Access, create macros, modules, forms, reports, queries, tables; -Knowledge of the types and capabilities of database management systems; - Has the knowledge and skills to design a database, can independently design a database; -Knowledge of database types and information models;

B	4	<ul style="list-style-type: none"> -Knowledge of logical programming; -Knowledge of expert systems; -Knowledge of artificial intelligence systems; -General knowledge of how to connect and manage MySQL server using PHP software; -General skills in working with MySQL technologies; -Knowledge of SQL language technologies DDL-Data Definition Language, DQL-Data Query Language, DML-Data Manipulation language, DCL-Data Control Language, TCL-Transaction Control Language; -MS Access program can create macros, forms, reports, queries, tables; -knowledge of the types and capabilities of database management systems; -Knowledge and skills in database design; -Knowledge of database types and information models;
C		
D	3	<ul style="list-style-type: none"> -Knowledge of logical programming; -Knowledge of expert systems; -Knowledge of artificial intelligence systems; -Knowledge of modern "Client-server" technology; -Knowledge of communication and management with MySQL server using PHP program; -Knowledge of MySQL technologies; -General knowledge of SQL language technologies; -Can create forms, reports, queries, tables in MS Access; -Database management systems have knowledge; -Knowledge of database design; -Database types have knowledge;
E		
FX	2	Cannot meet the minimum requirements for the creation of the database as a result of mastering the disciplines "Database" and "Database and Information Systems"
F		

Table 1. Criteria for assessing knowledge of the database.
As a result of mastering the subject "Database", the knowledge of creating a database

is assessed on the basis of established criteria. These criteria can be applied to appropriate control types.

CONCLUSION.

The main features of a competency-based approach to the organization of educational processes. Pedagogical technologies aimed at the formation of competencies in students, the features of the formation of competencies in the process of their application in practice were studied. Our research has shown that the use of the Project method for the organization of independent learning in the teaching of database science has been highly effective. It is very important to ensure mutual integration in the organization of classroom lessons and independent learning. In the process of teaching science, students are given project topics to solve existing problems in practice. The knowledge gained in the theoretical lessons is applied directly to the project, ie to the practical problem. In practical and laboratory classes, each student completes practical assignments on their own project. In turn, the problems and questions encountered will be answered.

Resources.

1. Toshtemirov, D., Muminov, B., & Saidov, J. (2020). Fundamentals of compilation of electronic tasks for students to test and strengthen their knowledge of database. *International Journal of Scientific and Technology Research*, 9(4), 3226-3228.
2. Toshtemirov, D. E., Saidov, J. D., & Mamatqulov, S. X. (2019). TECHNOLOGY OF CREATING MODERN ELECTRONIC EDUCATIONAL RESOURCES. *Bulletin of Gulistan State University*, 2019(1), 67-71.
3. Baxtiyor Baxriddinovich Ergashev, Jasur Doniyor Ogli Saidov, & Sait Xalilovich Islikov (2021). BO'LAJAK INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI O'QITUVCHILARI KASBIY KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISH VOSITALARI VA METODLARI. *Academic research in educational sciences*, 2 (2), 1139-1146. doi: 10.24411/2181-1385-2021-00312
4. Saidov, J. D.; Qudratov, A. N.; Islikov, S. X.; Normatova, M. N.; Monasipova, R. F. *Journal of Higher Education Theory & Practice*. 2023, Vol. 23 Issue 1, p164-171. 8p. DOI: 10.33423/jhetp.v23i1.5786. , Database: Education Research Complete
5. Doniyor o'g'li, S. J. (2022). PROBLEMS AND SOLUTIONS TO INCREASE THE EFFICIENCY OF DATABASE TEACHING. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*, 10(2).
6. Saidov Jasur Doniyor O'G'Li (2022). TA'LIM OLUVCHILARNING MA'LUMOTLAR BAZASI FANIGA BO'LGAN QIZIQISHLARINI KOMPETENSIYALIY YONDASHUVLAR ASOSIDA OSHIRISH MUAMMOLARI. *Science and innovation*, 1 (B3), 89-93. doi: 10.5281/zenodo.6654168
7. Jasur Doniyor O'G'Li Saidov, Saydullo Payzievich Allayorov, & Said Xalilovich Islikov (2021). MA'LUMOTLAR OMBORINI YARATISH BO'YICHA KASBIY KOMPETENTLIGINI BAHOLASH MEZONLARI. *Scientific progress*, 2 (1), 1804-1807.
8. Alijon Normamatovich Qudratov, & Aziz Xolmuhammedovich Yusupov (2021). O'QUV JARAYONIGA AXBOROT KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARINI QO'LLASH. *Science and Education*, 2 (1), 309-313.

9. A. Qudratov, & A. Adilov (2022). ELEKTRON RAQAMLI IMZO. Science and innovation, 1 (A7), 668-671. doi: 10.5281/zenodo.7313179
10. Qudratov, A., & Adilov, A. (2022). ELECTRONIC DIGITAL SIGNATURE. Science and Innovation, 1(7), 668-671.

МЕСТА ИННОВАЦИОННЫХ - ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИИ И
РАЗВИТИЕ ДИСТАНЦИОННОГО (ЭЛЕКТРОННОГО) ОБУЧЕНИЯ ПРИ
ПОДГОТОВКЕ КАДРОВ НАЧАЛЬНОГО ВОЕННОГО ОБУЧЕНИЯ

Пулатов Бахадыр Абдураунович

*Старший преподаватель цикла общевойсковой подготовки факультет военного
обучения Ферганский государственный университета подполковник резерва.*

Аннотация: В статье рассмотрим особенности реализации инновационных педагогических технологий. Указаны особенности использования интерактивных форм обучения. Выявлена динамика внедрения инновационных технологий. Раскрывается интерактивный характер и эффективность использования в образовательной практике и воспитании инновационных технологий, инновационные образовательные технологии, интерактивное обучение, информационно-коммуникационные технологии, дистанционные образовательные технологии, электронное обучение, правовая база, информационные технологии..

Ключевые слова: инновация, «инновационное образование»? , территориальных пунктов доступа (ТПД), интерактивное обучение, дистанционное обучение,

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7810800>

Рассмотрим, что же собой представляет инновация и соответственно инновационные технологии. Стоит понимать, что такие понятия как инновация и новшество (новация) на самом деле несут одинаковый смысл, кроме того можно сказать, что инновационная деятельность связана с созданием всевозможных новшеств и, следовательно, является процессом внедрения, реализации этого самого новшества в социальную или производственную среду. В переводе с латинского языка инновация означает **вхождение нового в некоторую сферу деятельности**, вживание в нее и порождение целого ряда изменений. Соответственно инновационная деятельность в широком понимании предполагает систему взаимосвязанных видов любой индивидуальной или коллективной деятельности.

Например: научно-исследовательская деятельность, подразумевает получение нового знания о природе явлений и как это явление можно воссоздать в лаборатории; проектная деятельность, связанная с разработкой инструментально-технологического знания о том, как на основе имеющегося научного знания можно получить что-то, что реально будет выполнять определенные функции; либо образовательная деятельность, суть которой сводиться к компетентностному подходу в профессиональном развитии личности на основе знаний/опыта по реализации проектной или научно-исследовательской деятельности. Таким образом, приходим к пониманию, что же такое «инновационное образование»? Это такой вид образовательной деятельности,

который способен саморазвиваться и изменяться в зависимости от внешних условий, а также позволяет создавать условия для полноценного развития всех своих участников, т.е. инновационное образование – это развивающее и развивающееся образование. Давайте определимся что же собой представляет «**инновационная образовательная технология**»? Скорее всего – это система, состоящая из трех взаимосвязанных составляющих:

1. Компетентностный подход, обеспечивающий развитие навыков и умений обучающихся, передаваемый с помощью современных средств коммуникаций

2. Современные методы обучения – активные и интерактивные методы формирования компетенций, суть которых сводится к взаимодействию обучающихся в учебном процессе.

3. Современная инфраструктура обучения, основанная на информационной, технологической, организационной и коммуникационной особенностях предоставления информации обучающемуся. Таким образом, инновационные технологии объединяют в себе как интерактивные формы обучения, так и информационно-коммуникационные технологии (ИКТ). Кроме того согласно требованиям стандартов по образованию раздел «Требования

к условиям реализации основных образовательных программ», интерактивные элементы при обучении становятся неотъемлемой частью компетентностного подхода в реализации учебного процесса. Следовательно, это накладывает определенные обязательства на преподавателей и обучающихся. В отношении преподавателей обязательства накладываются не только на возможность использования, но и на психологическую готовность применения стандартных или индивидуальных интерактивных форм обучения. Очень часто при мониторинге учебного процесса ни преподаватели, ни студенты не могут чётко ответить на вопрос: Используются ли в учебном процессе интерактивные формы? На наш взгляд это связано с не пониманием того, что именно включают в себя интерактивные формы обучения. Кроме того, у многих возникают сомнения: являются ли ИКТ интерактивными формами обучения? Давайте определимся, что же такое интерактивные формы обучения и ИКТ. **Интерактивное обучение** – это специальная форма организации познавательной деятельности, способ познания, осуществляемый в форме совместной деятельности студентов, при которой все участники взаимодействуют друг с другом, обмениваются информацией, совместно решают проблемы, моделируют ситуации, оценивают действия других и свое собственное поведение, погружаются в реальную атмосферу делового сотрудничества по разрешению проблемы. Следовательно, суть интерактивных форм обучения сводится к тому что все участники учебного процесса, вовлекаемые в процесс обучения, имеют возможность вносить свой вклад, обмениваться знаниями, идеями, тем самым находясь в равных условиях с остальными, а кроме того они вступают в коммуникативное общение друг с другом, совместно решая поставленные задачи с использованием различных информационных ресурсов, что позволяет им находить

общие точки соприкосновения. При этом роль преподавателя не является центральной, а скорее регулирующей. Информационно-коммуникационная технология - совокупность методов, производственных процессов, программно-технических и лингвистических средств, интегрируемых с целью сбора, обработки, хранения, распространения, отображения и использования информации в интересах ее пользователей. Как видим из определения этих двух понятий, ИКТ является неотъемлемой частью интерактивных форм обучения не только как вспомогательный ресурс для обмена информацией, но и как средство контроля текущей успеваемости при выбранной форме обучения. В связи с этим однозначно можно сказать, что использование простых или сложных ИКТ вносит интерактивные элементы в обучающий процесс, что расширяет границы возможностей, как для преподавателей, так и для студентов.

В настоящее время дистанционное обучение интенсивно развивается во всем мире. Страны лидеры по данному направлению США, Великобритания, Финляндия, Норвегия, ряд стран Латинской Америки. За это время западные дистанционные учебные заведения успешно отработали технологию данного обучения. Развитие дистанционного (электронного) обучения во многих странах на настоящий момент является приоритетным направлением государственной политики. Многогранность и сложная системы дистанционного образования требуют качественной работы всех ее составляющих элементов. Достоинства дистанционного обучения обусловлены его новыми функциями, расширением возможностей и сервиса предоставления образовательных услуг обучающимся, распределенным по различным спектром обучения, а также использованием системы гибкого непрерывного образования. Дистанционное обучение решает важные задачи повышения качества образования тех специалистов, которые живут или работают в разных регионах страны, в то время как образовательные центры сосредоточены в основном в крупных городах. Что дает переход на дистанционную форму обучения?

Во-первых – возможность внедрения современных информационных технологий и новых подходов к учебному процессу в вузах, позволяя погружать всех участников образовательного процесса в информационное пространство вуза, при этом сохраняя качественный уровень образования.

Во-вторых, повышает конкурентоспособность специалистов во всех сферах трудоспособных предприятиях.

В-третьих, развивает информационное пространство и мобильность населения. Вузы самостоятельно разрабатывают и применяют современные информационные и коммуникационные технологии, позволяющие сделать процесс обучения открытым, понятным и максимально приближенным к традиционной форме обучения. Это касается не только появления новых форм и методов управления университетами и организации учебного процесса, но и сопровождается трансформацией принципов организации, контроля и управления образовательными процессами, расширения границ и сфер влияния университетов в регионах через организацию и создание пунктов приема документов, что дает больше возможностей для качественного изменения характера

обучения и содержания получаемых знаний. Появление таких форм реализации образовательных программ дало толчок развитию рынка образовательных услуг в глобальной сети Интернет. Особенно это важно для обучающихся в филиалах университетов, а так же на базе **территориальных пунктов доступа (ТПД)** в других городах и странах. Преимущества электронного обучения бесспорны, такая форма позволяет повысить профессиональную квалификацию в соответствии с интересами работодателей, получить качественное образование непосредственно по месту жительства, существенно снизить стоимость обучения по сравнению с другими формами обучения. При реализации практического внедрения дистанционных образовательных технологий на протяжении **двух лет** выявлены следующие проблемы: **во-первых**, недостаточная информированность населения о получении первичного профессионального образования с применением **дистанционной образовательной технологии ДОТ**, многие потребители иногда «впервые слышат о такой форме обучения»,

во-вторых, происходит подмена понятий «обучение с применением ДОТ», и например, обучение по традиционной заочной форме, в-третьих, не только недоверие потребителя к данной форме обучения, но и к качеству получения данного вида образования.

Это связанных с вопросами лицензии и аккредитации высшего образовательного учреждения, а также конкурентоспособностью выпускника высшего образовательного учреждения по сравнению с традиционными формами обучения, а так же и нежелание потребителем самостоятельно получать информацию об образовательных технологиях образовательных учреждений. Хотя в данной модели обучения как расстояние, так и удаленность вуза от местности, как раз и не является проблемой получения высшего образования. Данные проблемы, на наш взгляд, являются препятствием для успешного развития и внедрения данной модели образования на местах. Но, в то же время, есть необходимость и потребность развития данного вида образования, которая должна быть обусловлена действительным спросом на доступное и качественное образование. Имея практический опыт работы в сфере оказания партнерских услуг с рядом вузов страны, можно утверждать, что данная модель обучения начинает пользоваться спросом у потребителя. Проводя приемную компанию с использованием рекламных продуктов вузов, умения и желания донести достоверную информацию до потребителя, в конечном результате, формируется определенный контингент обучающихся, который является мобильным, информированным и конкурентоспособным на рынке труда. Но, в то же время, при беседах с абитуриентом о перспективах использования электронного обучения и дистанционных образовательных технологий в образовательном процессе, необходимо объяснять как положительные, так и отрицательные стороны данной модели обучения. Это касается, в первую очередь, реального оценивания своих возможностей обучающимся в части самостоятельного изучения дисциплин в течении нормативного срока обучения, понимания особенностей организации учебного процесса. Данная модель получения образования с использованием дистанционных образовательных технологий, с нашей точки зрения, более комфортабельна уже для лиц,

имеющих среднее профессиональное и высшее образование. В силу того, что будущие обучающиеся уже имеют опыт обучения в колледжах, либо в вузах, имеют достаточные и необходимые первоначальные знания для освоения образовательных программ с использованием дистанционных образовательных технологий. Ориентировать на низкую стоимость обучения обучающихся, на наш взгляд, не следует, так как при подаче документов потребители уже делают осознанный выбор в пользу данной модели обучения. Они понимают, что в настоящее время для карьерного роста и конкурентоспособности на рынке труда, им необходимо уже уметь успешно совмещать работу с обучением, так как, несмотря на закрепленные нормы в трудовом кодексе в различных странах об ученическом отпуске, многие работодатели неохотно идут на предоставление ученического отпуска, тем самым иногда процесс получения высшего образования осложняется. Считаем, что данная модель имеет существенные преимущества перед традиционной заочной формой обучения. Таким образом, дистанционные образовательные технологии дают правильный вектор развития, так как, при использовании ДОТ в образовательной процессе, право на образование было бы гарантировано каждому желающему. Дистанционный метод обучения в перспективе может и должен стать привычным процессом для каждого не только как средство повышения уровня квалификации, но и решать вопросы получения как дополнительного, так и получение высшего образования.

Список литературы:

1. Вяткина Е. О., Ситнов А. А. Концепция внутреннего аудита состояния системы дистанционного образования в высших учебных заведениях //Аудиторские ведомости. 2016. № 5. С. 19 – 28.
2. Пуляева Е. В. Проблемы использования дистанционных образовательных технологий и электронного обучения в образовательном процессе //Законодательство и экономика. 2015. № 10. С. 58 – 63 РАЗВИТИЕ ДИСТАНЦИОННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РЕГИОНАХ Рябова О. П. Многопрофильная компания «Консультант», г. Нижневартовск.

MAKTAB O'QUVCHILARIDA EMOTSIONAL INTELLEKTNI
SHAKLLANTIRISHDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING O'RNI

Sobirova Azizaxon Maribjon qizi

FarDU talabasi

Turaboyeva Feruza Qo'shmat qizi

FarDU talabasi

Muhammadjonova O'g'iloy Baxodirjon qizi

FarDU talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada, emotsional intellekt haqida tushuncha, hamda emotsional intellekt shaklini psixologiyadagi o'rni, shuningdek maktab o'quvchilarida emotsional intellektni shakllantirishda pedagogik texnologiyalarning o'rni va ro'li keng yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: emotsional intellekt, his- tuyg'u, pedagogik texnologiyalar, emotsional holatlar

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7810807>

Abstract: In this article, the concept of emotional intelligence and the place of the form of emotional intelligence in psychology, as well as the place and role of pedagogical technologies in the formation of emotional intelligence in schoolchildren are widely explained.

Аннотация: В данной статье широко разъясняется понятие эмоционального интеллекта и место формы эмоционального интеллекта в психологии, а также место и роль педагогических технологий в формировании эмоционального интеллекта у школьников.

Key words: emotional intelligence, emotion, pedagogical technologies, emotional states

Ключевые слова: эмоциональный интеллект, эмоция, педагогические технологии, эмоциональные состояния.

Emotsional intellekt zamonaviy psixologiyada jadal rivojlanayotgan tadqiqot sohalaridan biridir. Ushbu hodisaga ko'plab tadqiqotchilar tamonidan taxlil qilingan. Emotsional intellekt - bu hissiyotlarni anglash, boshqa odamlarning va ularning shaxsiy maqsadlari, g'ayratlari va istaklarini anglash qobiliyati, shuningdek amaliy muammolarni hal qilish uchun ularning his-tuyg'ulari va boshqa odamlarning his-tuyg'ularini boshqarishdir. Emotsional intellekt bu barchamizda yashiringan hissiyotlarimiz bo'lishi ham ehtimol, aytaylikki, o'smirning hissiyotlari bilan xech kim qiziqmadi, u esa olamga jar soldi, rr menga e'tibor kerak, menga yordam kerak, lekin xech kim uni eshitmadi va oqibatda uning hissiyotlari javobsiz qoldi. Oqibat unda hissiy intellekt borgan sari pasayib biror-bir faoliyatga bundan buyon hissiyotini ishlatmaslikka qaror qildi. Natijada biorobotga aylana boshladi, shuning uchun ham jamiyatda emotsionla intellktning nechog'li muhim ekanligini barchamiz

tushunshimiz va anglab olishimiz darkor. Zeroki, davlatimiz tomonidan yaratilayotgan imkoniyatlar ayni vaqtda yoshlarda aqliy va hissiy tomonlarini yutuqlarini olib chiqib berishi mumkin. Bu esa yangidan-yangi fikrlarni va innovatsiyalarni beradi.

Shuningdek, intellektual yoshlik va intellektning rivojlanishining yuqori darajasi inson salomatligining umumiy holati belgilarini taqozo etib, uning o'zini uzoq vaqt yosh sezishini va o'z tengdoshlariga nisbatan yosh ko'rinishini ta'minlashlari olimlar tomonidan e'tirof etilgan. Mashhur amerikalik faylasuf Uilyam Djeymsning fikricha, inson tafakkurida mavhum fikr yuritish qobiliyati rivojlanar ekan, u o'zini boshqa mavjudotlardan ajratadi. O'z oldiga maqsad qo'yib, uni ongli ravishda bajarishga intiladi. Insonning aqli uni butun borliqdan ajratib turadi va unga ta'sir ko'rsatishga yordam beradi. Har bir insonda fikrlar doirasi va oqimi individual shaklga ega. SHuning uchun odamlarning ongi bir-biridan ajralib turadi. Intellektni o'lgash muammosi XIX asrning oxiri XX asrning boshlariga kelib izchil hal qilindi. Horijda bunday ishlar Spirmen, Bine-Simon, Ayzenk va boshqalar tomonidan o'rganilgan. Ular qobiliyatlar va iqtidorni o'rganish uchun maxsus testlardan foydalanildilar.

Zamonaviy tushuncha sifatida emotsional intellekt bir necha xil nazariy qarashlar asosida rivojlanadi. Birinchidan, bu kognitiv yondashuv sifatida talqin etilgan, uning asoschilari J.Mayer va P.Salovey bo'lib, ushbu sohadagi asosiy g'oyalarni emotsional intellektning tarkibiy qismlarini quyidagicha tadqiq etdilar: hissiyotlarni aniqlash va ifoda etish, hissiyotlarni tartibga solish, shuningdek, hissiy ma'lumotlardan fikrlash va faoliyatda foydalanish to'g'risidagi qoidalar edi. Ikkinchidan, hissiy idrokning shaxsni shakllantirishdagi pozitsiyalari ko'rsatilgan, unda ma'lumotni qabul qilish va qayta ishlash qobiliyati emas, balki shaxsning shaxsiy xususiyatlari to'plami (o'ziga ishonch, o'ziga hurmat, mustaqillik, ijtimoiy mas'uliyat, moslashuvchanlik, qarshilik ko'rsatish, stress, impulsivlikni boshqarish kabillar. Emotsional intellektning ushbu talqini D. Goleman va R. Bar-On tomonidan taklif qilingan va u keng omma orasida juda mashxur bo'lgan. Uchinchidan, ushbu ikki yondashuv o'rtasida murosani topishga urinishlar mavjud hisoblanadi. Emotsional intellektni shakllantirishda maktab o'quvchilarining ham hissasi kattadir. Aynan maktab o'quvchilarida bu intellektni shakllantirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Intellektual yoshlik va intellektning rivojlanishining yuqori darajasi inson salomatligining umumiy holati belgilarini taqozo etib, uning o'zini uzoq vaqt yosh sezishini va o'z tengdoshlariga nisbatan yosh ko'rinishini ta'minlashlari olimlar tomonidan e'tirof etilgan.

Emotsional intellektni shakllantirishda uni maktab o'quvchilarida rivojlantirishda pedagogik texnologiyalarning o'rni juda ham muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Emotsional intellekt tabiatini ochish boshqalarni tushunish madaniyatining oshishiga xizmat qilishi tabiiydir. Chunki aqliy qobiliyat va emotsional qobiliyatlar bir-biri bilan chambarchas bog'liqdir. Shaxsdagi emotsional kechinmalarining o'zgarishi albatta intellektual qobiliyatlarni ham o'zgarishiga olib kelishi mumkin. Ko'pchilik olimlar tomonidan ma'lum bir emotsiyalar insonlarning aqliy qobiliyatlarini oshishiga yoki kamayishi ta'sir ko'rsatishi isbotlangan. Inson o'z emotsiyalarini boshqara olishi albatta uni jamiyatda uni o'z o'rnini topishida muhim ahamiyat ksb etishi aniqlangan. Ayni vaqtda rahbarlarni tayyorlash davomida zamonaviy rahbar modellarini inobatga olish ham emotsionla intellekt orqali amalga oshirilib kelinmoqda, shu sababli ham rahbar, xodimlarini tushunishi va ularni rag'batlantirishi nechog'li muhim

ekanligi e'tiborga olish lozim. Agar bu borada yanada kengroq tadqiqotlar olib borilsa, unda emotsional intellektni tipologik jihatdan tushunish, emotsional inrtellekt va yosh, emotsional intellekt va kasb, boshqaruvda emotsional intellekt va uning roli, shaxs emotsional intellektning tipologik jihatlari o'ziga xos yechim topishi ehtimoldan xoli emas.

XULOSA qilib shuni aytish mumkunki emotsional intellekt tushunchasini maktab o'quvchilarida shakllantirishda pedagoglarning o'rni var ro'li beqiyosdir. Bugungi kunda emotsional intellekt tushunchasini mahalliy tadqiqotlarda nazariy va amaliy jihatdan o'rganishga ehtiyoj yuqori sanaladi. Albatta, hissiy intellekt shaxsda ijtimoiy va biologik ehtiyojlarni amalga oshirishda sezilarli ta'sir ko'rsatadi; kasbiy qiziqishlarda nazariy, amaliy va kasbiy tayyorgarlik shular jumlasindandir. Ushbu intellektning rivojlanishi va shakllanishi shaxsda muhim omil sifatida qaraladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Otamuratov R.U., O'rolov H., Rahimova S., Kompyuter ilmlari va muhandislik texnologiyalari xalqaro ilmiy-texnik konfrensiya materiallar to'plami. 2022., - 476 3.
2. Egamberdiyev, O. A. O., Turdaliyev, A. Y. O., & Maxamadjonov, J. Z. O. (2021). Kasbiy kompetentlikni shakllantirishning pedagogik asoslari. *Science and Education*, 2(11), 985-991.
3. Zarnigor, R. A. Q., Egamberdiyev, O. A. O. G. L., & Sotvoldiyeva, O. M. R. Q. (2021). Pedagogik kompetentlikning: nazariy va amaliy tahlili. *Science and Education*, 2(9), 309-314.
4. Egamberdiyev, O. A. O., Sotvoldiyeva, O. M. Q., & Turdaliyev, A. Y. O. (2021). PEDAGOGIK MAHORATNING MUAMMOLI O'ZLASHTIRISH YO'LLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(10), 535-542.
5. Yusufovich, A. A., & O'G'Li, E. O. A. (2022). BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIGINI TAKOMILLASHTIRISHNING PEDAGOIK ASOSLARI. *Science and innovation*, 1(B3), 40-46.
6. Alisher o'g'li, E. O. (2022). O 'ZBEKISTONDA MADANIYAT VA SAN'AT TARIXI MASALALARI. *Journal of new century innovations*, 14(3), 33-36.
7. Alisher o'g'li, E. O. (2022). O'QUVCHILARNI TANQIDIY FIKRLASHGA O'RGATISH DOLZARB PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA. *Journal of new century innovations*, 4(1), 52-59.
8. Alisher o'g'li, Y. O. (2022). IJTIMOY MUHITNING SHAXS RIVOJLANISHIGA TA'SIRI. *PEDAGOGS jurnali*, 18(1), 220-225.
9. Yusufovich, A. A. (2020). ISSUES OF FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE, WHICH IS AN INTEGRAL PART OF PROFESSIONAL-PEDAGOGICAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS IN THE EDUCATIONAL PROCESS. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences* Vol, 8(7).

10. Tojimamatov, J., & Egamberdiyev, O. (2022). THE IMPORTANCE OF PHYSICAL EDUCATION IN THE FORMATION OF PSYCHOLOGICAL HEALTH OF A PERSON.
11. Egamberdiyev, O., Kholdarova, Z., & Khusanova, M. (2022). THE ORDER OF THE APPEARANCE OF THE PEOPLE'S DIPLOMACY OF THE GREAT SILK ROAD COUNTRIES.
12. Ugli Egamberdiyev, O. A., Ugli Maxamadjonov, J. Z., & Kizi Sobirova, A. M. (2022). NEED TO FORM CREATIVE COMPETENCE IN EDUCATORS. *Educational Research in Universal Sciences*, 1(3), 162-165.
13. Ugli Egamberdiyev, O. A., Ugli Maxamadjonov, J. Z., & Kizi Sobirova, A. M. (2022). USE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE EDUCATIONAL ACTIVITY OF EDUCATIONAL ORGANIZATIONS. *Educational Research in Universal Sciences*, 1(3), 166-169.
14. Ugli Egamberdiyev, O. A., Ugli Maxamadjonov, J. Z., & Kizi Sobirova, A. M. (2022). DIFFERENT APPROACHES TO THE DEVELOPMENT OF CHILDREN'S SPEECH. *Educational Research in Universal Sciences*, 1(3), 158-161.
15. Oyatillokh Alishero'g'li, E. (2022). Ways and Methods of Formation of Communicative Competence in Future Teachers. *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 2(4), 63-65.
16. Oyatillokh Alishero'g'li, E. (2022). Ways and Methods of Formation of Communicative Competence in Future Teachers. *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 2(4), 63-65.
17. Iqboljon O'g'li, T. J., & Alisher o'g'li, E. O. (2022). THE IMPORTANCE OF PHYSICAL EDUCATION IN THE FORMATION OF PSYCHOLOGICAL HEALTH OF A PERSON. *PEDAGOGS jurnali*, 9(3), 4-7.
18. Alisher o'g'li, E. O. (2022). Issues of Retraining and Professional Development of Pedagogical Personnel. *The Peerian Journal*, 5, 192-194.
19. Yusufovich, A. A., & Alisher o'g'li, E. O. (2022). PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL OPPORTUNITIES FOR THE FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE IN FUTURE TEACHERS. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(6), 1157-1161.
20. Alisher o'g'li, E. O., & Zokirjon o'g'li, M. J. (2022). The Role of Psychology in the Treatment of Heart Failure in Humans. *European Multidisciplinary Journal of Modern Science*, 5, 500-502.
21. Ахмедов, А., Эгамбердиев, А., & Сотволдиева, О. (2022). The role of pedagogical technologies in improving the quality of education. *Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollari*, 1(1), 59-60.
22. Alisher o'g'li, Y. O. (2022). IJTIMOYIY MUHITNING SHAXS RIVOJLANISHIGA TA'SIRI. *PEDAGOGS jurnali*, 18(1), 220-225.

23. Yusufovich, A. A. (2022). PEDAGOGICAL ASPECTS OF FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE IN FUTURE TEACHERS. *Science and Innovation*, 1(4), 136-138.

Zokirjon o'g'li, M. J. (2022). PROFESSIONALISM AS A GENERALIZED TYPICAL MODEL OF A PROFESSIONAL IN THE HIGHER EDUCATION SYSTEM. *Journal of new century innovations*, 11(1), 186-189.

O'QUVCHILARNI KREATIV FIKRLASHINI SHAKLLANTIRISH
PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Turaboyeva Feruza Qo'shmat qizi

FarDU talabasi

Muhammadjonova O'g'iloy Baxodirjon qizi

FarDU talabasi

Sobirova Azizaxon Maribjon qizi

FarDU talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolda, kreativ fikrlash haqida tushunchalar berilib, o'quvchilarda kreativ fikrlash shaklini yanada shakllantirish, hamda kreativ fikrlash shaklining pedagogik sifatlari haqida, shuningdek kreativ fikrlash shaklini o'quvchilarda rivojlantirish masalalari haqida ushbu maqolda keng yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: kreativ fikrlash, pedagogik muammo, kreativlik jarayoni, pedagogik kreativlik, talaba- yoshlar, ilmiy fikrlash.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7810811>

Abstract: In this article, concepts about creative thinking are given, further formation of the form of creative thinking in students, and pedagogical qualities of creative thinking, as well as the issues of developing creative thinking in students are widely covered in this article.

Аннотация: В данной статье даны понятия о творческом мышлении, дальнейшее формирование формы творческого мышления у студентов, широко освещены педагогические качества творческого мышления, а также вопросы развития творческого мышления у студентов.

Key words: creative thinking, pedagogical problem, creative process, pedagogical creativity, student-youth, scientific thinking.

Ключевые слова: творческое мышление, педагогическая проблема, творческий процесс, педагогическое творчество, студенческая молодежь, научное мышление.

Kreativlik (lot., ing. "create" - yaratish, "creative" – yaratuvchi, ijodkor) - individning yangi g'oyalarni ishlab chiqarishga tayyorlikni tavsiflovchi va mustaqil omil sifatida iqtidorlilikning tarkibiga kiruvchi ijodiy qobiliyat. Kreativ fikrlash, asosan, bu ikki narsaga bog'liq – tanqidiy fikrlash va ijodkorlik. Tanqidiy fikrlash aniq va oqilona fikrlashdir. Bu aniq va muntazam ravishda fikrlashni, boshqa narsalar qatorida mantiq va ilmiy fikrlash qoidalariga rioya qilishni o'z ichiga oladi. Ijodga kelsak, bu yangi va foydali g'oyalarni taklif qilish, muqobil imkoniyatlarni yaratishdir. Kreativ fikrlash jarayonida tasavvur muhim rol o'ynaydi. Albert Eynshteyn «Tasavvur bilimdan muhim» deganida aynan shu jihatini nazarda tutgan. Ko'pincha noodatiy fikrlar, yechimlar kutilmaganda inson hayoliga keladi. Buning uchun avvalo inson fikrlash jarayonidagi bir xillikka barham berishi lozim hisoblanadi. Kreativ fikrlash shunchaki tasodifiy g'oyalar berishdan kattaroq narsadir. U insonga ba'zan murakkab

sharoitlarda, yanada yaxs hiroq natijaga erishishga im kon beruvchi bilim va tajribaga asoslangan real ko'nikmadir. Butun dunyoda jamiyatlar va tashkilotlar muammolarni hal etishda innovatsion bilim va yaratuvchanlikka tobora ehtiyoj sezmoqdalar, bu esa, o'z navbatida, jamoaviy ish bo'lgan innovatsiya va kreativ fikrlash ahamiyatini yanada kuchaytirmoqda. Kreativ fikrlash qobilyatini bolalarda shakllantirish juda muhim masalalardan biridir. Bu fikrlash shakli orqali yoshlarimizda bilim, ko'nikma va malaka shakllari ta'lim shakllari, nazariyalari ham ancha kengayadi.

Kreativ fikrlash o'quvchilarning tajribalarini, harakatlarini, voqealarni yangi va shaxsan mazmunli talqin qilishlarini qo'llab-quvvatlash orqali ularning ilmiy qiziqishi va yutuqlariga, o'z-o'zini anglashi va ijtimoiy-emotsional rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Sinfdan tashqari, ijodiy fikrlash o'quvchilarga doimiy va tez o'zgaruvchan dunyoga moslashishga yordam beradi. O'quvchilarning ijodiy fikrlashlarini qo'llab-quvvatlash ularga o'zlari yashayotgan jamiyatning bugungi va kelajakdagi ishchilari sifatida rivojlanishiga hissa qo'shishga yordam beradi: dunyodagi turli tashkilotlar va jamiyatlar yuzaga kelayotgan murakkab muammolarni hal qilish uchun innovatsiyalar va bilimlarni yaratishga tobora ko'proq tayanib, jamoaviy uyushma sifatida innovatsiyalar va ijodiy fikrlashga ahamiyat bermoqda ekanligi kreativ fikrlash shaklining jadal rivojlanayotganligidan ham yaqqol dalildir. Kreativ fikrlash shakliga misol qilib olishimiz mumkun. Jumladan PISA tadqiqot shakllaridir. Bu tadqiqot shakli yoshlar va o'quvchilarda kreativ fikrlash shaklini yanada rivojlantirib, uni yanada takomillashtirishga yordam beradi. PISA tadqiqotidan ko'zlangan asosiy maqsad, ta'lim siyosati va tizimiga yaqqol natijalarga ega, o'quvchilarning kreativ fikrlash borasida xalqaro taqqoslash mumkun bo'lgan ma'lumotni taqdim etishdir. Topshiriq ostidagi kreativ fikrlash jarayoni ta'lim orqali takomillashtirishga moyil bo'lishi kerak; ta'lim jarayoni kontekstidagi ushbu fikrlash jarayonining turli yordamchi omillari aniq belgilanishi va baholashdagi ko'rsatkichlarga bog'liq bo'lishi kerak; baholashda ishlatilgan soha mazmuni (kontenti) oddiy o'rta maktabda o'tiladigan fanlarga chambarchas bog'liq bo'lishi kerak; baholash maktab va hayotda ijodiy yutuqlar borasida prognozlashtirish qiymatiga ega bo'lishi uchun, testlar ham o'quvchi kundalik hayotida, ham sinfda, ham tashqarida, mashg'ul bo'lgan real faoliyatlarga o'xshashi zarur. PISA tadqiqotida kreativ fikrlash yordamchi omillarining murakkab turkumi borasida ma'lumot yig'ish qiyin, lekin amalga oshirsa bo'ladigan ishdir. PISA ikki qismdan iborat: test va so'rovnoma. Test qismi o'quvchilar g'oya berish, uni tahlil etish va takomillashtirish bilan bog'liq vazifalarda o'zlarining ijodiy yondashuv kognitiv jarayonlarini naqadar ishga sola olishlari haqida ma'lumot beradi.

So'rovnoma ushbu ma'lumotni o'quvchi kreativ fikrlashining boshqa yordamchi omillari borasidagi ma'lumot bilan, jumladan, ijodiy yondashuv (ochiqlik, maqsad sari ishtiyoq va ishonch), maktab muhiti haqidagi tasavvurlari, maktab va uning tashqarisida shug'ullanadigan faoliyat kabi ma'lumotlar bilan to'ldiradi va qadriyatlar, dunyo bo'ylab fanlarni o'qitishdagi farqliliklar mavjudligini hisobga olsak, ushbu sohalaridagi o'quvchilarning natijalari farqlanishini kutish mumkin. Birdan ortiq sohada o'quvchilar baholansa, mamlakat darajasidagi kreativ fikrlash sohasining kuchli va zaif tomonlari borasida taxminlarga ega bo'lishimiz mumkin. Bu ma'lumot, shuningdek, o'quvchilar o'z yechimlarini va g'oyalarini ifodalash yo'llarini qidirishlari naqadar rag'batlantirilayotgani orasidagi farqliliklarni ham namoyon qiladi. Bu esa turli sohalaridagi kreativ fikrlash maktabda qay tarzda o'qitilishi kerakligi borasida muhim ahamiyatga egaligini ko'rishimiz mumkin bo'ladi.

Kreativ pedagogika, har qanday fanga, xoh matematika, xoh fizika, xoh tillar, xoh iqtisod bo'lsin, qo'llanilish mumkin bo'lgan pedagogikadir. Ma'lum darajada aytish mumkinki, uning metodologiyasi o'qitish va o'rganish jarayonini o'zgartiradi. Rivojlangan kreativlik shaxs ijodkorligining muhim tarkibiy qismidir. U shaxsning kognitiv maqsadga erishish, boshlangan ijodiy ishni shakllantirishdan iborat hisoblanadi. Kreativ fikrlashni pedagogik muammosi sifatida haqida gapirilsa, kreativ fikrlash yoshlarda ularning ta'lim - tarbiya, fikrlash jarayonlarida keng ahamiyatga ega hisoblanadi. Kreativ fikrlashning bosh maqsadi bu o'quvchilarning aqliy faoliyati va mantiqiy fikrlashini rivojlantirishdan iborat. Buning uchun biz talaba erishgan rivojlanish darajasiga emas, balki bir oz oldinroq qadam tashlab, uning fikrlash qobiliyatidan biroz yuqoriroq bo'lgan talablarni qo'yishimiz kerak. Kreativ fikrlashni rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari sinfda maqsadli ravishda yaratilgan ijodiy tarbiyaviy muhitga bog'liq bo'lishi mumkin, o'qituvchining ijodiy xulq-atvori namunasining mavjudligi va talabalarning ijodiy qobiliyatlarini ifodalovchi sifatida o'qituvchining shaxsiyati, talabalar va o'qituvchilarning birgalikda yaratilishi; ijodiy faoliyatdagi sub'ektiv o'rni; ijodiy muhitni saqlash va muvaffaqiyat holatlarini yaratishdan iborat ham hisoblanadi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, kreativ fikrlash jarayonini o'quvchilarda yanada rivojlantirish zarurligi hamda kreativ fikrlash shaklining pedagogik jihatlardan juda katta ahamiyatga ega ekanligi haqida bilib oldik.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Torrance E.R. Creativity and futurism in education: Retooling Education 1980.
2. Vygotsky L. S. Selected psychological studies. M., 1956.
3. Matkarimov M.A. "PISA" xalqaro o'quvchilarining savodxonligini baholash tadqiqotining rivojlanish bosqichlari, maqsad va vazifalari/ "Zamonaviy ta'lim" jurnali, №8(93) 2020 yil.
4. A.B. Radjiyev, A.A. Ismailov, J.R. Narziyev, H.P. Tog'ayeva, "O'quvchilar savodxonligini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlar dastur", Qo'llanma, 2019-yil.

5. Egamberdiyev, O. A. O., Turdaliyev, A. Y. O., & Maxamadjonov, J. Z. O. (2021). Kasbiy kompetentlikni shakllantirishning pedagogik asoslari. *Science and Education*, 2(11), 985-991.
6. Zarnigor, R. A. Q., Egamberdiyev, O. A. O. G. L., & Sotvoldiyeva, O. M. R. Q. (2021). Pedagogik kompetentlikning: nazariy va amaliy tahlili. *Science and Education*, 2(9), 309-314.
7. Egamberdiyev, O. A. O., Sotvoldiyeva, O. M. Q., & Turdaliyev, A. Y. O. (2021). PEDAGOGIK MAHORATNING MUAMMOLI O'ZLASHTIRISH YO'LLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(10), 535-542.
8. Yusufovich, A. A., & O'G'Li, E. O. A. (2022). BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIGINI TAKOMILLASHTIRISHNING PEDAGOIK ASOSLARI. *Science and innovation*, 1(B3), 40-46.
9. Alisher o'g'li, E. O. (2022). O 'ZBEKISTONDA MADANIYAT VA SAN'AT TARIXI MASALALARI. *Journal of new century innovations*, 14(3), 33-36.
10. Alisher o'g'li, E. O. (2022). O'QUVCHILARNI TANQIDIY FIKRLASHGA O'RGATISH DOLZARB PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA. *Journal of new century innovations*, 4(1), 52-59.
11. Alisher o'g'li, Y. O. (2022). IJTIMOY MUHITNING SHAXS RIVOJLANISHIGA TA'SIRI. *PEDAGOGS jurnali*, 18(1), 220-225.
12. Yusufovich, A. A. (2020). ISSUES OF FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE, WHICH IS AN INTEGRAL PART OF PROFESSIONAL-PEDAGOGICAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS IN THE EDUCATIONAL PROCESS. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol*, 8(7).
13. Tojimatov, J., & Egamberdiyev, O. (2022). THE IMPORTANCE OF PHYSICAL EDUCATION IN THE FORMATION OF PSYCHOLOGICAL HEALTH OF A PERSON.
14. Egamberdiyev, O., Kholdarova, Z., & Khusanova, M. (2022). THE ORDER OF THE APPEARANCE OF THE PEOPLE'S DIPLOMACY OF THE GREAT SILK ROAD COUNTRIES.
15. ugli Egamberdiyev, O. A., ugli Maxamadjonov, J. Z., & kizi Sobirova, A. M. (2022). NEED TO FORM CREATIVE COMPETENCE IN EDUCATORS. *Educational Research in Universal Sciences*, 1(3), 162-165.
16. ugli Egamberdiyev, O. A., ugli Maxamadjonov, J. Z., & kizi Sobirova, A. M. (2022). USE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE EDUCATIONAL ACTIVITY OF EDUCATIONAL ORGANIZATIONS. *Educational Research in Universal Sciences*, 1(3), 166-169.
17. ugli Egamberdiyev, O. A., ugli Maxamadjonov, J. Z., & kizi Sobirova, A. M. (2022). DIFFERENT APPROACHES TO THE DEVELOPMENT OF CHILDREN'S SPEECH. *Educational Research in Universal Sciences*, 1(3), 158-161.

18. Oyatillokh Alishero'g'li, E. (2022). Ways and Methods of Formation of Communicative Competence in Future Teachers. *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 2(4), 63-65.
19. Oyatillokh Alishero'g'li, E. (2022). Ways and Methods of Formation of Communicative Competence in Future Teachers. *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 2(4), 63-65.
20. Iqboljon O'g'li, T. J., & Alisher o'g'li, E. O. (2022). THE IMPORTANCE OF PHYSICAL EDUCATION IN THE FORMATION OF PSYCHOLOGICAL HEALTH OF A PERSON. *PEDAGOGS jurnali*, 9(3), 4-7.
21. Alisher o'g'li, E. O. (2022). Issues of Retraining and Professional Development of Pedagogical Personnel. *The Peerian Journal*, 5, 192-194.
22. Yusufovich, A. A., & Alisher o'g'li, E. O. (2022). PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL OPPORTUNITIES FOR THE FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE IN FUTURE TEACHERS. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(6), 1157-1161.
23. Alisher o'g'li, E. O., & Zokirjon o'g'li, M. J. (2022). The Role of Psychology in the Treatment of Heart Failure in Humans. *European Multidisciplinary Journal of Modern Science*, 5, 500-502.
24. Ахмедов, А., Эгамбердиев, А., & Сотволдиева, О. (2022). The role of pedagogical technologies in improving the quality of education. *Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollari*, 1(1), 59-60.
25. Alisher o'g'li, Y. O. (2022). IJTIMOIIY MUHITNING SHAXS RIVOJLANISHIGA TA'SIRI. *PEDAGOGS jurnali*, 18(1), 220-225.
26. Yusufovich, A. A. (2022). PEDAGOGICAL ASPECTS OF FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE IN FUTURE TEACHERS. *Science and Innovation*, 1(4), 136-138.
27. Zokirjon o'g'li, M. J. (2022). PROFESSIONALISM AS A GENERALIZED TYPICAL MODEL OF A PROFESSIONAL IN THE HIGHER EDUCATION SYSTEM. *Journal of new century innovations*, 11(1), 186-189.

**IJTMOIY HIMOYAGA MUHTOJ BOLALARGA PEDAGOGIK
YORDAM KO'RSATISH MASALALARI**

Turaboyeva Feruza Qo'shmat qizi

FarDU talabasi

Muhammadjonova O'g'iloy Baxodirjon qizi

FarDU talabasi

Sobirova Azizaxon Maribjon qizi

FarDU talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada, ijtmoy himoyaga muhtoj bolalar haqida, hamda ularga yurtimizda qanday shar- sharoitlar yaratilib berilayotganligi shuningdek, bu maqolada ijtmoy himoyaga muhtoj bolalarga qanday pedagogik yordam ko'rsatish masalalari haqida keng ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: ijtmoy himoyaga muhtoj bolalar, inklyuziv ta'lim, zamonaviy ta'lim, maxsus pedagogika, ruhiy rivojlanish

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7810816>

Abstract: This article provides extensive information about children in need of social protection, and what conditions are created for them in our country, as well as the issues of pedagogical support for children in need of social protection.

Аннотация: В данной статье представлена обширная информация о детях, нуждающихся в социальной защите, и о том, какие условия для них созданы в нашей стране, а также вопросы педагогического сопровождения детей, нуждающихся в социальной защите.

Key words: children in need of social protection, inclusive education, modern education, special pedagogy, mental development

Ключевые слова: дети, нуждающиеся в социальной защите, инклюзивное образование, современное образование, специальная педагогика, психическое развитие.

Ijtmoy himoyaga muhtoj bolalar-O'zbekiston Respublikasi "Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida" gi Qonunining 3- moddasiga muvofiq, yuzga kelgan sabablar tufayli og'ir turmush sharoitida qolgan, davlat va jamiyat tomonidan alohida himoya qilishga hamda qo'llab-quvvatlashga muhtoj bolalar, shu jumladan: nogiron bolalar, jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida nuqsoni bor bolalar, yetim bolalar, ota-ona qarmog'idan mahrum bo'lgan bolalar, ixtisoslashtirilgan bolalar uyida tarbiyalotgan bolalar, muayyan yashash joyiga ega bo'lmagan bolalar, kam ta'minlangan oilalardagi bolalar, zo'ravonlik va tabiiy ofatlar natijasida jabrlangan bolalarni keltirishimiz mumkun.

Mamlakatimizda ijtmoy himoyaga muhtoj bolalarni tarbiyalash va qo'llab-quvvatlashning bir necha tuzilmalari yo'lga qo'yilgan. 13 ta Bolalar uyida 560 nafar, 16 ta Mehribonlik uyi va 4 ta Bolalar shaharchasida 1 ming 823 nafar, 86 ta maxsus maktab-

internatda 21 ming nafar o'g'il-qizlar tarbiyalanmoqda. Bundan tashqari, 79 ming nafar bolalar homiylik, vasiylik va oila patronati qaramog'iga olingan. Mehribonlik uylaridagi bolalarga saboq berish, ularni axborot texnologiyalari, xorijiy tillar, kasb-hunar va tadbirkorlikka o'qitish, sport bilan shug'ullanishlarini tashkil etish bo'yicha yangi metodikalar ishlab chiqiladi. 14 yoshdan yuqori o'g'il-qizlarni eng talab yuqori kasblarga o'rgatish yo'lga qo'yiladi.

Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, Turizm va sport vazirligiga har bir Mehribonlik uyi va Bolalar shaharchasiga oliy o'quv yurti hamda sport maktablarini birlashtirish vazifasi qo'yildi. Alohida yordamga muhtoj bolalar me'yorda rivojlangan tengdoshlari orasida inkluziv ta'limda yoki ixtisoslashtirilgan ta'lim-tarbiya muassasalarida tarbiyalanishi va o'qitilishi maqsadga muvofiq. Bolaning umumiy rivojlanishiga har tomonlama kuchli ta'sir etgan nuqsonlargina uni alohida yordamga muhtoj bola deb hisoblashga asos bo'lishi mumkin.uning har tomonlama rivojlanishiga ta'sir etmaydigan, u maktab tengdoshlari qatori o'zlashtiradigan bo'lsa, u alohida yordamga muhtoj bolalar toifasiga kirmaydi.

Alohida yordamga muhtoj bolalarning jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida kuzatiladigan og'ir, keskin o'zgarishlar bo'ladi. Inklyuziv ta'lim tizimi alohida yordamga muhtoj bolalarning hayotida muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli inklyuziv ta'limni tashkil etishga uning maqsadi, tamoyillari va vazifalariga alohida e'tibor qaratilmoqda. Maxsus yordamga muhtoj bo'lgan bolalar ta'lim tarbiyasi, ularni o'qish va yozishga o'rgatish muammolari, ijtimoiy hayotga moslashtirishga ko'mak berish, bu ishlarni samarali amalga oshirish, maxsus soha xodimlari hamda alohida yordamga muhtoj bo'lgan bolalarning otaonalariga amaliy yordam berilmoqda. Inklyuziv ta'lim bu – alohida yordamga muhtoj bo'lgan bolalar bilan sog'lom bolalar o'rtasidagi to'siqlarni bartaraf etish maqsadida rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni, ularning nuqsoni darajasiga qarab sog'lom tengdoshlari bilan birgalikda ta'lim va tarbiya olish imkonini beruvchi ta'lim tizimi hisoblanadi. Barcha ta'lim tizimlarining maqsad va vazifalari bo'lgani kabi inklyuziv ta'limning ham o'z vazifalari mavjud.

Hozirgi paytda ko'pgina mamlakatlarda alohida yordamga muhtoj bolalarning imkoniyatlari va ehtiyojarini inobatga olgan holda alohida ta'lim va tarbiya berishdan inklyuziv ta'limga o'tilib kelinmoqda. Aslina olib qaraganda O'zbekistonda ham bu ta'lim tizimini tashkil etish ancha yillar oldin boshlangan, lekin bu yo'lda bir qancha muammolar paydo bo'lgan. Inklyuziv ta'limni tashkil etish uchun maktablarda kerakli shart – sharoitlarning mavjud emasligi, resurs o'qituvchilarning yetishmasligi va eng asosiysi aholining bu tizim haqida yetarli bilim va ma'lumotlarga ega emasligi bu tizimning rivojlanishiga to'siq bo'ldi. Inklyuziv ta'limni joriy qilish ham asosan shaharlarda tashkil qilinib chekka qishloqdagi alohida ta'lim olishga ehtiyoji bor bolalar ta'limdan chetda qolib ketmoqdalar chunki ota – onalar nogiron farzandini shahardagi maxsus muassasalarga qatnashlarini ta'minlashda qiyinchilikka duch kelmoqdalar. Ijtimoiy himoyga muhtoj bolalar uchun yurtimizda juda ko'p shar- sharoitlar yaratilib berib kelinmoqda. Jumladan, ularning barcha qatori ta'lim olishlari uchun ularga qulay ta'lim tizimlari hamda talim shakllari yaratilmoqda. Ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalar uchun eng qulay ta'lim shakli bu- inklyuziv ta'lim shakli hisoblanadi. Bu ta'lim shakli barcha yordamga muhtoj bolalarga katta yordam bermoqda.

Shuni ta'kidlash mumkinki, ta'lim sohasida yordamga muhtoj bolalarning tahsil olishlari hamisha jamiyatning diqqat markazida turgan dolzarb masala hisoblanib kelgan. Shu bois ham alohida yordamga muhtoj ta'limiga inklyuziv ta'lim tizimi joriy etilmoqda. Chunki, maxsus ehtiyojli bolalarni umumta'lim muassasalari tizimida o'qitish ularning haq-huquqlarini ta'minlaydi, kelajakda o'z hayot yo'llarini belgilashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan barcha islohotlar zamirida, eng avvalo, kelajak avlodning barkamol bo'lib ulg'ayishi, hech kimdan kam bo'lmay dunyo zabt etishga qodir farzandlar bo'lib yetishishi muhimdir. Ayniqsa, yetim va nuqsonli bolalarning ijtimoiy himoyasi hamisha davlat va jamiyatning ustivor vazifasi hisoblangan. Maktab yoshidagi alohida yordamga muhtoj bolalar uchun barcha turdagi ixtisoslashtirilgan maktab-internatlar, jumladan, aqli zaif bolalar uchun maktab-internatlar, zaif eshituvchi bolalar uchun maktab-internatlar, harakat-tayanch a'ozlarida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun, kar bolalar uchun, ko'zi ojiz bolalar, og'ir nutq nuqsonli bolalar uchun, ruhiy rivojlanishi sust bolalar uchun maktab-internatlari; aqlan zaif bolalar uchun kuni uzaytirilgan maktablar faoliyat ko'rsatib kelmoqda. O'rta umumiy ta'lim maktablarida bundau bolalar uchun sinflar ham tashkil etilgan. Boshlang'ich maktabda ruhiy rivojlanishi sust bolalar uchun tenglashtiruvchi sinflar, og'ir nutqiy nuqsonli bolalar uchun nutqiy, aqli zaif bolalar uchun yordamchi sinflar tashkil etilgan. Uzluksiz ta'lim tizimida alohida yordamga muhtoj bolalar uchun mehnat maktablar, kasb-hunar kollejlari alohida guruhlar faoliyat ko'rsatmoqda. Yengil darajadagi nutqiy nuqsonli bolalar uchun o'rta umumta'lim maktablari qoshida logopedik punktlari faoliyat olib bormoqda.

Xulosa qilib aytish mumkinki ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalar uchun yurtimizda juda ko'p islohotlar, yangiliklar hamda keng islohotlar mamalakatimiz prezidenti tomonlaridan amalga oshirib tatbiq etilmoqda. Bunday bolalar uchun maxsus ta'lim shakli ham yaratilib berilgan. Ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalar uchun, ularning ta'lim-tarbiya olishlari uchun keng vazifalarni amalga oshirishmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. G'oziyev E. Umumiy psixologiya. Darslik. Toshkent, 2002.
2. O'zbekiston Respublikasi „Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida“gi Qonuni
3. Toychiyev, N., ed (2009). "Ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalar". *O'zbekiston yuridik ensiklopediyasi*. Toshkent: „Adolat“ nashriyoti. p. 206.
4. M. U. Xamidova. "Maxsus pedagogika" (Toshkent 2018) [1] 7-13 betlar.
5. "INKLUZIV TA'LIM: STRATEGIYA, FAN, AMALIYOT VA TEXNALOGIYALAR "ilmiy-amaliy xalqaro onlayn konferensiya materiallari. 10-dekabr, 2021-y. (Qo'qon-2022)
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020- yil 13- oktabrdagi PQ- 4860 sonli farmoni.
7. Egamberdiyev, O. A. O., Turdaliyev, A. Y. O., & Maxamadjonov, J. Z. O. (2021). Kasbiy kompetentlikni shakllantirishning pedagogik asoslari. *Science and Education*, 2(11), 985-991.

8. Zarnigor, R. A. Q., Egamberdiyev, O. A. O. G. L., & Sotvoldiyeva, O. M. R. Q. (2021). Pedagogik kompetentlikning: nazariy va amaliy tahlili. *Science and Education*, 2(9), 309-314.
9. Egamberdiyev, O. A. O., Sotvoldiyeva, O. M. Q., & Turdaliyev, A. Y. O. (2021). PEDAGOGIK MAHORATNING MUAMMOLI O'ZLASHTIRISH YO'LLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(10), 535-542.
10. Yusufovich, A. A., & O'G'Li, E. O. A. (2022). BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIGINI TAKOMILLASHTIRISHNING PEDAGOIK ASOSLARI. *Science and innovation*, 1(B3), 40-46.
11. Alisher o'g'li, E. O. (2022). O 'ZBEKISTONDA MADANIYAT VA SAN'AT TARIXI MASALALARI. *Journal of new century innovations*, 14(3), 33-36.
12. Alisher o'g'li, E. O. (2022). O'QUVCHILARNI TANQIDIY FIKRLASHGA O'RGATISH DOLZARB PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA. *Journal of new century innovations*, 4(1), 52-59.
13. Alisher o'g'li, Y. O. (2022). IJTIMOIIY MUHITNING SHAXS RIVOJLANISHIGA TA'SIRI. *PEDAGOGS jurnali*, 18(1), 220-225.
14. Yusufovich, A. A. (2020). ISSUES OF FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE, WHICH IS AN INTEGRAL PART OF PROFESSIONAL-PEDAGOGICAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS IN THE EDUCATIONAL PROCESS. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol*, 8(7).
15. Tojimatov, J., & Egamberdiyev, O. (2022). THE IMPORTANCE OF PHYSICAL EDUCATION IN THE FORMATION OF PSYCHOLOGICAL HEALTH OF A PERSON.
16. Egamberdiyev, O., Kholdarova, Z., & Khusanova, M. (2022). THE ORDER OF THE APPEARANCE OF THE PEOPLE'S DIPLOMACY OF THE GREAT SILK ROAD COUNTRIES.
17. ugli Egamberdiyev, O. A., ugli Maxamadjonov, J. Z., & kizi Sobirova, A. M. (2022). NEED TO FORM CREATIVE COMPETENCE IN EDUCATORS. *Educational Research in Universal Sciences*, 1(3), 162-165.
18. ugli Egamberdiyev, O. A., ugli Maxamadjonov, J. Z., & kizi Sobirova, A. M. (2022). USE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE EDUCATIONAL ACTIVITY OF EDUCATIONAL ORGANIZATIONS. *Educational Research in Universal Sciences*, 1(3), 166-169.
19. ugli Egamberdiyev, O. A., ugli Maxamadjonov, J. Z., & kizi Sobirova, A. M. (2022). DIFFERENT APPROACHES TO THE DEVELOPMENT OF CHILDREN'S SPEECH. *Educational Research in Universal Sciences*, 1(3), 158-161.

20. Oyatillokh Alishero'g'li, E. (2022). Ways and Methods of Formation of Communicative Competence in Future Teachers. *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 2(4), 63-65.
21. Oyatillokh Alishero'g'li, E. (2022). Ways and Methods of Formation of Communicative Competence in Future Teachers. *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 2(4), 63-65.
22. Iqboljon O'g'li, T. J., & Alisher o'g'li, E. O. (2022). THE IMPORTANCE OF PHYSICAL EDUCATION IN THE FORMATION OF PSYCHOLOGICAL HEALTH OF A PERSON. *PEDAGOGS jurnali*, 9(3), 4-7.
23. Alisher o'g'li, E. O. (2022). Issues of Retraining and Professional Development of Pedagogical Personnel. *The Peerian Journal*, 5, 192-194.
24. Yusufovich, A. A., & Alisher o'g'li, E. O. (2022). PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL OPPORTUNITIES FOR THE FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE IN FUTURE TEACHERS. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(6), 1157-1161.
25. Alisher o'g'li, E. O., & Zokirjon o'g'li, M. J. (2022). The Role of Psychology in the Treatment of Heart Failure in Humans. *European Multidisciplinary Journal of Modern Science*, 5, 500-502.
26. Ахмедов, А., Эгамбердиев, А., & Сотволдиева, О. (2022). The role of pedagogical technologies in improving the quality of education. *Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollari*, 1(1), 59-60.
27. Alisher o'g'li, Y. O. (2022). IJTIMOIIY MUHITNING SHAXS RIVOJLANISHIGA TA'SIRI. *PEDAGOGS jurnali*, 18(1), 220-225.
28. Yusufovich, A. A. (2022). PEDAGOGICAL ASPECTS OF FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE IN FUTURE TEACHERS. *Science and Innovation*, 1(4), 136-138.
29. Zokirjon o'g'li, M. J. (2022). PROFESSIONALISM AS A GENERALIZED TYPICAL MODEL OF A PROFESSIONAL IN THE HIGHER EDUCATION SYSTEM. *Journal of new century innovations*, 11(1), 186-189.

INGLIZ TILI TILSHUNOSLIGIDA KIRITMA ATAMASINING PAYDO BO'LISHI

Muxammadjanova Munisa Aybek qizi
UrDU, Lingvistika (ingliz tili) 2-kurs talabasi

Annotasiya: *Ushbu maqolada ingliz tilshunosligida kiritma atamasining paydo bo'lishi, o'rganilish tarixi va rivojlanishi tadqiq qilingan.*

Kalit so'zlar: *paranteza, kiritma, kirish so'z, kiritma birikma, kiritma gap.*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7810821>

Ma'lumki, har qanday til doimo jamiyat taraqqiyoti, undagi tarixiy jarayonlar ilm - fan rivojlanishi bilan rivojlanib, boyib boradi. Hozirgi kunda olib borilayotgan lingvistik tadqiqotlarning muhim muammolaridan biri bu til funksional-kognitiv muammolardan iboratdir. Bu borada bir qator ishlar amalga oshirilgan bo'lsada, uning ko'plab jihatlariga bugunga qadar yetarli darajada e'tibor qilinmayapti desak yangilishmagan bo'lardik. Ingliz tilida ham bir qator ilmiy yangiliklarni qo'lga kiritdikki, ushbu izlanishlar jarayonida talab qilinadigan majburiyatlarning ingliz tilining hech shubhasiz barcha sathlariga oid hodisalarni yanada chuqurroq, yanada xolisroq, yanada kengroq tadqiq etishni taqozo etadi. Ingliz tili kommunikativ va semantik struktur sintaksisdagi ana shunday tadqiq etilishi lozim bo'lgan muammolardan biri bu parantez hodisasidir.

Ingliz adabiy tilida, xususan badiiy nutqda axborotning to'liqroq va badiiy estetik ta'sirlilroq tarzda ifodalanishga yordam beradigan kiritmalarni tez-tez uchratamiz. Lekin, ularning semantik, grammatik, funksional va kognitiv xususiyatlari esa mutloq tadqiq etilmagan. Bu funksional semantic maydondagi bir qancha birliklar ularning o'zaro munosabatini talqin qilishda aniqrog'i kiritma masalasida ingliz tilshunosligida hali tamoman bir yechimga kelingan emas.

Kiritma atamasi bu tilshunoslik olamida yangi atama emas balki, eskidan tilimizda mavjud bo'lgan hodisadir. Bu haqida qator rus, ingliz, nemis tilshunos olimlari tadqiqot ishlari olib borishgan. Bu hodisa kiritma, tinish belgilari yoki qavs belgisini ishlatish qoidalari doirasida o'rganilgan. Bitiruv malakaviy ishning ilk bobini tashkil etadigan ingliz tilshunosligida parantez tushunchasi qismida biz parantez tushunchasining etimologiyasi, uning mazmun mohiyati, ingliz tilshunosligida tutgan o'rni xususida so'z yuritamiz.

Paranteza, bu so'z aslida yunon tilidan **“Parenandthesis”** bo'lib uning ma'nosi “kiritma” dir. Ayni parenthesis so'zi fransuz tiliga “parenthese” shakliga o'zlashgan va “kirish so'z” hamda “qavs” ma'nolarini ifodalash uchun qo'llaniladi. Paranteza so'zi ingliz tilida “parenthesis” shaklida berilib buning ma'nosi “kiritma so'z”, “ ()figurali qavs” , “tire yoki vergul” kabi tinish belgilarini bildiradi, yoki bo'lmasam bu ingliz tilshunosligida bitta “(“ yarim oy belgisi **“parenthesis”** bo'lib uning ko'plik shakli esa ikkita “()” yarim oy yani **“parentheses”** shaklida beriladi. Bu belgilar yordami asosida biron bir ibora yoki gap to'ldiriladi degan fikrlar talqin etiladi.

Kiritmalarni grammatik jihatdan olib qaralganda esa bu kabi birlik vergulga ham mos kelib uning vazifasi qo'shma gap yoki katta hajmdagi matnlarda bir gapni boshqasidan ajratib uni izohlashga xizmat qiladi, badiiy adabiyot jihatidan olib qaralganda esa bu ingliz tilshunosligida **“to put beside”** tarzida ifodalangan. Buning ma'nosiga yuzlanadigan bo'lsak **“yoniga qo'yish, joylashtirish”** kabi ma'nolarni beradi. Bundan foydalanishda badiiy ijodkor ma'lum bir jarayonni ochib berishda uni o'quvchiga tushunarli qilib yetkazishda bu kabi parantez birikmalaridan keng jabhada foydalanishadi.

Shuni yana ta'kidlash kerakki, ingliz tili tilshunosligida parantez birliklar ifodalanishida yarim oy shaklidan tashqari (-, [ ], { },) kabi shakllardan yoki vergullardan ham foydalanishi ta'kidlanadi.

- Billy-bob, **a great singer**, was not a good dancer.
- Billy Bob, **mashhur xonanda**, mohir raqqos emas edi.
- A dog (**not a cat**) is an animal that barks.
- It (**mushuk emas**) qopadigan hayvon.
- Connor–**Amy's boyfriend**–bought the tickets.
- Konor – **Emining yigiti** – chiptalarni sotib oldi.
- My umbrella (**which is somewhat broken**) can still shield the two of us from the rain.
- Soyabonim (**ozgina ta'mir talab bo'lsa ham**) hali ham ikkovimizni yomg'irdan saqlanishda qalqon vazifasini bajara oladi.

Birinchi misolimizdagi **“a great singer,”** birikmasi gapda ikki tomonidan vergul bilan ajratilib paranteza bo'lib kelmoqda unga ko'ra **“a great singer,”** so'z birikmasini alohida olganimizda u gapning boshqa qismiga grammatik aloqaga kirishmagan bo'lsa ham umuman kontekstda kiritma element vazifasini bajarmoqda hamda “Bob” ning haqiqatdan ham yaxshi qo'shiqchi ekanligini to'liq tarzda izohlamqda. Ikkinchi misolimizdagi **“(not a cat)”** so'zi ham kiritma element bo'lib gapda yarim oy shaklidagi qavs bilan gapning boshqa qismidan ajratilgan holda kiritma hodisasini vujudga keltirib mushukni qopmaydigan beozor jonivor ekanligi to'g'risida ma'lumot bermoqda. –**Amy's boyfriend**– kiritma elementi gapning boshqa qismidan tire ishorasi bilan ajratilib Konorni Emiga qanday aloqasi borligi xususida ma'lumot bermoqda. Va keyingi misolimizdagi **“(which is somewhat broken)”** kiritma gapi gapning boshqa qismlaridan bu ham qavs bilan ajratilgan holda soyabonning qanday holatda ekanligi xususida o'quvchiga ma'lumot bermoqda.

Xususan, bu kabi kiritmalarni hosil qiluvchi ishoralarning albatta o'ziga xos kelib chiqishi, maqsad va vazifalari mavjuddir, bu belgilarning kelib chiqishi ilk bor 1572-yilga borib taqaladi. Bunda rasmiy tarzda ingliz tili chop etilgan ma'lumot nashrlarida qo'llanilgan. To'liqinsimon belgi “{ }” hamda kvadratsimon “[ ]” belgilar qavsning bir turi bo'lib bularni fransuz, nemis hamda ingliz tillarida yarim oy shaklidagi qavslarning ichidagi gapga yana qo'shimcha tarzdagi izohlovchi so'z yoki gapni kiritishda keng qo'llashgan. Fikrimizni isboti sifatida quyidagi **“The Chicago Manual of Style”** (Chikago uslubshunoslik darsligi) 13-nashridan olingan misolga nazar tashlaymiz.

“During a prolonged visit to Australia, Gleuk and an assistant (**James Green, who was later to make his own study of a flightless bird [the kiwi] in New Zealand**) spent several difficult months observing the survival behavior of cassowaries and emus.”

- Avstraliyaga uzoq safari davomida, Gleuk hamda uning yordamchisi (*Jejms Grin, u Yangi Zillandiyada ucha olmaydigan qush[the kiwi] ustida so'nggi tadqiqot ishlarini olib borayotgan kishi edi.*) bir necha mashaqqatli oylarni kazuarlar(tuyaqushning bir turi) hamda tuyaqushlarda mavjud bo'lgan hatti-harakatlarni kuzatish bilan o'tkazishdi.

Ushbu misoldan ham ko'rinib turibdiki, bunda kvadrtasimon qavs ichidagi [*the kiwi*] so'zi ucha olmaydigan qushning qanday atalishini muallif ta'kidlab o'tishi bilan birgalikda, kiritma gapni yanada tushunarli ifodalash maqsadida kiritmani ichida kiritma hosil qilishda ushbu ishoradan unumli foydalangan.

Shunday ekan kiritmalar badiiy matnning tasirchanligi, badiiy-estetik imkoniyatlarini kengaytiradigan birliklari qatoridagi eng muhim vositalardandir.

Kiritma so'zi yoki buni ba'zi olimlar paranteza, parantez kabi atamalar bilan ifodalaydi. Endi bu atamani rus, o'zbek, ingliz tili doirasida olib qaraydigan bo'lsak bu tillarda ilmiy faoliyat olib borgan bir qator tilshunoslar o'ziga xos tarzda kiritma so'zini ilmiy asosda ifodalashga harakat qilishgan. Bu termin bo'yicha rus tilshunosligiga nazar soladigan bo'lsak, bu atamani rus tilshunoslari XIX asrning birinchi yarmida "kirish va kiritma konstruksiyalar" deya talqin qilishgan hamda ular bir- biridan ajratilib farqlanmagan. 1940- yillardan boshlab esa rus tilshunosligida kirish hodisasidan kiritmani farqlashga intilish kuzatiladi. Kiritma konstruksiyalarni maxsus kategoriya sifatida chegaralash lozimligi haqidagi qat'iy fikrni birinchi marta professor A.B.Shapiro ilgari surgan.

Kiritmalar kuni kecha tilimizda paydo bo'lgan tushuncha emas. Lekin kiritma konstruksiyalarni o'zbek tilshunosligida birinchilardan bo'lib o'rgangan I.Toshaliyev kiritma konstruksiyalarni yangi hodisa sifatida talqin qiladi. Bu fikrga unchalik qo'shilmagan M.D. Jamoliddinova o'zining "Badiiy nutqda parantez (kirish va kiritma) birliklarning grammatik va lingvopoetik xususiyatlari" nomli dissertatsiyasida prof. S. Ashirboyev amalga oshirgan ilmiy tadqiqotiga suyanib, hamda o'zining bir qator izlanishlari natijasidan kelib chiqqan holda parantez hodisasi bu hozirgina tilimizda paydo bo'lib qolgan tushuncha emasligi, hattoki qadimgi turkiy tilda ham bu kabi konstruksiyalardan keng foydalanilganligi xususida ta'kidlaydi. Shuni yana qo'shimcha sifatida aytish mumkinki, kirish va kiritmalarning farqli sintaktik kategoriyalar ekanligi turkiyshunoslikda ilk bor A.G'ulomov tomonidan asoslangan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. D.Jamoliddinova Badiiy nutqda kirish va kiritma birliklarning grammatik va lingvopoetik xususiyatlari – T.,2009.
2. Usmonov O'. U.Ingliz tili nazariy grammatikasi – Samarqand, 2012. -60 b.
3. Usmonov O'. U. Ingliz tili nazariy grammatikasining dolzarb muammolari – Samarqand, 2013. -65 b.
4. Щеболева И.И. Общая характеристика вставочных конструкций в современном русском литературном языке / Учен. зап. Ростов-на Дону гос. пед. института. Вып.4. 1955.- С.97.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИЗУЧЕНИЯ МЕДИЦИНСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ И ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ МЕДИЦИНСКИХ ТЕРМИНОВ

Йўлдошева Хуснора Хусинбой қизи

УрГУ, Лингвистика (английский язык) 2 курс магистрант

Аннотация: В статье рассматриваются причины динамического формирования медицинской терминологии на современном этапе, продуктивные модели терминообразования, примеры терминов из сферы медицины.

Ключевые слова: динамика, термин, медицинская терминология, история происхождения медицинских терминов, проблема запоминания, греческая мифология, развитие медицинской терминологии, развитие клинического мышления.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7814395>

Предварительные данные о медицинских знаниях имеют давнюю историю. Первые медицинские тексты появились в Древней Греции, где более 100 медицинских рукописей того периода были собраны в сборник под названием “Гиппократовый сборник” (Corpus Hippocraticum), который содержит труды великого врача Гиппократата, его учеников и древнегреческих врачей. В средние века арабские народы Востока, Ирана и Средней Азии играли важную роль в развитии медицинских знаний. Медицинская наука была высоко развита во времена таких ученых, как Абу Бакр ар-Рази, Абу Али ибн Сина, Зайнуддин Джурджани, Насриддин Туси. В эпоху Возрождения Европа снова стала центром медицинской науки. Научная революция XVII века привела к бурному развитию медицинской науки, основанной на появлении новых наук и фундаментальных научных направлений. С появлением на Западе так называемой современной (клинической) медицины у врачей возникла потребность полностью перестроить историю своей профессии. В “Гиппократовый сборник” вошли рассказы обо всех этапах развития медицинских знаний в Европе с древнейших времен до наших дней. Возникла историческая наука, написанная самими врачами. Её основными темами были развитие медицинских знаний, история деятельности великих врачей и медицинских школ, эволюция медицинских технологий и методов ухода за пациентами.

На основании изучения исследований, проведенных в узбекском языкознании, был сделан вывод о том, что в узбекском языкознании, как и в других языках, необходимо расширять объем исследований в этой области. Кроме того, отсутствие толкового словаря терминов, используемых в настоящее время в области дерматовенерологии, показывает необходимость проведения углубленного исследования терминов в этой области.

В области английской лингвистики иностранные ученые Ainsworth-Vaughn, R.R.Anspach, R.Brunt, S.Fleischman, C.Lynch, R.Nestmann, F.Salager-Meyer, J.S.Sager

глубоко изучили систему медицинской терминологии в различных аспектах. Российские ученые также провели ряд научных исследований в этой области. М.В.Токарева изучала терминологическую лексику из области нефрологии и урологии в английском языке, диссертация Е.Д.Маленовой посвящена области социолингвистики, проблемам отражения природного ландшафта в английской медицинской терминологии, диссертация Г.А.Абрамовой посвящена изучению свойств этимологической, морфологической, синтаксической, коммуникативно-прагматико-лексической терминологии медицинской лексики. Монография Г.Д.Арнаудова “Медицинская терминология на пяти языках”, в которой автор впервые провел сравнительный анализ медицинских терминов на пяти западных языках, принадлежащих к разным системам, выявив их сходство и различие, но в этой работе лингвокогнитивная основа. Что касается медицинских терминов, то практически отсутствует информация об их коммуникативно-прагматическом, лингвокультурологическом и лингвостилистическом аспектах. В диссертации Н.А.Алленовой “Название болезни в отечественной науке и наивные картины мира США: этносемантический и когнитивный аспекты” выделены их лингвокогнитивные и лингвокультурологические свойства. Однако следует отметить, что исследовательская работа ученого не выявила различий между британским и американским вариантами английского языка с точки зрения названий болезней и лингвистических и нелингвистических факторов, которые к ним приводят. Исследования некоторых ученых показали, что такие особенности термина, как ясность, отсутствие эмоциональной окраски не могут стать критерием для выделения терминов из общего языкового фонда. И.В.Бушин согласен с этой точкой зрения и считает относительными специфику, специализацию и эмоциональную нейтральность терминов.

В дополнение к вышесказанному мы пришли к выводу, что, поскольку термин также является значимым словом, все особенности (многозначность, синонимия и т.д.), характерные для любого слова, также присущи этому термину. Медицинская терминология в этом плане не исключение. В результате нашего исследования мы обнаружили, что медицинская терминология также использует те же явления и законы, что и общепринятый литературный язык.

Хотя существует много исследований по изучению терминологических систем разных языков в нашей стране, в настоящее время недостаточно исследований, основанных на их сравнительном изучении с другими языками.

В целом ряде исследований, посвященных изучению медицинской терминологии на тюркских языках не так много, и большинство из них состоит из отдельных статей, иногда диссертаций, охватывающих узкий круг вопросов. Например, А.Хусанова, А.Косимова, Д.Х.Бозоровой, Ф.Г.Ишаковой, К.Жидебаева о сравнительном изучении ряда анатомических терминов в тюркских языках, можно процитировать работу В.Д.Колесникова, направленную на выявление древних алтайских форм в анатомических терминах. В узбекском языкознании медицинские термины еще не сравнивались с разными языками в рамках специализированных отраслей.

Литературы

- Абрамова Г. А. Медицинская лексика: основные свойства и тенденции развития: дисс... на соис. уч ст. доктора филол наук, Краснодар 2003. – С. 312.
- Мишланова С. Л. Термин в медицинском дискурсе (образование, функционирование, развитие). Автореф. дис. ... докт. филол. наук. - М., 2003. - С. 35.
- Narbaevna, S. D. (2022). MEANS OF ESTABLISHING CONTACT WITH THE PATIENT IN MEDICAL DISCOURSE. *ResearchJet Journal of Analysis and Inventions*, 3(4), 1-4.
- Сапаева, Д. Н. (2021). ИНГЛИЗ ВА ЎЗБЕК ТИЛЛАРИДА ДЕРМАТОВЕНЕРОЛОГИК АТАМАЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ МОРФОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ. *MODERN SCIENTIFIC CHALLENGES AND TRENDS*, 68.
- Sadullaeva, N., & Sapaeva, D. (2021). Analysis of Eponyms in the Terminology of Dermatovenerology. *Annals of the Romanian Society for Cell Biology*, 452-459.

УРОЖАЙНЫЕ СОРТА ТОМАТОВ

Мамашарипов Абдисамад Таштурдиевич

Термезский институт агротехнологий и инновационного развития

E-mail: samadbeksharipov12@gmail.com

Аннотация: Помидор (лат. *Solanum lycopersicum*) — однолетнее, многолетнее травянистое растение, произрастающее в тропическом климате. Широко культивируется как овощная культура. Хотя название томат используется в научной терминологии, в Узбекистане и растение, и плод называют помидором или «памилдори» (в народе).

Ключевые слова: Афганистан, Беларусь, Казахстан, Кыргызстан, ОАЭ, Россия, Таджикистан, Украина, Андижанской, Бухарской, Наманганской, Самаркандской и Ташкентской областях.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7814409>

Abstract: Tomato (lat. *Solanum lycopersicum*) is an annual, perennial herb that grows in tropical climates. Widely cultivated as a vegetable crop. Although the name tomato is used in scientific terminology, in Uzbekistan both the plant and the fruit are called tomato or "pamildori" (popularly).

Key words: Afghanistan, Belarus, Kazakhstan, Kyrgyzstan, UAE, Russia, Tajikistan, Ukraine, Andijan, Bukhara, Namangan, Samarkand and Tashkent regions.

Помидор – это растение, принадлежащее к семейству томатов. Родина Эквадор и Перу часть Южной Америки. Помидоры являются самой возделываемой овощной культурой в Узбекистане и занимают более 40% от общей площади выращивания овощей.

Внедряются новые инновационные технологии выращивания овощных культур, в том числе томатов. В настоящее время в нашей республике выращивается более **200 тысяч гектаров овощных культур, 45,8 процента** из которых засеяны томатами, а средняя урожайность составляет **24 тонны** с гектара. Также томаты, выращенные в теплицах, являются лидирующей экспортной сельскохозяйственной продукцией.

258 сортов томатов (**120** открытых способов + **138** закрытых способов) выращивают во всех регионах нашей страны.

Огуречная продукция, выращенная в нашей стране, экспортируется в такие страны, как Афганистан, Беларусь, Казахстан, Кыргызстан, ОАЭ, Россия, Таджикистан, Украина.

ВИД ДРУЖБЫ

Сорт ранний , вегетационный период 95-100 дней .

Куст детерминантного типа, штамбовый , хорошо облиственный, лист похож на лист картофеля.

Плод округлый, твердый, с гладкой поверхностью, темно-красный, массой 80-90 г.

Урожайность - 40-45 т/га.

Предназначен для сказочного урожая под временной пленкой и в открытом грунте.

Где создано: **Узбекистан .**

Внесен в Государственный реестр в **2009** году.

Рекомендуется для посадки во **всех регионах нашей страны.**

ВИД ДРУЖБЫ

Сорт **ранний** , вегетационный период **95-100 дней** .

Куст детерминантного типа, штамбовый , хорошо облиственный, лист похож на лист картофеля.

Плод округлый, твердый, с гладкой поверхностью, темно-красный, массой **80-90 г**.

Урожайность - 40-45 т/га.

Предназначен для сказочного урожая под временной пленкой и в открытом грунте.

Где создано: **Узбекистан** .

Внесен в Государственный реестр в **2009** году.

Рекомендуется для посадки во **всех регионах нашей страны**.

СОРТ ШАФАК

Ранний сорт, вегетационный период **88-100 дней** .

Куст детерминантного типа, **высотой 50-60 см**. Листья простые, зеленые, средней величины, плоды округлые и плоскоокруглые, поверхность гладкая, ребристая, массой **80-100 г** , светло-красные, созревают одновременно.

Урожайность 35-40 т/га. Подходит для переработки.

Где создано: **Узбекистан** .

Внесен в Государственный реестр в **2003** году .

На территории нашей страны рекомендуется для посадки в **Бухарской и Ташкентской областях** .

СОРТ СУРХАН-142

Средний сорт, вегетационный период **110-115** дней .

Куст полудетерминантного типа, растет прямостоячим. Лист похож на лист картофеля. Плоды плоско-округлые и округлые, массой **120-140** г. **Урожайность** 55-60 т/га. Подходит для потребления и переработки.

Где создано: **Узбекистан и Россия** .

Внесен в Государственный реестр в **1994** году .

На территории нашей страны рекомендуется для посадки в **Бухарской, Сурхандарьинской и Ташкентской областях** .

СОРТ АВИЦЕННА

Среднерослый , вегетационный период **115-120** дней .

Куст детерминантного типа, компактный, среднерослый, высотой **65** см .

Плод округлый, средней массы, **125-150** г , темно-красный, кожица твердая, даже если спелый плод остается на кусте, он быстро не теряет своих качеств.

Урожайность - 70-75 т/га.

Подходит для переработки, транспортировки, термостойкий.

Где создано: **Узбекистан** .

Внесен в Государственный реестр в **2002** году .

В нашей стране рекомендуется для посадки в **Андижанской, Бухарской, Наманганской, Самаркандской и Ташкентской областях** .

СОРТ АВИЦЕННА

Среднерослый , вегетационный период **115-120** дней .

Куст детерминантного типа, компактный, среднерослый, высотой **65** см .

Плод округлый, средней массы, **125-150** г , темно-красный, кожица твердая, даже если спелый плод остается на кусте, он быстро не теряет своих качеств.

Урожайность - 70-75 т/га.

Подходит для переработки, транспортировки, термостойкий.

Где создано: **Узбекистан** .

Внесен в Государственный реестр в **2002** году .

В нашей стране рекомендуется для посадки в **Андижанской, Бухарской, Наманганской, Самаркандской и Ташкентской областях** .

УЗБЕКИСТАН СОРТ

Средний сорт, вегетационный период **120-125 дней** .

Куст детерминантного типа, компактный, однолистный, плоды округлые, средние, массой **120-160 г** , поверхность гладкая.

Урожайность 65-70 т/га. Термостойкие.

Где создано: **Узбекистан** .

Внесен в Государственный реестр в **1985 году** .

На территории нашей страны рекомендуется для посадки в **Республике Каракалпакстан, Андижанской и Бухарской областях** .

Рекомендации

- [Khaitovna PM, Faksriddinovich MS Technology of growing cauliflower // Texas Journal of Interdisciplinary Research. - 2022. - Т. 6. - S. 8-10.](#)
- https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=Buztwd0AAAJ&authuser=1&citation_for_view=Buztwd0AAAAJ:u-x6o8ySG0sC
- https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=Buztwd0AAAJ&authuser=1&citation_for_view=Buztwd0AAAAJ:2osOgNQ5qMEC
- https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=Buztwd0AAAJ&authuser=1&citation_for_view=Buztwd0AAAAJ:qjMakFHDy7sC
- <https://doi.org/10.5281/zenodo.7115076>
- <https://doi.org/10.5281/zenodo.7131539>
- Хайитовна, Р. М., & Факсриддинович, М. С. (2022). Types of corn grown in Uzbekistan and their peculiarities. Texas Journal of Agriculture and Biological Sciences, 3, 59-63.
- Хайитовна, Р. М., & Факсриддинович, М. С. (2022). Cauliflower Growing Technology. Texas Journal of Multidisciplinary Studies, 6, 8-10.
- Abdullayev, M., & Mamarajabov, S. (2022). VARIETIES AND ACHIEVEMENTS OF WHEAT PLANT SELECTION IN UZBEKISTAN. Eurasian Journal of Academic Research, 2(11), 100-104.
- Khayitovna, P. M., & Faxriddinovich, M. S. (2022). PECULIARITIES OF GROWING CAULIFLOWER. Science and innovation, 1(D3), 144-146.

Константинович, А. В., & Маслов, В. А. (2012). Выращивайте рассаду цветной капусты правильно. Картофель и овощи, (2), 25-26

INNOVASION VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH-
TA'LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA MUHIM OMILDIR

Abdullayeva Sanobar Berdiyevna

Samarqand davlat tibbiyot universiteti

Do'smurodova Shoxsanam Shuhrat qizi

Samarqand davlat universiteti

Xujakulov Shaxriyor Shokir o'gli

Samarqand davlat tibbiyot universiteti

Annotasiya: Bugungi kunda barcha sohalarida axborot-kommunikasiya texnologiyalari borasida yetarli darajada bilimga ega bo'lish har qanday kasb egasining asosiy mezonini hisoblangani bois, ushbu maqolada ta'lim jarayonini innovasion dars ko'rinishida axborot texnologiyalaridan foydalangan holda tashkil etish talabalarda nafaqat fanga bo'lgan qiziqish, balki olgan bilim va malakalarini o'zlarining kasbiy sohalarida qo'llash borasida ijodiy fikrlash, loyihalar tayyorlash motivasiyalarini shakllantirishi mumkinligi borasida fikrlar yuritilgan.

Kalit so'zlar: Ta'lim, talaba, o'quv jarayoni, bilim, innovasion dars, axborot texnologiyalari, sifat va samaradorlik.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7814421>

ADABIYOTLAR TAXLILI VA METODOLOGIYA

Ta'lim tizimidagi innovasion va zamonaviy axborot texnologiyalarining asosiy xususiyatlaridan biri-bu texnikaning yangi yutuqlarini qo'llash va ulardan foydalana olishdir. Ta'lim tizimi jamiyatning sosial-iqtisodiy va madaniy vazifalarini hal etishga qaratilgan bo'lib, jamiyatning turli iktisodiy, madaniy va siyosiy xayotini belgilaydigan kelajak avlod- inson maktab va undan keyin oliy o'quv yurtida shakllanadi. Bugungi kunda jamiyatda sodir bo'layotgan o'zgarishlar shunchalik intensivki, bu kadrlar tayyorlashga alohida e'tiborni talab etadi. Hozirgi kunda yangi pedagogik va axborot texnologiyalarni keng targ'ib qilish, ularni qo'llash orqali darslarning sifati va samaradorligini oshirish ta'lim sohasidagi eng muxim vazifalardan biri bo'lganligi bois, yangi pedagogik va axborot texnologiyalardan unumli foydalanish talabalarning ijodiy faolligi, izlanuvchanligi, mustaqil ishlay olish kabi ijodiy hislatlarini shakllantirishning eng samarali usuli hisoblanadi. Ta'lim tizimi oldida turgan muammolarni hal etish bitiruvchi mutaxassislarining bilim darajasi va o'qitish faoliyati bilan bog'liqdir.

MUHOKAMA

Ta'lim jarayonida fanni samarali o'qitish uchun predmetning innovasion dasturiy didaktik majmuasini axborot texnologiyalari bilan bog'langan tarzda yaratish muammolarni yechishning zaruriy sharti hisoblanadi, chunki bu majmua eng yangi uslubiyatga asoslangan, dasturiy ta'minot va multimediali informasion texnologiyalar va didaktik vositalarni o'z ichiga

oladi. Predmetning innovasion dasturiy didaktik majmuasiga uslubiy tizim sifatida didaktik materialning mukammalligi va yaxlitligini ta'minlash lozim. Bunda yangi o'quv materialini o'rganish, mustahkamlash va o'zlashtirish darajasini nazorat qilish nazarda tutiladi. Innovasion majmualarni yaratish orqali yangi bilimlarni o'zlashtirish bo'yicha ko'rsatkichlarni oshirish, pirovardida esa oliy ma'lumotli mutaxassislar malakasini zamon talabiga javob beradigan darajalarga ko'tarishga erishiladi. Bu maqsadlarga erishish uchun avvalo yangi mavzularni o'tishda an'anaviy bayon namoyish uslubi o'rniga talabalar faolligini oshirishga yo'naltirilgan tamoyillarga asoslanish lozim bo'ladi. Ayniqsa, yangi innovasiyalardan foydalanish yaxshi natija beradi. Bugun innovasion dasturiy didaktik majmua professor-o'qituvchilarning faoliyatida o'quv materialidan variativ foydalanishga imkon yaratadi va uning tarkibiy qismlaridan biri sifatida o'quv materialining elektron shakllarini yaratish kabi an'anaviy didaktik yondashuvlarning qo'llanilishini talab etmoqda. Bilim egallash faoliyatining samaradorligi ko'p jihatdan foydalanilayotgan o'quv vositalarning xususiyatlariga bog'liq.

Yangi informasion texnologiyalarni qo'llash fakatgina amaliy o'zlashtirish jarayonidagina ifoda etilishini talab qiladi. Axborot texnologiyalari, internet tizimi o'qituvchi va talabalarining eng yaxshi yordamchisiga aylanib borishi tajribada sinalmoqda. Bugungi kunda o'qituvchi va talabalar axborot texnologiyalari va Internetdan foydalanib ma'lumotlar, ma'ruzalar, an'anaviy va laboratoriya mashg'ulotlari ishlanmalari hamda metodik tavsiyalar bilan tanishish imkoniyatiga to'la ega bo'lib bormoqdalar.

Har bir predmetning innovasion dasturiy didaktik majmuasini quyidagilar tashkil etadi:

- predmetga oid an'anaviy o'quv-uslubiy majmua;
- innovasion komponent;
- elektron shakldagi o'quv-uslubiy materiallar;
- ashyoviy baza;

O'qituvchining ma'ruzasi va seminar mashg'ulotlarida noan'anaviy usullardan foydalanishi talabalarning ijodkorligi va kuzatuvchanligini oshiradi. Bunda talabalarga majburiy bilimlar berilmasdan, ma'lumotlarni ixtiyoriy qabul qilishga imkoniyat yaratiladi. Ta'lim muassasalarida yaratilgan yangi texnologiyalar, innovasion loyihalarni ta'lim jarayonida qo'llash va ularni sifatli didaktik ishlanmalar bilan to'ldirib borishiga erishish muhimdir. Bu ishlarni amalga oshirish uning tashkiliy muammolardan tortib to mutaxassislarining tayyorgarlik darajasigacha bo'lgan jihatlarni hal qilishni o'z ichiga oladi. Bu muammolarni yechish kechiktirib bo'lmaydigan masala va bu masalaning tajribaviy yo'l bilan yechib borish maqsadga muvofiqdir, masalaning asosiy mohiyati talabalar faolligining o'sishi oqibatida ta'lim tizimi samaradorligining o'sishi va pirovard natijada jamiyat rivojini jadallashtiruvchi muhim omillarga aylanishidadir.

O'quv jarayonining sifat va samaradorligini oshirish ko'p jihatdan o'quv vositalari bilan qay darajada ta'minlanganligiga bog'lik bo'ladi. O'quv vositalari deganda o'qitilishi va o'rganilishi lozim bo'lgan bilimlarni beruvchi har qanday axborot tashuvchilar tushuniladi. Ular axborot olish va axborotni qayta ishlash uchun ishlatiladi. O'quv vositalari odatda ikki turga bo'linadi: narsali, matnli, tasvirli yoki audiovizial vositalar va mehnat sohasida ishlatiladigan real narsalar. Bu vositalarni quyidagicha tasniflash mumkin:

- matnli vizual vositalarning asosiy vazifasi-ma'lumot olish va ma'lumotni qayta ishlashdan iboratdir. Bu vositalarga maxsus adabiyotlar, o'quv-didaktik materiallar, tarqatmalar, o'quv dasturlari, o'quv maqsad nazorat varaqlari, o'quv reja, texnologik xaritalar kiradi. Tasvirli vizual vositalarning vazifasi- umumiy yoki masshtabli tasavvurni vujudga keltirishdan iborat. Unga fotosuratlar va tasvirlar, eskiz, chizma va sxemalar, reja va jadvallar va grafiklar kiradi. Audio-vizual vositalarning vazifasi- haqiqiy tasvirlarni vujudga keltirishdan iborat: unga videofilmlar, filmlar, kompakt disklar kiradi.

- narsali vositalarning asosiy vazifasi-tasvir va matnni o'ziga olish va saqlashdan iborat bo'lib, unga quyidagi vositalar doska, flipchartlar, pinvandlar, kompyuter, videomagnitofon, proyektorlar kiradi. Real vositalar haqiqiy tasavvurni vujudga keltirish uchun xizmat qiladi. Ularga uskunarlar, asboblari, stanoklar, kollejlari, binolar kiradi.

XULOSA

O'qituvchi va talabalar uchun dars jarayonida o'quv vositalarining alohida variantlarini to'g'ri tanlash muhim ahamiyatga ega. Bugungi kunda axborot-kommunikasiya texnologiyalaridan samarali foydalangan holda o'qitish jarayoni qisman innovasion vebinar ko'rinishida tashkil etilishi ta'lim samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi.

Innovasion dars - bu o'quv jarayonini tashkil etish yoki talabalarga bilim berishning dinamik, ko'pqirrali turi hisoblanadi. Amaliy, laboratoriya, kabi mashg'ulotlar, talabalar ijodiy faoliyatini rivojlantirishning interfaol metodlari, o'quv jarayonida metodologik bilimlarini faol qo'llashni rejalashtirgan ilmiy-tadqiqot faoliyati, talabalarni fikrlash qobiliyatini, shaxsiy imkoniyatlarini yorituvchi psixologik bilimlar innovasion darsning asosiy elementlari hisoblanadi. Bugungi kunda barcha sohalarida axborot kommunikasiya texnologiyalari borasida yetarli darajada bilimga ega bo'lish har qanday kasb egasining asosiy mezonini hisoblanishi lozim. Shuning uchun ham ta'lim jarayonini innovasion dars ko'rinishida axborot texnologiyalaridan foydalangan holda tashkil etish talabalarda nafaqat fanga bo'lgan qiziqish, balki olgan bilim va malakalarini o'zlarining kasbiy sohalarida qo'llash borasida ijodiy fikrlash, loyihalar tayyorlash motivatsiyalarini shakllantirishga erishiladi. Shuning uchun ham talabalar bilan hamkorlikda amalga oshirilayotgan jarayonlar soddalikdan murakkablikka yo'naltirilgan bo'lishi zarur. Rivojlangan mamlakatlarda ta'lim tizimida yangi bilimlarni kashf eta oladigan mutaxassislarni tayyorlash vazifasi birinchi o'rinda tursa, iqtisodiy rivojlanish va o'tish davrida bo'lgan mamlakatlarda esa yangi texnologiyalarning o'zlashtirishini ta'minlovchi mutaxassislar tayyorlash vazifasi bugungi kunning dolzarbligini ifodalaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. N. N., Ilxomovna M. Z. Automation of Sanatorium Work: Reservation Service and its Structure //Miasto Przyszłości. – 2022. – T. 29. – C. 65-67.

2. Ilhomovna M. Z. et al. Tibbiy Diagnostika Va Davolashda Zamonaviy Axborot Texnologiyalarni Tutgan O'rni //Miasto Przyszłości. – 2023. – T. 31. – C. 174-176.

3. Ilhomovna M. Z. et al. Modern Information Technologies in Medical Diagnosis and Treatment Position //Miasto Przyszłości. – 2023. – T. 32. – C. 88-91.

4. Махмудова З. И., Холиярова Ф. Х., Абдукаримов А. О НЕКОТОРЫХ МЕТОДАХ ЧИСЛЕННОГО РЕШЕНИЯ ЗАДАЧ ОПТИМАЛЬНОГО УПРАВЛЕНИЯ АНСАМБЛЕМ ТРАЕКТОРИЙ ДИНАМИЧЕСКИХ СИСТЕМ С ЗАПАЗДЫВАЮЩЕЙ

ИНФОРМАЦИЕЙ //ПРОГРЕССИВНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ПРОЦЕССЫ. – 2014. – С. 50-54.

5. Vohidov D., Maxmudova Z., Sayfullayev R. TIBBIYOT YO'NALISHIDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARINI QO 'LLAB TKINTER PAKETIDA GUI DASTURLARINI TUZISH //Eurasian Journal of Mathematical Theory and Computer Sciences. – 2022. – Т. 2. – №. 12. – С. 31-35.

6. Abdullayeva S., Maxmudova Z., Xujakulov S. TIBBIY TA'LIMDA VR TEXNOLOGIYA //Eurasian Journal of Academic Research. – 2022. – Т. 2. – №. 11. – С. 1140-1144.

7. Vohidov D., Maxmudova Z., Sayfullayev R. TIBBIYOT YO'NALISHIDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARINI QO 'LLAB TKINTER PAKETIDA GUI DASTURLARINI TUZISH //Eurasian Journal of Mathematical Theory and Computer Sciences. – 2022. – Т. 2. – №. 12. – С. 31-35.

8. Абдукаримов, А., Нахалов, З. О., Махмудова, З. И., & Шодиярова, К. Х. (2015). ПЛАТФОРМА МОБИЛЬНОГО ДИСТАНЦИОННОГО ОБРАЗОВАНИЯ. Председатель организационного комитета, 311.

9. Вохидов А. М. и др. Разработка Графическим Пользовательским Интерфейсом Программ В Пакете Tkinter С Использованием Современных Педагогических Технологий В Области Медицины //Miasto Przyszłości. – 2022. – Т. 30. – С. 181-184.

10. Vohidov D., Maxmudova Z., Sayfullayev R. TIBBIYOT YO'NALISHIDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARINI QO 'LLAB TKINTER PAKETIDA GUI DASTURLARINI TUZISH //Eurasian Journal of Mathematical Theory and Computer Sciences. – 2022. – Т. 2. – №. 12. – С. 31-35.

11. Voxidov A. M., Malikov M. R., Voxidov D. A. TIBBIYOTDA DIFFERENSIAL TENGLAMALARNI FARMATSIYA SANOATIDA QO'LANISHI //Academic research in educational sciences. – 2021. – Т. 2. – №. 12. – С. 1096-1102. 12. Voxidov A. M. et al. TIBBIY-BIOLOGIK TADQIQOTLARDA STATISTIK TAHLIL JARAYONLARI //Academic research in educational sciences. – 2022. – Т. 3. – №. 3. – С. 287-293.

13. Melitoshevich V. A., Alikulovich V. D. Main Issues of Statistical Analysis in Medical Research //Eurasian Research Bulletin. – 2022. – Т. 13. – С. 129-132.

14. Вохидов А., Мисюрязев А. Многофункциональные фтороактивные нанопленки: актуальные проблемы //Наноиндустрия. – 2014. – №. 5. – С. 40-45. 15. Vohidov A. Structural semantic characteristic of lexis in " Ghiyas-ul-lughot : дис. – Dissertation abstract of Cand. Sci. in Phil./A. Vohidov.-Dushanbe, 1975.-33.

16. Abdusamatovich K. S., Olimjonovna T. F. Application of web applications in medicine //Eurasian Research Bulletin. – 2022. – Т. 14. – С. 46-50.

17. Nabiyeva, S. S., Rustamov, A. A., Malikov, M. R., & Ne'matov, N. I. (2020). Concept of medical information. European Journal of Molecular and Clinical Medicine, 7(7), 602-609.

18. Malikov, M. R., Rustamov, A. A., & Ne'matov, N. I. (2020). STRATEGIES FOR DEVELOPMENT OF MEDICAL INFORMATION SYSTEMS. Theoretical & Applied Science, (9), 388-392.

19. Berdiyevna, A. S., & Olimjonovna, T. F. (2022). INNOVATIVE APPROACHES IN THE EDUCATION SYSTEM TO INCREASE YOUTH PARTICIPATION. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 3(3), 674-677.
20. Esirgapovich, K. A. (2022). THE EASIEST RECOMMENDATIONS FOR CREATING A WEBSITE. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 10(2), 758-761.
21. Toxirova, F. O., Malikov, M. R., Abdullayeva, S. B., Ne'matov, N. I., & Rustamov, A. A. (2021). Reflective Approach In Organization Of Pedagogical Processes. European Journal of Molecular & Clinical Medicine, 7(03), 2020.
22. Ne'matov, N., & Rustamov, T. (2022). SANATORIYLAR ISHINI AVTOMATLASHTIRISH: BRON XIZMATI VA UNING STRUKTURASI. Eurasian Journal of Academic Research, 2(11), 763-766.
23. Ne'matov, N., & Ne'matova, N. (2022). OLIY TA'LIM TIZIMI TALABALARIGA O'ZBEK TILINI O'QITISHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING O'RNI. Академические исследования в современной науке, 1(19), 37-38.
24. OB Akhmedov, AS Djalilov, NI Nematov, AA Rustamov // Directions Of Standardization In Medical Informatics // Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning (EJEDL), 2(2), 1-4 p. 2021
25. Ne'matov, N., & Isroilov, J. (2022). TIBBIY VEB SAYTLAR YARATISH YUTUQ VA KAMCHILIKLARI. Zamonaviy dunyoda innovatsion tadqiqotlar: Nazariya va amaliyot, 1(25), 162-164.
26. Ne'matov, NI. (2022). TIBBIY VEB SAYTLAR YARATISH SAMARADORLIGI. Academic Research in Educational Sciences (ARES) 3 (2), 118-124
27. Berdiyevna, A. S., Fazliddinovich, S. R., & Uralovich, R. N. (2022). *Use of Information Technology in Improving the Quality of Education. Eurasian Research Bulletin, 14, 134-138.*

МЕХНАТ ФАОЛИЯТИДА ИНСОН КАПИТАЛИДАН ФЙДАЛАНИШ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ МЕХАНИЗМИ

Эшмуратова Ирода Шухрат қизи
Гулистон давлат университети талабаси

Аннотация: *Мазкур илмий мақолада инсон капитали сифати ва самарадорлигини оширишда таълим хизматларининг ўрни тўғри йўлга қўйилган ўқитиш ва малака ошириш тизими хусусий инсон капиталининг бойлишига олиб келиши, бу эса пировардида корхона, ҳудуд ва мамлакат даражасида иқтисодий ривожланишни таъминлашни истиқболлари ёртилган.*

Калим сўзлар: *меҳнат бозори, тадбиркорлик, интеграцион, мультипликацион, тармоқлар, эҳтиёж, кредит, бандлик, респондент, эксперт.*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7814434>

Таълим муассасалари битирувчиларини иш билан таъминлаш соҳасидаги муаммо шундаки, касб-ҳунар коллежларида ўқитиш тизими иқтисодиёт тармоқларининг реал эҳтиёжларига жавоб бермади, касб-ҳунар коллежларига қабул қилиш учун белгиланган квоталар меҳнат бозоридаги ҳақиқий вазиятни ҳисобга олмади. Натижада ушбу тизим битирувчиларни иш билан таъминлаш билан боғлиқ муаммоларга олиб келди.¹

Бандлик ва таълим ўртасидаги боғлиқлик халқаро экспертларнинг кўплаб тадқиқотларида кўриб чиқилган. Хусусан, экспертларнинг ҳисоб-китобларига кўра, ўрта маълумотли респондентларнинг 57 фоизи иш билан таъминланган, олий маълумотли кишилар орасида иш билан таъминлаш даражаси 77 фоизни ташкил этган.

Университет битирувчиларининг юқори иш билан таъминланиши, уларнинг иш жойларига бўлган талабнинг юқори натижасидир, чунки улар юқори маҳсулдорликка эга эканликлари билан тавсифланади. Юқорида айтиб ўтилганлардан ташқари, меҳнат бозоридаги нумтаносибликлар “ёш истеъдодларни дренажлаш” муаммоси сабабли ҳам юзага чиқади, бунда муносиб даромад олиш, иш тажрибаси ва касбий ўсиш учун ёшларнинг мамлакатдан чиқиб кетиши кузатилади.

Ўзбекистон ҳукумати иш берувчиларни виждонан талабаларга амалиёт ўташ жойлари билан таъминлаш ва коллеж ва университетлар битирувчиларини ишга қабул қилишни рағбатлантириш бўйича комплекс чора-тадбирларни қабул қилди.

Таъкидлаш жоизки, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 24 майдаги ПФ-5052 сонли “Аҳолини иш билан таъминлаш соҳасидаги давлат сиёсатини янада такомиллаштириш ва меҳнат органлари фаолияти самарадорлигини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”² ги Фармони ва Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 24 майдаги “Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлиги

¹ Указ Президента РУз «О мерах по коренному совершенствованию системы общего среднего, среднего специального и профессионального образования» № УП-5313 от 25.01.2019 г. <http://lex.uz/docs/3523198>

²https://nrm.uz/contentf?doc=500579_&products=1_vse_zakonodatelstvo_uzbekistana

фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида³ги Қарорида ишга жойлаштирилган битирувчилар учун:

биринчи навбатда, 2018 йил 1 январдан бошлаб хусусий секторда коллежлар, лицейлар ва олий ўқув юртлари битирувчиларини биринчи марта иш билан таъминлаш учун белгиланган ягона ижтимоий тўлов ставкаси, ишга жойлашгандан кейинги биринчи йил давомида - 50% га, ишларининг иккинчи ва учинчи йилларида эса - 25% га;

иккинчидан, коллеж битирувчиларининг иш билан таъминланишини рўйхатдан ўтказиш фактларини олдини олиш мақсадида паспорт олгандан кейин уларга СТИР бириктирилган (Солиқ тўловчининг идентификацион рақами).⁴ СТИР бўйича ижтимоий суғурта бадаллари тушумларининг ҳаракатини кузатиш битирувчининг иш билан бандлигини аниқлашга ва шунга мувофиқ уларнинг кафолатланган иш билан таъминланишини таъминлаш учун зарур чораларни кўришга имкон берди.

Якка тартибдаги тадбиркор сифатида давлат рўйхатидан ўтган битирувчилар 6 ой муддатга солиқ тўловларидан озод этилди.

Бўш иш ўринлари ярмаркалари коллеж ва университет битирувчиларини иш билан таъминлашга кўмаклашишнинг самарали шаклига айланди. Бўш иш ўринлари ярмаркалари давомида иштирокчилар потенциал иш берувчиларга коллеж йилларида олган иш қобилиятларини намойиш этишлари мумкин. Бунинг учун бўш иш ўринлари ярмаркалари давомида турли хил машиналар, машиналар ва ускуналар жойлашган сайтлар яратилади, хусусан коллеж битирувчилари томонидан ғишт қуйиш, бўяш, пайвандлаш, санитария-гигиена жиҳозларини ўрнатиш, кесиш маҳорати ва бошқа кўникмаларини намойиш этиш учун жойлар ташкил этилади. тикувчилик, сартарошхона, умумий овқатланиш, ошпазлик, хунармандчилик, электр жиҳозларини таъмирлаш ва бошқалар.

Битирувчиларни тадбиркорлик фаолиятига жалб этишга катта эътибор қаратилмоқда. Шу мақсадда коллеж ва лицейларнинг ҳозирги ўқув жараёни ўзларининг битирувчиларига тадбиркор бўлиш йўлларини тушунарли, янги бошлаган ишбилармонларни қўллаб-қувватлаш учун давлат томонидан яратилган барча ресурслардан самарали фойдаланадиган амалий ўқув курсларини ўз ичига олади.

Битирувчилар учун имтиёзли шарт-шароитларни белгилайдиган Тошкент шаҳрида тажриба тариқасида бошланғич тадбиркорлар учун янги микрокредитлаш схемаси самарали рағбатлантирмоқда. Таълим муассаса-лари битирувчиларини тадбиркорлик фаолиятига жалб қилиш иш билан таъминлаш муаммоларини ҳал қилишда мультипликацион таъсирга эга, чунки ўтган йиллар тажрибасига кўра ўз бизнесини бошлаган битирувчи ўртача 2,4 кишини, кўпинча ўз тенгдошларини иш билан таъминлагани аниқланди. Республиканинг ишчи кучи кўп бўлган ҳудудларида ишсиз аҳолини касб-хунарга қайта тайёрлаш учун базавий касб-хунар коллежлари

³ <https://lex.uz/docs/3219645>

⁴ O'zbekiston Respublikasi Bandlik va mehnat munosabatlari vaziri A.Abduhakimovning "Uzbekistan Today" axborot agentligiga bergan intervyusi. <http://old.mehnat.uz/ru/newnews/view/698>

рўйхати аниқланди, унда ишсизларга кейинчалик иш билан таъминлаш учун янги касб берилади.

Аҳолини ўз-ўзини иш билан таъминлаши учун тижорат банклари томонидан, биринчи навбатда, яқка тартибдаги ва оилавий тадбиркорлик, уй шароитида ишлаш соҳасида, шунингдек қишлоқ жойларда ҳам шахсий ёрдамчи хўжаликлар асосида бериладиган кириш жойлари ва микрокредит-лар ҳажмини тубдан кенгайтириш режалаштирилган.

Меҳнат бозоридаги фаолият натижаларининг очиклиги ва ошкоралигини таъминлаш учун ҳафтада бир марта меҳнат бозорининг ҳолати ва аҳолининг иш билан бандлиги тўғрисидаги маълумотларни нашр этиш тартиби, шу жумладан меҳнат органларига мурожаат қилган фуқаролар сони ва уларни иш билан таъминлаш, янги бўш иш ўринлари, шунингдек, яратилган иш ўринлари тўғрисидаги маълумотлар киритилди.

Меҳнат бозоридаги номуносивликларнинг асосий сабабларидан бири бу иш берувчилар фикрига кўра, республикада ёшларни касбга йўналтиришнинг самарали тизимининг мавжуд эмаслигидир.

Мактабларда касб-хунарга йўналтириш корхоналар ва иш билан таъминлаш хизматларининг ишлаб чиқариш базаси билан боғлиқ эмас, бу салбий омил эмас, балки иш билан таъминлаш, ёш мутахассислар ва ишчи ёшларнинг касбий мослашуви ва ижтимоий ҳимоясини таъминлаш мақсадида корхоналарда, фирмаларда касбга йўналтиришни ташкил этишни талаб қилади. Ўзбекистонда ўқувчиларни касбга йўналтириш тизими ўзига хос хусусиятларга эга: - умумий ўрта таълим тизимининг ажралмас қисми бўлиб, умумий ва ихтисослашган мактабларда амалга оширилади; - мактаб ўқувчиларининг касб-хунарга йўналтириш натижалари касб-хунар коллежлари ва академик лицейлар учун долзарб аҳамиятга эга бўлиб, уларда умумтаълим мактабларининг 9 та синф битирувчилари ўқишга кирадилар.

Республикамизнинг ўрта мактабларида касбга йўналтириш йўналишлари куйидагилардан иборат:

1) касбий маълумотлар – ўқувчиларни “касблар дунёси”, уларнинг таснифлари, замонавий ишлаб чиқариш турлари, меҳнат бозорининг ҳолати, кадрлар эҳтиёжлари, касбларнинг мазмуни, уларнинг ривожланиш шакллари ва шартлари, инсонга қўйиладиган касбий талаблар билан таништириш;

2) касбий маслаҳат - унинг психологик хусусиятлари ва имкониятларини, шунингдек, жамият эҳтиёжларини инобатга олган ҳолда, касб-хунар йўлини танлаш тўғрисида қарор қабул қилиш учун ўқувчи ва талабаларга касбий ўзини ўзи белгилашда ёрдам бериш;

3) касбга йўналтириш диагностикаси – ўқувчи ва талабаларнинг ўқув фанлари, фанлари, касблари ва касбий фаолият соҳаларига бўлган қизиқишини аниқлаш ва баҳолаш;

4) психологик-педагогик диагностика - касбий йўналиш, уларнинг касб ва ўқув муассасасини (касб-хунар коллежлари, техникум, касб-хунар мактаби ёки академик лицей - университет) танлашга тайёрлигини шакллантириш билан боғлиқ

холда индивидуал қобилиятларни, характер хусусиятларини, темперамент типини, шахсият хусусиятлари ва фазилатларини аниқлаш ва баҳолаш.

Бугунги кунда ёш авлоднинг мамлакатнинг инновацион ривожланиши учун қобилиятларини аниқлаш зарур. Тўғри йўналишни танлаш борасида ёшлар профессионал психологлар ва маслаҳатчиларнинг ёрдамига муҳтож.

Ўн бир йиллик таълимнинг тикланиши билан (2018 йилдан) Ўзбекистонда мактабларда касбга йўналтириш масаласи долзарб бўлиб қолди. Умумтаълим мактабларининг 11-синфлари учун “Меҳнат бозорида рақобатбардошликнинг шахсий маҳоратини ривожлантириш” мавзусида касбий йўналтириш, меҳнат қонунчилиги асосларини ўргатиш, меҳнат бозорида муносиб вакансияларни қидириш, резюме тайёрлаш ва суҳбат учун мўлжалланган “Касб-ҳунар таълими” фанининг ўқув дастури иш берувчи билан, ёллаш учун ҳужжатлар, умумий ўрта таълимнинг асосий ўқув режаси доирасида жорий этилди.⁵

Хусусий бизнес вакиллари тўғридан-тўғри касбга йўналтиришни ташкил қилиш жараёнида иштирок этишни бошладилар. Масалан, Ўзбекистондаги KNAUF компанияси ўрта мактаб ўқувчиларига келажак касбини танлашга ёрдам берадиган “Ўз касбингизни топинг” дастурини ишлаб чиқди ва амалга оширди.

1) Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлиги ва унинг таркибий бўлинмалари тадқиқот ташкилотлари билан биргаликда ёшлар ва ишсизларнинг касбий афзалликлари ва меҳнатга йўналтирилганлигини аниқлаш бўйича социологик тадқиқотлар олиб боради; келгуси иш йўналишини танлаш ва меҳнат бозори ва иш билан таъминлаш истиқболларига мос келадиган профессионал режаларни шакллантириш бўйича ёшлар ўртасида ахборот ва касбга йўналтириш ишларини мувофиқлаштиради.

Янгича иқтисодий муносабатларнинг қарор топиши шароитида ходимларнинг меҳнат фаолиятини амалга оширишлари борасида ўз билим даражасини оширишга интилиши, замонавий технологиялардан фойдалана олиши лозимлиги каби жиддий талаблар илгари сурилмоқда.⁶

Шу билан бирга, саноат корхоналари раҳбарлари ўртасида ўтказилган сўровномалар натижалари шуни кўрсатадики, амалиётда улар ишчиларнинг билим даражаси ва касбий маҳоратининг етарли даражада эмаслиги, кадрлар етишмаслиги муаммоларига дуч келишларига тўғри келади, бу эса меҳнат унумдорлигини ўсишини ва саноат ишлаб чиқаришини ўсишини ушлаб туради.

Юқорида тилга олиб ўтилган муаммолар доирасида хорижий ва маҳаллий олимлар томонидан амалга оширилган аксарият илмий изланишларда таълим муассасаларида олинган билимлар билан амалдаги иш жойларида қўйилаётган талаблар

⁵ O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "O'zbekiston Respublikasi Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi faoliyatini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi 31.12.2018 yildagi 1066-sonli qarori. <https://lex.uz/docs/4143050>

⁶ Абдурахмонова Г., РУСТАМОВ Д. Инсон капиталини рақамли иқтисодиёт асосида ривожлантириш йўналишлари //Архив научных исследований. – 2020. – №. 15.

Ўртасида муайян даражада тафовутлар мавжудлиги кўрсатиб ўтилган. Техник-технологик жараёнлардаги ўзгариш-лар, глобаллашув жараёнларининг кучайиши асносида иш берувчилар томонидан ишчиларга қўйиладиган янги талаблар; бўлажак мутахассис-ларнинг таълим тайёргарлиги сифатининг пасайиши ва улар учун бу ёки бошқа сабабларга кўра, уларнинг билим даражасини кўтариш мумкин эмаслиги (иш берувчиларнинг паст малакали ишчиларнинг касбий савиясини оширишга қизиқиши йўқлиги) кабилар бундай муаммоларни келтириб чиқариши мумкин.

Таълим, фан ва ишлаб чиқариш ўртасидаги интеграцион алоқаларнинг суслиги бу борадаги асосий муаммо ҳисобланади.

Хулоса сифатида айтиш мумкинки, инсон капитали сифати ва самарадорлигини оширишда таълим хизматларининг ўрни сезиларли даражада юқоридир. Тўғри йўлга қўйилган ўқитиш ва малака ошириш тизими хусусий инсон капиталининг бойишига олиб келади, бу эса пировардида корхона, худуд ва мамлакат даражасида иқтисодий ривожланишни таъминлайди.

Адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг ЎРҚ-576-сон 29.10.2019 йил “Илм-фан ва илмий фаолият тўғрисида”ги Қонуни.
2. Ўзбекистон Республикасининг ЎРҚ-630-сон 24.07.2020 йил “Инновацион фаолият тўғрисида”ги Қонуни.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январ-даги ПФ-60 сонли “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги Фармони
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 5 майдаги “Фаол тадбиркорлик ва инновацион фаолиятни ривожлантириш учун шарт-шароитларни яратиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ги ПҚ-3697-сон Қарори.
5. Абдувоҳидов А.А. ва бошқ. Инновациялар иқтисодиёти. Олий ўқув юртлари учун ўқув қўлланма.-Т.”Мумтоз сўз” 2020.-630 б.
6. Абулқосимов Ҳ.П. Шаклланаётган бозор иқтисодиётида инсон омили ва уни фаоллаштириш йўллари. – Т.: ТМИ, 2005. – 182 б.
7. Акрамова Ш.Г. Республикада инсон капиталини ривожлантириш жиҳатидан оилавий тадбиркорликни ривожлантириш истиқболлари. // “Стратегия действий Республики Узбекистан: макроэкономическая стабильность инвестиционная активность и перспективы инновационного развития”. Сборник научных статей международной научно-практической конференции. –Ташкент, 2018. 112-118-б.
8. Акрамова Ш.Г. Инсон капитали ривожланишининг инновацион иқтисодиёт шаклланишига таъсири: халқаро жиҳатлари // Ўзбекистон иқтисодиётини инновацион ривожлантириш муаммолари. Илмий мақолалар тўплами. –Т.: LESSON PRESS. 2018. 196-200-б.

TILSHUNOSLIKDA TAQLID SO`ZLAR NAZARIYASI

Raximova Shoirra Atabekovna

TTA Urganch filiali, Ingliz tili kafedrası v.b. dotsenti

Bekberganova Nilufar Davron qizi

Urganch Davlat Universiteti, Lingvistika (ingliz tili) 2-kurs magistranti

Annotasiya: Ushbu maqolada ingliz va o`zbek tillarida taqlidiy so`zlarning kelib chiqishi, tilshunoslikda o`rganilishi, ular yuzasida tadqiqot olib borgan tilshunos olimlar ishlari tahlil qilingan.

**Kalit so`zlar:** onomatopiya, taqlidiy so`zlar, fonetik xususiyatlar, taqqoslash.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7823658>

Taqlidiy so`zlarning semantik tahlili barcha tillarda boshqa grammatik kategoriyalar va semantik birliklar tahlilidan ko`ra murakkabroq. Garchi tilshunoslar ushbu ifodalarni morfologik qatlamda farqli turkumlab, ularni fonosemantikasiga ko`ra guruhlash masalasiga ham turlicha yondashsalar-da, umumiy tilshunoslikdagi taqlidlarga oid bir nazariya barcha tillarni qamrab oladi.

Ma`lumki, tilning paydo bo`lishiga oid farazlarni individual nazariya tarafdorlari ovoq (tovush)ga taqlid asosida vujudga kelgan so`zlar bilan bog`lashadi. Har bir tilda tabiat tovushlariga taqlid qilish yo`li bilan paydo bo`lgan so`zlar mavjud. Masalan, rus tilida *kukushka, gavkat, shipet*, o`zbek tilida – *qarg`a, sharshara, kaklik, chumchuq, miyov* (miyovlamoq) ning mavjudligi ushbu fikrga asos bo`lgan. Ammo bunday so`zlar tilda nisbatan kam. Zero, tabiatda tovush chiqarmaydigan narsalar tovush chiqaradigan narsalarga nisbatan ko`p.

Shunday bo`lgach, tovush chiqarmaydigan narsalarga nom qayerdan olib qo`yilgan, degan tabiiy savol tug`iladi. Tovushga taqlid qilish farazi to`g`ri bo`lsa, unda ibtidoiy jamiyatda yashagan qabilalar tilida bunday usulda yasalgan so`zlarning soni fan va texnikasi rivojlangan xalqlar tilidagiga nisbatan ko`proq bo`lishi kerak, buni tilning tabiiy mantig`i ham inkor etmaydi.

Tilning kelib chiqishiga oid ikkinchi keng tarqalgan fikr – undovlar farazini to`g`ri deb bilish ham o`rinsiz. Bu faraz asoschilarining fikricha, ibtidoiy odam hayvonlarning baqiriq-chaqiriqlarini o`rganib, ular orqali o`zining ichki kechinmalariini ifodalagan. Tildagi boshqa so`zlar esa ana shunday so`zlarning birlashishdan paydo bo`lgan, deb talqin qilinadi.

Taniqli frantsuz olimi J.J Russo ham mazkur fikrni tasdiqlagan. Ushbu faraz ham birinchi fikr kabi o`z tasdig`ini topmagan. Dunyodagi barcha tillarda bunday birliklar mavjud, lekin bunday so`zlarning (taqlidlar kabi undovlarning) miqdori juda kamligini etiborga olsak, til singari murakkab hodisa shu yo`l bilan kelib chiqqan degan fikr til paydo bo`lishini soddalashtirib yuborgan bo`lardi. Kuzatishlardan shu ma`lumki, odamlar orasida fikr almashinuvining asosiy vositasi til hisoblanadi. Binobarin, ushbu qarashni ifodalash tilning asosiy vazifasini va ijtimoiy hodisa ekanligini inkor qiladi. Ichki hissiyotlarni izhor qilish yoki

tabiat tovushlariga taqlid qilish orqali nutqni rivojlantirish hamma vaqt ham jamiyatning bor bo`lishini bildirmaydi. Va shu bilan birga, tilning yashashi va rivojlanish hodisasi jamiyat bilan bog`liqligini hisobga olsak jamiyat bor joyda til bor, til bor joyda jamiyat bor.

Tilning va so`zlarning paydo bo`lishi – boshqa-boshqa hodisa. Bugungi kunda paydo bo`layotgan, qanday paydo bo`lganligi bizga ma`lum so`zlar yuqoridagi nazariyalar tilning emas, balki so`zlarning paydo bo`lishiga daxldor ekanligini ko`rsatadi. Ayrim so`zlarning taqlid asosida, boshqasining ijtimoiy kelishuv asosida paydo bo`lganligini hech kim inkor qilmasligi ham fikrimizni tasdiqlaydi.

To`g`ri, so`zlarning paydo bo`lishiga nisbatan yuqoridagi nazariyalarning qaysidir bittasiga ustuvorlik berib bo`lmaydi. Lekin ularning birortasini noto`g`ri deyish ham u qadar to`g`ri emas. Zero, so`zlar turli asosda paydo bo`ladi. Shu bilan birga, turli milliy tillarda so`zlarning paydo bo`lishida ularning o`rni va roli ham turlicha. Zero, millatlarning nigohlari ham “milliy”, ularning har biri bir narsaning ma`lum bir tomoniga boshqasiga nisbatan ko`proq e`tibor beradi va bu e`tibor natijasi o`laroq bir hodisa turli tilda turlicha nomlanadi.

Taqlid so`zlarni morfologik tasniflash, ularning grammatik kategoriya sifatidagi xususiyatlarini belgilashga qaratilgan tadqiqotlar xulosasi bir-biridan farqlanadi. Ma`lumki, Evropa tillaridagi taqlid so`zlar o`zbek tilidagi taqlidlardan juda kamligi, borlari ham undov so`zlar tabiatiga ega bo`lganligi sababli ular bir turkum – “mejdometie” deb nomlangan guruhga kiritilgan. Ma`lumki, rus grammatikasi har ikki tilning turli tabiatiga qaramay, o`zbek tili uchun ham asos bo`lgan. Shu boisdan hali-hanuz o`zbek tiliga doir darslik va qo`llanmalarda ham taqlidlarning o`rni omonat. Mavjud turkumga oid birliklar na mustaqil so`zlar, na nomustaqil so`zlar sirasida mavjud. Ba`zan u modal so`zlar ichida beriladi. Goh “Undov va taqlidlar” deya bir mavzu ostida umumlashtiriladi. Ba`zan alohida so`z turkumlari degan guruh tashkil qilinadi. Natijada g`ayriilmiy talqinlar darsliklardan darsliklarga ko`chib yuraveradi, muammo muammoligicha turaveradi.

Masalaning mohiyatini to`laqonli anglash uchun o`zbek tilshunosligida taqlidiy so`zlar tadqiqi tarixiga nazar tashlash lozim. Aytish joizki, nafaqat o`zbek, qolaversa, butun turkiy tillardagi taqdiy so`zlarning ilmiy tahlili boshqa tillardagidan nisbatan kech boshlandi. Xususan, turkiy tillardagi taqlidiy so`zlarning morfologik xususiyatlari masalasini ilk bor o`tgan asr boshlarida tilshunos olim N.Ashmarin o`rganganligini R.Qo`ng`urov aytib o`tgan: Olim ushbu til hodisasini chuvash tili misolida tadqiq etadi va o`zining “О морфологических категориях звукоподражаний в чувашском языке” nomli ilmiy asarida taqlidlarning til yaralishida asosiy o`rinni egallashi xususida atroflicha to`xtalib o`tad. Muallif bu asarida birgina chuvash tilidagi tasviriy so`zlarning 115 ta morfologik guruhini tahlil qilar ekan, ularni boshqa turkiy tillar materiallari bilan chog`ishtirib, u tillardagi tasviriy so`zlarning o`xshash tomonlarini ko`rsatadi. Shu bilan birga, tasviriy so`zlarning strukturasi, ularning ba`zi fonetik xususiyatlari, struktura elementlari xamda tasviriy so`zlar sistemasidagi metafora xodisalari xaqida xam so`z yuritadi. Bu asarni chuvash tilidagi tasviriy so`zlar bo`yicha to`plangan katta, qimmatli manba sifatida baxolashi mumkin.

N.I.Ashmarinning taqlid so`zlarga oid asarlarida tilning kelib chiqishini taqlidiy so`zlarga olib borib bog`lash an`anasi ko`zga tashlanadi. Garchi tilning paydo bo`lish nazariyasini batamom taqlidlar bilan bog`liq holda baholash haqiqatdan ancha uzoqligi

bugungi kunga kelib tilshunoslar tomonidan e'tirof etilgan bo'lsa-da, olimning ushbu asari morfologiyada taqlidiy so'zlarning o'rni masalasiga to'xtalgan dastlabki ilmiy manba ekanligi bilan alohida ahamiyatga molik.

O'zbek tilshunosligida taqlidiy so'zlarning o'rganilishini tarixan uch yirik davrga bo'lish mumkin. Birinchi davr tadqiqotlarida taqlidiy ifodalar morfologik qatlamda undovlar sirasiga kiritiladi. Keyinchalik esa ular undovlardan ajratilib, na mustaqil so'zlar, na nomustaqil so'zlar sifatida baholanmasdan, alohida oraliq so'zlar sifatida guruhlanadi. Bu davrda taqlidiy ifodalar tasviriy so'zlarga oidligi haqidagi qarashlar ilgari suriladi. So'nggi davr, ya'ni zamonaviy o'zbek tilshunosligida taqlidiy ifodalarning tadqiqi semantik nuqtai nazardan olib borilmoqda. Ularning kontekstual ma'nosi, etimologiyasi va boshqa tillardagi birliklar bilan tipologiyasi tilshunoslikning e'tibor markazida bo'lib qolmoqda.

Shuningdek, taqlidiy so'zlarning uslubiy vazifalari ham matn tilshunosligining qiziqarli muhim masalalardan biri bo'lib turibdi. Demak, o'zbek tilshunosligida taqlidiy so'zlar tadqiqinigi birinchi bosqichi haqida to'xtalib o'tar ekanmiz, ushbu birliklar tahlili va tasniflanishi boshqa grammatik kategoriyalar kabi rus tilshunosligi andozasida amalga oshirildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

Laing E. A phonological analysis of onomatopoeia in early word production. //First Language 2014.09.15. – P. 387-405

Кононов А.Н. Грамматика современного узбекского литературного языка.-1960.

Lutfullaeva D.E. Assotsiativ tilshunoslik nazariyasi. – T.:Meriyus, 2017. – 140 b.

Yuldashev A.G. Olamni lisoniy kontseptuallashtirish//Xorijiy filologiya, 2020, №4 – B.58-63.

CHAPTER III STYLISTIC CLASSIFICATION OF WORD FORMATION

Xudoynazarova Dildora Shonazar qizi

UzSWLU, Linguistic (English) 2 nd year master student

Madraximov T.A.

UzSWLU, English language №2,

Candidate of philological sciences

Abstract: *The article reveals the stylistic classification of English words, their meaning and stylistic difference of words written with stylistic signs (marks) in explanatory dictionaries of the English language. In particular, words with bookish, archaic, historical, slang, vulgar, dialectal, poetic, borrowed and a number of other stylistic features (labels) were carefully analyzed and studied.*

Keywords: *explanatory dictionary, stylistic feature, connotation, colloquial style, archaisms, historical words, dialectics, slang, vulgar, poetic, borrowed words.*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7823676>

From stylistic point of view, it is important to classify the English vocabulary, as many stylistic devices are based on the interplay of different stylistic aspects of words. According to Galperin, the vocabulary of the English language can be divided into three main layers:

1. the literary layer;
2. the neutral layer;
3. the colloquial layer.

The neutral layer of words is the largest; words expressing only denotative meaning belong here. There is no connotation in the case, they just signify phenomena. Neutral words, which form the bulk of the English vocabulary, are unrestricted in their use. They are used in both literary and colloquial language. They can be used in all styles and that makes this layer the most stable of all. Neutral words are the main source of synonymy and polysemy.

Words of literary stylistic layer and the colloquial layer bear a kind of connotation, they change the colouring of the whole utterance. As a rule, they have synonyms among neutral words, for example: *child – neutral; infant – literary; kid – colloquial.*

2. Words of literary layer are characterized by its marked bookish character. Here belong:

- a) common literary words;
- b) terms and learned words;
- c) poetic words;
- d) archaisms or archaic words;
- e) barbarisms and foreign words;
- f) stylistic neologisms;

a) Common literary words are used in writing and polished speech. They are less emotional than colloquial words and are used in public and official speech. If used in private

situations they may produce a humorous effect. Here are some examples showing the difference between words belonging to literary and neutral layer.

A great crowd came to see him (neutral).

A vast concourse was assembled to witness him (literary).

Colloquial words are always more emotionally colored than literary ones. The neutral layer of words has no degree of emotiveness, nor have they any distinctions in the sphere of usage. Both literary and colloquial words have their upper and lower ranges.

The lower range of literary words (common literary) approaches the neutral layer and has an obvious tendency to pass into that layer. The same may be said of the upper range of the colloquial layer (common colloquial). The blurred lines of demarcation show the process of interpenetration of the stylistic layers. Still the extremes remain antagonistic and therefore are very often used to bring about a collision of manners of speech for special stylistic purposes.

Example:

"What the hell made you take on a job like that?"

"A regrettable necessity for cash. I can assure you it doesn't suit my temperament." (A. Christie)

The literary vocabulary consists of the following groups of words:

1) Terms (Their main stylistic function is to create the true-to-life atmosphere of the narration, but terms can be also used with a parodying function, thus creating humorous effect.)

"...he rode up to the campus, arranged for a room in the graduate dormitory and went out at once to the empty Physics building."

2) Barbarisms and foreign words (They are used mainly to supply the narrated events with the proper local coloring and to convey the idea of the foreign origin or cultural and educational status of the personage.)

Yates remained serious. "We have time, Herr Zippmann, to try your schnapps. Are there any German troops in Neustadt?"

3) Archaisms (The main stylistic function is to re-create the atmosphere of antiquity. Archaisms used in inappropriate surroundings can cause humorous effect.) The main types of archaisms are archaisms proper, i.e. obsolete words replaced by new ones (befall = happen), historical words (knight, spear), morphological archaisms, i.e. archaic forms of non-archaic words (speaketh, cometh, brethren).

He kept looking at the fantastic gree of the jungle and then at the orange-brown earth...The Lord giveth and He taketh away, Ridges thought solemnly.

4) Poetic words (These are words with the fixed sphere of usage in poetry and elevated prose, their function is to give a lofty poetic coloring.)

5) Literary Coinages (including Nonce-words) (Stylistic coinages are words coined because their creators seek expressive utterance. Their stylistic function is to create the effect of laconism, implication (lilliput) or to create the atmosphere of witty humor and satire.) Nonce-words are words coined to suit one particular occasion, they rarely pass into the language as legitimate units of vocabulary.

I am not just talented. I'm geniused.

Stylistics in English does not distinguish between the linguistic and speech aspects, but relies on the differences between the norm and the usage, while the norm is represented by the literary language, and the usage is colloquial practice. Therefore, dictionary stylistic marks do not form some meaningful integral complex, but appear as symmetrical reflections of the norm and usage, with the priority of the norm. This approach, of course, results in the study of stylistic synonymy, isosemic means of language and speech.

List of used literature

Norova M.F. Connotative meanings in phonetic variants of verbal root-stems (as an example of the English and Uzbek languages) // Theoretical & Applied Science. – 2020. – No1. – P. 439-442.

Narbaevna, S. D. (2022). MEANS OF ESTABLISHING CONTACT WITH THE PATIENT IN MEDICAL DISCOURSE. *ResearchJet Journal of Analysis and Inventions*, 3(4), 1-4.

Angel Nikolov. Stylistic Classification of the English Vocabulary. *Trakya Universitesi Edebiyat Fakultesi Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 11, Ocak 2016, P. 115-122

Hasanovna, D. M. (2022). ASPECTUAL AND LEXICAL-SEMANTIC CLASSIFICATION OF VERBS. *JournalNX-A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal*, 8 (2), 116–121.

**NEMIS TILSHUNOSLIGIDA FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING LINGVISTIK
TADQIQI**

Adambayeva Nargiza Kadambayevna

TTA Urganch filiali, Ingliz tili kafedrası v.b.dotsenti, PhD.

Atajanov Sherzod Shanazarovich

UrDU, Lingvistika (nemis tili) 2-kurs magistranti

Ruzmatova Dilbar Atabayevna

O`zbek tili va adabiyoti, tillar kafedrası o`qituvchi

Annotasiya: Ushbu maqolada nemis tilshunosligida frazeologik birliklar hisoblangan maqolalar tadqiq etilgan bo`lib, unda frazeologik birliklarning lingvistik mohiyati maqollarning yondosh hodisalarga bo`lgan munosabati nazariy va amaliy misollar asosida tahlilga tortilgan.

***Kalit so`zlar:*** fraza, frazeologizm, leksema, morfema, sintaktik bog`lanish, lisoniy birlik.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7622852>

“Frazeologiyani kengroq ta`riflash uchun uning nazariy va amaliy jihatlariga e`tabor berish kerak. Frazeologiya – bu til hodisalarining frazeologik jihatdan ifodalanishi uchun bugungi kunda turli xil baxs-munozaralarga sabab bo`lmoqda”.

Tilshunoslik bo`limi sifatidagi frazeologiyaning asosiy diqqat e`tibori frazeologizmlar tabiatini va ularning kategorial belgilarini o`rganishga, shuningdek, frazeologizmlarning nutqda qo`llanish qonuniyatlarini aniqlashga qaratiladi. Frazeologiyaning eng muhim muammosi frazeologizmlarni nutqda hosil qilinadigan (ya`ni avvaldan tayyor bo`lmagan) so`z birikmalaridan farqlab, ajratib olish va shu asosda frazeologizmlarning belgilarini aniqlashdir. Idioma frazeologizmlar, frazeologik birikmalar va barqaror jumlar (maqol va matallar, gapga teng boshqa frazeologizmlar) o`rtasidagi muayyan tafovutlarga qarab ko`plab tadqiqotchilar frazeologiyani 2 xil: tor va keng ma`noda tushunadilar. Uni keng ma`noda tushunilganda, frazeologiya doirasiga maqol va matallar, folklorga xos barqaror jumlar, ba`zi muloqot shakllari (salomlashish, xayrlashish jumalari) ham kiritiladi.

Lekin bu masala, ya`ni frazeologiyani keng ma`noda tushunish masalasi hanuz munozarali bo`lib qolmoqda. Frazeologiyaning asosiy vazifalari yoki masalalari: frazeologik tarkibning izchilligini aniqlash va shu munosabat bilan frazeologizmning belgi(lik) xususiyatini o`rganish; frazeologizmlar omonimiyasi, sinonimiyasi, antonimiyasi, polisemiyasi va variantdorligini tavsiflash; frazeologizmlar tarkibida qo`llanuvchi so`zlar va ularga xos ma`nolarning o`ziga xos xususiyatlarini aniqlash; frazeologizmlarning so`z turkumlari bilan o`zaro munosabatlarini oydinlashtirish; ularning sintaktik rolini aniqlash; frazeologik birliklar tarkibida so`zlarning yangi ma`nolari hosil bo`lishini o`rganish va boshqa frazeologiya frazeologik birliklarni ajratish prinsiplarini, ularni o`rganish, tasniflash va lug`atlarda tavsiflash metodlarini ishlab chiqadi. Frazeologiyada ishlab chiqilgan o`ziga xos,

xilma-xil metodlar asosida tilning frazeologik tarkibi turlicha: struktur-semantik, grammatik, vazifaviy uslubiy asoslarga ko`ra tasnif etiladi.

Struktur-semantik tasnif prinsipi asosiy hisoblanadi. Frazeologiya tilshunoslikning mustaqil tarmog`i sifatida 20-asrning 40-yillarida rus tilshunosligida paydo bo`lgan. Uning dastlabki shakllanishiga rus olimlari A.A.Potebnya, I.I.Sreznevskiy, A.A.Shaxmatov asarlarida asos solingan bo`lsa, barqaror (turg`un) so`z birikmalarini alohida tilshunoslik bo`limi - frazeologiyada o`rganish masalasi 20-40-yillardagi o`quv-metodik adabiyotlarda - Ye.D.Polivanov, S.Abakumov, L.A.Bulaxovskiy asarlarida ko`tarib chiqilgan. G`arbiy Yevropa va Amerika tilshunosligida frazeologiya tilshunoslikning alohida bo`limi sifatida ajratilmaydi.

Nemis va o`zbek tillarida frazeologizmlar shu millatga mansub insonlar hayot tarzi, yashash sharoitidan kelib chiqqan holda paydo bo`ladi va tilimizda ishatiladi. Frazeologiya sohasida qiyosiy-tipologik tadqiqotlar olib borish frazeologiyaning umumnazariy muammolarini hal etishga keng yo`l ochadi. Umuman olganda frazeologik birikmalarning shakllanish manbalarini etimologik jihatdan tahlil etishga nisbatan ancha keng mazmunga ega. Bu umumfilologik muammo bo`lib, eng qadimgi, dastlabki filologik modellarning shakllanish bosqichlarini aniqlash muhim semiotik masala sanaladi.

Nemis tilidagi frazeologizmlar o`zbek tilidagi frazeologizmlar bilan sinonim ham bo`ladi va ularni qiyosiy tahlil usulda o`rganamiz. Masalan nemis tilidagi "Man empängt den Mann nach dem Gewand und entlasst ihn nach dem Verstand" frazeologizmi o`zbek tilidagi "Kiyimiga qarab kutib olinadi va aqliga qarab kuzatib qo`yiladi" frazeologizmi bilan qiyoslashimiz mumkin. Shuni alohida qayd etib o`tish kerakki, frazeologizmlarni qo`llashda, iboralarning grammatik va leksik negizida qandaydir o`zgarishlar ro`y beradi: masalan, pashshadan fil yasama! U doim pashshadan fil yasaydi! Aus einer Mucke einen Elefanten machen! Er macht immer aus seiner Mucke einen Elefanten! Wasser ins Meer tragen, Wasser ins Haus tragen, Wasser in den Garten tragen (bekorchilik qilmoq).

Xulosa qilib aytishimiz mumkinki, frazeologizmlar ifoda jihatiga uning tarkibidagi leksemalargina emas, balki frazeologizmlar doimiy tarkibiy qismi sifatida qatnashadigan morfemalar ham mansub bo`ladi, chunki bunday morfemalar, o`rni bilan tuslovchi ham frazeologizmlar ichki grammatik qurilishiga mansub bo`ladi. Frazeologizmlar nutqda ishlatish munosabati bilan qo`shiladigan morfemalargina uning ifoda jihatiga mansub bo`lmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati

1. Abdurahmonov S. Nemis tilida frazeologizmlarning ifoda jihati xususida ba`zi mulohazalar. Respublika ilmiy amaliy anjuman materiallari. Samarqand, 2015. 227-b.
2. Sanakulov, Z. I. The meaning of word formation in German and Uzbek languages (in comparative aspect). Science and Education, 1(Special Issue). 2020.
3. Sapaeva D.N. [Scientific medical text in the medical paradigm linguistics](#). Web of Scientist: International Scientific Research Journal. 24.04.2022. P. 890-894.

**CHARACTERISTICS OF DEVELOPING EMOTIONAL INTELLIGENCE IN
INVESTMENT MANAGEMENT IN BUSINESS ACTIVITY**

Musayeva Shoira Azimovna,

Professor of Samarkand Institute of Economic and Service, Samarkand, Uzbekistan

Ruzikhulova Nilufar Ulugbekovna

Student, Samarkand Institute of economic and services

Usmanov Shakhzod Shokhrukhovich

Student, Samarkand Institute of economic and services

Abstract: *This article examines the creation of an investment climate, the level of emotional intelligence of entrepreneurs, the ability to understand human emotions, understand the intentions, motives and desires of others and themselves, as well as solving practical problems.*

Key words: *Entrepreneurship, investment, intelligence, ability, problem, environment, development..*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7630346>

Our economy is developing more and more today. In the implementation of the goal of improving the investment environment in accordance with the third part of the Strategy of Actions adopted for the political, economic, cultural and educational development of the Republic of Uzbekistan for 2017-2021, it helps to create jobs by attracting direct foreign investments. Formation and development of the investment environment is planned to be implemented on the basis of two components.

1- component: Strengthening the legal and regulatory framework aimed at attracting foreign investments, attracting investments and protecting the rights of investors. Also, developing economic liberalization scenarios and analyzing their impact on different segments of the population, developing their own proposals for reducing negative impacts.

2- component: raising the professional skills of members of parliament and specialists of ministries and agencies in the field of investment, as well as raising general awareness of the reforms being implemented in this area. There are several types of investment: state, foreign, private and citizen investments. Investment is divided into two forms: financial and real. In the financial form, it is the purchase of bonds, shares and similar securities, while in the real form, it is done by investing in activities such as material production, industry, and construction. Nowadays, the third intellectual form is also developing. This includes licenses, collaborative research.

The export-import national insurance company "Uzbekinvest" established in 1994 operates in the field of insurance of foreign investments in Uzbekistan. Investment plays a major role in the development of a country's economy. In the classical

economic model, savings and investment are equated with indicators such as profit and consumption. It is appropriate to carry out this task by entrepreneurs and representatives of the business community. An entrepreneur is a risk-taker who undertakes to realize bold, important and complex goals and takes full responsibility for the implementation of new ideas. In the economic development of today's society, the entrepreneur is tasked with constantly improving his knowledge and professional skills, expanding the field of communication and information. Due to the development of new trends and crisis situations, the individual is required to take responsibility for studying the business environment and the field of interpersonal relations. One of the main problems is to increase the effectiveness of a person's activity in society and in his life as a whole. From this point of view, it is necessary to develop the ability to regulate one's own behavior, interaction with the environment, to overcome life tasks and difficulties. In entrepreneurs, this ability is determined by their level of emotional intelligence. "Emotional intelligence" is the ability to understand human emotions, to understand the intentions, motives and desires of others and oneself, as well as the ability to perceive and manage the emotions of other people in order to solve practical problems. The study of the problem of "emotional intelligence" is of great interest for business activities, because in the modern developing society there is strong competition, emotional intelligence can be the main source of company development. First of all, it concerns people who are directly related to business, that is, entrepreneurs. Emotional intelligence directly applies to any activity related to communicating with people. With this in mind, the development of emotional intelligence in entrepreneurs is the basis for the development of the market economy and the investment environment. There are several models of developing "Emotional Intelligence", one of which is the "Emotional Intelligence" model by Peter Salovey and John Meier in 1990. In the field of psychology, this model is currently the main one.

Maer, Salovey and Caruso distinguish four components of emotional intelligence as follows:

1. Understanding emotions - the ability to understand the emotions of other people (facial expressions, gestures, appearance, gait, behavior, voice), as well as to identify one's own emotions. An important factor in managing the investment environment in cooperation with foreign investments in business activities is the development of the ability to understand emotions. Management of partners and investors by facial expressions, gestures, appearance, walking, behavior, and activities makes the entrepreneur comfortable.
2. The use of emotions that stimulate thinking is the ability of a person to activate the thinking process (mostly unconsciously), to awaken creativity in them, to use emotions as a stimulating tool. taught self-control with encouragement.
3. Understanding emotions - the ability to determine the cause of an emotion, to know the relationship between thoughts and emotions, to determine the transition from one

emotion to another, to predict the development of emotions in time, as well as to interpret emotions in relationships, to understand complex (ambiguous, ambiguous) emotions. Management of business activities requires responsibility. is enough. In this process, understanding the relationship between thoughts and emotions moderates the psychological climate in relations with customers and colleagues. In business activity, it is necessary to move from one emotion to another at the same time. If the ability to understand one's feelings is developed, the level of conflict situations will decrease.

4. Emotional management is the ability to evoke and manage one's own emotions and the emotions of others in order to achieve one's goals. It also includes the ability to take into account emotions when making logical chains, solving various problems, making decisions and choosing behavior. It serves to solve various problems of entrepreneurs through the emotion management component. In managing the investment environment, it provides comfort for individuals with a high level of emotional intelligence. With its help, emotionally developed people find it much easier to connect with others. This situation is of urgent importance for business circles. People with a high level of emotional intelligence are constantly changing and adapting to the situation. Rather than fearing change, waits for them and thinks ahead about their actions. Emotional intelligence also means self-control. In conclusion, it should be noted that the investment environment in the market economy is developed and managed through external and internal relations. In this field, increasing the level of emotional intelligence of entrepreneurs serves as a factor determining the effectiveness of activity.

References:

1. Appendix 1 of the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. 4947 of February 7, 2017 "Strategy of Actions on Five Priority Areas of Development of the Republic of Uzbekistan in 2017-2021". // Lex.uz.)
2. Implementation of the decision of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan No. PQ-2646 of October 28, 2016 "On improving the system of state registration and accounting of business entities" of the President of the Republic of Uzbekistan on measures to increase" decision No. 66 dated February 9, 2017.
3. Empower women. [Electronic resource]. URL: <http://www.empowerwomen.org>
4. JX Bobanazarova. Effective socio-economic mechanisms of increasing women's employment in rural areas. Doctor of Economics (DSc) Dissertation Abstract. www.tdiu.uz
5. Rakhmonova Aziza Tolibovna, Sh.A. Musayeva, DH Kholmamatov, (2021). Basic Principles Of Reform And Connection In The Field Of Higher And Vocational Education In Uzbekistan. The American Journal of Management and Economics Innovations, 3(06), 110-113.
6. Musayeva Shoirazimovna, Rakhmanova Aziza Tolipovna, ANALYSIS OF MARKETING ACTIVITIES IN JSC "KHOVRENKO"

- SAMARKAND REGION 130 SCIENCE AND INNOVATION INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL VOLUME 1 ISSUE 5 UIF-2022: 8.2 | ISSN: 2181-3337 2022 No. 5 September scientists.uz Azimovna MS, Ilkhomovna UD, Shokhrukhovich UF The Concept of Marketing Policy in Trade and Service Enterprises //Central Asian Journal Of Innovations On Tourism Management And Finance. - 2022. - T. 3. – no. 8. - S. 1-5.
7. Azimovna MS, Ilkhomovna UD, Shokhrukhovich UF Innovative Strategies Of Tourism Development In Uzbekistan //European Journal Of Innovation In Nonformal Education. - 2022. - T. 2. – no. 1. – S. 1-4.
8. Musayeva SA, Usmonova DI, Usmanov FS Problems with Marketing Research in the Furniture Market //Eurasian Journal of Academic Research. - 2021.
9. Azimovna MS, Shokhrukhovich UF Ways to expand network marketing and e-commerce in the wholesale of medicines //INTERNATIONAL JOURNAL OF RESEARCH IN COMMERCE, IT, ENGINEERING AND SOCIAL SCIENCES ISSN: 2349-7793 Impact Factor: 6.876. - 2022. - T. 16. – no. 06. – S. 113-116.
10. Azimovna MS et al. Analysis of the main economic and marketing indicators of FE" DAKA-TEX" LLC // ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603. - 2022. - T. 11. – no. 06. – S. 4-7.
11. Azimovna MS THE MAIN DIRECTIONS OF THE MARKETING COMPLEX TO INCREASE THE EXPORT POTENTIAL OF PRODUCTS //FORMATION OF PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY AS INTERDISCIPLINARY SCIENCES. - 2022. - T. 1. – no. 9. - S. 20-23.
12. Azimovna MS, Shokhrukhovich US THE ROLE OF AGRICULTURAL PRODUCTS IN THE FOREIGN TRADE TURNOVER OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN //Stability And Leading Research Online Scientific Journal. - 2022. - T. 2. – no. 6. - S. 110-112.
13. Azimovna MS, Ilkhomovna UD Optimal principles of assessing the quality of graduates in higher education //Eurasian Scientific Herald. - 2022. - T. 8. - S. 233-238.
14. Azimovna MS, Ilkhomovna UD, Shokhrukhovich UF WAYS TO USE MARKETING INFORMATION IN THE PROCESS OF EVALUATING THE ENTERPRISE //World Economics and Finance Bulletin. - 2022. - T. 10. – S. 9-12.

XITOIY TILIDA LEKSIK SINONIMLARNING BA'ZI XUSUSIYATLARI

Abduroxmonov Xumoyun Ilyossiddin o`g`li
Samarqand davlat chet tillar instituti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Xitoy tilida sinonimlarning tovush va tuzilish jixatlari, omofonik sinonimlar, sinonimlarning gapda qo`llanishi va vazifasi haqida batafsil ma`lumotlar berilib, izohlab o`tildi.

Kalit so`zlar: leksik sinonimlar, komponentli sinonimlar, Semantik munosabatlar, sinonimlarining shakliy xususiyati.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7630374>

Xitoy tili leksik sinonimlariga har xil va bir xil tovush birligiga ega, semantik jihatdan o`xshash va yaqin so`zlar kiradi. Misol tariqasida quyidagi sinonimik juftliklarni keltirish mumkin: 十足 shizu – to`liq, absolyut va 实足 shizu – to`liq, 苦功 kugong – qiyin, og`ir ish va 苦工 kugong – katta mehnat, 界线 jhexian – chegara va 界限 jhexian – chegara, 震动 zhendong – chayqalish va 振动 zhendong – tebranish.

Shunday qilib, xitoy tili yozma iyeroglif formasida shunday sinonimlar uchraydiki, ularning tovush va tuzilish jixatlari mosdir.

Ba`zi bir xitoy tili o`quv qo`llanmalari yevropa lingvistik odatlariga binoan har xil tovushli so`zlarni sinonimlarga kiritishadi. Bunday yo`nalishda ular tilning yozma formasidagi bitta sinonimik qatorga kiruvchi to`liq omofonik so`zlarni hisobga olishmaydi.

Omofonik xitoy tili sinonim so`zlaridan tashqari, joylashish tartibi bilan farq qiladigan va bir xil komponentlardan tashkil topgan leksik sinonimik birliklar ham e`tiborga loyiq. Komponentlarning joylashish tartibi bu yerda sinonimik munosabatlarni anglatuvchi vosita sifatida xizmat qiladi. Odatda bunday sinonimlar tushunish ma`nosida, emotsional rang – baranglikda, foydalanishda hech qanday farqga ega emas, masalan: 离别 libie - 别离 bieli “ayrilmoq”, 替代 tidai - 代替 daiti “o`rniga” (заменить), 阻拦 zulan - 拦阻 lanzu “ushlab turmoq”, “to`sqinlik qilmoq”, 刚才 gangcai - 才刚 caigang “hozirgina”, “endigina”, 直爽 zhishuang - 爽之 shuangzhi “to`g`ri”, “samimiy”, “ochiq ko`ngil”, 要紧 yaojin - 紧要 jinyao “muhim”, “ma`suliyatli”.

Tilning rivojlanish jarayonida umumiy komponentli sinonimlarning bir qismi foydalanish va ma`no jihatidan farqlanadi. Masalan, 动摇 dongyao va 摇动 yaodong sinonimik juftligi bilan shunday hodisa sodir bo`lgan. Ular konkret predmetning “tebranish”ini anglatadi va ular barcha kontekstlarda bir – birini o`rnida ishlatilishi mumkin bo`lgan. Hozirgi kunda

faqat 摇动 yaodong shu ma'noni saqlab qolgan, 动摇 dongyao so'zi esa "o'zgaruvchan", "doimiy emas" (siyosat, konsepsiya, qarorlar uchun).

Xitoy tili leksik sinonimlari orasida bitta umumiy formal komponentli birliklar ko'p tarqalgan. Ular bir xil tiplashgan ma'noga ega va ko'p xollar bir – birini o'rnida keladi.

Bunday so'zlarda umumiy komponent har xil tartibda joylashishi mumkin. Ba'zi bir sinonimik qatorlarda ular birinchi bo'lib kelishadi: 商量 shangliang – muhokama qilmoq, kelishmoq, maslaxatlashmoq ~ 商榷 shangque - muhokama qilmoq, kelishmoq, maslaxatlashmoq. Boshqa sinonimik qatorda umumiy komponent ikkinchi bo'lib kelishi mumkin: 长处 changchu – qadr – qimmat ~ 好处 haochu – afzallik, plyus, ortiqlik. Bir sinonimik qatorga tegishli so'zlarning umumiy komponentlari har xil tartibda joylashgan bo'lishi mumkin: 看重 kanzhong – qadrlamoq, hurmat qilmoq ~ 重视 zhongshi – qadrlamoq, katta e'tibor qaratmoq, 英勇 yingyong – mard ~ 勇取 yongqu – jasur.

Ko'rinib turibdiki, bunday so'zlar so'z yasashidagi o'zgarishlar bilan munosabatda bo'lmaydi, misol tariqasida quyidagi so'zlarni misol qilib ko'rsatish mumkin: 手指 shouzhi - 手指头 shouzhitou "barmoq", 数子 shuzi - 数目子 shumuzi "raqam".

Semantik munosabatlar nuqtai nazaridan, bu aynan xitoy tilida uchraydigan tur hisoblanadi. Bitta umumiy komponentli so'zlarni sinonim bo'lib kelishini aniqlash uchun ularning izohlarini taqqoslab chiqish lozim.

Sinonimlarga tegishli ikkita yoki undan ko'p so'zlarning izohlarini taqqoslab chiqish natijasida, quyidagi uch holat kelib chiqdi:

1. izohlangan ma'nolar umumiy qismga ega;
2. izohlangan ma'nolar to'liq mos keladi;
3. bitta so'z sinonimlarga kiritilgan boshqa so'zlarning ma'nosini izohlab keladi.

Yuqoridagi birinchi xolatda taqqoslanadigan birliklar kvazisinonimlarga tegishlidirlar, ikkinchi va uchinchi xolatdagilari esa aniq sinonimlarga tegishlidirlar. Quyida ularga tegishli misollarni ko'rib chiqamiz:

冷僻 lengpi so'zi 2ta o'zaro bog'langan ma'noga ega: 1. xilvat (joy); 2. kam ishlatiladigan, kamdan – kam foydalaniladigan. Birinchi ma'nosida u 冷落 lengluo – xilvat so'zi bilan sinonimik juftlikni tashkil etadi va bir – birini o'rnida kela oladi, masalan: 这个地方十分冷僻 (冷落) 很少有人来。 Zhege difang shifen lengpi (lengluo) hen shao youren lai. "Bu joy juda xilvat, odamlar kamdan – kam xollarda kelishadi". Lekin 冷僻的词语。 Lengpide ciyu "Kam ishlatiladigan gaplar" jumlasida 冷僻 lengpi so'zining ikkinchi ma'nosi berilgan, uni 冷落 lengluo so'zi bilan almashtirib bo'lmaydi, uni 生僻 shengpi – kam foydalaniladigan so'zi bilan almashtirish mumkin.

Sinonimlarga tegishli so'zlar doimo ham kontekstlarda o'z farqlarini betaraflashtira olmaydi. Masalan: 新鲜 xinxiang – "yangi" va 新颖 xinying – "yangi", "original". Ularning

smantik xususiyatida umumiy belgilari mavjud: “avval bo`lmagan”, “yangi”, “yaqinda paydo bo`lgan”. 新鲜 xinxian bunday ma`noda quyidagi kontekstlarda qo`llaniladi:

新鲜蔬菜 xinxian shucai – yangi sabzavotlar

新鲜牛奶 xinxian niunai – yangi sut

新鲜鸡蛋 xinxian jidan – yangi tuhum

Lekin 新颖 xinying so`zi mazkur kontekstda 新鲜 xinxian so`zining o`rnini bosa olmaydi, sababi uning ma`nosi aniq bir predmetning boshqalarga o`xshamasligi, oddiyalaridan farqlanib turishini anglatadi. Shuning uchun u quyidagi kontekstlarda qo`llanilishi mumkin: 这件衣服的式样很新颖。Zhejian yifude shiyang hen xinying “Bu kiyimning modellari juda yangi”, 这篇文章没有什么新颖独创之处。Zhepian wenzhang meiyou shenme xinying duchuang zhi chu “Bu maqolada hech qanday original mustaqil qarashlar yo`q”.

Farqlanib turuvchi komponentlarning ma`nosi tahlil qilinsa, ifodalanayotgan harakatdagi asosiy omilni chuqur ko`rsatib bera oladi.

注视 zhushi “ko`z uzmay qarab turish”, “diqqat bilan kuzatish” va 凝视 ningshi “qarab turmoq”, “bor diqqat e`tibori bilan qaramoq” fe`llarining birga qo`shilib kelgan farqlarini ko`rib chiqamiz. Ular ko`rish qobiliyatini anglatuvchi umumiy ma`noga ega.

Xitoy tili leksik sinonimlarini shakliy xususiyatiga ko`ra bir nechta tiplarga bo`lish mumkin. So`zlardagi bo`g`inlarning soni, shuningdek komponentlarning umumiy va farqliligini bor bo`lishi e`tiborga olinadi. Xitoy lingvistlarining belgilashlaricha bir tarafdin umumiy komponentlarning mavjudligi va bo`g`inli xususiyat o`rtasida aniq tobelik mavjud, boshqa tarafdin esa semantik belgilarida.

I. Birinchi tipga bir bo`g`inli so`zlar bilan ifodalangan sinonimlar, masalan: 法 fa – qonun - 律 lu – qonun, qoida, 定 ding – o`rnatmoq - 订 ding – aniqlamoq, 肥 fei – yog`li - 胖 pan – semiz, 关 guan – yopmoq - 闭 bi – yummoq, bekitmoq - 合 he – qattiq yopmoq, 看 kan - 见 jian – ko`rmoq - 望 wang – uzoqqa qaramoq - 瞭 liao – nazar tashlab qo`ymoq - 瞧 qiao – boqmoq, qaramoq - 瞰 kan – qaramoq, kuzatmoq, nazar solmoq.

Tadqiqotlar shuni ko`rsatadiki, bir bo`g`inli so`z sinonimlarining soni xitoy tilida ko`p emas, ularning ko`pchiligi leksikaning asosiga tegishlidir va ko`p xollarda ko`p ma`noli hisoblanishadi.

II. Ikkinchi tur bir bo`g`inli va ikki bo`g`inli so`zlardan tashkil topgan. Ikkinchi turning o`zi ikkita kichik turga bo`linadi:

1. Umumiy komponentlarga ega bo`lmagan sinonimlar: 头 tou – bosh - 脑袋 naodai – bosh, 俊 jun – ajoyib - 好看 haokan – chiroyli, 吹 chui – maqtanmoq - 夸口 kuakou – maqtanmoq.

2. Bitta sinonim boshqa sinonimning komponentlariga mos keladi, bu komponentlar so`zning birinchi yoki ikkinchi qismida joylashgan bo`lishi mumkin: 静 jin – tinch - 寂静 jijin – sokin,

弯 wan – qiyshiq - 弯曲 wanqu – qiyshiq, egilgan, 飞 fei – uchmoq - 飞翔 feixiang – parvoz qilmoq.

Ikkinchi kichkina tur sinonimlari asosan ot soʻz turkumiga oiddirlar: 河 he – daryo ~ 河流 heliu – daryolar, 池 – chi – xovuz ~ 池沼 chizhao – xovuz, 船 chuan – kema ~ 船只 chuanzhi – kemalar, 书 shu – kitob ~ 书架 shujia – kitoblar, adabiyotlar.

Mazkur sinonim suffikslarining xususiyati shundaki, ular bir xil predmetlarni anglatadi, chap kolonkadagi soʻzlar predmetlarning birlik va koʻplikda anglatadi, oʻng kolonkadagi soʻzlar esa faqat koʻplikni anglatadi. Masalan, 马 ma – ot soʻzi kontekstga qarab bitta yoki ir nechta otlarni anglatishi mumkin, lekin 马匹 mapi – otlar soʻzi esa maʼlum sondagi otlarni anglatadi.

III. Uchinchi turga koʻp boʻgʻinli soʻzlardan tashkil topgan sinonimlar kiradi (ikki va undan ortiq boʻgʻinlilar). Ularning orasida har xil komponentli (lekin har xil tartibda joylashgan) va qisman mos komponentli sinonimlar ajralib turadi.

Har xil komponentli sinonimlar guruhini koʻrib chiqamiz.

Bu guruhning katta boʻlmagan qismi – oʻxshash maʼnoli soʻzlar, yaʼni absolyut sinonimlardir. Aynan ular oxirgi yillarda normallasuv nuqtai nazaridan lingvistik analizga uchrayapti. Masalan: 诞辰 danchen – tugʻilgan kun ~ 生日 shengri – tugʻilgan kun, 玉米 yumi – makkajoʻxori ~ 包谷 baogu – makkajoʻxori, 星期日 xingqiri – yakshanba ~ 礼拜天 libaitian – yakshanba, 布拉机 bulaji – koʻylak ~ 连衣裙 lianyiqun – koʻylak, 西红柿 sihongshi – pomidor ~ 番茄 fanqie – pomidor.

Bu sinonimlarning xususiyati shundaki, ularni koʻplab kontekstlarda bir – birini oʻrnida ishlatish mumkin, masalan: 日头 ritou – quyosh va 太阳 taiyang – quyosh. 太阳出来了 Taiyang chulaile – Quyosh chiqdi. 日头出来了 Ritou chulaile – Quyosh chiqdi. 日头落山 Ritou luoshanle – Quyosh botdi. 太阳落山 Taiyang luoshanle – Quyosh botdi. Lekin mazkur guruh sinonimlarida sintaksik va semantik uygʻunlashishning toʻliq toʻgʻri kelishi kam uchraydi. Har xil komponentli sinonimlar, koʻpincha toʻliq boʻlmagan, aniq boʻlmagan sinonimlar hisoblanishadi yoki 近义词 “yaqin maʼnoli soʻzlar” boʻlishadi.

Har xil komponentli soʻzlar sinonimlari haqida quyidagi misollar orqali tasavvurga ega boʻlish mumkin:

道路 daolu va 途径 tujing – “yoʻl”. Birinchi sinonimning maʼnosi kengroq, yaʼni “yurish uchun moʻljallangan joy”, “harakat sodir boʻladigan joylar”(masalan, havo, dengiz yoʻllari), “rivojlanish yoʻnalishi”, “biror bir narsaga erishish yoʻli, usuli” degan maʼnolarda keladi, 途径 tujing asosan abstrakt maʼnoga ega, “biror bir narsaga erishish usuli, yoʻli” degan maʼnoda keladi, odatda kitobiy tilda foydalaniladi.

清晰 qingxi va 明白 mingbai sifatleri “aniq”, “tushunarli” degan bir xil maʼnolarga ega. 清晰的思路 qingxide silu – “fikrning aniq yoʻnalishi” jumlasida 清晰 qingxi soʻzi oʻrniga 明

白 mingbai so`zini qo`yib bo`lmaydi, 明白的道理 mingbaide daoli – “tushunarli qonun” jumlasida esa 明白 mingbai so`zining o`rniga 清晰 qingxi so`zini qo`yib bo`lmaydi.

Bu sinonimlar o`rtasidagi farq shundaki, ular aniq bir obyekt bilan uyg`unlashadilar va bu mazkur juftlikning asosiy farqidir.

Har xil komponentli sinonimlar stilistik bo`yoqlar, baxo xarakteristikasi xususiyatiga ega. Masalan, 马上 mashang va 立刻 like “xoziroq”, “shu xaxotiyoy”, “darxol” degan ma`nolarni beradi. Birinchi sinonim ko`pincha og`zaki nutqda ishlatiladi, ikkinchisi esa kitobiy tilda foydalaniladi. Bulardan tashqari, 马上 mashang so`zi og`zaki nutqda qo`shimchaga ega bo`lmagan bir bo`g`inli fe`llar bilan onsongina birikadi: 马上去 mashang qu – shu xaxotiyoy ketdi, 马上看 mashang kan – darxol qaradi, 马上写 mashang xie – darxol yozdi, 马上来 mashang lai – darxol keldi. 马上 mashang so`zining semantik hajmi 立刻 like so`ziga qaraganda katta, shuning uchun ular harakatning ketma – ketligi ifodalangan kontekstlarning bir qismidaina bir – birini o`rnida kelishi mumkin. Masalan: 回来, 他马上到连部要求调到步兵连去。 Huilai ta mashang dao lianbu yaoqiu tidao bubing lianqu. “Qaytib kelgach, u darxol rota boshqarmasiga yo`nalib piyoda askarlar ro`tasiga o`tkazishlarini so`radi”, 地下印刷所里的人听见铃声, 立刻停了机器。 Dixia yinshuasuo li de ren tingjian lingsheng, like tingle jiqi. “Yashirin bosmaxonadagi odamlar, qo`ng`iroq tovushini eshtishgach, mashinalarni darxol to`xtatishdi”.

马上 mashang so`zi gapirayotgan shaxsning fikri bo`yicha, tez orada biror bir hodisaning sodir bo`lishini ham bildiradi, masalan: “大娘, 您还不知道哇, 小王马上要办喜事啦!” daniang, nin hai bu zhidao wa, xiaowang mashang yao banxishi la – “Xolajon, siz xali ham kichkina Wangning yaqinda to`yi bo`lishini bilmayizmi!”, “看你, 马上就做爸爸了, 还这样孩子气。” kan ni, mashang jiu zuo baba le, hai zheyang haizi qi – “Senga qarasa, yaqinda ota bo`lasan, lekin xuddi yosh bolaga o`xshaysan”.

Mazkur kontekstlarda 马上 mashang so`zni o`rniga 立刻 like so`zini ishlatib bo`lmaydi. Biroq ko`pgina xitoy sinonimlari qisman mos keladigan komponentli so`zlar bilan ko`rsatilgan. Xitoy lingvistlari ulaga alohida e`tiyor qaratishadi. Gap shundaki, to`liq yoki qisman mos keladigan so`zlarning hammasi ham sinonimik munosabatlar bilan bog`lanmagan. Masalan komponentlari bir xil, lekin har xil tartibda joylashgan so`zlar sinonim bo`lmashliklari ham mumkin, masalan: 故事 gushi – “hikoya” va 事故 shigu “hodisa”, “avariya”, 实现 shixian – “amalga oshirmoq” va 现实 xianshi “haqiqat”. Oxirgi ikkita so`zda umumiy semantik belgilar mavjud bo`lsa ham, bu so`zlar har xil kategoriyaga tegishlidir va shuning uchun ularni sinonimlar deb hisoblab bo`lmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. 现代汉语. - 上海教育出版社, 2002 年.
2. Семенов А. Л. Лексикология китайского языка. - М., Муравей, 2000.
3. Семенов А. Л. Лексикология современного китайского языка. - М.: Наука, 1992.
4. 周祖谟。汉语词汇。 - 北京, 1959 年。 5. 高庆赐。同义词和反义词。 - 上海, 1957 年。 6. 王理嘉, 侯学超。怎么样确定同义词。语言学论丛. - 北京, 1963 年。

СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ФОРМАТИВНЫЕ ТИПЫ В КОРЕЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Каюмова Шахло Зафаровна

Магистрант Самаркандского государственного института иностранных языков

Аннотация. В данной работе анализируются общие строевые особенности в агглютинативных языках, формо- и словообразование на базе корейского и узбекского языков.

Ключевые слова: агглютинация, словообразование, аффиксация.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7630383>

Annotation: This article analyzes the general structural features in agglutinative languages, form and word formation based on the Korean and Uzbek languages.

Keywords: agglutination, word formation, affixation.

В узбекском языке морфема, обладающая корневым значением, может употребляться изолированно, как самостоятельное слово с вполне определенным смыслом. Узбекское слово отчетливо делится на корень – основу и суффикс.

В узбекском языке префиксов нет, за исключением тех немногих, которые вошли в него из таджикского языка и употребляются для образования новых слов.

Например:

1. Алла – служит для образования неопределенных местоимений и наречий, Алла- нима (что-то), аллакачон (когда-то), allaqaerda (где-то) и др.
2. ба – указывает на обладание каким-либо свойством: кувват, (сила, мощь) – бакувват (сильный, здоровенный).
3. бад – (дурной) обозначает отрицание какого-либо признака: бахт (счастье) – бадбахт (несчастный).
4. бе – со значением без, не: рахм (жалость) – берахм(безжалостный).
5. ним - обозначает пол, полу, жон (душа, жизнь) нимжон (полуживой).
6. но – указывает на отрицание приказа: тугри (правильный) нотугри (неправильный).
7. пеш – (передовой) кадам (шаг) – пешкадам (переспеваящий).

Суффиксы узбекского языка делятся на словообразующие (so`z yasovchi) и словоизменяющие (so`z o`zgartiruvchi).

Посредством словообразующих суффиксов образуются слова с новым значением: иш – работа, ишчи – рабочий, ишла – работай.

Словоизменяющие суффиксы служат для образования грамматических форм

слов, уточняющих их отношение к другим словам в предложении, дарсда – на уроках, келди – он пришел, o`qisam – если и прочитаю.

В узбекском языке словоизменяющий суффикс присоединяется к готовому слову, отнимая его, мы каждый раз получаем реально существующее словос: мактаб-лар, мактаб+ни.

В узбекском языке суффиксальное словообразование имен существительных занимает неисключительное место, количество суффиксов, при помощи которых образуются новые слова, в нем значительно меньше, чем в русском языке, и потому функции одного и того же словообразующего суффикса в узбекском языке иногда бывают несколько шире, чем в русском языке. Так, например суффикс – лик в узбекском языке может употребляться для следующих целей:

- а) Для образования существительных, обозначающих положение или отношения лиц. Например: оталик – отцовство,, болалик – детство.
- б) Для образования существительных, обозначающих отвлеченные понятия, например: тозалик – чистота, елгизлик – одиночество, тезлик – скорость и т.д.
- в) Для образования существительных с другими значениями (беш йиллик, пятилетка, шанбалик – субботник, Тошкентлик – Тошкентка и т.д.)

Словообразование в корейском языке делится на две группы: 1. 파생어- производное слово; 2. 합성어 - составное слово. Производное слово (파생어) 파생어의 갈래 - это слово, образованное путем присоединения к корню аффикса. Т.е. производное слово - это новое слово, образованное путем присоединения одного или более аффиксов. В корейском языке существуют префиксальные (접두 파생어) и суффиксальные (접미 파생어) производные слова.

В корейском языке в зависимости от положения в слове различаются следующие виды аффиксов: префиксы и суффиксы. Аффиксы выражают словообразовательное и грамматическое значение в словоформе.

По выполняемой функции аффиксы подразделяются на *словообразовательные*, *формообразующие* и *основообразующие*. Словообразовательные аффиксы используются для образования новых слов.

В корейском языке отмечаются *синонимичные*, *анономичные* и *омонимичные* аффиксы.

Синонимичные аффиксы - это разнозвучащие части слова, имеющие одинаковые значения, не связанные друг с другом по происхождению, например, -자, -군, -인, -사.

Омонимичные аффиксы, имея одинаковые звучание, выражают различные значения, например, 부 - заместитель, 부 - нет, не.

Префиксы, имеющие противоположные значения, называются антонимичными.

По своему происхождению аффиксы подразделяются на исконно корейские и

китайского происхождения. В отличие от аффиксов корейского происхождения, аффиксы китайского происхождения в корееведческой литературе обычно называются *корневыми префиксами* и *корневыми суффиксами* или *корнями-префиксами*, *корнями-суффиксами*.

По своему значению префиксы делятся на *приименные*, *приглагольные*, *приприлагательные* (наречие своих префиксов не имеет). Подавляющее большинство префиксов являются приименными.

Большинство исконно корейских префиксов непродуктивно. Как правило, слова, образованные с помощью данных префиксов, помещаются в словарях.

Суффиксы словообразования делятся на два разряда:
- суффиксы, превращающие одну часть речи в другую;
- суффиксы, не превращающие одну часть речи в другую, а вносящие какое-либо дополнительное значение, образующие особый класс слов внутри одной и той же части речи.

Суффиксы, образующие тот или иной класс внутри одной и той же части речи, в большинстве случаев являются именными, т.е. образующими имя существительное от имени существительного. Часть из них - суффиксы со значением лица: -자, -가, -사, -군, -부, -장이, -꾸러기.

Особую группу составляют так называемые модально-именные суффиксы корейского происхождения, которые вносят субъективно-стилистический оттенок в производящее слово: презрение, оттенок просторечности и т.д. Как правило, эти суффиксы образуют имя существительное от имени существительного. К такого рода суффиксам относятся: -동이, -승이, -강이, -멍이, -랑이 и т.д.

Словообразовательным префиксом называется морфема, образующая новое слово. Слово, образованное с помощью такого префикса, называется производным; слово, от которого образовано новое слово, называется производящим. Префиксы, образующие тот или иной класс внутри одной и той же части речи, за единичными исключениями, являются именными, т.е. образующими имя существительное от имени существительного.

Префиксы в корейском языке выполняют словообразовательную функцию. Ни одна часть речи после присоединения префикса не превращается в другую: и после присоединения префикса имя остается именем, глагол - глаголом, прилагательное - прилагательным.

Таким образом, можно сделать вывод, что Корейский и Узбекский языки относятся к так называемым агглютинативным языкам, в которых словоизменение и словообразование осуществляются путем присоединения суффиксов к основам существительных и глаголов. Суффиксы агглютинируют (приклеиваются) один за другим и указывают на различные стили речи, выражают наклонения и залоги и функционируют в качестве падежных маркеров, союзных слов и т.д.

Список использованной литературы:

1. Уфимцева А.А. Лексическая номинация (первичная нейтральная). 2-е изд. М. : ЛИБРОКОМ, 2010. 88 с.
2. Кононов А.Н. "Грамматика современного узбекского литературного языка» 1960.
3. 김 종택 (1992) 국어어휘론.
4. 노 대구 (2002) 한국어의회용의미론.
5. Кодухов, В. И. Словообразовательный ярус и словообразовательная модель // Актуальные проблемы русского словообразования : тез. докл. и крат. сообщ. III Респ. науч. конф. Ташкент, 1978. С. 44-47.
6. Назарова, Ш. (2017). Транспозиция ҳодисасининг воқеланиш кўламига доир. *Иностранная филология: язык, литература, образование*, 2(3 (64)), 83-87.
7. Ю.Н. Мазур «Грамматика корейского языка». Изд. дом «Муравей», Москва 2004, с 232
8. Назарова, Ш. (2019). Ўзбек ва корейс тилида адвербаллизация ҳодисасининг қиёсий таҳлили. *Иностранная филология: язык, литература, образование*, (2 (71)), 81-89.
9. Баёнханова, И. Ф. (2022). ҲИКМАТ АРБОБЛАРИНИНГ ТУРЛИ ТИЛДАГИ МУЛОҚОТ ОДОБИНИ ИФОДАЛОВЧИ МАҚОЛЛАР ҲАҚИДАГИ ФИКРЛАРИ (ЎЗБЕК ВА КОРЕЙС ТИЛЛАРИ МИСОЛИДА). *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(Special Issue 24), 555-565.

KOREYS VA O'ZBEK TILLARIDA GAPNING TASNIFLANISHI

Qaxxorova Hayotxon Zoitovna
Samarqand davlat chet tillar instituti
2-kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqola koreys va o'zbek tillarida gapning tasniflanishiga bag'ishlangan bo'lib, unda koreys tili va o'zbek tilida gap haqida so'z boradi. Koreys tili va O'zbek tillarida gapning ta'rifi, ifoda maqsadiga ko'ra turlari, ifodalanishi tavsifi, ularga doir misollar keltirib o'tiladi. Gapning tasniflanishini qiyosi, o'xshash va farqli tomonlari va nutqda qo'llanish jarayoni haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: gap, gapning tasniflanishi, ifoda maqsadiga ko'ra turlari, darak, so'roq, buyruq va inkor gaplar, gap tuzilishi, gap asosi, bir tarkibli va ikki tarkibli gaplar.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7630389>

CLASSIFICATION OF SPEECH IN KOREAN AND UZBEK LANGUAGES

Annotation: This article is devoted to the classification of sentences in Korean and Uzbek languages, and it talks about sentences in Korean and Uzbek. Definition of sentences in Korean and Uzbek languages, description of types of expressions according to the purpose of expression, and examples of them are given. The comparison, similarities and differences of the classification of the sentence and the process of its use in speech are discussed.

Key words: sentence, sentence classification, types according to the purpose of expression, indicative, interrogative, command and negative sentences, sentence structure, the basis of the sentence, one component and two component sentences.

Gap nazariyasi ham turli tadqiqotchilar tomonidan keng o'rganilgan. Til o'zining kommunikativ ya'ni, aloqa vazifasini sintaktik qurilma-gap vositasida amalga oshiradi. Tildagi barcha fonetik, leksik, morfologik hodisa aynan shu sintaktik qurilishga xizmat qiladi. Gap barcha tillarda grammatikaning asosiy tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Gapning turlarining o'rganilishiga gap tadqiqi bilan bog'liq muammolar va turli oila va guruhlarga mansub tillardagi gaplarning taqqoslash va qiyoslash masalalariga alohida e'tibor qaratiladi. Shuning uchun har xil yoki bir xil oilaga mansub tillarning o'xshashlik yoki faqri tomonlarini qiyoslash hozirgi kunning dolzarb masalasi hisoblanadi. Bugungi kunda gap tilshunoslikning turli sohalarida o'rganilib kelinmoqdan, jumladan, kontrastiv tilshunoslik, qiyosiy tipologiya, kognitiv tilshunoslik, lingvokulturologiya va pragmatik tilshunosliklarni aytib o'tishimiz mumkin. Albatta tilshunoslikning har bir yo'nalishida gap va ularning muammolarini tahlil qilish yangicha yondashuvlarni va usullarni talab qiladi. Gaplar ham o'z mazmun mohiyatiga, ifoda maqsadiga, tuzilishiga ko'ra har xil bo'ladi. Hozir biz gapning ifoda maqsadiga ko'ra turlarini ko'rib chiqsak. Tilshunos olimlar o'z qarashlarida gapning ifoda maqsadiga ko'ra

turlari bo'yicha o'z qarashlarini bayon qiladi. Jumladan, A.Nurmonov, N.Mahmudov, A.Sobirov, Sh.Yusupovalarning "Hozirgi o'zbek adabiy tili kitobida" «So'zlovchining maqsadiga xoslangan gap turlariga gapning ifoda maqsadiga ko'ra turlari deyiladi», -deb aytib o'tiladi. Har bir gapda ma'lum bir maqsad, niyat yoki his-hayajon ifodalanadi: So'zlovchi biror narsa, voqea-hodisa haqida xabar qiladi, yoki o'ziga noma'lum bo'lgan narsa va voqea-hodisalar to'g'risida ma'lumot olishni istaydi, tinglovchiga biror ishni bajarish bo'yicha buyruq-xitobini bildiradi. Gaplar ana shu maqsadiga ko'ra turlicha quriladi: o'ziga xos grammatik xususiyatga ega bo'lib, alohida ohang bilan talaffuz qilinadi. Har bir ma'lum gap kishining o'y-xayollari orqali yuzaga chiqadi. Insonlar gapni qay holatda aytishiga ko'ra gapning turlari yuzaga keladi. O'zbek tilida gap ifoda maqsadiga ko'ra 4 turga bo'linadi:

- 1) darak gap;
- 2) so'roq gap;
- 3) buyruq gap;
- 4) istak gap.

Voqelikni va unga bo'lgan munosabatni ifoda qilish maqsadida grammatik jihatdan shakllangan, ohang va mazmun jihatidan nisbiy tugalikka ega bo'lgan so'z yoki so'zlar bog'lanmasi gap(문장)

deyiladi. [Sayfullayeva R., Mengliyev B., Boqiyeva G., Hozirgi o'zbek adabiy 2010- 359b]

Gapning hosil bo'lish belgisi mavjud bo'lib, ular quyidagilar:

-Gap asosan so'zlarning ma'lum grammatik qoidalari asosida birikuvidan hosil bo'ladi
-Gap hukm (predikativlik) hisoblanadi. Bunda so'zlovshining aytilayotgan fikriga bo'lgan munosabati ifoda qilinadi. Hukm so'zlarning predikativ munosabatiga kirishuvi bilan ega va kesim aloqasi ifodalanadi.

-Gapning yana bir belgisi ohang tugalligidir.

-Gap fikriy jihatdan nisbiy tugalikka ega. Bu esa sharoitdan, mazmunan kelib chiqadi.

[Nurmonov A. Tanlangan asarlar. -2012. — B.288]

Darak gap-(평서문) borliqdagi voqea-hodisa, narsalarni tasdiq yoki inkor yo'li bilan xabar beruvchi gap darak gap hisoblanadi. Gap oxirida nuqta qo'yiladi. Koreys tilida -는다, -니다, -은다, -입니다, -습니다 bilan ifodalanib, norasmiy shakli -아요, -어요, -여요, -해요 qo'shimchalari orqali yasaladi.

예: 봄이 온다. Bahor keldi.

오늘 서울의 날씨는 맑습니다. Bugun Seulning havosi ochiq.

지금 밖에 비가 와요. Hozir tashqarida yomg'ir yog'yapti.

나는 작년에 졸업했어. Men o'tgan yili o'qishni tamomladim.

너는 대학교 때 인기가 많았지. Sen institut vaqtlari mashxur eding.

So'roq gap(의문문)- 선택의문문, 판정의문문, 설명의문문, 반문의문문, 수사의문문, 간접의문문 kabi turlari mavjud bo'lib, so'zlovchi uchun ma'lum bo'lmagan voqea-hodisa, harakat, holat haqidagi so'roqni ifodalovchi gapga so'roq gap deyiladi. Koreys tilida -니까/습니까, -아요/어요, -아/어, -냐, -니, -고, -지 kabi qo'shimchalar orqali so'roq gap yasaladi. Gap oxirida so'roq belgisi qo'yiladi.

예: 매일 학교에 나오니까? Har kuni maktabga borasanmi?

오늘은 집에 몇 시에 가요? Bugun uyga soat nechchida borasan?

선생님은 어디에 가셨니? Ustoz qayerga ketdilar?

벌써 집에 가자고? Allaqachon uyga ketdikmi?

그 시계 비싸지? Bu soat qimmatmi?

Buyruq gap(명령문)- so'zlovchining biror narsaga buyurishi, undashi, iltimos qilishi, nasihati kabi fikrni ifodalashga buyruq gap deyiladi. Koreys tilida buyruq gaplar -아/어라, -(으)십시오,-아/어, -(으)라, -(으)렴, -게 qo'shimchalari orqali ifodalanadi.

예: 창문 좀 열어라. Derazani ochib yubor!

여기서 기다리십시오. Shu yerda kutib turing!

이것 좀 먹어. Buni ozgina ye!

맞는 답을 골라 쓰라. To'g'ri javobni tanlab yoz!

네가 원하는 대로 하렴. Sen o'zing hoxlaganingdek bajar!

나중에 천천히 생각해서 알려줄게. Keyinchalik sekin-sekin o'ylab aytaman!

감탄문-Undov gaplar koreys tilida quyidagi qo'shimchalar orqali 구나, -군, -네 bilan yasaladi.

Undov gaplarning talaffuzi gapdagi kesimga qo'shilgan qo'shimchalar orqali hosil qilinadi.

Koreyalik mashhur tilshunoslardan biri Li Mi Ji ning «한국어 감탄 표현 교육 연구» (“Koreys tilida undov gaplarning ifodalanishi haqidagi tadqiqot ” nomli ilmiy ishida ham koreys tilida qo'llaniladigan emotsional bo'yoqdorlikni beradigan grammatik qo'shimchalar haqida keng to'xtalib o'tilgan. Unda quyidagi grammatik qo'shimchalar berilib, har birining ma'nosi va qo'llanilish o'rni yoritib berilgan.

지갑을 놓고 나왔군. Hamyonimni qo'yib chiqib ketgandimku!

벌써 꽃이 피었네. Allaqachon gullar ochildi!

청유문 -Taklif gaplar -자, -세, -(으)십시오 qo'shimchalari orqali koreys tilida taklif gaplar yasaladi.

우리 같이 밥 먹자. Birga ovqat yeylik.

우리 함께 학원에 가세. Biz birga markazga ketaylik.

이리 와서 같이 이야기 좀 합시다. Bu yerga kelib birga ozgina suxbatlashaylik.

1. Gapning yuqorida ko'rsatilgan turlari, maqsadning har xil bo'lishi jihatidan bir-biridan farq qilishi bilan birga, o'z ayrim ohang strukturasi, grammatik xususiyatlariga ham ega: har bir turning o'ziga mos keladigan formalari bor. Bular gapdagi elementlarning tartibi, tarkibidagi so'zlarning turi jihatidan ham farq qiladi: so'roq gaplarda ko'pincha so'roq, bildiradigan elementlarning bo'lishi, darak gaplarda kesimning, odatda, shunga mos xarakterdagi fe'llar bilan ifodalanishi va boshqalar. Demak, bu turlar mazmundagi farq bilangina chegaralanmaydi, bular logik-grammatik hodisadir. Xullas, gapning yuqoridagi turlari bir-biridan maqsad, ohang, o'z tarkibidagi so'zlarning turi va tartibi bilan ajralib turadi. (Sen kitobni o'qiding(너는 책을 읽었다),— sen kitobni o'qidingmi?(너는 책을 읽었어요?),— sen kitobni o'qi!(너는 책을 읽어). Hammasida ham material bir xil: bajaruvchi

shaxs — predmet — harakat (subyekt— obyekt — predikat), lekin maqsad har xil bo‘ladi. Gapning kuzatilgan maqsadga ko‘ra turlarini, har bir turning ayrim xususiyatlarini ko‘rsatishda ohangning roli katta. Gap,odatda, nutq ichida, kontekstda, boshqa gaplar bilan birgalikda qo‘llanadi. Gapning qanday maqsad ifodasi uchun ishlatilganligi umumiy mundarijaga, vaziyatga, ohangga qarab konkretlashadi. Bunda so‘zlovchi bilan tinglovchining birligi, ayniqsa, yaqqol ko‘rinadi. Misollarni chog‘ishtiring: 1. Bir bola ikkinchisini turtgandek bo‘ldi, Salim buni aniqlash uchun bir boladan so‘radi: kim turtidi? ...boshqa bir bolaning oldiga borib: «sen turtgansan!»— dedi. U bola biroz xafalanib javob berdi:— kim turtidi!? (birinchisi so‘roq bildiradi, ikkinchisi “hech kim turtgani yo‘q-ku! Turtgan men emasman!” mazmunini ifodalaydi.) Qarzdor dehqonga boyning kuz keldi deb qichqirgani oddiy xabar uchun emas, balki “qarzingni to‘la!” mazmuni uchun ishlatilgan gapdir. Yuqoridagi misollardan ko‘rinib turibdiki, har bir gapning har bir turning o‘z tipik strukturasi bor, lekin nutqda bir turning shu turga xos modelning boshqa tur uchun ishlatilishi ham uchraydi: buyruq mazmuni uchun so‘roq gap formasini, so‘roq mazmuni uchun — darak gap formasini, darak mazmuni uchun — so‘roq gap formasini ishlatish va b. Bu hodisa sintaktik transpozitsiyadir. Bunday qo‘llashlar stilistik xususiyat, turli ottenkalarni berish kabi holatlar bilan xarakterlanadi. [Nurmonov A. Tanlangan asarlar. – 2012. — B.288]

Har qanday gap tuzilish jihatidan turlarini uning grammatik asosi belgilab beradi. Gapning grammatik asosini bosh bo‘laklar: ega va kesim tashkil etadi. Ega va kesim ishtirokiga ko‘ra ga tuzilish jihatidan ikki turga bo‘linadi: sodda va qo‘shma gaplar. Bitta grammatik asosga ega bo‘lgan ma‘lum bir fikrni va his hayajonni ifodalovchi gaplar sodda gaplar deyiladi. Ikki va undan ortiq grammatik asosdan iborat bo‘lib nisbatan murakkabroq fikrni ifodalovchi gaplar qo‘shma gaplar sanaladi. Sodda gaplar grammatik asosning tarkibiga ko‘ra 2 xil: a)bir tarkibli gaplar; b)ikki tarkibli gaplarga bo‘linadi. Grammatik asosi ikki bosh bo‘lak (ega va kesim) dan iborat gaplar ikki tarkibli gaplar sanaladi. [Фуломов А.Ф. Асқарова М.А. Ҳозирги ўзбек адабий тили.:1965:52]

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Sayfullayeva R., Mengliyev B., Voqiyeva G., Qurbonova M.- Hozirgi o‘zbek adabiy tili. –Toshkent, 2010. 359b
2. Сайфуллаева Р. Ҳозирги ўзбек тилида кўшма гапларнинг формал-функционал талқини. – Тошкент: Фан, 1994.
3. Фуломов А.Ф. Асқарова М.А. Ҳозирги ўзбек адабий тили. –Toshkent, 1965
4. Виноградов В. В. Основные вопросы синтаксиса предложения (на материале русского языка)//Исследования по русской грамматике. — М. 1975– С.154. 4.
5. Nurmonov A. Tanlangan asarlar. –Toshkent “Akademnashr”, 2012. — B.288
6. Баёнханова, Ирода Фуркатовна (2022). ҲИКМАТ АРБОБЛАРИНИНГ ТУРЛИ ТИЛДАГИ МУЛОҚОТ ОДОБИНИ ИФОДАЛОВЧИ МАҚОЛЛАР ҲАҚИДАГИ ФИКРЛАРИ (ЎЗБЕК ВА КОРЕЙС ТИЛЛАРИ МИСОЛИДА).. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2 (Special Issue 24), 555-565.

7. Ирода Фуркатовна Баёнханова (2022). КОРЕЙС ВА ЎЗБЕК ТИЛИДАГИ ПАРЕМИОЛОГИК БИРЛИКЛАРНИНГ ҚИЁСЛАБ ЎРГАНИШИ. Scientific progress, 3 (3), 265-269.
8. 1. Эшимова, Ш. К. (2022). PERSONIFIKATSIYA ORQALI OBRAZNING YARATILISHI. МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА, 5(4).
9. 2. Eshimova, Sharofat Kenjaboyevna (2022). KOREYS BADIY ADABIYOTIDA PERSONIFIKATSIYANING IFODALANISHI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2 (Special Issue 24), 356-364.
10. 3. Назарова, Ш. (2019). Ўзбек ва корейс тилида адвербализация ҳодисасининг қиёсий таҳлили. Иностранная филология: язык, литература, образование, (2 (71)), 81-89.
11. <http://www.edu.uz/>
12. www.arxiv.uz

O‘ZBEK VA KOREYS TILLARIDA QO‘SHMA SO‘Z VA SO‘Z BIRIKMASI

Isrofilova Vazira Ilxomovna

Samarqand davlat chet tillar instituti magistranti

E-mail: *vazirailhomovna@gmail.com*

Annotatsiya. Ushbu maqola o‘zbek va koreys tillaridagi qo‘shma so‘z hamda so‘z birikmalariga bag‘ishlangan bo‘lib, unda qo‘shma so‘zlar hamda ularning hosil bo‘lishi, ta‘rifi va xususiyatlari haqida gap boradi. Bundan tashqari o‘zbek va koreys tillaridagi qo‘shma so‘zlarning o‘xshash jihatlari, ularning yasaliş yo‘llari va ulardan qayerda va qay tarzda foydalanish kabi masalalar ham ochiq berilgan. Shuningdek, qo‘shma so‘z va so‘z birikmalarining bir-biriga munosabati va ular orasida farq haqidagi ma‘lumotlar ham keltirib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: qo‘shma so‘z, qo‘shma so‘zlar ta‘rifi, semantik ma‘no, birikma, so‘z birikmasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7634365>

COMPOUND WORDS AND PHRASES IN UZBEK AND KOREAN LANGUAGES

Annotation. This article is devoted to compound words and phrases in Uzbek and Korean languages, it talks about compound words and their formation, definition and characteristics. In addition, similar aspects of Uzbek and Korean compound words, ways of forming them, and where they are used in a gay way are also given openly. Also, information on the relationship between compound words and phrases and the difference between them is also given.

Keywords: compound word, definition of compound words, semantic meaning, combination phrase.

Qo‘shma so‘zlar deganda ikki va undan ortiq so‘zlar yig‘indisidan hosil bo‘lgan yakka struktur-semantik birlikni hosil qilgan so‘zlar tushuniladi. Masalan, jigarrang, xalqsevar, uchburchak, ko‘zoynak va boshqalar. Qo‘shma so‘zlarning yasalişida asos bo‘lgan so‘zlar o‘z ma‘nolarini qisman yoki butunlay yo‘qotadilar. Ya‘ni ko‘pgina hollarda ikki so‘zning birikishidan butunlay yangi lug‘aviy ma‘no hosil bo‘ladi. Bunga misol tariqasida “oshqozon” so‘zini oladigan bo‘lsak, osh va qozon so‘zlari alohida so‘z sifatida o‘z lug‘aviy ma‘nolariga ega. Lekin ularning qo‘shilishi natijasida hosil bo‘lgan qo‘shma so‘z mazkur so‘zlarning o‘z ma‘nolaridan butunlay farqlanuvchi yangi bir ma‘noni, ya‘ni ovqat hazm qilish a‘zosi ma‘nosini anglatadi. Qo‘shma so‘zlar biron o‘rin-joyga mansublik, biron narsaga mo‘ljallanganlik, o‘xshatish qiyoslash, xoslik, biror belgini anglatishlik, miqdorga nisbat berish hamda boshqa ma‘nolarni anglatishi mumkin. Qo‘shma so‘zlarning yuzaga kelishi ega-

kesim munosabatida, boshqaruv, bitishuv hamda moslashuv aloqalarida bo'lgan so'z birikmalariga asoslangan hisoblanadi. Masalan, ega va kesim munosabatiga "kelintushdi", "ko'zoynak" so'zi moslashuvni, "dunyoqarash" so'zi boshqaruvni, "ko'ksulton" kabi so'zlar esa bitishu vni bildiradi. Qo'shma so'z haqida bir guruh o'zbek tilshunoslari o'z fikrlarini bayon qilib ta'rif berishgan. Jumladan, B. Madaliyev ikki yoki undan ortiq o'zaklarning o'zaro birikishidan tuzilib, yaxlit bir ma'noni ifodalovchi so'zlarni qo'shma so'z hisoblaydi. Sh. Raxmatullayev, U. Tursunov hamda J. Muxtorovlar esa qo'shma so'zga quyidagicha ta'rif berishgan: <<ikki va undan ortiq so'zning qo'shilishi orqali yangi so'z yasashga kompozitsiya usuli bilan so'z yasash deyiladi va bu usul bilan asosan qo'shma so'zlar yasaladi. Achchiqtosh, beshariq, qoraqurt kabi so'zlar shular jumlasidandir>>. O'zbek tilshunosligida qo'shma so'zlar asosan, leksikografik hamda struktur-funksional aspektda tadqiq etilgan. Biroq bugungi kun tilshunosligining dolzarb muammolaridan biri bu qo'shma so'zlarni antroposentrik paradigma tamoyillari asosida ham tadqiq etish hisoblanadi. Bunga sabab qo'shma so'zlar o'zbek tili lug'at tarkibida salmoqli o'rin egallashidadir. Qo'shma so'zlarni o'rganish bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarda ularning semantikasini o'rganishga yetarlicha e'tibor qaratilmagan. Aynan mana shu jihat ya'ni uning semantikasini o'ranish, qo'shma so'zning serqirraligi, serma'nodorligi hamda jozibadorligini yaqqol ochib beradi.

Koreys tilidagi qo'shma so'zlar haqida gapiradigan bo'lsak, ularning ham ta'rifi xuddi o'zbek tilidagi berilgan ta'rifga o'xshash hisoblanadi. Ya'ni qo'shma so'z deganda ikki o'zakning birlashishidan hosil bo'lgan bir so'zga aytiladi. Masalan, 국물 (sho'rva suvi), 돌아가다 "qaytib ketmoq", 자근형 (kenja aka), 목고리 (bo'yinga taqadigan taqinchoq). Koreys tilida qo'shma so'zlar grammatik jihatdan muhim til birligi hisoblanadi. Chunki so'zdagi birgina interval sababli ma'no butunlay o'zgarib ketishi mumkin. Standart koreys tili lug'atida qo'shma so'zlar "qabul qilingan yoki ruxsat berilgan bosh so'zlar" deb ta'riflanadi. O'zbek tilidan farqli o'laroq koreys tilida oddiy ot turkumidagi so'zlardan qo'shma otlarni yasash mumkin bo'lganligi sababli ikki otning birikishidan hosil bo'lgan so'zlarni qo'shma ot yoki qo'shma so'z ekanligini farqlash qiyin. Buning natijasida esa, qo'shma so'zning qo'shma so'z ekanligi yoki aksincha qo'shma so'z emasligini aniqlash birmuncha qiyinlashadi. Koreys tilidagi qo'shma so'zlar ham xuddi o'zbek tilidagi qo'shma so'zlar kabi so'z birligi sifatida kundalik hayotda turli xil vaziyatlarda foydalaniladi. Ya'ni faqatgina akademik matnlar yoki kitoblarda emas, balki oddiy hayotda ham ko'p ishlatiladi. Lekin shunga qaramasdan, oddiy xalq uchun qo'shma so'zlar biroz muammo tug'dirishi mumkin. Bunga sabab esa, so'zlarni qo'shib yoki ajratib yozish qoidasi hisoblanadi.

Qo'shma so'zlarga oid bir qancha ishlar yaratilgan bo'lsa-da, hali hanuzgacha ularning semantikasi tahlili borasida bir qancha bahsli masalalar mavjuddir. Tilshunoslik sohasida ko'p bahsli munozaralarga sabab bo'layotgan muammo qo'shma so'z hamda uning so'z birikmasidan farqi bo'lib kelmoqda. Hozirgacha bu yaratilgan tadqiqotlarda bu ikki til birliklari orasida farq haqida aniq bir to'xtamga kelinmagan. Bunga asosiy sabab esa, aynan so'z birikmalaridan qo'shma so'z hosil qilinadi degan fikrning mavjudligidadir. So'z birikmasi deganda ikki va undan ortiq mustaqil so'zning tobe grammatik aloqa (moslashuv, boshqaruv hamda bitishuv) asosida birikishi natijasida hosil bo'lgan, borliqdagi narsa va hodisalarning

nomini bildiradigan sintaktik tuzilmaga aytiladi. Soʻz birikmasi ham xuddi qoʻshma soʻz singari nutq birligi hisoblanadi. Qoʻshma soʻz hamda soʻz birikmasi oʻrtasidagi asosiy farq sifatida qoʻshma soʻzning ikki yoki undan ortiq negizdan hosil boʻlishi, soʻz birikmasi esa bir va undan ortiq mustaqil boʻlgan soʻzlarning oʻzaro bir-biri bilan aloqaga kirishuvidan hosil boʻladi. Qoʻshma soʻzlarning baʼzi komponentlari oʻzining leksik maʼnosi bilan hosil qilinsada, bu qismlar orqali hosil qilingan birikma va qoʻshma soʻz orasidagi maʼnolar orasida keskin farq boʻladi. Har qanday soʻz birikmasi bir va undan ortiq boʻlgan mustaqil soʻzning birikuvidan hosil boʻladi hamda ikki qismdan: hokim va tobe qismdan tashkil topadi. Soʻz birikmasi oʻz navbatida murakkab va sodda soʻz birikmalariga ajraladi. Sodda soʻz birikmasi bu komponentlarining har biri bir soʻz shakliga teng boʻlgan soʻzlar tushuniladi. Murakkab soʻz birikmasi esa komponentlari yoki ulardan bittasi birdan ortiq soʻzdan yoki soʻz birikmasidan iborat boʻlgan soʻzlarga aytiladi. Soʻz birikmasi tarkibidagi hokim qismning qaysi soʻz turkumidan boʻlishiga qarab soʻz birikmasining ikki turi farqlanadi. Bular ot soʻz birikmasi hamda feʼl soʻz birikmasi. Ot soʻz birikmasiga hokim komponenti feʼldan boshqa turkumga oid soʻz bilan ifodalangan soʻz birikmasiga aytiladi. Feʼl soʻz birikmasi esa hokim qismi feʼl bilan ifodalangan soʻz birikmalaridir.

Koreys tilida murakkab ichki tuzilishga ega boʻlgan soʻz “birikma” (복합어) deb ataladi. Birikmani bevosita komponent orqali tahlil qilganda ular orasida bittasi affiks boʻlsa, bu birikma yasama soʻz hisoblanadi. Koreys tilida ham xuddi oʻzbek tilidagi singari qoʻshma soʻz hamda soʻz birikmasi orasidagi farq haqida aniq bir taʼrif yoʻq. Lekin bu tilda ham qoʻshma soʻz hamda soʻz birikmasi bir-biriga yaqin turadi. Soʻz birikmasi fikr ifodalamasligi, mazmun hamda ohang tugalligiga ega boʻlmasligi jihati bilan sintaktik birlik boʻlmish gapdan farq qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. A. G. Yuldashev. Ideomativ qoʻshma soʻzlarning lingvokognitiv tadqiqi.-T.2016
2. A. Hojiyev. Soʻz yasalishi.-T.1989
3. B. Madaliyev. Hozirgi oʻzbek tilida qoʻshma soʻzlar.-T.1966
4. H. Mamatov. Oʻzbek tilida qoʻshma soʻzlar.-T.1982
5. Sh. Safarov. Semantika.-T.2013
6. Sh. Safarov. Kognitiv tilshunoslik.-Jizzax 2006
7. 김창섭. 합성어.2001
8. 신중진. 한국어 학습자를 위한 한국어 합성어 교육 방안 연구.2012

O'ZBEK XALQ OG'ZAKI NASRI NAMUNALARINING INGLIZCHA
TARJIMALARIDA MILLIY KOLORITNING IFODALANISHI

Roviyajon Abdullayeva

O`zDJTU, Turon FA faxriy akademigi, f.f.d. professor.

Raxmanova Nafosat Baxtiyor qizi

UrDU, Lingvistika (ingliz tili) yo`nalishi 2-kurs magistri

Annotasiya: Ushbu maqolada badiiy tarjimada milliy koloritni saqlash va milliy xos so'zlarni tarjima qilishda eng maqbul usullardan foydalanish to'g'risida olib borilgan izlanishlar va ularning xulosalari kiritilib o'tilgan.

Kalit so'zlar: milliylik, milliy kolorit, mahalliy, realiyalar, analogiya, ekvivalentlik, transliteratsiya.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7636572>

Kirish. Jahon tilshunosligida tarjima o'ta nozik jarayon hisoblanib, bunda tarjimon bor mahoratini ishga solib uni qayta yaratish ustida tinimsiz izlanishlar olib borishi talab qilinadi. Tarjimon ikki til va ikki millat orasidagi bamisoli ko'prikdir, uning tarjima qilish qobiliyati orqali xalqning, millatning eng nozik qirralari aks ettiriladi. Ayniqsa, muayyan xalqqa mansub bo'lgan milliy xos so'zlarni tarjima qilishda tarjimonning yondashuvi alohida e'tiborga molikdir. Milliy koloritni saqlash tarjima qilingan badiiy asarning milliy bo'yog'ini yuzaga chiqarib beradi. Ya'ni, ma'lum tilda uchragan so'zlar va tushunchalar boshqa tilda bo'lmasligi yoki mazmunan, shakl, hajm jihatdan farq qilishi mumkin.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Tarjimada milliy koloritni saqlash masalalarini o'rganish jarayonida tarjima nazariyasi va amaliyoti sohasi doirasida oldin izlanish olib borgan olimlar va tarjimonning metod va uslublaridan, jumladan, E.Ochilovning "Tarjima nazariyasi va amaliyoti" va "Badiiy tarjima masalalari", Qudrat Muasayevning "Tarjima nazariyasi asoslari", I.G'ofurov, O.Mo'minov, N.Qambarovlarning "Tarjima nazariyasi" asarlaridan foydalanib xulosalar berildi.

Natijalar va muhokamalar. Ertaklarning ingliz tiliga bevosita tarjima qilinishi ustida olib brogan izlanishlarimiz shuni ko'rsatdiki, yigirmaga yaqin o'zbek xalq ertagi inglizchaga bevosita, ya'ni to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilingan. "Treasury of Uzbek Legends and Lore" (O'zbek xalq afsonalari va og'zaki ijodi namunalari) deb nomlanuvchi to'plamdagi asarlar bevosita tarjimalar sifatida e'tiborga loyiq. O'zbek folklorining bir nechta janrlariga oid namunalardan tarkib topgan bu to'plamdan "Jahldor pashsha", "Tulki bilan turna", "Qiz va ajdar", "Oltin tarvuz", "Zumrad va Qimmat" ertaklarining ingliz tiliga qilingan tarjimalari o'rin olgan.

Kuzatishlar shuni ko'rsatdiki, yuqorida sanalgan ertaklar asliyat asosida tarjima qilinmagan, ularning ba'zilarida nimalarnidir qo'shish yoki ayrim epizodlarni tushirib qoldirish hollari juda ko'p uchraydi. "Oltin tarvuz" ertagining asl nusxasida asosiy personajlar ikki

kishini-kambag`al dehqon va boyni tashkil etadi. Tarjimada esa ikkala holatda ham “peasant”-dehqon so`zi qo`llangan. Ertakdagi ikkinchi personajning boy ekanligi shundaki, unda ikki tabaqa vakili taqqoslangan. Kambag`al dehqon o`z ulushini atrofdegilar bilan baham ko`radi, boy esa hech kimga hech narsa bermaslik uchun eshik-derazalarini yopib, tarvuzni kesadi va arilar hujumiga uchraydi.

Turkumdagi dastlabki ertak “The Buried Treasure”- “Ko`milgan xazina” bo`lib, u ingliz tiliga to`liq va to`g`ri tarjima qilingan. Matnda tarjimon mahorati yaqqol ko`rinadi, bu o`rinda uning o`zbek millati turish-turmushi, to`y-marosimlari, an`analari va tarixi to`g`risida yetarli ma`lumotga egaligi muhim rol o`ynaydi. Ota o`zining dangasa o`g`illarini mehnatga o`rgatish niyatida o`limidan oldin ularni o`z oldiga chaqirib, yerga oltin ko`milganligi, lekin aniq joyini bilmasligini aytibdi. Otaning o`limidan keyin o`g`illar tillani toppish maqsadida, yerni hamma tomondan kovlashga kirishibdilar, biroq hech narsa topolmagach, mehnatlari zoye ketishini xohlamay, yerga urug` qadabdilar va mo`l-ko`l hosil olib, bir yil to`-totuv hayot kechirishibdi. Kelasi yil ham tillani izlab topisholmabdi. Shu tariqa har yili asta-sekin mehnatga ko`nikib ketishibdi. Ertakning syujeti, tuguni tarjimada mukammal berilgani bois undagi ko`pgina milliy-tarbiyaviy unsurlar saqlanib qolgan. Tarjimon ertakdagi mehnatsevarlik ulug`langan holatlarni aniq ifoda eta olgan.

“Ko`p o`ylab, bosj qotirib ular bir qarorga kelishibdi: “Dalaning yeri chopilgan, balki ozgina bo`lsa ham bug`doy eksak bo`larmidi?” Xullas, yigitlar bug`doy ekib daladan mo`l hosil olishibdi. Hosilni sotib, olgan puliga bir yil to`q-farovon hayot kechirishibdi” .

“Then it struck them that perhaps they might just as well plant some wheat since the earth was now ploughed and ready for sowing. So they sowed the wheat, and an abundant harvest which they sold for a good price giving them a year of prosperity”.

Garchi qahramonlar nutqi tarjimada aniq berilmagan bo`lsa-da ertak ma`no-mazmuniga hech qanday putur yetmagan. tarjimadan ko`rinib turibdiki, o`zbek xalqining qon-qoniga singib ketgan mehnatsevarlik hatto eng dangasa odamda ham namoyon bo`lgan va u o`z aravasini o`zi tortib keta oladigan qudrat kasb etgan.

Turkumdagi “Happiness and the Bride”- “Kelin va baxt qushi”- sehrli-fantastik ertakdir. U masalnoma mazmunga ega. Bu tarjimada ham insonlarning shirin xayollarini, ularning orzu-havaslarini, ertakning qanday va qaysi maqsad yo`lida yaratilganligini to`g`ri tushingan mutarjim xalqimizga xos barcha detallarni aniq tasvirlashga harakat qilgan.

Ertak sarlavhasi ingliz tiliga “Happiness and the Bride” tarzida o`girilgan. “Happiness” so`zi ingliz tilidan “baxt” deb tarjima qilinadi. O`zbek xalq og`zaki ijodida baxt doimo qushga qiyoslanadi, chunki u tutqich bermas bir xususiyatga ega tushuncha sifatida ta`riflanadi. Qush esa ozodlikni sevuvchi, xohlagan joyida makon qurib, xohlaganicha kun kechiruvchi mavjudot bo`lib, insoniyat azal-azaldan unga havas qilib kelgan va baxtning unga o`xshatilishi odamlar intilgan har bir narsaning erkinligini, binobarin, har qanday xohish yoki istak bilan berilmasligini ifodalab keladi. Baxt ham inson nazdida qush kabi erkinlik va yuksalish ramzidir. Tarjimada “qush” so`zining bermasligi sababini aynan shu bilan izohlash mumkin. “Qush” so`zining tarjimada berilmaganligi ertak ma`nosini ingliz kitobxonga ochib berishda o`ziga xos rol o`ynagan, bu bilan tarjimon go`ya ma`nosini ochib berishni so`z tarjimasidan ustun qo`ygan.

Xulosa. Ma'lumki, badiiy tarjimada milliy kolorit tushunchasi bizga ma'lum, noma'lum bo'lgan xalqning urf- odatlari, hayot tarzi, umuman olganda, milliy xususiyatlari tushuniladi. Shunday ekan, milliy koloritni saqlagan holda eng maqbul usullardan to'g'ri foydalanib tarjima qila oladigan tarjimanni o'z kasbining ustasi deyish mumkin. Tarjimon nafaqat xorijiy tilni, balki o'z tilining grammatikasi, leksikologiyasi, stilistikasini ham mukammal o'rganishi lozim bo'ladi. Asliyatdagi milliy o'ziga xoslikni tarjimada aks ettirish masalasi tarjimashunoslikda atroflicha o'rganilgan soha. Shunga ko'ra, badiiy asarlar tarjimasi jarayonida ko'ngil yoqqan yo'l bilan emas balki haqiqiy mutaxassislardek hasoslik bilan yondashish talab qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Qudrat Musayev Tarjima nazariyasi asoslari.- O'zbekiston Respublikasi FA: Fan nashriyoti, 2005.(89-123 bet)
2. Tarjima va milliy kolorit. <https://uz.rn.wikipedia.org>, (1-4 bet)
3. Sapaeva D.N. Means of establishing contact with the patient in medical discourse. ResearchJet Journal of Analysis and Inventions 3 (4), 2022. P.1-4.
4. Bhalla, Alok. The Place of Translation in a Literary Habitat and Other Lectures. Central Institute of Indian Languages, 2003.
5. Lefevere, Andre. Translation/History/Culture: A Sourcebook. Taylor & Francis, 2002.

ESTRADA VOKALI

Uzoqov Dilmurod Sultonovich

*O'zDSMI "Vokal" kafedrasida katta
o'qituvchisi.*

E-mail: dilmuroduzoqovkafedra@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada estrada vokali, estrada vokal ko'nikmalarini shakllantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar, usullardan foydalanishning ilmiy-nazariy asoslari haqida fikr-mulohazalar olib boriladi

Kalit so'zlar: Estrada, vokal, estrada vokali pedagogik texnologiyalar.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7636579>

Annotation: This article gives information about feedback on the scientific-theoretical basis of using modern pedagogical technology methods in the formation of pop vocal, pop vocal skills.

Key words: Pop, vocal, pop vocal pedagogical technologies

Estrada (ispancha — taxtasupa), estrada san'ati — 1) keng ma'noda — ko'ngilochar, ommabop badiiy (abadiy, musiqiy, raqs, tomoshaviy va boshqalar) janr va shakllarning umumiy ifodasi; 2) tor ma'noda — sahnaviy professional san'at turi. Rossiya va boshqalar ba'zi mamlakatlarda Estrada, Angliyada myuzikxoll, Fransiyada varyete, kafeshantan, kabare, AQShda shou, revyu kabi atamalar bilan yuritiladi. Estradaning kelib chiqishi xalq og'zaki ijodi bilan bog'liq bo'lsada, u muayyan (tijoratomabop) san'at turi sifatida 19-asrda Yevropa yirik shaharlarining demokratik ijtimoiymadaniy muhitida yuzaga kelgan. Estradaning asosiy shakli — maxsus joylarda, muntazam ravishda o'tkaziladigan Estrada konsertidir.

Estrada-vokal" to'garagiga 6 yoshdan 16 yoshgacha bo'lgan o'quvchilar jalb qilinadi. "Estrada-vokal" to'garagining o'quv rejasi bir o'quv yiliga mo'ljallangan. Mazkur o'quv dasturi Xalq ta'limi vazirligining 2015 yil 31 martdagi 7-mh-sonli buyrug'i bilan tasdiqlangan maktabdan tashqari ta'limga qo'yiladigan davlat talablari asosida ishlab chiqilgan. Ushbu o'quv dasturida berilgan mavzular va mavzuga oid soatlar miqdori (216 soatdan chiqmagan holda) hududning va to'garaklarga jalb qilingan bolalarning yosh xususiyatlaridan kelib chiqqan holda to'garak rahbari tomonidan 25 foizgacha o'zgartirilishi mumkin. Estrada vokal ijrochiligi bugungi kunda yosh avlodni musiqa san'atiga ommaviy jalb etish, pedagogika va psixologiya fanining ustuvor vazifalaridan biri — bolalar ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishni hal etishning asosiy shakllaridan biri hisoblanadi. Aynan ijodiy qobiliyatlar ongning kuzatish, taqqoslash, tahlil qilish kabi ko'plab qobiliyatlarni kengaytirishga zamin yaratadi. Zamonaviy estrada xonandaligi o'zida akademik xonandaligi

va an'anaviy xonandaligi texnikasini, shuningdek, estradaga xos bo'lgan bir qancha o'ziga xos texnikalarni birlashtiradi.

Rivojlanib borayotgan musiqiy madaniyatimizda estrada vokal ijrochiligi san'ati alohida o'rin tutadi. Estrada vokal ijrochiligi musiqasi bugungi kunda nafaqat san'at turi, balki ijtimoiy-madaniy hodisadir.

Shu o'rinda "Vokal" so'zining lug'aviy ma'nosiga to'xtalib o'tsak. "Vokal" so'zining lug'aviy ma'nosi bizda qadimdan mavjud bo'lgan "qo'shiq, ashula" degan musiqiy atamalarga to'g'ri keladi shunga ko'ra, vokal istilohi tarixiy - ijtimoiy, madaniy - ma'rifiy jarayonlarning ajralmas bir bo'lagi sifatida qadim zamonlardan beri yashab kelmoqda. O'zbek xalqi madaniy xayoti XIX asming ikkinchi yarmidan kirib kelib, san'atning ijrochilik janrini ifodalay boshlagan bu tushuncha Yevropada uzoq tarixga ega bo'lib, uning negizi antik davr diniy marosimlari, ijro jarayoniga borib taqaladi

O'zbekistonda (boshqa Sharq mamlakatlarida bo'lgani kabi) Estradaning rivojlanishi quyidagi ko'rinishlarda bo'lgan: bir tomondan unda an'anaviy san'at namunalarini sahna talablariga moslashtirib o'zgartirilgan (mas, Tamaraxonim va M.Qoriyoqubov ijrosidagi xalq lalarlarining sahna talqinlari, Yusufjon qiziq\shsh askiya an'alariga asoslangan konferansiyelik chiqishlari va boshqalar) yoki milliy janrlar negizida yangi sahna turlari yaratilgan (M.Turg'unboyeva Usta Olim bilan birgalikda ijod qilgan "Paxta", "Pilla" kabi ommaviy sahna raqslari). Ikkinchi tomondan O'zbekiston E.si chet el san'ati shakl va uslublari (mas, jaz, estrada orkestri, myuzikxoll)ni o'zlashtirishi bilan boyidi.

Xonandalik yo'nalishida asosiy o'rin tutgan vokal hozirda ancha ommalashib ketgani sir emas. Vokal - musiqa san'atining o'ziga xos turi bo'lib, eng awalo ashula aytish mahoratini yuksak darajada o'zlashtirishga asoslanadi. Ashula aytish yakka holda, ansambl yoki xor jo'rligida ham namoyon bo'lishi mumkin. Muhimi, vokal san'ati hozirgi kunda opera, operetta, musiqali dramalar, komediyalar va Estrada konsertlarida ham keng qo'llanib kelinmoqda.

Ko'plab taniqli vokal texnikalari mavjud, masalan: Set Riggsning "Nutq pozitsiyasida qo'shiq aytish" yoki V.V.Emelyanovning "Ovozni rivojlantirishning fonopedik usuli" asarlarida ajoyib vokal texnikasi haqida tavsiyalar berilgan. Oxirgi texnikaning asosiy mazmuni muallifning bir nechta monografiyalarida ochib berilgan, ulardan eng mashhuri "Ovozni rivojlantirish, muvofiqlashtirish va trening". Ushbu kitobning 7-nashri 2015-yilda nashr etilgan. Bu usullarning ikkalasi ham ovozni texnik jihatdan rivojlantirishga qaratilgan. London vokal maktabining vokal mashqlarini bajarishning asosiy sharti ijro etilayotgan fon musiqasining zarbasiga harakat bilan qo'shiq aytishdir. Shunday qilib, bu vokal mashqlarini bajarishni murakkablashtiradi va shu bilan birga unga ovozida zarur erkinlikni beradi. Ovoz erkinligiga, ayniqsa, boshlang'ich bosqichdagi xonandalar uchun oddiy ovoz mashqlarini harakatlarsiz bajarishda erishish juda qiyin.

1956-yildan O'zbek estrada teatri, keyinchalik O'zbek davlat estrada birlashmasi (1996-yilgacha) faoliyat ko'rsatgan.

V.Kuznetsov shunday deb yozgan edi: "Vokal yoki instrumental musiqiy estrada chiqishining asosiy xususiyatlaridan biri bu tinglovchilar bilan muloqotning o'ziga xosligidir. Estrada ijrochisi, albatta, tomoshabinni o'ziga jalb qiladi".

Hozirda O‘zbekistonda Estrada san’atini rivojlantirish, Estrada jamoalari hamda yakka ijrochilar faoliyatini muvofiqlashtirish kabi vazifalar "O‘zbeknavo" birlashmasiga yuklatilgan. Estrada o‘quv yo‘nalishi sifatida maxsus ta’lim tizimiga kiritilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Бавыкова Т.В. Техника голосообразования будущих эстрадных певцов, М: 2020 – С. 45-52.
2. Дрожжина Н. В. К вопросу методологии эстрадно-вокальной педагогики / Вестник ХДАДМ, 2018 – С. 28-30.
3. Kharatova Shakhlo “USE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE EDUCATIONAL PROCESS” Science and Education ISSUE 3, March 2022;
4. Цыкова В.Ю. Развитие чувства ритма / Теоретические и практические аспекты образования, 2018 – С. 158-163;
5. Malikova S.S. - O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti dotsenti, p.f.n

TIL ASPEKTLARINI O'RGANISHDA ZAMONAVIY AXBOROT
KOMMUNIKATSIYA VOSITALARIDAN FOYDALANISH

Surayyo Shodmonova Odiljon qizi
Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti
O'zbek tili va adabiyoti fakulteti talabasi

Annotatsiya: O'zga millat tillarini zamon talabiga mos holda o'rganish va o'rgatish barcha rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar qatori Vatanimiz-O'zbekistonda ham zamon talabiga aylandi. Chet tillarini o'rganish uchun bugun yoshlarga, qolaversa, chet tilini o'rganishni xohlovchi barcha yurtdoshlarimizga yaratib berilayotgan shart-sharoitlar o'zining ijobiy natijasini isbotlab bormoqda, desak adashmagan bo'lamiz. Ushbu maqola bugungi tezkor rivojlanayotgan davrda chet tilini o'qitish va o'rganishda zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalari va vositalarining roli haqida bahs yuritadi.

Kalit so'zlar: til, ingliz tili, axborot kommunikatsiya vositalari, axborot texnologiyalari, loyiha, qiziqish, faollik, interaktiv metodlar.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7636610>

Bugungi globallashtirish jarayonida tillarni o'rganish dunyo eshiklarini ochishga qo'yilgan ilk qadam hisoblanadi. Bugungi davr yoshlari orasida tilga bo'lgan e'tibor kundan kunga ortib bormoqda. Muhtaram Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev aytdan aytda, "Ayni paytda xorijiy tillarni o'rgatish va o'rganishga yurtimizda katta ahamiyat berilmoqda. Bu ham albatta, bejiz emas. Bugun jahon hamjamiyati o'ziga munosib o'rin egallashga intilayotgan mamlakatlarimiz uchun, chet ellik sheriklarimiz bilan hamjihatlikda, hamkorlikda o'z buyuk kelajagini qurayotgan xalqimiz uchun xorijiy tillarni mukammal bilishning ahamiyatini baholashning hojati yo'qdir". Ushbu fikrlar O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Karimov fikrlarining mantiqiy davomi sifatida ko'rishimiz mumkin. Negaki Birinchi Prezidentimiz 2012 yil 10 dekabrda qabul qilingan "Chet tillarini" o'rgatish tizimini yanada takomillashtirish chora tadbirlari to'g'risida"gi Prezident Qarori chet tillarini o'rganish imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan ilk qadamlardan biri sanaladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasida xorijiy tillarni o'rganishni ommalashtirish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida" 2021-yil 19-maydagi PQ-5117-son [qaroriga](#) muvofiq, shuningdek, xorijiy tillarni o'rganishni ommalashtirish bo'yicha tashkiliy chora-tadbirlarni samarali amalga oshirish maqsadida Vazirlar Mahkamasi bir qator qarorlarni qabul qiladi va uning ijrosi yuzasidan tegishli ishlarni amalga oshiradi.

Shubhasiz, davr taraqqiyoti, globallashtirish jarayoni yoshlardan bir necha xorijiy tillarni bilishni talab qilmoqda. Uzluksiz ta'lim tizimining bosh va asosiy maqsadi yuksak ma'naviyatli, raqobatbardosh, intellektual salohiyatga ega mutaxassislarni tayyorlashdir.

Bugungi kunda ilmiy texnik taraqqiyot har sohada, jumladan, ta'limtarbiya sohasida ham yangi-yangi zamonaviy texnologiyalarni joriy etishni taqozo etmoqda. Xorijiy tillarni o'rganishga bo'lgan talab ayni paytda ehtiyojga aylandi., til o'qitishning zamonaviy metodlarini izlab topish va ta'lim jarayoniga tatbiq qilishga talab kuchaydi. Bugungi kunda oliy ta'lim muassasalari talabalari o'zlariga berilgan bilimni yodlab olib aytishga emas, balki ta'lim va tarbiya jarayoniga amaliy ishlarni bajarish orqali yo'naltirilgan.

Chet tili – bu xorijiy mamlakat va unda yashovchi millat tilidir. Respublikamizda G'arbiy Yevropa (ingliz, ispan, nemis, faransuz) tillari va Sharq (arab, turk, fors, xitoy, hind) tillari o'qitilib kelinmoqda. Bu tillar ta'lim muassalarining o'quv rejalaridan o'rin olgan. Uchala tilni o'qitish jarayoni turlicha kechadi. Ona tili va ikkinchi til tabiiy vaziyatda, chet til esa sun'iy muhitda o'rganiladi. Chet tildagi muloqot, asosan, darsda muallim rahbarligida kechadi. Uchala til orasida chet tilni o'rganish va o'rgatish muayyan jihatlari bilan keskin farq qiladi. Bu esa, o'z navbatida, tegishli chet til o'qitish texnologiyasini qo'llashni taqozo etadi. Chet til muallimi metodika fani yutuqlarini puxta o'zlashtirish orqali o'quvchi-talabanning to'plagan til tajribasi me'yorini aniq bilishga va uni yanada takomillashtirishga erishadi. Chet tillarni samarali o'rgatish uning metodikasini bilishni taqozo etadi. Chet tillarni o'rganish va o'rgatish ko'p jihatdan chet til o'qitish metodikasi masalalarini nazariy tomondan.

Respublikamizda chet tilini o'rganish va o'rgatishning bugungi zamon talablariga mos holda ya'nikim zamonaviy axborot texnologik kommunikatsiyalaridan foydalanib til o'rganishga doir bir qador dastur, metodlar va bir qator programmalar ishlab chiqildi. Chet tilini o'rganishga bo'lgan talab ham kundan kunga oshib bormoqda. Chet tili fani to'rt aspectga;

- o'qish,
- yozish,
- tinglab tushunish

- gapirishga bo'linib, ularning har birini chuqur o'zlashtirish bo'yicha alohida tushuncha va ko'nikmalar berilmoqda. Ta'lim texnologiyalari, bu ta'lim jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalaridan unumli foydalanishdir. Shuningdek, ta'lim jarayoniga zamonaviy kommunikativ innovatsion texnologiyalarini olib kirish orqali ta'lim sifati va samaradorligini oshirishni nazarda tutadi. Xususan, chet tilini o'rganishda bunday axborot-kommunikatsion texnologiyalardan foydalanishning bir qancha afzalliklari mavjuddir. Til o'rganish va o'qitishda zamonaviy texnologiyaning roli beqiyosdir. Texnologik vositalardan foydalanish chet tili o'rganishning har bir aspect (o'qish, yozish, tinglab tushunish va gapirish)ida qo'l keladi. Masalan, tinglab tushunish uchun, albatta kompyuter, player, CD diskless bu jarayonni amalga oshirish mumkin emas. Tinglab tushunish til o'rganishning eng muhim qismlaridan biridir. Bunda o'quvchi bir paytning o'zida so'zlovchining talaffuzi, grammatik qoidalarga rioya qilganligi, so'z boyligi va uning ma'nolariga e'tibor berishi talab qilinadi. Ta'lim jarayonida zamonaviy texnologiyalardan foydalanishda o'quvchilar ham axborot — kommunikatsion texnologiyalarni yaxshi bilish va ulardan foydalana olishi muhim omil

hisoblanadi. Chet tilini zamonaviy texnologiyalardan foydalanib o'rgatish va o'rganish eng samador usullardan biridir.

Chet tilini bugungi zamonaviy axborot kommunikatsiyalari vositalari yordamida o'rganish usullariga, jumladan:

– kompyuterlardan foydalanganda o'quvchi chet tilidagi video roliklarni, foto kadrlarni, turli xil qisqa metrajli namoyishlarni, dialoglarni kino yoki multfilmlar ko'rishi va eshitishi;

– chet tilidagi radio eshittirishlar va televideniya dasturlarni eshitish va tomosha qilish mumkin;

– internet tarmog'idagi turli xil til o'rgatishga mo'ljallangan saytlar;

– turli xil mobil ilovalardan foydalanish mumkin. Bu texnik vositalardan foydalanish o'quvchilarning chet tilini o'rganishlari jarayonini qiziqarliroq va samaraliroq bo'lishini ta'minlaydi.

Chet tilini o'qitishda eng samarali yondashuvlar qatorida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositasida, masofaviy ta'limda til o'rgatish metodikalarini ko'rsatish mumkin. Kompyuter texnologiyalari, ayniqsa, Internetda yaratilgan bir qator saytlardan foydalanib, til o'rganishda juda keng imkoniyatlar mavjud. Ular quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1) chet tilida og'zaki nutq qoidalari bo'yicha o'zlashtirgan bilimlari va malakalaridan amaliyotda keng foydalanib, olgan til materiallaridan faqat o'zining nutqida emas, balki Internet orqali online ilovalarda nutqini tushunishda ham foydalanishda o'rganish;

2) o'zlashtirgan nutqiy bilimlarini munosabatning jarayonida onsongina o'z nutqiga ko'chirish moslashuvchan ko'nikmasini shakllantirish;

3) norasmiy va rasmiy muloqot shaklida amalga oshiriladigan suhbatni uyushtirishga, so'zlashishni o'rganishga nisbatan kuchli, darhol yuzaga keladigan motivatsiyani va haqiqatga yaqin munosabat motivatsiyasini yaratish;

4) psixologik to'siqlarni yengish, xususan, chet tilida so'zlashishdan va xatoga yo'l qo'yishdan cho'chish, to'sig'ini hamda ichki va tashqi tortinish hamda uyalish hissini yo'qotish;

5) ta'lim sifatining yuqori darajaga ko'tarilishi va darhol natijaliligi; mashg'ulotlar ikkinchi mashqidayoq, foydalanuvchilar asosiy o'quv matnida berilgan nutqiy qolipda o'rganayotgan chet tilida so'zlasha boshlaydilar; matn ta'sir ko'rsatish suggestiv vositalaridan (shu jumladan, xotiraga kiritish) foydalanilib, mashg'ulotlar birinchi mashqidayoq e'tiborga olinadi;

6) ko'p sonli nutqiy, yuksak va grammatik birliklarni taqdim etish va o'zlashtirish; bir taqdim etishda 150-200 yangi so'zlar, 30-50 nutqiy namunalari va bir necha odatiy nutqiy hodisalar kiritiladi va o'zlashtiriladi.

Chet tili muloqot, bilish, axborot olish va to'plash vositasi hisoblangan chet tilida munosabatlar shartlari nutq faoliyati barcha turlarini bilish zarurligini belgilab beradi: ushbu chet tilida gapirish va nutqni tushunish hamda o'qish, yozish, nutqiy faoliyat u yoki bu turini bilish darajasi, bevosita chet tilida muloqot amaliyotida, ixtisosligi bo'yicha auteptik va yuksak mazmunli adabiyotlarni o'qishda, kitob, ularga annotatsiyalar, konferentsiyalar uchun tezislari, amaliy yozmalar ko'rinishida yozma axborot almashishda namoyon bo'ladi.

Internet orqali chet tillariga o'qitishda jadal metodning asosiy maqsad va vazifalarini aniq belib olish zarur. Shunday qilib, chet tiliga o'qitish jadal metodining asosiy vazifasi qisqa muddat sharoitida muloqot va idrok etish vositasi sifatida chet tilini egallab olish, deyarli, cheklanmagan turmush, ijtimoiy-siyosiy va umumilmiy mavzularda oddiy (tabiiy) yoki oddiyga yaqin sur'atda chet tilida og'zaki nutqni tushunish malakasi va ko'nikmalarini ishlab chiqish hisoblanadi. Jadal o'qitish eng boshlang'ich bosqichida ishlab chiqiladigan og'zaki nutqni tushunish malakasi o'qitish davomida takomillashtiriladi, ko'nikmaga aylantiriladi. Olingan axborotlar hajmining 50 dan 100 foizigacha tushunishni ta'minlaydi. Amaliy muloqot sharoitlarida chet tilidagi og'zaki nutq hajmi mazmuni bo'yicha tushunilmagan masalalarga oid savol berishni yoki nutqning alohida qismlarini tushuntirishi tinglovchining "chet tilida so'zlashuv faolligi" hisobiga tushunish ko'nikmasi amalga oshirilishi mumkin.

Amaliyot ko'rsatishicha, audirovaniya ko'nikmasi ancha yuqori darajasini yaratish uchun foydalanuvchi taxminan 6 ming so'z birikmalariga teng lug'at boyligini egallab olishi zarur. Bu lug'atning alohida turi, uni bilish faqat haqiqiy tanish, dastlabki so'zlar hisobigagina emas, balki so'z hosil qilish qoidalarini bilish hisobiga ham amalga oshiriladi. Bu foydalanuvchida kontekstual anglash ko'nikmasini yaratish oqibatida, ko'plab notanish so'zlarni o'z ichiga olgan o'rganilayotgan chet tili ichki tuzilmasini yaratish bilan va muloqot ishtirokchisi har birida umuman, muloqot tajribasi hisobiga amalga oshadi. Muloqotda ishtirok etish chet tilida og'zaki nutqni bilishni, ya'ni gapirish ko'nikmasini yaratishni ko'zda tutadi.

Internet materiallarida so'zlashish ko'nikmalarini amalga oshirilishi sharti sifatida so'z boyligiga, til materiallari hajmiga unchalik katta talablar qo'yilmaydi. Biroq so'zlashish muloqot jarayonida shaxs sifatida to'laqonli ishtirok etishi uchun foydalanuvchi egallab olishi kerak bo'lgan so'z va umuman, til materiallari hajmi zarur minimumini belgilaydi.

So'z va grammatik materialdan tashqari, bu minimum ushbu tilning qator asosiy ekstralingvistik vositalari, masalan, nutqning absolyut sur'ati, tanaffuslar xususiyati (ularning davomiyligi va joylashishi) ushbu til hamda imo-ishora xususiyatlarini egallab olishini ko'zda tutadi. Tadqiqotlar ushbu chet tili me'yoriy grammatikasi vositalari va so'z tuzish hamda stilistika ma'lum vositalari yordamida o'rganish mumkinligini ko'rsatdi

Foydalanuvchini maqsadga muvofiq, unga kerakli kommunikativ bloklarni tanlab olish va jamlashtirishi, tushunib olish uchun sharhlarga murojaat etishga, ya'ni mazmunli, tushunib ish bajarishga majbur qiladi. Bunday izlanish yakuni yozma yoki og'zaki shaklda qayd etiladi. Yozma topshiriqlar til materiallari, shakllari, ma'lum grammatik hodisalardan foydalanishga o'rgatadi. Leksik-grammatik sharh foydalanuvchilarning til materialini mustaqil tizimlashtirish uchun tayanch omil hisoblanadi. Foydalanuvchilarga sharhlashda tushuntiriladigan hodisalar barchasi foydalanuvchilarga tayanish bo'lganligi sababli ular tomonidan nutqda ko'p marotaba takrorlanganidan so'ng tanishish taklif etiladi.

Mamlakat ijtimoiy hayotida demokratik qayta qurish sababli ta'lim sohasida ham o'zgarishlar sodir bo'lmoqda. Ulardan biri barcha fanlar bo'yicha dasturiy ta'minotlarni to'la almashtirilishi hisoblanadi.

“Chet tili” fani sohasida chet tillariga o'qitish yuqorida esga olingan modellari uchun qator dasturlar yaratilgan. Ularda chet tillari bo'yicha dasturlarni loyihalashtirishda ilg'or tajribalar hisobga olingan, xalqaro hamjamiyat tomonidan to'plangan tajriba, milliy mualliflar tadqiqotlaridan foydalanilgan. Chet tili bo'yicha zamonaviy dasturlarda yakuniy mahsulotga va o'quv jarayoniga yo'naltirilgan materiallar mavjud. Mahsulotga mo'ljallangan dasturlar ta'limning yakuniy maqsadini aks ettiradi. O'quv jarayoniga yo'naltirilgan dasturlarda ta'lim vositalariga, dastur maqsadlarini amalga oshirish uchun ko'p jihatdan mos keladigan aniq metodik uslublar tasvirlanishiga e'tibor qaratiladi. Dasturning bu turi unchalik odatiy emas va dasturiy ta'minot milliy nazariyasi sohasida innovatsiya hisoblanadi.

O'quv jarayoniga yo'naltirilgan dasturlarda qo'llanilishi natijasida chet tillarga o'qitish masalasini munosib ravishda hal etishga imkon beruvchi asosiy metodik yondoshishlar aks ettiriladi. Chet tiliga o'qitishda kommunikativ, shaxsiy-faoliyatli, kognitiv, ijtimoiy-madaniy jadal yondashishlar hozirgi kunda milliy metodikada eng mashhur va keng tarqalgan hisoblanadi. Mana shu barcha yondashishlar sof ko'rinishda emas, balki turli kombinatsiyalarda foydalaniladi. Chet tillariga o'qitishda suggestopedik yondashish bu kombinatsiyalarda e'tibordan chetda qolib ketmasligi, biz uchun muhimligini aytib o'tish zarur, chunki u alohida texnologiyasi hisobiga boshqa texnologiyalarga qaraganda, qator o'quv masalalarini ancha muvaffaqiyatli hal etishga qodir.

Shunday masalalar qatorida munosabatlar og'zaki shakllariga o'rgatish, o'qish motivatsiyasini oshirish, psixologik to'siqlarni yo'qotishlarni aytib o'tish zarur. Dasturli maqsadlarda munosabatlar og'zaki nutqli shakllari tinglash va so'zlab berishga katta o'rin ajratilsa, kompyuter orqali ushbu maqsadlarga erishish uchun eng muvaffaqiyatli yondashishlardan biri sifatida, masalan, kommunikativ yondashish doirasida tavsiya etish mumkin. Chet tillariga jadal o'qitish metodikasi dastavval kurs ta'limi sharoitlari uchun yaratilgan. Kompyuter vositasida jadal metodikada o'qitishda materiallar tayyorlash uchun o'rta maktabning ehtiyojli nazariy qoidalarini ma'lum darajada tuzatish, maktab ta'limi sharoitlariga mos keladigan yangi o'quv kurslarini yaratishni talab qiladi.

Bugungi kunda ta'lim tizimiga ko'plab zamonaviy texnologiyalar va metodlar kirib kelmoqda. Ammo, ulardan qay tarzda, qaysi paytda, qanday mavzuda foydalanish bu o'rgatuvchining zukkoligi, izlanuvchanligiga, dars - mashg'ulotlarni ham qiziqarli, ham ilmiy ma'lumotga boy tarzda tashkil etishiga bog'liq deb o'ylayman.

Xulosa qilib aytganda, chet tillarini o'rganish hozirgi davrimizning dolzarb vazifalaridan ekan, o'sib kelayotgan yosh avlodga til o'rgatishning jadal metodlarini ishlab chiqib, ularga tavsiya etish olimlar va o'qituvchilarning kechiktirib bo'lmas ishlaridan

hisoblanadi. Chet til o'rganish ko'p qirrali ta'limot bo'lib, bu jarayonda inson murakkab psixologik o'zgarishlarni boshdan kechiradi. Jumladan ona tili bilan chet tilini taqqoslash jarayoni yuzaga keladi. Ingliz tili darslarida innovatsion usullarni qo'llash natijasida o'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatlari rivojlanadi, nutqi ravonlashadi, tez va to'g'ri javob berish malakasi shakllanadi. Bunday usullar o'quvchida bilimga ishtiyoq uyg'otadi. O'quvchi darslarga puxta hozirlik ko'rishga intiladi. Bu esa o'quvchilarni ta'lim jarayonining faol sub'yektlariga aylantiradi. Ta'lim tizimi o'z oldiga erkin fikrlovchi, barkamol, yetuk shaxsni tarbiyalashni vazifa qilib qo'yar ekan, kelgusida biz bo'lajak o'qituvchilar innovatsion texnologiyalardan samarali foydalanish yo'llarini yanada mukammalroq ishlab chiqishimiz bilan o'z hissamizni qo'shishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. A.V. Mogilev Internet maktabga keladi, Voronej, VGPU, 2001 yil.
2. A.B. Antopolskiy , T.S. Markarova , E.A. Danilina Raqamli kutubxonalarni yaratish va faoliyatining huquqiy va texnologik muammolari. - M.: INITs "Patent", 2008.
3. Belkova M. M. Ingliz tili darslarida axborot kompyuter texnologiyalari // Maktabda ingliz tili. 2008 yil, №.
4. Belyaeva L.A., Ivanova N.V. PowerPoint taqdimoti va uning chet tillarini o'qitishdagi imkoniyatlari // Inostr. Maktabdagi tillar. 2008 yil, № 4.
5. Bershadskiy, M. Axborot kompetensiyasi. // Xalq ta'limi. - 2009 yil - 4-son. - 139-bet
6. Bogorditskaya V.N., Xrustaleva L.V. Proc. Ingliz Tillar: 8 ta katak uchun. maktab Chuqur bilan Stud. Ingliz Yaz. 4-nashr - M.: 2001 yil
7. O'.Hoshimov, I. Yoqubov. "INGLIZ TILI O'QITISH METODIKASI" (o'quv qo'llanma) Toshkent: "Sharq" nashriyoti, 2003
8. Braun, D.R. Axborot savodxonligini rivojlantirish uchun muammolari hal qilish modeli: integratsiyalashgan yondashuv. // Maktabda kutubxona - 2006. - № 22 b. 6 - 11
9. Q. Xatamova, M.N.mirzayeva. "INGLIZ TILI DARSLARIDA QO'LLANILADIGAN INTERFAOL USULLAR" (uslubiy qo'llanma), Navoiy, 2006, 40 bet
10. V.B. Popov Internet texnologiyalari va ta'limni rivojlantirish Voronej, VSPU, 2001 yil. Bekmuratova U. B. "Ingliz tilini o'qitishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish" mavzusida referat. Toshkent — 2012 yil
11. Отабоева, М. Р. Чет тилини о'қитишда замонавий инновацион технологияларидан фойдаланиш ва унинг самарadorлиги / М. Р. Отабоева. — Текст: непосредственный, электронный // Молодой ученый. — 2017. — № 4.2 (138.2).

— С. 36–37. — URL: <https://moluch.ru/archive/138/39058/> (дата обращения: 27.04.2020) N.

12. M. Xoldorova, N. Fayziyeva, F. Rixsittilayeva. “CHET TILINI O’QITISHDA YORDAMCHI VOSITALARDAN FOYDALANISH”. Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU, 2005

13. Samarova, S. (2018). Forming Creative Vision of Person as Universal Method Enhancing Creativity. Eastern European Scientific Journal, (6). 8.

14. Samarova, S. R. (2019). Methods and technologies for the development of creative thinking of pupils. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 7(10), 37-43.

**KOREYS VA O'ZBEK TILLARIDA HURMAT MA'NONI IFODALOVCHI
MAQOLLARNING QIYOSIY TAHLILI**

Bayonxanova Iroda Furkatovna

Samarqand davlat chet tillar instituti

Katta o'qituvchisi

Abrorova Zulfizar Farxodovna

Magistr

Samarqand davlat chet tillar instituti

E-mail: zulfizar1997@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada koreys va o'zbek maqollarida "hurmat" komponentini o'z ichiga olgan so'zlar, ularning tematik tasnifi, koreys va o'zbek tizimlarida hurmatning tutgan o'rni haqida xulosalar chiqarildi. Maqollar xalqning tili va madaniyatida muhim o'rin tutadi, uning milliy, o'ziga xos xususiyatlari mavjud, chunki ular tarkibida mavjud, ma'lum bir etnik guruhning to'plangan tajribasi. Maqollar xalqning atrofidagi predmetlarga o'ziga xos munosabatini ifodalaydi. hodisalar esa xalqning moddiy va ma'naviy hayotini aks ettiradi. Har qanday xalqning maqol va matallarining o'ziga xos xususiyati ularning asligidir, milliy kelib chiqishi, ularning motivatsion bazasi asosan bo'lishiga qaramay universal va unda siz o'zlashtirilgan ma'lum miqdordagi gaplarini topishingiz mumkin. Menimcha koreys va o'zbek tillari maqollarida qiyoslash semantikasi qisman o'rganilgan bo'lib, bu mavzu batafsil ko'rib chiqish va tizimlashtirishni talab qiladi. Maqsad ushbu maqola farqlashning turli usullarini ko'rsatishga urinishdir va maqollardagi "odob" kabi tushunchalar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik. Quyidagi vazifalar qo'yiladi: o'zbek tili materiali bo'yicha maqol va matallarni solishtirish va koreys tili bilan solishtirish; ular orasidagi o'xshashlik va farqlarni aniqlash.

Kalit so'zlar: maqol; madaniyat; an'ana; idiomalar; o'zbek tili; koreys tili; folklor.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7636652>

**COMPARATIVE ANALYSIS OF PROVERBS EXPRESSING THE MEANING OF
RESPECT IN KOREAN AND UZBEK**

Annotation: The article examines Korean and Uzbek proverbs and sayings containing the component of "respect", proposes their thematic classification, draws conclusions about the role of respect in the Korean and Uzbek system of values. Proverbs occupy an important place in the language and culture of the people, serve as a means of getting acquainted with the peculiarities of its national character, as they contain traces of cultural diversity, the accumulated experience of one particular ethnic group. Proverbs express the specific attitude of the people to the objects and phenomena surrounding them, are a reflection of the material and spiritual life of the people. A distinctive feature of proverbs and sayings of any nation is their primordially national origin, despite the fact that their motivational base is largely

universal, and a certain number of borrowing facts can be found in it. In my opinion, the semantics of comparison in the proverbs of the Korean and Uzbek languages has been studied fragmentarily, this topic requires detailed consideration and systematization. The purpose of this article is an attempt to show different ways of distinguishing and correlating such concepts as "politeness" in proverbs. The following tasks are set: to compare and compare proverbs and sayings on the material of the Uzbek and Korean languages; identify similarities and differences between them.

Key words: proverb; culture; tradition; idioms; Uzbek language; Korean; folklore

Maqollar xalq ogʻzaki ijodining eng qadimiy janridir. Ular hammaga dunyo xalqlariga maʼlum boʻlib, shu jumladan uzoq vaqt oldin yashaganlarga ham. Maqollar, matallarning manbalari juda xilma-xildir. Maqol boʻlish uchun gapni idrok etish kerak va oddiy odamlar tomonidan qabul qilinishi kerak. Bunday holda, bayonotning asl manbasi koʻpincha unutiladi. Maqolga aylanib, u talaffuz qilib, jamoatchilik ongining bir qismiga aylanadi, maqolni kim yaratganligi muhim emas. Ishonch bilan aytish mumkinki har qanday maqola maʼlum bir shaxs tomonidan maʼlum sharoitlarda yaratilgan lekin koʻpgina eski maqollar uchun ularning kelib chiqish manbai butunlay yoʻqolgan. Shuning uchun maqollar xalqning kelib chiqishi desak toʻgʻriroq boʻladi, asosiy manba xalqning umumiy ongida. Maqol va matallarni qiyoslash bu turli xalqlarning qanchalik umumiylikini koʻrsatadi, bu esa oʻz navbatida ularning bir-birini yaxshiroq tushunishi va yaqinlashishiga yordam beradi. Maqol va matallarda xalqning boy tarixiy tajribasi, mehnatga oid gʻoyalari odamlarning faoliyati, hayoti va madaniyati aks ettirilgan. Maqollarni toʻgʻri va oʻrinli ishlatish va maqol nutqqa oʻziga xos ifodalilik beradi.

Zamonaviy koreyslar ilgʻor boʻlishiga qaramay, koʻpchilik hali ham shunday anʼanalar va konfutsiy qadriyatlariga sodiqlik. Koreya madaniyati va urf-odatlarida, chuqur oilaviy qadriyatlar va keksalarga, mansablarga hurmat va ehtirom ildiz otgan yoki ijtimoiy mavqei, shu jumladan ota-onalar, oʻqituvchilar, aka-uka, qariyalar. "Katta" deb tasniflangan odamlar "kichik" odamlar hurmat korsatishlari kerak. Oilaviy qadriyatlarining ustuvorligidan tashqari, koreyslar oilaning ijtimoiy mavqei va shaʼniga, shaxslarning xulq-atvoriga katta ahamiyat berish, oilada, kompaniyada va mamlakatda aks etadi.

Koreys tilida ham, oʻzbek tilida ham oʻqituvchilar qadimdan chuqur qadrlanib, eʼzozlangan. Koreys tilida oʻqituvchi roliga hurmat darajasini koʻrsatadigan ibora mavjud: – Hatto domlanning soyasini ham bosmaslik kerak.

Oʻzbek tilida esa ustozlarga boʻlgan hurmatni quyidagi maqollarda koʻrish mumkin.

Ustoz otangdek ulugʻ

Ustoz bilimli — shogird ilmi

Hushmuomalalik koreya jamiyatining asosi va uning ajralmas qismi bolgani sabab, koreys xalqi orasida nutq va tildagi frazeologik birliklar, maqol va matallar katta rol oʻynamaydi. Bunday iboralarni koʻpincha keksa odamning kundalik nutqida eshitish mumkin. Keling, ulardan baʼzilarini koʻrib chiqaylik.

«삼년 구병에 불효 난다»

Ota-onalar uch yil kasal boʻlsa, oʻgʻillar hurmat qilishlari kerak.

«어미 손이 약손이다»

Onaning qo'li shifobaxsh qo'ldir

«어른께서 부르시면 먹던 밥도 뵈고 대답한다»

Agar kattalar chaqirsa, siz ovqatlangan ovqatni tupurib ham javob berishingiz kerak.

«나라님도 어른은 공경한다»

Hatto hukmdor ham kattalarni hurmat qiladi.

«노인 말 그른 데 없고 어린 아이 말 거짓 없다»

Oqsoqol yomon gapirmaydi, bola yolg'on gapirmaydi.

O'zbek tili frazeologik birlik va maqollarga nihoyatda boy o'zbek xalqining keksalarga, otanona hurmatini bildiradi.

«Onangga boshingni xam qil

Otangga gapingni kam qil»

«Kattaga — hurmat,

Kichikka — shafqat»

«Kishining hurmati o'z qo'lida»

«Otangni ko'rsang, otdan tush»

«Ustoz mehri — ota mehri»

«Hurmat — bitmas boylik»

«Hurmat qilsang, hurmat ko'rasan»

Tadqiqot materiallari quyidagi xulosalar chiqarishga imkon beradi - maqollar nutqni bezash, uni aniqroq, ifodali qilish, takrorlashdan qo'chishga yordam beradi. Maqol va matallar turmush tarzini aks ettiradi, yorqin va ifodalidir. Uslubiy va amaliy koreys tilini o'rganish jarayonida maqol va matallardan foydalanishning ahamiyati katta. Shunday qilib, maqol va matallardan foydalanish tasvirlash uchun grammatik hodisalar va ularni nutqda mustahkamlash o'rinlidir. Uning leksik-grammatikligi tufayli, maqol va matallardan so'z boyligini boyitish uchun foydalanish mumkin. Shuningdek, rag'batlantiruvchi vosita sifatida ular nutqni rivojlantirish uchun ishlatilishi mumkin. Maqol va matallar so'z boyligini boyitishga hissa qo'shadi, xotirani rivojlantirishga imkon beradi, hamda xalq hikmatlari bilan tanishtiradi.

Foydalanilgan manbalar

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – Москва: СЭ. 1969.

2. O'zbek tilining izohli lug'ati. I.I. – Moskva: Russkiy yozik, 1981.

3. 한러사전. 러시아어어문학사. – 서울:한국러시아문학회편. 2004.

4. Баёнханова, Ирода Фуркатовна (2022). ХИКМАТ АРБОБЛАРИНИНГ ТУРЛИ ТИЛДАГИ МУЛОҚОТ ОДОБИНИ ИФОДАЛОВЧИ МАҚОЛЛАР ҲАҚИДАГИ ФИКРЛАРИ (ЎЗБЕК ВА КОРЕЙС ТИЛЛАРИ МИСОЛИДА).. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2 (Special Issue 24), 555-565.

5. Ирода Фуркатовна Баёнханова (2022). КОРЕЙС ВА ЎЗБЕК ТИЛИДАГИ ПАРЕМИОЛОГИК БИРЛИКЛАРНИНГ ҚИЁСЛАБ ЎРГАНИШИ. Scientific progress, 3 (3), 265-269.

6. Bayanxanova, Iroda Furkatovna, & Soliyeva, Aziza (2022). O'ZBEK VA KOREYS TILLARIDA KELISHIK KATEGORIYASI HAQIDA UMUMIY TUSHUNCHA. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2 (Special Issue 24), 114-121.
7. Назарова, Ш. (2019). Сравнительный анализ адвербализации в узбекском и корейском языках. Иностранная филология: язык, литература, образование, (2 (71), 81–89. извлечено от https://inlibrary.uz/index.php/foreign_philology/article/view/1014
8. Назарова, Ш. (2017). О масштабе реализации феномена транспозиции. Иностранная филология: язык, литература, образование, 2(3 (64), 83–87. извлечено от https://inlibrary.uz/index.php/foreign_philology/article/view/582

**XITOIY TILINI O'RGANUVCHI TALABALAR TOMONIDAN NATIJA
TO'LIQLOVCHILARINI O'RGANISH JARAYONIDAGI DUCH KELINAYOTGAN
MUOMMOLARI VA ULARNING YECHIMI**

Tilovov Ozod Zairjonovich

SamDCHTI, "Yaqin sharq tillari" kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: To'liqlovchi (补语) hozirgi xitoy tilining xususiyatlarini eng yaxshi aks ettira oladigan grammatik komponentlardan biridir. Hozirgi xitoy tilidagi to'liqlovchining grammatik tizimi murakkablik, moslashuvchanlik va tejamkorlik xususiyatlariga ega. Lu Venxua (2001) xitoy tilini chet tili sifatida o'rgatish haqida gapirar ekan, shunday degan edi: "xitoy tilini o'rgatish, ayniqsa xitoy tilini chet tili sifatida o'rgatish, xitoy tilidagi to'liqlovchining tuzilishi o'zining murakkabligi tufayli har doim grammatika sohasida dolzarb mavzu bo'lib kelgan".

Kalit so'zlar: Natija to'liqlovchi, potensial to'liqlovchi, "fe'l-to'liqlovchi" struktura.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7636656>

Аннотация: Дополнение (补语) — один из грамматических компонентов, который лучше всего отражает особенности современного китайского языка. Грамматическая система дополнения в современном китайском языке отличается сложностью, гибкостью и экономичностью. Лу Вэньхуа (2001), говоря о преподавании китайского языка как иностранного, сказал: «При обучении китайскому языку, особенно преподаванию китайского языка как иностранного, структура дополнения в китайском языке всегда сложна из-за ее сложности. актуальная тема в области грамматики».

Ключевые слова: Дополнения результата, Дополнения возможности, структура дополнения глагола.

Abstract: The complement (补语) is one of the grammatical components that can best reflect the characteristics of the modern Chinese language. The grammatical system of the complement in modern Chinese has the characteristics of complexity, flexibility, and economy. Lu Wenhua (2001), speaking about the teaching of Chinese as a foreign language, said: "in teaching Chinese, especially teaching Chinese as a foreign language, the structure of the complement in Chinese is always difficult because of its complexity. has always been a hot topic in the field of grammar".

Key words: Result complement, possible complement, verb complement structure.

KIRISH

Yillar davomida xitoy tilini chet tili sifatida o'rgatishda to'liqlovchi tizimi o'zining boy ma'nosi, o'zgaruvchan shakli va murakkab qoidalari tufayli o'qitishga ta'sir qiluvchi noqulay omilga aylandi. Boshqa tomondan, grammatik sferada to'liqlovchiga berilgan tasniflarda hamisha tafovutlar bo'lib kelgan, bu esa xitoy tilining chet tili sifatida o'rgatishdagi o'quv materiallarini bir-biriga mos kelmasligiga olib keladi, bu ham to'liqlovchilarni o'rgatishda qiyinchilikka sabab bo'ladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Xitoy tilini chet tili sifatida o'qitishning grammatika tizimida strukturaviy xususiyatlariga ko'ra tasniflash va ma'nosiga ko'ra nomlash usuli muvaffaqiyatli qo'llanildi va o'qitishda yaxshi natijalarga erishildi. To'liqlovchilarni tasniflashda hali ham ba'zi muammolar mavjud, masalan: V+上ni yo'nalish to'liqlovchisi sifatidami yoki natija to'liqlovchisi sifatida tasniflash kerakmi; “得” li to'liqlovchilarni daraja to'liqlovchisi sifatidami yoki holat to'liqlovchisi sifatida tasniflash kerakmi? shu kabi bir nechta muommolar hanuzgacha o'z yechimini topmagan.

Qolaversa, xitoy tilida mavjud bo'lgan to'liqlovchi o'zbek tilida yoki rus tilida mavjud emas, bu ham o'zbek talabalari uchun xitoy tilini o'rganishda bir qancha to'siqlarni keltirib chiqaradi.

1. Natija to'liqlovchilarini tushurib qoldirilgan holatda gapda xatoga yo'l qo'yishadi. Eng ko'p tushurib qoldiriladigan natija to'liqlovchilari “到, 成, 完, 上, 好, 见” kabilar bo'lib, odatda talabalar ularning o'rnini “了” bilan to'ldirishadi.

Biz buni quyidagi gaplar misolida ko'rishimiz mumkin:

- *她在学校门口看了丽丽。 — 她在学校门口看见/到了丽丽。
- *早上起床了, 我听喜鹊的声音。 — 早上起床后, 我听见/到喜鹊的声音。
- *弟弟考了一个好大学。 — 弟弟考上了一个好大学。
- *李老师在黑板上写所有课的名字。 — 李老师在黑板上写上所有课的名字。
- *吃饭以后我有空, 你来找我吧。 — 吃完饭以后我有空, 你来找我吧。

Xitoy tilidagi “吃完, 做好, 听到, 看见, 写上” kabi fe'l-to'liqlovchi birikmalar bilan natija to'liqlovchisi bo'lmagan sodda fe'llarning asosiy farqi ish-harakatning davomiylik ma'nosiga ega yoki ega emasligidadir. Har qanday “fe'l-to'liqlovchi” birikmalar davomiylikni ifodalaydi, sodda fe'llar esa davomiylikni ifodalaydi. Yuqorida keltirilgan jumalarda qo'llanilgan “吃, 做, 听, 看, 写” larning barchasi davomiy harakatni ifodalaydi, qachonki bu fe'llarga natija to'liqlovchisi qo'shilgandagina davomiy bo'lmagan harakatga aylanadi. Ushbu grammatik ma'noni talabalar yaxshi tushunmaganliklari uchun, ko'plab xatolar yuzaga keladi.

2. Asosiy fe'llarni tushurib qoldirilgan holatda gapda xatoga yo'l qo'yishadi.

“Fe'l-to'liqlovchi” birikmalarda xitoy tilini o'rganuvchilar tomonidan asosiy fe'lning tushurib qoldirilish bilan bog'liq hatolar ko'p uchraydi. Fe'l kesim o'rnini esa bevosita to'liqlovchi bilan to'ldirishadi.

*“照”字错了。 — “照”字写错了。

*她在教室门口见丽丽了。 — 她在教室门口看见丽丽了。

*张东的破了头。 — 张东摔破了头。

*他们队赢了。 — 他们队打赢了。

3. Natija to‘liqlovchilarini qo‘llash kerak bo‘lmagan joyda qo‘llab xatoga yo‘l qo‘yishadi.

Aksariyat chet ellik talabalar natija to‘liqlovchilarini qo‘llash shart bo‘lmagan joyda qo‘llab, gap tarkibida xatoliklarni yuzaga keltirishadi.

*希望下个月能回北京看见丽丽。 — 希望下个月能回北京看丽丽。

*很多人不想考上研究生。 — 很多人不想考研究生。

*找到一份好的工作有点儿难。 — 找一份好的工作有点儿难。

*爸爸买好小猫做礼物。 — 爸爸买了小猫做礼物。

*今天我丢掉了50块钱。 — 今天我丢了50块钱。

Natija to‘liqlovchilari odatdatugallanmagan yoki hali sodir bo‘lmagan voqea-hodisani emas, balki tugallangan ish harakatini ifodalab keladi. Masalan: yuqoridagi gaplarda qo‘llanilgan “回北京”, “考研究生” kabilar hali sodir bo‘lmagan voqea-hodisa hisoblanadi, shuning uchun asosiy fe‘ldan keyin tugallangan ish harakatini ifodalovchi natija to‘liqlovchilari qo‘llanilmasligi kerak. Yuqorida berilgan keying uchta misoldagi “V + 结果补语 + 宾语” bilan “V + 宾语” semantik jihatdan katta farqga ega bo‘lib, bu o‘rinda natija to‘liqlovchilarini qo‘llab xatoga yo‘l qo‘yilgan.

4. Natija to‘liqlovchilarining ehtimollik shakli (可能式)ni noto‘g‘ri ifodalash.

Natija to‘liqlovchilarining ehtimollik shakli (可能式) ning formulasi “V+不+补” ko‘rinishida bo‘lib, xitoy tilini o‘rganuvchi chet ellik talabalar tomonidan ko‘p hollarda “V + 不了” shaklida qo‘llaniladi. Natija to‘liqlovchilarining ehtimollik shakli ishtirok etgan gaplarda, “不能V补” ni ifodalaydi; bundan tashqari “动结” dan oldin “能/可以” kabi modal fe‘llar yo‘qligi bo‘lib, bu esa “能力义” ni natija ma’nosiga aylantirib, semantik jihatdan farqni keltirib chiqaradi; uchinchi holat “不能V” shaklini ko‘pincha “V不补” bilan almashtirishadi va gapda xatolik yuzaga keladi.

*我很怕， 因为觉得考不了。 — 我很怕， 因为觉得考不过。

*在教室很响声， 所以老师说的话听不到了。 — 教室里很吵， 所以老师说的话听不到。

*最近她没有钱了，一件衣服也买不了。 — 最近她没有钱了，一件衣服也买不起。

*他问我已经会听懂中国人说的话了吗？ — 他问我已经能听懂 / 听得懂中国人说的话了吗？

*我听懂你说什么。 — 我能听懂 / 听得懂你说什么。

*中国的菜很辣，开始我不能吃，然后我习惯了。 — 中国的菜很辣，开始我不惯，后来习惯了。

Ehtimollik shaklining inkor shakli mazmuni haqida, Chjan Vangsi (1999) “愿而不能” (xohish bor lekin amalga oshirolmaydi) deb izohlagan. Bu strukturaning asosiy mazmuni ikki nuqtaga ishora qilinadi: birinchisi “istak, xohish” ya’ni butun tuzilma odamlarning ma’lum bir harakatni amalga oshirish yoki ma’um bir natijaga erishish uchun “istak, xohish” ma’nosini ifodalaydi; ikkinchisi “不能” (qila olmayman, amalga oshira olmayman) ya’ni butun tuzilma ma’lum bir sabablarga ko‘ra natijani amalga oshirib bo‘lmaydigan ma’no – 可能性 (imkoniyat)ni ifodalaydi. Shuning uchun Ehtimollik shaklining inkor shakli odatda umid qilish ma’nosini yoki sabab ma’nosini ifodalovchi gaplarda uchraydi.

5. Natija to‘liqlovchisining inkor shakli bilan ehtimollik shaklining inkor shaklini chakashtirib qo‘llash.

Natija to‘liqlovchisining inkor shakli odatda “没+动结” ko‘rinishida, faqatgina farazni ifodalagan holatda “不+动结” ko‘rinishida kelishi mumkin. Bundan tashqari inkor ravishlari odatda fe’ldan oldin qo‘llaniladi. Lekin chet ellik talabalar ko‘pincha inkor ravishlarining joylashuvi hamda “没 va 不”ni chakashtirib qo‘llaganliklari sababli, natija to‘liqlovchisining inkor shakli bilan ehtimollik shaklining inkor shaklini chakashtirib qo‘llash ortidan ko‘plab xatolarga yo‘l qo‘yishadi.

*中国人听不太懂你说话。 — 中国人没太听懂你说话。

*他真想不到这么多年居然是听错了。 — 他真没想到这么多年居然是听错了。

*去年的 H S K 我考不过。 — 去年的 H S K 我没考过。

*如果我通不过笔试，就不能面试。 — 如果我没通过笔试，就不能面试。

*我不听见这个声音。 — 我听不见这个声音。

*我不好听懂中国人的话。 — 我听不懂中国人的话。

Guo Rui (1997) “没” va “不” o‘rtasidagi qarama-qarshilik protsessual va protsessual bo‘lmagan qarama-qarshilikdir deb hisoblaydi. Lu Fubo (2004) ning so‘zlariga ko‘ra, “jarayon” – “bu vaqt o‘qi bo‘yicha yo‘naltirilgan dinamik jarayon, ya’ni biri vaqt o‘qi bo‘yicha

ishlash; Ikkinchisi tugunli yoki tugunsiz chiziqli tasvirdir”. Fe’l strukturali shakl (动结式) ifodalaydigan xatti-harakat harakatdan boshlanib, natija bilan tugaydi, chiziqli jarayonda vaqt oqimidan o’tadi va ob’ektiv ravishda jarayonning yakuniy nuqtasi mavjud bo’ladi. Shuning uchun “没” inkor so’zi qabul qilinadi. Yuqoridagi birinchi keltirilgan uchta misol natijaga erishilmaganlikni ta’kidlab kelmoqda, bu misollarning inkor shakli 没太听懂”、“没想到”、“没考过”、“没通过” bo’lishi kerak.

6. Natija to’liqllovchilarining to’ldiruvchilar bilan kelganda yo’l qo’yiladigan xatolar.

Odatda talabalar tomonidan natija to’liqllovchilari to’ldiruvchi bilan qo’llanilgandagi xatolar quyidagi uch holatda eng ko’p uchraydi: birinchi holat “V +O+ 补语(to’liqllovchi)”; ikkinchi holat “离合词 (ajralib birikuvchi so’zlar)+补语”; uchinchi holat “不及物动结 (o’timsiz fe’l birikmalar)+O”. Masalan:

- *我打电话通了。 — 我打通电话了/打电话打通了。
- *古洛木昨晚喝酒醉了。 — 古洛木昨晚喝醉酒了/喝酒喝醉了。
- *我一考试完就回国。 — 我一考完试就回国/考试一考完就回国。
- *我刚洗完澡。 — 我刚洗完澡/洗澡洗完。
- *地震的时候倒塌了很多房屋。 — 地震的时候很多房屋倒塌了。
- *你买贵了这个鞋子。 — 这双鞋子你买贵了。

Natija to’liqllovchilari to’ldiruvchi bilan qo’llanilganda, to’ldiruvchi faqatgina to’liqllovchidan keyin qo’llaniladi, yoki kesim dastlab to’ldiruvchini oladi va kesim yana qaytadan takror holatda qo’llanilib, to’liqllovchini oladi. Yuqorida keltirilgan dastlabki ikki misolda “打通电话”, “喝醉酒” yoki “打电话打通”, “喝酒喝醉”; 离合词 (ajralib birikuvchi so’zlar) larning qo’llanilish qoidasi ham yuqoridagi bilan bir xil, yuqoridagi uchinchi va to’rtinchi misollarda “考完试”, “洗完澡” deb ham, yoki “考试考完”, “洗澡洗完” deb ham aytilishi mumkin.

Chet ellik talabalar to’ldiruvchini kesim ichida qo’llab, yoki kesimni takror holatda qo’llamasdan to’g’ridan to’g’ri 离合词 dan so’ng to’liqllovchini qo’llashadi va xatoga yo’l qo’yishadi. Oxirgi ikki keltirilgan misolda xatolik shundaki, to’ldiruvchi o’timsiz “fe’l birikma” dan keyin qo’shilgan. “Fe’l birikma”ning o’timlilihi haqida Chju Dexi (1981) “natija to’liqllovchisini olgan kesim-to’liqllovchili struktura fe’l bilan bir xil, o’timli va o’timsiz o’rtasida ham farq mavjud” deb hisoblaydi.

XULOSA

Boshqa tillarda xitoy tilida mavjud bo’lgan 补语 to’liqllovchiga o’xshagan til hodisasi juda kam uchraydi. Xitoy tilida 补语 to’liqllovchi qatnashgan gaplar, boshqa tillarda boshqacha

bir usullar bilan ifodalanadi, masalan ikkita gap bilan ifodalanishi mumkin. Shuning uchun chet elliklar xitoy tilidagi 补语 to'liqluvchini qiyinchilik bilan o'zlashtiradigan grammatika hisoblanadi. Til o'rganish nuqtai nazaridan, xitoy tilida 补语 (to'liqlovchi) ni o'rganish eng muhim masala hisoblanadi. Chunki xitoy tilini o'rganayotgan ko'pchilik chet ellik talabalar uchun 补语 (to'liqlovchi) bu – notanish gap bo'lagidir. Talabalar odatda “ega”, “kesim”, “aniqlovchi”, “hol” kabi gap bo'laklarini osinlik bilan tushunib olishadi, chunki bunday gap bo'laklari deyarli har bir tilda mavjud. Lekin xitoy tilida mavjud bo'lgan gap bo'lagi 补语 (to'liqlovchi) deyarli boshqa tilda uchramaganligi sababli, talabalar tomonidan juda qiyinchilik bilan o'zlashtiriladi. 补语 To'liqlovchi — sifat yoki fe'ldan keyin qo'llanilib, kesimga qo'shimcha ma'no beradi. To'ldiruvchi ham fe'ldan keyin qo'llanilsada, lekin to'ldiruvchi va 补语 to'liqluvchining farqi aniq: to'ldiruvchi odatda harakatda ishtirok etayotgan yoki harakatga aloqador obyektini ifodalab keladi, shuning uchun ularning aksariyati otlashgan hisoblanadi; yuqorida aytib o'tganimizdek, odatda 补语 to'liqluvchi fe'l kesimlashgan bo'lib, asosiysi harakatga aloqador kishi yoki narsa-hodisani to'liqlab, qo'shimcha ma'no berib keladi.

1. 陆庆和. “实用对外汉语教学语法”. 北京大学出版社, 北京-2006年. 501页.
2. 朱庆明. “现代汉语实用语法分析”. 清华大学出版社, 北京-2012年. 246页.
3. 刘月华. “实用现代汉语语法”. 商务印书馆, 北京-2004年. 915页.
4. 徐枢著. “宾语和补语”. 黑龙江人民出版社, 哈尔滨-1985年. 196页.
5. 李德津. “外国人实用汉语语法”. 北京语言大学出版社, 北京-2008年. 668页
6. 孙德金. “汉语语法教程”. 北京语言大学出版社, 北京-2002年. 298页.
7. 李禄兴. “汉语语法百项讲练” (初中级). 北京语言大学出版社, 北京-2011年. 100页.
8. 杨玉玲. “现代汉语语法答问”, 北京 大学出版社, 北京-2011年. 276页.
9. 张百慧. 对外汉语中的时量补语教学研究. 重庆: 重庆大学, 2015:20-26.
10. 周小兵. 外国人学汉语语法偏误研究. 北京: 北京语言大学出版社, 2010年
11. Saydaliev, T. K., Erkaev, E. T., & Djuraev, D. M. (2021). Review of abdulla kadiri's poetics in the novel "Days Gone By" in Russian translations. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(4), 754-763.
12. Джураев, Д.М., & Дукен, Масимхон Ўғли (2022). ХИТОЙ ТИЛИНИ ЎҚИТИШДА ТАЛАБАЛАРНИНГ МАДАНИЯТЛАРАРО МУЛОҚОТ ЖАРАЁНИДАГИ МУАММОЛАРИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2 (Special Issue 24), 22-32.
13. Djuraev, D. M. (2022). Interferences in the process of intercultural communication in the Chinese language teaching. *Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities*, 12(7), 50-54.

INGLIZ TILIDA FONEMIK IERARXIK MUNOSABATLAR

Qurambayeva Shahriniso Rashidboy qizi

UrDU, Lingvistika (ingliz tili) 2-kurs magistr

Sapayeva Dilfuza Narbayevna

TTA Urganch filiali, Ingliz tili kafedrasi dotsenti

Annotasiya: Ushbu maqola tilshunoslikning dolzarb masalalaridan biri bo`lgan til birliklarining ierarxik munosabatlari tadqiqiga bag`ishlangan bo`lib, unda ingliz tili fonemik birliklar o`rtasidagi pog`onali munosabat tahlil qilingan.

Kalit so`zlar: fonema, mikroparadigma, morfonema, ierarxik munosabat, til sathlari, tovush.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7830197>

Til sathlarining (umumiy planda nutq sathlarining ham) real qo`llanishi ular o`rtasidagi uzviy bog`lanishdan dalolat beradi. Zotan, ayni paytda bizning e`tiborimiz markazida bo`lgan fonetikani ham, morfologiyani ham fonema tushunchasidan ayri holda tasavvur etish qiyin. Chunki fonema fonetika (fonologiya) uchun yirik birlik hisoblansa, morfologiya uchun quyi pog`onadagi birlikdir. Bu, albatta, til strukturasi faoliyat ko`rsatishi qonuniyatidir. Boshqacha aytganda, til sathlarining kichigi uchun yuqori ierarxik bo`lgan birlik kattasi uchun quyi ierarxik hisoblanadi. Bu kabi voqelik masalaning bir tomonini taqozo etsa, uning ikkinchi tomoni til birliklarining ichki ierarxik qo`llanishi bilan bog`liqdir. Bunga muayyan bir fonemaning morfema maqomida, morfemaning so`z maqomida, so`zning esa gap maqomida kela olishi yorqin namuna bo`lishi mumkin. Bundan tashqari, *morfonema* tushunchasi ham ana shunday ichki ierarxiyadan dalolat beradi: *tovush*→*fonema*→*morfonema*.

Ingliz olimi D.Jons ta`rifi bilan aytadigan bo`lsak, bir-biriga yaqin (qarindosh) tovushlar guruhi yoki oilasini o`zida mujassam etgan fonema so`zlarni bir-biridan farqlash imkoniyatiga ega. Tovush bir oilaga, bir orfografik, grammatik va semantik butunlikka birlashadi. Masalan “k” tovushining variantlari ingliz so`zlari *call*, *cool*, *kup* kabi so`zlarda bir-biridan fizik jihatdan ajralib turadi, ammo tajribaviy yaxlitlikda biz ularni bitta fonema deb hisoblashimiz kerak.

Ingliz tilida ham 44 ta tovushni o`z ichiga olgan fonematik makroparadigma o`z aksini topgan. Ingliz tilida har bir fonema o`ziga xos xususiyatga ega. Masalan *a* tovush bir necha variant fonemalarni ifoda etadi. *map* so`zida [ə] tovush *air* so`zida [E ə], *gate* so`zida [ei] va hokazo. Ana shunday tarbida ingliz tilidagi fonemalar turlicha ko`rinishda namoyon bo`ladi.

Fonematik sath makroparadigmasi dastlab unli va undosh fonemalarni tashkil etuvchi mikroparadigmalariga bo`linadi. Ingliz tilida bunday mikroparadigmalarni “*The microparadigm of the Vowels (unli) and the Microparadigm of the Consonants (undoshlar)*” deb atash mumkin.

Mikroparadigmalar ana shu tartibda yana kichik guruhlarga bo`linadi. Unlilar mikroparadigmasi til harakatiga ko`ra til oldi, til orqa, til o`rta keng va quyi keng unlilarga bo`linsa, undoshlar paradigmasi ham jarangli, jarangsiz, sirg`aluvchi, portlovchi undoshlar va hokazo mikroparadigmalariga bo`linadi.

Fonemalarni segmentlarga ajratish mumkin. Masalan *a bag* so`zini segmentlaganda, uni fonema (ya`ni $b + a + g$) dan tashkil topganining guvohi bo`lamiz.

Bo`g`in umumiy talaffuz kuchining xalqasi bo`lib, unda ovozning darajasi ya`ni sonorlik, nafas kuchi, kuchli va baland talaffuz mujassamlashgan. Odatda so`zdagi bo`g`inlar soni undagi unli tovushlar soniga qarab belgilanadi. Bunday qarash doim ham to`g`ri bo`lavermaydi. Undosh tovushlar ham bo`g`in hosil qiluvchilik vazifasini bajara oladi. Chunki nuqta unlilar qo`shni holatda kelgan undoshlar yordamida bo`g`in hosil qiladi. Masalan: bo-la-lar-i-miz-ga so`zida olti unli tovush qo`shni undoshlar yordamida olti bo`g`in hosil qiladi. Ingliz tilida esa, bir undosh tovush ham bo`g`in hosil qila oladi: *little /lit-l/* – kichik, *cattle /kæt-l/* – qozon kabi.

Inglizcha *goods /gudz/* – «narsalar», *cats /kæts/* – «mushuklar», *nemischa gibt /gi:pt/* – «olmoq», *legt /lekt/* – «yotmoq» so`zlarida progressiv kontakt assimilatsiya jarangsizlanish bo`yicha amalga oshiriladi.

Ingliz tilida ham yuqoridagiga o`xshash tovushlar almashuvi kuzatiladi. Masalan, otlardagi ko`plik qo`shimchasi -s o`ning birlik shaklida o` tamomlangan undosh yoki unli tovushning artikulyatsion-akustik xususiyatiga ko`ra har xil talaffuz etiladi: jarangsiz undoshdan keyin /s/, sirg`aluvchi undoshlardan keyin /-iz/ va jarangli tovushga tugagan so`zlarda /z/ talaffuz etiladi (maps G`mæpsG`) – «xaritalar», (box //boksiz//) – «qutilar», (beds //bedz//) kroatlar kabi). Bu tovush almashuvilarida assimilatsiya muhim ahamiyatga ega.

Ingliz tilida so`zlarning o`zagida kelgan unlilarning almashuvi birqancha fe'l shakllarini yasashda qo`llanadi va tarixiy assimilatsiyaga misol bo`la oladi:

/i: /e/ e/ – feed, fed, fed – «boqmoq»,

/i: /ʌ/ /ʌ/ – win, won, won – «yutmoq (o`yinni)» kabi.

Tovushlar almashuvi natijasida so`z turkumlari, so`zlarning grammatik shakllari va boshqalarni farqlash mumkin. Tovushlar almashuvi faqat adabiy tilga xos bo`lmay, balki shevalarda juda ko`p uchraydi. Xususan, a/ e, i /e/ tovushlar almashuvi turkiy tillari shevalarida otlarning ko`plik affikslarida uchraydi.

Yuqoridagilardan tashqari, fonologik birlik – fonema to`g`risida so`z yuritilganda, odatda, uni morfema yoki so`zlarning ma`nolarini farqlovchi vosita sifatida tavsiflashadi. To`g`ri, fonema morfema yoxud so`zning ma`nolarini farqlashda ishtirok etadi. Lekin shuni ham aytish lozimki, fonema ma`noni to`g`ridan-to`g`ri farqlay olmaydi. Boshqacha aytganda, fonema morfemaning yoki so`zning ma`nosini emas, balki eng avval ularning tovush qobig`ini, tovush shaklini farqlaydi, tovush qobig`i (zvukovaya obolochka) o`zgarishi esa ma`no farqlanishiga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati

1. Abduazizov A.A. Tilshunoslikka kirish. I-qism. Fonetika va fonologiya.II-qism. Toshkent, Universitet, 1999.
2. Abduazizov A.A. O`zbek tili fonologiyasi va morfonologiyasi. T., 1992.

3. Bushuy T.A. Safarov Sh. Til qurilishi: Tahlil metodlari va metodologiyasi. Toshkent, Fan, 2007.
Irisqulov M.T. Tilshunoslikka kirish. Toshkent. O`qituvchi, 1995. 2-nashr 2008.

**METHODOLOGICAL IMPORTANCE OF TEACHING EDUCATIONAL CONTENT
IN THE DEVELOPMENT OF SPEECH COMPETENCE**

Kurbanova Aisha Beknazarovna,

TDPU in the name of Nizomi

Associate Professor of the Department of General Linguistics vb

Muslimova Shahzoda Mo'minjon's daughter,

TDPU in the name of Nizomi

1st-year student of the Faculty of Foreign Languages

Abstract. *In this article, the educational content of native language teaching, curriculum, textbook, educational tools, scientific-theoretical justification of exercises and tasks used in native language classes, functional nature of educational tasks in the development of speech competence, opinion of The scientific views of linguists, Methodist scientists, and psychologists on the development of oral and written forms of speech, communicative approach, improvement of communicative levels were analyzed and subjective reactions were expressed.*

Keywords: *mother tongue teaching, speech competence, set of scientific-theoretical knowledge, commonality of language and speech, norms of literary language, the content of pedagogical-psychological situations, normative, ethical, and communicative levels, oral and written literacy, speech skills, speech competence, linguistic units, advanced technologies, communicative, informative approaches, creative, scientific thinking, fluency work on speech*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7830199>

One of the urgent issues of today's mother tongue teaching is the development of speech competencies of the subjects of the educational process. In particular, AG'ulomov, H. Ne'matov in their methodical manual "The Content of mother tongue education" dwell on the issue of the content of education and list its four components separately: a) students' knowledge system that needs to be acquired; b) system of qualifications and skills consistent with scientific and theoretical knowledge; d) methods of creative activity; e) the system of relations between the student and the teacher [1]. Therefore, through the content of the education, together with the formation of knowledge, skills, and competencies of the students on the subject, speech, and linguistic competencies are developed.

From 1999 until now, the purpose of mother tongue education is: - To develop creative thinking in the learner, to form the skills of correct and fluent expression of the product of creative thinking under the speech conditions (sources that are the direct basis for our opinion: Programs and textbooks compiled based on the decision of UzRVM dated August 16, 1999 "On the approval of DTS of general secondary education" [2]. Also, exercises take the main place." Exercise is considered a necessary condition for the achievement of labor skills and abilities and ensures the successful implementation of activities. Along with the improvement

of knowledge and skills, the level of their use will increase following the increasing demand for quality and speed [3]. Therefore, exercises are considered an educational tool that teaches to work. Pupils write, reflect, find solutions, think deeply, and recall knowledge while doing exercises. In the mentioned cases, they do more mental work. It should be said that the structure of exercises based on specific requirements is an important tool in achieving the intended goal of the lesson. U. Fayziyeva, G. Ziyodullayeva in the methodological manual for teachers called Mother's Tongue, the following requirements are set for the exercises:[4]

1. Exercises should be conducted based on strict system-specific rules.
2. Students should be able to express their written and oral thoughts correctly.
3. Grammatical exercises should teach students to express their thoughts in a short, concise way.
4. Exercises should help to develop students' logical thinking.
5. It is necessary to improve the skills of expressive reading and beautiful writing through exercises.
6. The exercises should serve to form the ability to independently and creatively apply the learned grammatical knowledge in one's speech.
7. Exercise should be the main factor in training students' resourcefulness, promptness, intelligence, and eloquence qualities. Exercises organized with the above requirements encourage inquisitiveness and diligence.

"Native language didactics" created under the leadership of O. Rozikov, [5]scientific views on the organization of exercises related to the development and growth of speech forms are given.

In the process of creating educational tasks for practice, the following tasks are carried out.

A. Determining the amount of heuristic, adaptive, non-adaptive, and alternative forms of educational tasks.

B. Taking into account the creative and recalling activities of students in the system of educational tasks.

D. Determining the type of tasks according to the content of the educational material.

In the process of creating assignments, while taking into account the strengthening of the topic, the issues of speech and thinking development should be in the focus. Because the level of students' acquired knowledge and mastery of the subject is shown through speech forms. "In the teaching of phonetics educational materials, mainly the effective use of exercises, besides, spelling, orthography, orthography, punctuation and, of course, the formation of speech competencies in the lessons related to good manners, there is a greater need for exercises than assignments. one should not forget that there is " [6]. In our opinion, at the initial stage of the formation of students' speech competence, it is necessary to seriously approach the exercises given to teach spelling and spelling. Therefore, correct pronunciation and spelling rules serve as a basis for the development of listening comprehension and writing skills. "Choosing the necessary words to express the speech beautifully, combining them grammatically correctly, using stylistic figures, proverbs and sayings, quotations, and the process of narration or verbal expression (decoration) is called " [7]. "Narrative is to tell and

interpret the event, or topic in detail. Requirements such as precision, brevity, and truthfulness are imposed on the statement. Verbal expression is the expression of thought in written form, in which several features such as correctness, clarity, and appropriateness are required to be embodied in the speech [8].

Reading, speaking, and writing to the standards of the literary language indicates a cultured mind and a broad worldview. This reflects the accuracy, logic, and meaningfulness of the opinions expressed by them. While working on the development of speaking competencies in mother tongue classes, the improvement of speaking skills and skills in most cases requires the creation of special exercises.

According to H. Bakiyeva, " For students to acquire the ability to express their thoughts correctly and perfectly, the teacher should regularly organize special exercises that eliminate speech defects and enrich the speech with vocabulary units [9]. " In addition to the exercises given in the native language textbooks, special exercises prepared by the teacher help students to understand and eliminate their speech errors and shortcomings.

So, the student's speech and smooth-to-speak education process quality and efficiency increase for advanced technologies applied gives a positive effect.

List of used literature

1. Bakieva H.S. Methodology of development of speech and thinking through independent education in elementary school students. Ped. science. nom. diss. -T.: 2019.
2. Inomkhojaev S. The basics of public speaking. - T.: Teacher, 1982.
3. Ghulomov A., Nematov H. Content of mother tongue education. - T.: Teacher, 1995.
4. Yoldosheva DN Gradual development of the goal of mother tongue education// Instructional manual recommended for publication by OO MTV.-T.: O'zME State Scientific Publishing House, 2013.
5. Tolipov O'.Q. Pedagogical technologies of development of general labor and professional skills and qualifications in the system of higher pedagogical education. Ped. science. doc. diss. ... - T.: 2004.
6. Fayziyeva U., Ziyodullayeva G. Mother tongue. (Methodical guide for teachers) for grades 7-9. Tafakkur bostoni. T-2013
1. Rozikov OR vb Mother tongue didactics. - T. : New Century Generation, 2005.
8. Hamroev G'.H. Improvement of methodical supply of educational materials on phonetics in general secondary education system. Ped. science. name diss. - Samarkand.: 2019.
9. Bakieva H.S. Methodology of development of speech and thinking through independent education in elementary school students. Ped. science. nom. diss. -T.: 2019.

**KOREYS TILIDA 아/어 버리다 (TASHLA) KO'MAKCHI FE'LI VA O'ZBEK
TILIDAGI "TASHLA" KO'MAKCHI FE'LI O'RTASIDAGI O'XSHASH VA
NOO'XSHASHLIKLAR**

Nosirova Nigora Olimjon qizi

Samarqand davlat chet tillar instituti magistranti

E-mail: nigoranosirova0702@gmail.com

***Annotatsiya.** Koreys tilidagi ko'makchi fe'llar asosiy fe'lga sintaktik, semantik hamda grammatik vazifalarni ifodalashga yordam beradi. Zero, ko'makchi fe'llar zamonaviy koreys tilida ham ijtimoiy muloqotda ham tez-tez ishlatiladi. Bundan tashqari ko'makchi fe'llar ifodalaydigan modal ma'no ham katta ahamiyatga egadir. 버리다 (tashla) ko'makchi fe'li ko'plab semantik va sintaktik xususiyatlarga ega bo'lib, koreys tili grammatik kitoblarida yoki darsliklarida faol ahamiyatga ega grammatik shakllardan biridir.*

***Kalit so'zlar:** Modallik kategoriyasi, ko'makchi fe'llar, semantik vazifa, grammatik vazifa, pragmatic foydalanish, aspekt, shaxs-zamon*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7831572>

**DIFFERENCES BETWEEN THE AUXILIARY VERB IN KOREAN "BEORIDA"
AND THE AUXILIARY VERB "TASHLA" IN UZBEK**

***Annotation.** Auxiliary verbs in Korean language help the main verb to express syntactic, semantic and grammatical tasks. Because auxiliary verbs are used quickly in modern Korean language and in social communication. In addition, the modal meaning expressed by auxiliary verbs is also very important. Having semantic and syntactic features, it is one of the most important grammatical forms in Korean grammar books and textbooks.*

***Keywords:** Modality, Auxiliary verb, Semantic function, Grammatical function, Pragmatic usage, Aspect, Tense,*

Har bir tilda ko'makchi fe'llar ifodalaydigan mazmuniga ko'ra bir biridan farq qiladi. Ushbu maqola asosida koreys tili va o'zbek tilidagi ko'makchi fe'llar ifodalagan ma'nolarini aniqlash va o'zaro taqqoslash ko'zda tutilgan. Bu masalani har ikkala tilda nutq jarayonida ko'p uchraydigan "tashlamoq" ko'makchi fe'li misolida ko'rib chiqamiz. Koreys va o'zbek tillarida ko'makchi fe'llar o'zining salmoqli o'rniga ega ekanligi, ikki tilning bu borada umumiy tomoni bor ekanligini ko'rsatadi. Hozirgacha koreys tilida ko'makchi fe'l bo'yicha yaxlit qarash, ularning soni bo'yicha ham bir to'xtamga kelinmagan bo'lsada, ko'makchi fe'llarning umimiy soni taxminan, 20-30 tadan oshadi degan olimlarning fikrlar mavjud. Xususan, 남기신, 고영근 (2017:116-119) larning tadqiqotida ko'makchi fe'llar soni 30 ta deb qayd etilgan bo'lsa, 최현비 (1975:390-408) ning ishida esa ko'makchi fe'llar soni umimiy 42 tani tashlik etadi deyilgan. O'zbek tilida ham ko'makchi fe'llarni tahlil qilish jarayonida ko'makchi fe'l turlari va ularning sonini aniqlashda turli xil fikrlar mavjud. Jumladan,

A.Po'latov va T. Mo'minova "Dunyoviy o'zbek tili" asarida 28 ta ko'makchi fe'llar bor deya qayd etilgan hamda *chiqarmoq* fe'li ham ko'makchi fe'llar qatoriga kiritilgan. [A.Q. Po'latov, T.P Mo'minova "Dunyoviy o'zbek tili" (1-jild).-Toshkent, 2003.-b.294-301].

A.Hojiyevning o'zining "O'zbek tilida ko'makchi fe'llar" monografiyasida qayd etishicha "o'zbek tilida butunlay ko'makchi fe'lga aylangan (faqat ko'makchi fe'l sifatida qo'llanadigan) birorta fe'l yo'q. Ayrim mustaqil fe'llar ko'makchi fe'l vazifasida ham qo'llanadi va turli-tuman ma'nolarni ifodalash uchun xizmat qiladi. Ular quyidagila: *boshla, yot, tur, yur, o'tir, bo'l, bit, ol, ber, qol, qo'y, chiq, bor, kel, ket, yubor, tashla, sol, tush, o't, et, ko'r, qara, boq, yoz*. [A.Hojiyev. "O'zbek tilida ko'makchi fe'llar".- Toshkent, 1973.-b.14-15]. Bu ko'makchi fe'llar orasida "*tashlamoq*" ko'makchi fe'lga batavfsilroq to'xtalib o'tamiz.

A. Hojiyevning yozishicha *tashla* ko'makchi fe'li yetakchi fe'lga ikki xil usul bilan birikadi: 1) ravishdosh yasovchi –(i) b affiksi orqali birikadi: *yozi b tashladi* 2) hech qanday vositasiz birikadi:yozi-tashladi. O'zbek tilida *tashla* ko'makchi fe'li faqat o'timli fe'llar bilan birikadi. *Tashla* ko'makchi fe'li ravishdosh yasovchi –(i) b affiksiga birikkanda *ket* va *yubor* ko'makchi fe'llari kabi harakatning to'liq yuzaga chiqishi ma'nosini bildiradi va shu ma'noni kuchaytirib ifodalaydi. [A.Hojiyev. "O'zbek tilida ko'makchi fe'llar".- Toshkent, 1973.-b.14-15] "*Tamom!*" *Omborda bir yuz yigirmata snaryad bor. Hozir portlaydi-da, tankni ham, to'rtalamizni ham mayda-mayda qilib tashlaydi.* (O'.Hoshimov, "Tushda kechgan umrlar"-Toshkent, Global books.2021.-109-336b). *Bir qo'li ko'kragi aralash doka bilan bog'lab tashlangan edi* (S.Zunnunova. Gulxan) *Yaramas xoin hayolimni to'g'itib tashlabdi, nima qilsam ham sudyalarning oldida gapira olmadim.* (O.Shenliko'g'li, Iskanja). *Tashla* ko'makchi fe'li ayrim fe'llar bilan birikkanda, harakatning ko'p marta yuz berishi ifodalanadi: *tir nab tashladi, urib tashladi, gapirib tashladi, tishlab tashladi* kabi. *Tashla* ko'makchi fe'li ayrim fe'llar bilan birikkanda, harakatning ko'p marta yuz berishi ifodalanadi: *tir nab tashladi, urib tashladi, gapirib tashladi, tishlab tashladi* kabi. Bu kabi birikuvlarda harakatning ko'p marotaba yuz berishi ma'nosining ifodalanishi ham *tashla* ko'makchi fe'lining ma'noni kuchaytirish xususiyati bilan izohlanadi. Maslan, *badanini ko'kartirib tashladi* gapida ko'kartirish harakat-holatning badanda to'la darajada yuz berganligi ifodalanadi va shu ma'no kuchli baholash bilan ifodalanadi. [A.Hojiyev. "O'zbek tilida ko'makchi fe'llar".- Toshkent, 1973.-b.14-15]

Koreys tilida ko'makchi fe'llar grammatik jihatdan ham sintaktik jihatdan ham asosiy fe'lga ko'makchi fe'li (yetakchi) fe'lining kesimlik vazivasini butunlay saqlagan holda shaxs-zamon, modallik, majhul (피동) va ortirma (사동) nisbatni ifodalashda balki, turli xil grammatik vazifalarga egadir. Shuning uchun ko'makchi fe'llar zamonaviy koreys tilida ham ijtimoiy muloqotda ham muhim ahamiyatga ega va koreys tili grammatikasida salmoqli o'ringa ega. [Gao Yubing, 2017, 서울].

Koreys tilida ham *아/어 버리다* (tashlamoq) ko'makchi fe'li doirasida *아/어 버리다* (tashlamoq) ko'makchi fe'li doirasida borilgan ilmiy tadqiqot ishlari talayginani tashkil etadi. Jumladan, Kim Min Heyong (김민형) ning fikricha *버리다* (tashlamoq) ko'makchi fe'li koreys tili jamiyatida foydalaniladigan darajasi juda yuqori bo'lib, *버리다* (tashlamoq) ko'makchi fe'li mavhumlashgan ma'noni yetkazib berish vazifasini o'taydi.

Koreys tilining adabiy tili doirasida 버리다 (tashlamoq) ko'makchi fe'l vazifasida ham mustaqil fe'l vazifasida ham bir xil grammatik vazifani bajarsa-da, hududiy shevalar miqiyosida qaralganda, turlicha ma'nolarni aks ettirishi mumkin. Ba'zi manbalarda esa (tashlamoq) 버리다 ko'makchi fe'lining ma'nosi va qo'llanilish doirasini izohlash juda qiyinchilik tug'diradi, sababi 버리다 ko'makchi fe'li haqidagi fikr va qarashlarning turlichaligidir deya izohlangan. 버리다 ko'makchi fe'li oldingi gapdagi harakatning allaqachon "yakunlanganlik", "tugaganlik" ma'nosini ifodalaydi. Harakat natijasida esa so'zlovchida "afsuslanish", "achinish" hissi borligini bildirishi ham mumkin. (손세모돌, 1996) Mas, a) 영희가 꽃병을 깨 버렸다 (Yonghe gultuvakni sindirib tashladi./qo'ydi). b) 영희가 식은 밥을 먹어 버렸다. [고옥빙의 교육한 석사학위 논문. 2016년 12월]. (Yonghe sovugan pabni yeb tashladi/qo'ydi). a) dagi gapda gultuvak singanini haqida so'zlovchining fikri va natijadagi so'zlovchiga tas'sir etadigan modal ma'noni ifodalab, agarda keyingi gap "muammo bo'lmoq" ma'nosida kelsa, gultuvakni sindirmaslik kerak edi deb Yonghe esa sindirigani haqida so'zlovchining "afsuslanish", "achinish" hissi borligini ifodalayapti. Boshqa tomondan oladigan bo'lsak aynan shu gapda "xayriyat", "yaxshiyamki" modal ma'nosini ifodalashi ham mumkin bo'lib, albatta bu kontekstda o'z aksini topadi. Ya'ni, gultuvakni sinishi xayrli ekani ma'nosida ham berilishi nazarda tutilgan. d) 그는 아끼던 인형을 잃어 버렸다. (U asrab-avaylagan qo'g'richog'ini yo'qotib qo'ydi/tashladi). [고옥빙의 교육한 석사학위 논문. 2016년 12월]. Ushbu gapdan ko'rinib turibdiki, *asrab-avaylagan so'zi "tashlamoq"* (버리다) ko'makchi fe'lga so'zlovchining "achinish" ma'nosi ifodalangan. Shuni ham aytib o'tish joizki, koreys tilidagi 버리다 ko'makchi fe'li o'zbek tiliga tarjima qilganda "tashlamoq", "qo'ymoq" ma'nosini ifodalaydi, ammo o'zbek tilidagi "qo'ymoq" ko'makchi fe'li ifodalaydigan modal ma'no bilan butunlay farqi bor. E'tiborli jihati shundaki, 버리다 ko'makchi fe'li o'zbek tilidagi "chiq", "yubor", "ket", "bor", "boshla" ko'makchi fe'llarining modal ma'nosini yakka o'zida jamlagan ko'makchi fe'ldir. Albatta yuqoridagi "chiq", "yubor", "ket", "bor" kabi ko'makchi fe'llar koreys tilida ham mavjud lekin ularning modal, semantic va grammatik ma'nolari tubdan farq qilishini anglashimiz kerak. Mas, 아침이 밝아 버렸다.(tong oydinlasha boshladi). 반대 팀을 이겨 버렸다. (raqib guruhni yengib chiqdi). 그는 매일 매일 젊어 버렸다 (u kundun kunga yosharib borardi). 마을의 길과 집들은 모두 낡아 버렸다.(qishloqning yo'l va uylari eskirib ketgan edi). 그녀는 그냥 웃어 버렸다.(qiz shunchaki kulib yubordi). 그는 아무 말없이 나가 버렸다.(u hech narsa demasdan chiqib ketdi). [고옥빙의 교육한 석사학위 논문. 2016년 12월]

Foydalanilgan adabiyotlar

1. A.Hojiyev. "O'zbek tilida ko'makchi fe'llar".- Toshkent, 1973.-b.14-15]
2. A.Q. Po'latov, T.P Mo'minova "Dunyoviy o'zbek tili" (1-jild).-Toshkent, 2003.- b.294-301
3. Gao Yubing, 2017, 서울

4. 고옥빙의 교육한 석사학위 논문. 2016년 12월.
5. Kim Min Heyong (김민형) 버리다 연구
6. 남기신, 고영근. 버리다 연구 (2017:116-119)

ФАРҶОНА КУЛОЛЧИЛИК МАКТАБИ АНЪАНАЛАРИ*Абдувахобов Улугбек**Камолиддин Беҳзод номидаги**Миллий рассомлик ва дизайн институти ўқитувчиси*

Резюме: Мазкур мақолада анъанавий Риштон кулолчилик мактаби тўғрисида фикр юритилади. Хусусан, Риштонда ташкил этилган Халқаро кулолчилик маркази ҳамда уста-кулол Алишер Назировнинг ижодий фаолиятига тўхтаб ўтилган. Бундан ташқари мамлакатимизда қадимдан миллий қадрият сифатида ривожланиб келаётган кулолчилик анъаналарини асраб-авайлаш, халқаро миқёсдаги нуфузини ошириш, уни кенг тарғиб этиш учун яратилаётган шарт-шароитлар ёритилган.

Калит сўзлар: Фарғона, кулолчилик, анъана, мактаб, уста-кулол, Риштон, марказ, ижод.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7831585>

Кулолчилик инсоният тарихидаги энг қадимий хунармандчилик турларидан бирidir. Ўтмишда уй рўзғор буюмлари махсус лойдан қўлда ясалган ва қуритилиб оловда қиздирилган. Тарихий манбаларга кўра кулолчилик билан дастлаб аёллар шуғулланган, кулолчилик чархи пайдо бўлганидан кейин бу ишни эркалар қилганлар. Марказий Осиёнинг турли тарихий жойларида топилган археологик топилмалар IX-XII асрларда минтақада кулолчилик ривожланганидан далолат беради.

Қадимги Шарқда нафис сопол буюмлар тайёрлаш, сополдан меъморчиликда фойдаланиш кенг ривожланди. Шарқ ва Ғарбни боғлайдиган Буюк ипак йўли ҳам амалий санъатнинг кулолчилик йўналиши ривожланишида катта аҳамиятга эга бўлган. Ўрта асрлардан Марказий Осиёнинг деярли барча вилоятларида кулолчилик кенг таралган. Айниқса Ўзбекистон худудида археологик қазинмалардан топилган турли ҳажмдаги хумлар, кўзалар ва бошқа маиший уй-рўзғор буюмлари кулолчиликнинг раванқ топганидан далолат беради.

Ўзбекистонда XIX асрда тарихан шаклланган анъанавий ва ноанъанавий кулолчилик санъати вакилларида маҳаллий маданиятнинг тарихий қатламларига қизиқишлари кузатилган. Ўзбекистонда қадимдан ҳар бир воҳанинг хунармандчилик марказлари шаклланган. Ишлаб чиқариш услуги бўйича кулолчилик иккита асосий турларга бўлинган бўлиб, булар сирланган ва сирланмаган кулолчиликдир. VIII аср охири – IX аср бошларида Мовароуннаҳр шаҳарларида сирланган кулолчилик кенг тарқалган. IX-XVIII асрларда ушбу услуб бадиий камолликка ва юқори технологик сифатга эга бўлган.

XVII аср иккинчи ярми - XIX аср бошида Ўзбекистон худудида ўзига хос ёрқин хусусиятларга эга маҳаллий кулолчилик мактаблари вужудга келган. Булар:

1. Самарқанд-Бухоро мактаби: Тошкент, Самарқанд, Ургут, Бухоро, Гиждувон, Шаҳрисабз, Китоб, Каттакўрғон, Денов марказлари билан;

2. Фарғона мактаби: Риштон ва Ғурумсарой марказлари билан;

3. Хоразм мактаби: Хонқа, Мадир қишлоғи, Каттабоғ, Чимбой марказлари билан.

Ҳозирги вақтда ҳар бир марказда ўзига хос маҳаллий хусусиятлар сақлаган ҳолда сопол идишларнинг ясси (косалар, лаганлар), баланд, яъни юқорига қараб йўналтирилган (кўзалар, хумлар) турлари ва уй-рўзгор буюмлар ишлаб чиқарилмоқда.

Ўзбекистон халқларининг бой маданий мероси ва тарихий анъаналарини тўлиқ сақлаб қолиш ва кўпайтириш, миллий хунармандчилик, халқ бадиий ва амалий санъатини янада ривожлантириш, хунармандчилик фаолияти билан шуғулланувчи фуқароларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш бўйича мақсадли ва комплекс чора-тадбирларни амалга ошириш, шу асосда аҳоли, айниқса ёшлар, аёллар ва кам таъминланган оилалар бандлигини таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 17 ноябрдаги “Хунармандчиликни янада ривожлантириш ва хунармандларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш чора-тадбирлари тўғрисида” ПФ-5242-сон Фармони қабул қилинди.

Мамлакатимизда қадимдан миллий қадрият сифатида ривожланиб келаётган кулолчилик анъаналарини асраб-авайлаш, халқаро миқёсдаги нуфузини ошириш, ҳар бир оила, жамоа, идора ва ташкилотларда уни кенг тарғиб этиш, халқ усталарининг меҳнатини муносиб рағбатлантириш, аҳолининг кенг қатламларини, айниқса ёшларни жалб этиш орқали сифатли кулолчилик маҳсулотларини ички ва ташқи бозорга чиқариш учун қулай шарт-шароитлар яратиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 23 мартдаги “Кулолчиликни жадал ривожлантириш ва қўллаб-қувватлаш чора-тадбирлари тўғрисида” ПҚ-5033-сонли Қарори қабул қилинди.

Мамлакатимизда қадимдан ривожланиб келаётган кулолчилик анъаналарини асраб-авайлаш, тиклаш ва ривожлантириш, халқаро даражада кенг тарғиб қилиш, кулолчилик маҳсулотлари ишлаб чиқаришни кенгайтириш ва унинг экспортини ошириш, уста кулол хунармандларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, уста-шоғирд мактаблари фаолиятини такомиллаштириш мақсадида 2021 йил 23 августда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Халқаро кулолчилик форуми ва кулолчилик маҳсулотлари кўргазма-савдосини ўтказиш тўғрисида” ПҚ-5229-сонли Қарори қабул қилинди. Қарорга кўра 2022 йилдан бошлаб ҳар икки йилда бир марта Халқаро кулолчилик форуми ва кулолчилик маҳсулотлари кўргазма-савдоси ҳамда унинг доирасида «Анъанавий кулолчиликни сақлаш ва уни ривожлантириш: муаммо ва ечимлар» мавзусидаги халқаро илмий-амалий конференция ташкил этиш белгилаб қўйилган.

Ўрта асрларга оид сопол буюмларни Фарғона водийсининг Чуст ва Далварзин ёдгорликларида кўплаб учратиш мумкин. Қадимги Ипак йўли йўналиши бўйлаб жойлашган Риштон тумани ўзининг кулолчилиги билан доимо машҳур бўлиб, Марказий Осиёда уни ишлаб чиқариш маркази бўлган. Анъанавий Риштон нақшлари оддий буюмларга ўзига хос ва бетакрор кўриниш бахш этади. Нақшлар учун ишқор ва

мафтункор кўк-оқ-яшил рангларнинг уйғунлигидан фойдаланилади. Миллий кулолчилик анъаналари авлоддан-авлодга ўтиб, жадал ривожланишда давом этмоқда. Халқаро кулолчилик маркази айнан Риштон туманида очилганлиги фикримиз далилидир. Ушбу муҳим воқеа муносабати билан “Ўзбекистон маданий мероси жаҳон тўпламларида” лойиҳаси томонидан “Риштон кулолчилиги” китоб-альбоми тайёрланди. Унинг тақдироти Маданий мерос ҳафталиги ва “Ўзбекистон маданий мероси – Янги ренессанс пойдевори” V Халқаро Конгресси доирасида бўлиб ўтди.

Таркибига музей, кўргазма галереялари кирган марказ 1,1 гектар майдонда жойлашган ва 20 та алоҳида мажмуани ўз ичига олади. Бугунги кунда кулолчилик маҳсулотлари Бирлашган Араб Амирликлари, Чехия, Туркия, Россия, Озарбайжон, Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон каби давлатларга экспорт қилинмоқда.

Риштон кулолчилигининг маҳаллий бадиий хусусиятлари кўп ҳолларда маҳсулотларнинг безак нақшлари билан тавсифланган. Унинг безак мажмуасининг репертуари бошқа кулолчилик мактабларидан ранг баранглиги ва нақшларининг мазмундорлиги билан ажралиб турган. Шунингдек, Риштон кулолчилигида амалий санъатда қўлланиладиган нақшлар тизимининг ҳаммаси ўз ифодасини топган. Риштон кулолчилигидаги безак нақшлари хандасавий ва ўсимликсимон, рамзий белгилар, предмет тасвирлари, зооморф ва антропоморф мавзулардан иборат. Шу билан бир вақтда аниқ предметли тасвирлар чойдишлар, кўзалар, мусиқа асбобларидан тортиб қурол ва пичоқлар тасвирланган.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Халқаро кулолчилик марказига ташрифи чоғида Ўзбекистон халқ устаси Алишер Назиров устахонасида бўлди. Кўргазмага қўйилган кулолчилик буюмларини кўздан кечирди. “Хунарманд” уюшмасининг чинни, фаянс ва сополдан тайёрланган халқ хунармандчилиги маҳсулотлари йўналиши бўйича аъзоси Назиров Алишер миллий ва анъанавий кулолчилигини ривожлантиришга катта ҳисса қўшиб келаётган таниқли усталардан биридир. Республикада биринчи бўлиб Риштон анъанавий бадиий кулолчилик буюмларини шакл тамойиллари билан бирга ўзига ҳос нақш-нигоралари билан безатиш услубини ўз ижодида қўллаб келмоқда. Ҳозиргача хунарманд томонидан 10 мингдан ортиқ муаллифлик асарлари яратилган. Шу билан биргаликда унутилиб кетилаётган санъат йўналишларидан бири бўлган “Ишқорли сир” санъатини ҳозирги даврда ҳам кенг қўлланиш асосларини такомиллаштирмоқда.

А.Назировнинг асарлари доимо ҳорижий ва Республикамизда ўтадиган қатор бадиий кўргазмаларда намоёни қилиниб, юқори ўринларга муносиб кўрилиб келинмоқда. Мовий-феруза ранглар билан безатилган нақш-нигоралари “Чор гул”, “Анор”, “Паризоғ”, “Ситора” каби асарларида чиннипазлик усулида уйғунлашган ҳолда ўз аксини топган. Унинг ташаббуси билан ўзи истиқомат қилаётган хонадонидан 1997 йилда музей устахона ташкил қилиб, бадиий ва анъанавий кулолчилик йўналишида ўз асарларини мўйқалам билан нақшинкорлик услубида ижод қилиб келади.

Алишер Назиров ижодида миллатимизнинг буюк ва қадимий тарихи ҳамда халқ амалий санъатининг нодир нусхаларини авайлаб асраб авлоддан-авлодга етказишда Республика уста-кулоллари орасида муносиб ўринга эга. Шунингдек, миллий хунармандчилик асосида яратилган “Саршуйак”, “Гулдон”, “Мевадон”, “Дастшу”,

“Шокоса”, “Дугуша”, “Мурғоба” каби ноёб маҳсулотлар устанинг ижод жараёнида муҳим ўрин тутди.

Риштонлик таниқли кулоллар делегацияси 2021 йил 24-30 ноябрь кунлари Италияда бўлиб, Италиянинг кулолчилик санъати соҳасидаги қадимий анъаналари билан доврўғ қозонган Дерута ва Гуальдо-Тадино шаҳарларида бўлиб, Англашув меморандуми имзоладилар.

Дерута Италиянинг марказида жойлашган Умбрия минтақасидаги йирик шаҳар ҳисобланади. У кулолчилик ва мозаика санъати билан жаҳонга машҳур бўлиб, Италия миллий кулолчилик анъаналари тарихида муҳим ўрин тутди. XVI асрда бу ерда машҳур «Rafael» ликопчалари ишлаб чиқарила бошланган. Шаҳарда Италиянинг энг қадимги музейларидан бири – Кулолчилик санъати музейи жойлашган. Унда турли даврлар ва услубларнинг 5 мингдан ортиқ экспонати мавжуд.

Шунингдек, делегация Дерута кулолларининг иш услублари ва улар томонидан ишлатиладиган асбоб-ускуналар билан танишиш мақсадида маҳаллий устахоналарда ҳамда кулолчилик музейида бўлди. Риштон ва Дерута кулоллари ўртасида мунтазам тажриба алмашишни йўлга қўйиш, Риштон сопол ва кулолчилик буюмларини савдосини ташкил қилишдаги ҳамкорлик бўйича дастлабки келишувларга эришилди.

Бугунги кунда Алишер Назиров, Шарофиддин Юсупов, Музаффар Саидов, Ғофуржон Бобожонов, Ғанижон Элибоев, Исмоилжон Комилов, Бахтиёр Нзиров, Нўмонжон Деҳқонов, Ҳусанбой Эсонов, Икром Қамбаров, Ҳаётжон Раҳимов, Бунёд Юнусов, Равшан Тожиддинов, Тоҳиржон Ҳайдаров каби Риштон кулолчилик мактаби намоёндалари миллий хунармандчилик анъаналарини давом эттириб, унинг доврўғини дунёга танитиб келмоқдалар. Улар юртимиз ва хорижда ўтказилган кўплаб нуфузли кўргазма ва фестивалларда иштирок этиб санъат ихлосмандлари эътирофларига сазовор бўлмоқдалар. Улар яратган санъат асарлари дунёнинг кўплаб музейларидан жой олган.

Адабиётлар

1. Булатов С. Ўзбек халқ амалий безак санъати. Тошкент, 1991. 286-бет.
2. Алиева С. IX-XXI аср боши Ўзбекистон сирланган кулолчилиги ривожланишининг асосий босқичлари ва бадиий хусусиятлари. Санъатшунослик фанлари доктори (DSc) диссертацияси автореферати. Тошкент, 2018. 21-бет.
3. Рахимов Р.А. Керамика ва оловбардош материаллар. Тошкент, 2008. 46-бет.

No.	TABLE OF CONTENTS	Page
1	PHRASEOLOGY AND THE PROBLEM OF PHRASEOLOGISMS <i>Duysenbaeva Shiyirin Baxadirovna</i>	6
2	FARMATSEVTIKA SOHASIDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING ROLI <i>Maxmudova Zarina Ithomovna</i>	9
3	ЎЗБЕКИСТОНДА РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТ ИНФРАТУЗИЛМАСИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ <i>Нурмухамидова Мухтабар Хасановна, Эшмуратова Ирода Шухрат қизи</i>	14
4	РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТ ТУШУНЧАСИНИНГ МОҲИЯТИ ВА АСОСИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ <i>Нурмухамидова Мухтабар Хасановна, Эшмуратова Ирода Шухрат қизи</i>	23
5	ИННОВАЦИОН ВА АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ-ТАЪЛИМ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШДА МУҲИМ ОМИЛДИР <i>Абдуллаева Санобар Бердиевна, Дўсмуродова Шохсанам Шухрат қизи, Хужакулов Шахриёр Шокир угли</i>	29
6	ҚАДИМГИ ТУРКИЙ СЎЗЛАР СЕМАНТИКАСИГА ДОИР (АЛИШЕР НАВОИЙ АСАРЛАРИ МИСОЛИДА) <i>Эгамова Шохида Джаллиловна</i>	35
7	EMIR TEMUR AND THE COVERAGE OF THE TIMURID STATE IN HISTORICAL WORKS <i>Erjigitov Doston Kamoliddin o'g'li</i>	37
8	MOTIVATIONAL STRATEGIES IN TEACHING LANGUAGE <i>Islomova Latofat Fazliddinovna</i>	40
9	A TREASURY OF BRITISH FOLKLORE <i>Tosheva Dilbar Muzaffar kizi</i>	46
10	PSYCHOLOGICAL FACTORS AFFECTING MEMORY EFFICIENCY IN ADOLESCENTS <i>Shuxratjonova Rixsinisaxon</i>	50
11	KIYIM FAZOVIIY-HAJMIY SHAKLINI HOSIL QILISHNING USULLARI KONSTRUKTIV VA MAKET QURISHGA TAVSIF <i>Boymatova Kamola Abduraxmon qizi, Matmaxanova Zebuniso Obidovna, Nishanova Kamola Nosirjon qizi, Axmadjanova Umidaxon Alxamjon qizi</i>	52
12	ТЎРА СУЛАЙМОН УЙ МУЗЕЙИНИ ТАШКИЛ ЭТИЛИШ ЖАРАЁНЛАРИ <i>Тургунова Фазилат Нормуродовна</i>	57
13	MECHANISMS OF SELF-CONTROL OF A TEENAGE PERSONALITY IN STRESSFUL SITUATIONS <i>Ne'matullayeva Fayoza, Sattorova Maxliyo</i>	61
14	KO'RGAZMA TASHKIL ETISHGA OID XALQARO HUQUQIY HUJJATLAR <i>Amanxodjayeva Gulnora Nigmatdjanovna</i>	64
15	O'SMIRLAR MUNOSABATIDAGI NIZOLARNING YUZAGA KELISH SABABLARI <i>Bahriddinova Nargiza Jaloliddin qizi, Ne'matova Madina Muxtor Qizi</i>	72
16	"BARKAMOL AVLOD" BOLALAR MAKTABLARIDA STEAM TA'LIM DASTURINING JORIY ETILISHI	75

	<i>Amanova Farida Ashirboy qizi</i>	
17	THE PROGRAM OF APPLYING NEW PSYCHOLOGICAL RESEARCH AND PEDAGOGICAL METHODS IN TEACHING CHEMISTRY AT SCHOOL	83
	<i>O'telbayeva Muhayyo Alisherovna</i>	
18	TA'LIM TIZIMIDA INNOVATSION KOMPETENSIYANI AHAMIYATI <i>Abduazizova Veronika Vadimovna, Muxtoraliyeva Muxtasar Akramjon qizi</i>	88
19	EMOTIONAL INTELLECT <i>Rashidova Zamira Sharofovna</i>	90
20	DOSTONLARDA TO'SIQ –SINOV MOTIVINING TASVIRLANISHI <i>Raximova Shoira Atabekovna</i>	93
21	METHODS OF IMPROVING THE QUALITY OF EDUCATION USING ELECTRONIC EDUCATIONAL RESOURCES AND VR TECHNOLOGY <i>Kojabekova Gulbadam Kudaynazarovna, Daniyarova Ulbosin Kuatbaevna</i>	96
22	IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALARNING IJTMOIYLASHUVIDA TA'LIMNING O'RNI <i>Sobirova Azizaxon Maribjon qizi, Turaboyeva Feruza Qo'shmat qizi, Muhammadjonova O'g'ily Baxodirjon qizi</i>	101
23	AHOLINING MOLIYAVIY SAVODXONLIGINI OSHIRISHDA PEDAGOG-MURABBIYLARNING O'RNI <i>Muhammadjonova O'g'ily Baxodirjon qizi, Sobirova Azizaxon Maribjon qizi, Turaboyeva Feruza Qo'shmat qizi</i>	106
24	UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABI O'QUVCHILARIDA EMOTSIONAL INTELLEKTNI SHAKLLANTIRISH <i>Muhammadjonova O'g'ily Baxodirjon qizi, Sobirova Azizaxon Maribjon qizi, Turaboyeva Feruza Qo'shmat qizi</i>	111
25	DEVELOPMENT OF INFORMATION COMPETENCE OF FUTURE PRIMARY CLASS TEACHERS THROUGH VIRTUAL TECHNOLOGIES <i>Suvankulova Aziza Abdurazzaq kizi</i>	116
26	AQLI ZAIF O'QUVCHILARNI OILADA TARBIYALASH MUAMMOLARI <i>Jumaboyev Nurillo Xayrillo 'og'li</i>	121
27	TAQSIMLOVCHI ELEKTR TARMOQLARIDA ELEKTR ENERGIYA ISROFLARINI GIBRID SUN'IY NEYRON TARMOQLAR ASOSIDA BAXOLASH <i>Dolimov M.M</i>	124
28	FIZIKA FANINI O'QITISHDA IJODIY INTELEKTUAL YONDASHUV <i>Shayzakova Hilola</i>	127
29	INSON XOTIRASI VA UNI YAXSHILASHNING BIOLOGIK TOMONLARI <i>Anorboyev Hayitboy Eshboy o'g'li</i>	130
30	BOSHLANG'ICH TA'LIMDA INNOVATSION O'QUV MASHG'ULOTLARINI TASHKIL ETISHDA XALQARO TAJRIBALARDAN FOYDALANISH MOHIYATI <i>Qudratova Shaxnoza Baxtiyor qizi, Eshqo`ziyeva Muhayyo Ermat qizi</i>	135
31	RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA TADBIRKORLIK FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI <i>Raxmonqulova Nafisa Olimjon qizi</i>	142
32	SOME COMMENTS ON PHRASEOLOGICAL EUPHEMISMS IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES <i>Jumaniyozova Mehrinoz</i>	145

33	INGLIZ VA O`ZBEK TILLARIDA SOMATIK FRAZEOLOGIZMLARNING TASNIFI <i>Adambayeva Nargiza Kadambayevna, Aminova Mahfuza Jamoladdinovna</i>	148
34	MERITS OF SOLO PERFORMERS IN THE DEVELOPMENT OF KARAKALPAK SINGING ART <i>Aytmuratova Jangilsin Jalgasovna</i>	151
35	PROFESSIONAL TA'LIM MUASSASALARI O`QUVCHILARINI KASBGA TAYYORLASHDA INGLIZ TILINING O`RNI <i>Xolxodjaeva Dilfuza Shoakrom qizi</i>	157
36	“NODIR MIRISHKOR” FERMER XUJALIGI MISOLIDA ISHLAB CHIKARISH XARAJATLARI XISOBI VA UNI TAKOMILLASHTIRISH <i>Z.M.Salahiddinova, N.U.Yuldashev, D.A.Dadajonova</i>	160
37	KARTOSHKKA SABZAVOTI TUGANAK MEVASINING INSON SALOMATLIGI VA OZIQ-OVQATTAGI AXAMIYATI <i>O.G.Axmedov, A.S.Abdigapbarov</i>	164
38	BOSHLANG`ICH SINIF TABIATSHUNOSLIK DARSLARIDA INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH <i>Elmuratova Dilrabo Muxammadovna, Raimqulova Yulduz Muhiddin qizi</i>	168
39	SPECIFIC CHARACTERISTICS OF PREPARING PRIMARY STUDENTS FOR THE PEARLS INTERNATIONAL ASSESSMENT PROGRAM <i>Utanbayeva Dildora Abdikhadirovna</i>	173
40	AYOLLARGA NISBATAN ZO`RAVONLIKNING KELIB CHIQISH SABABLARI, TURLARI VA UNING IJTIMOIIY PSIXOLOGIK ASOSLARI <i>Eshankulova Irodaxon Avazxanovna</i>	182
41	YIGITLARNI OILAVIY HAYOTGA PSIXOLOGIK TAYYORLASHNI TAKOMILLASHTIRISHDA MA`NAVIY-AXLOQIY VA DINIY TARBIYANING O`RNI <i>Axmetova Sevara Avazxanovna</i>	188
42	TALABALARNING O`QUV MOTIVLARINI BAHOLASH MEZONLARI</b> <i>Jumabekov Ziyovuddin Xazratqul o`g`li</i>	195
43	USE OF ELECTRONIC DIDACTIC SOFTWARE TOOLS IN DATABASE TEACHING <i>Qulmamatov Sindorqul Ibragimovich, Saidov Jasur Doniyor o`g`li, O`rozboyev Mirjalol Abdivosi o`g`li</i>	199
44	PROBLEMS AND SOLUTIONS OF IMPROVING THE TEACHING OF DATABASE CREATION TO STUDENTS <i>Qulmamatov Sindorqul Ibragimovich, Saidov Jasur Doniyor o`g`li</i>	209
45	МЕСТА ИННОВАЦИОННЫХ -ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИИ И РАЗВИТИЕ ДИСТАНЦИОННОГО (ЭЛЕКТРОННОГО) ОБУЧЕНИЯ ПРИ ПОДГОТОВКЕ КАДРОВ НАЧАЛЬНОГО ВОЕННОГО ОБУЧЕНИЯ <i>Пулатов Бахадыр Абдураунович</i>	217
46	МАКТАВ O`QUVCHILARIDA EMOTSIONAL INTELLEKTNI SHAKLLANTIRISHDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING O`RNI <i>Sobirova Azizaxon Maribjon qizi, Turaboyeva Feruza Qo`shmat qizi, Muhammadjonova O`g`iloy Baxodirjon qizi</i>	222
47	O`QUVCHILARNI KREATIV FIKRLASHINI SHAKLLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA	227

	<i>Turaboyeva Feruza Qo'shmat qizi, Muhammadjonova O'g'iloy Baxodirjon qizi, Sobirova Azizaxon Maribjon qizi</i>	
48	IJTMOIY HIMOYAGA MUHTOJ BOLALARGA PEDAGOGIK YORDAM KO'RSATISH MASALALARI <i>Turaboyeva Feruza Qo'shmat qizi, Muhammadjonova O'g'iloy Baxodirjon qizi, Sobirova Azizaxon Maribjon qizi</i>	232
49	INGLIZ TILI TILSHUNOSLIGIDA KIRITMA ATAMASINING PAYDO BO'LISHI <i>Muxammadjanova Munisa Aybek qizi</i>	237
50	ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИЗУЧЕНИЯ МЕДИЦИНСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ И ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ МЕДИЦИНСКИХ ТЕРМИНОВ <i>Йўлдошева Хуснора Хусинбой қизи</i>	240
51	УРОЖАЙНЫЕ СОРТА ТОМАТОВ <i>Мамашаринов Абдисамад Таштурдиевич</i>	243
52	INNOVASION VA AXBOROT TECHNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHTA'LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA MUHIM OMILDIR <i>Abdullayeva Sanobar Berdiyevna, Do'smurodova Shoxsanam Shuhrat qizi, Xujakulov Shaxriyor Shokir o'gli</i>	248
53	МЕХНАТ ФАОЛИЯТИДА ИНСОН КАПИТАЛИДАН ФОЙДАЛАНИШ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ МЕХАНИЗМИ <i>Эшмуратова Ирода Шухрат қизи</i>	253
54	TILSHUNOSLIKDA TAQLID SO'ZLAR NAZARIYASI <i>Raximova Shoiri Atabekovna, Bekberganova Nilufar Davron qizi</i>	258
55	CHAPTER III STYLISTIC CLASSIFICATION OF WORD FORMATION <i>Xudoynazarova Dildora Shonazar qizi, Madrakhimov T.A.</i>	261
56	NEMIS TILSHUNOSLIGIDA FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING LINGVISTIK TADQIQI <i>Adambayeva Nargiza Kadambayevna, Atajanov Sherzod Shanazarovich, Ruzmatova Dilbar Atabayevna</i>	264
57	CHARACTERISTICS OF DEVELOPING EMOTIONAL INTELLIGENCE IN INVESTMENT MANAGEMENT IN BUSINESS ACTIVITY <i>Musayeva Shoiri Azimovna, Ruzikhulova Nilufar Ulugbekovna, Usmanov Shakhzod Shokhrukhovich</i>	266
58	XITOIY TILIDA LEKSIK SINONIMLARNING BA'ZI XUSUSIYATLARI <i>Abdurokhmonov Xumoyun Ilyossiddin o'g'li</i>	270
60	СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ФОРМАТИВНЫЕ ТИПЫ В КОРЕЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ <i>Каюмова Шахло Зафаровна</i>	276
61	KOREYS VA O'ZBEK TILLARIDA GAPNING TASNIFLANISHI <i>Qaxxorova Hayotxon Zoitovna</i>	280
62	O'ZBEK VA KOREYS TILLARIDA QO'SHMA SO'Z VA SO'Z BIRIKMASI <i>Isrofilova Vazira Ilxomovna</i>	285
63	O'ZBEK XALQ OG'ZAKI NASRI NAMUNALARINING INGLIZCHA TARJIMALARIDA MILLIY KOLORITNING IFODALANISHI <i>Roviyajon Abdullayeva, Raxmanova Nafosat Baxtiyor qizi</i>	288
64	ESTRADA VOKALI <i>Uzoqov Dilmurod Sultonovich</i>	291

65	TIL ASPEKTLARINI O'RGANISHDA ZAMONAVIY AXBOROT KOMMUNIKATSIYA VOSITALARIDAN FOYDALANISH <i>Surayyo Shodmonova Odiljon qizi</i>	294
66	KOREYS VA O'ZBEK TILLARIDA HURMAT MA'NONI IFODALOVCHI MAQOLLARNING QIYOSIY TAHLILI <i>Bayonxanova Iroda Furkatovna, Abrorova Zulfizar Farxodovna</i>	301
67	XITOIY TILINI O'RGANUVCHI TALABALAR TOMONIDAN NATIJA TO'LIQLOVCHILARINI O'RGANISH JARAYONIDAGI DUCH KELINAYOTGAN MUOMMOLARI VA ULARNING YECHIMI <i>Tilovov Ozod Zairjonovich</i>	305
68	INGLIZ TILIDA FONEMIK IERARXIK MUNOSABATLAR <i>Qurambayeva Shahriniso Rashidboy qizi, Sapayeva Dilfuza Narbayevna</i>	311
69	METHODOLOGICAL IMPORTANCE OF TEACHING EDUCATIONAL CONTENT IN THE DEVELOPMENT OF SPEECH COMPETENCE <i>Kurbanova Aisha Beknazarovna, Muslimova Shahzoda Mo'minjon's daughter</i>	314
70	KOREYS TILIDA 아/어 버리다 (TASHLA) KO'MAKCHI FE'LI VA O'ZBEK TILIDAGI "TASHLA" KO'MAKCHI FE'LI O'RTASIDAGI O'XSHASH VA NOO'XSHASHLIKLAR <i>Nosirova Nigora Olimjon qizi</i>	317
71	ФАРҒОНА КУЛОЛЧИЛИК МАКТАБИ АНЪАНАЛАРИ <i>Абдувахобов Улугбек</i>	321